

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXIV/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

М А Т И Ц А S E R B I C A
C L A S S I S L I T T E R A R U M
A R C H I V U M P H I L O L O G I C U M E T L I N G U I S T I C U M

Покренут 1957. године

До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:

Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXIV/2

Уредништво:

Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
Др МОТОКИ НОМАЧИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:

Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr MARINA KUREŠEVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI,
Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:

Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXIV/2

НОВИ САД
2021

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Vladimir Polomac, Tamara Lutovac Kaznova: Automatic Recognition of Serbian Medieval Manuscripts by Applying the <i>Transkribus</i> Software Platform: Current Situation and Future Perspectives	7
Радмило Маројевић: Лексикализација предлошко-падежних веза и сродне појаве као лингвотекстолошки проблем (на грађи Његошевог спјева <i>Шћепан Мали</i>)	27
Маја Марковић, Дејан Сredoјевић: Spectral Characteristics of Stressed Vowels in Standard Serbian: Quantity and Quality Relations	53
Миливој Алановић: Валенцијски и граматички односи у синтагмама	77
Душка Кликовац: Кад везник <i>док</i> има супротно значење?	91
Гордана Штасни, Милан Ајџановић: Семантичко-деривациони потенцијал глагола <i>лейти</i>	105
Nina Ilić, Sabina Halupka-Rešetar: Verb Production at Different Stages of First Language Acquisition: Focus on Serbian	125
Мирјана Петровић-Савић: Трагови кратког акута у говорима северозападне Србије ..	141
Бојана Вељовић Поповић: Однос инструментала, номинатива и вокатива у служби предикатива у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице	149
Душанка Звекић-Душановић: О неким аспекатским алтернацијама у мађарском и српском језику	169
Јелена Ајџановић, Томаш Квока: Перифрастични изрази с глаголима кретања у српском и пољском језику	185
Milana Dodig, Tijana Ašić: L'itération passée et les effets stylistiques en français et en serbe	203

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Марина Курешевић, Сања Петровић: Виктор Маркович Живов. <i>Историја језика русској писменности</i>	223
Јасмина Грковић-Мејџор: Milan Mihaljević, Andrea Radošević (ur.). <i>Studije o Drugome beramskom brevijaru</i>	243
Јелена Редли: Миливој Алановић. <i>Зайиси из српске синџаксе: узајамне везе форме и значења</i>	247
Драгана Ратковић: Милош Ковачевић. <i>Кроз синџаксу српскога језика</i>	253
Анђела Васиљевић: Tõnu Tender, Ludwig M. Eichinger (eds.). <i>Language and Economy. Language Industries in a Multilingual Europe</i>	263
Ана Халас Поповић: Сања Кример-Габоровић. <i>Прејознавање и именованье боја у енглеском и српском језику</i>	273
Рецензенти	279
Упутство за припрему рукописа за штампу	281
Contents	287

Vladimir Polomac
 Tamara Lutovac Kaznovac

**AUTOMATIC RECOGNITION OF SERBIAN
 MEDIEVAL MANUSCRIPTS BY APPLYING
 THE *TRANSKRIBUS* SOFTWARE PLATFORM:
 CURRENT SITUATION AND FUTURE PERSPECTIVES**

The paper investigates the potentials of applying the model for the automatic recognition of (Russian) Church Slavonic manuscripts to Serbian medieval manuscripts written in various types of Cyrillic scripts by employing the Transkribus software platform. The analysis has shown: (a) that the use of the existing generic model for the recognition of Church Slavonic manuscripts can yield rather good results when applied to Serbian medieval manuscripts written in uncial or semiuncial script, (b) that the manuscripts written in the cursive script require the creation of a separate model, and (c) that the creation of a generic model within the Transkribus platform for the Serbian medieval manuscripts would make the process of digitization substantially faster, which in turn would lead to faster realization of tasks within the existing projects related to Serbian historical corpus linguistics and lexicography.

Key words: Transkribus, Serbian medieval manuscripts, automatic text recognition, information technology, artificial intelligence, machine learning.

У раду се истражују могућности примене модела за аутоматско рашчитавање (руских) црквенословенских рукописа у оквиру софтверске платформе Transkribus на српске средњовековне рукописе писане различитим типовима ћирилице. Анализа је показала (а) да примена постојећег генеричког модела за аутоматско рашчитавање црквенословенских рукописа може дати веома добре резултате на српским средњовековним рукописима писаним уставом или полууставом, (б) да је за рукописе писане брзописом неопходно креирати посебан модел, и (в) да би се креирањем генеричког модела за српске средњовековне рукописе у оквиру платформе Transkribus, процес дигитализације могао значајно убрзати, што би даље могло водити и убрзању рада на текућим пројектима из српске историјске корпусне лингвистике и лексикографије.

Кључне речи: Transkribus, српски средњовековни рукописи, аутоматско рашчитавање текста, информационе технологије, вештачка интелигенција, машинско учење.

1. INTRODUCTION. The basis for starting the work on this paper is the article by A. Rabus (2019a), on the potentials of the automatic recognition of Church Slavonic manuscripts by using the Transkribus software platform. In the article, the first of its kind within Slavonic studies, the author starts by providing a brief overview of previous attempts to develop the technology for the automatic recognition of medieval manuscripts,¹ including the technology behind the Transkribus

¹ The paper primarily focuses on rare occasions of applying the OCR technology to the automatic recognition of old Slavonic printed books and printed editions of Church Slavonic manuscripts (the electronic edition of Bdin collection (*Bdinski sbornik*) and RRuDI corpus), but also emphasizes its complete inapplicability to automatic recognition of old Slavonic manuscripts (cf. RABUS 2019a: 10). The possibility of automatic recognition of old Slavonic manuscripts and printed books by using

platform,² reserving the central part of his paper to the creation of the model for the automatic recognition of Church Slavonic manuscripts,³ accompanied by the quantitative and qualitative analysis of the results obtained by applying the said methods to the manuscripts written in various types of Church Slavonic Cyrillic script. The overall significance of the RABUS 2019a paper lies in the fact that by using concrete examples the paper convincingly showed that automatic recognition of Church Slavonic manuscripts by applying the Transkribus is indeed a reality, since the first version of the recognized text in the electronic form that has an acceptable error ratio (about 4% of all characters)⁴ is automatically achieved, and after the manual correction done by a competent philologist, investing much less time and human and financial resources, the result is the text of the manuscript in electronic form, suitable for further philological and linguistic investigations. In doing so, this paper provides direction on how to significantly expedite the digitization of medieval Slavonic manuscripts by the use of the Transkribus platform, thus providing a significant impetus for the development of diachronically oriented Slavonic studies.⁵ The special importance of the RABUS 2019a paper can be found in the fact that the models for the automatic recognition of Church Slavonic manuscripts are made publicly available through the Transkribus platform, so their potential can be tested on other medieval Slavonic manuscripts as well. The investigation concerning the application of possibilities of such models to medieval Serbian manuscripts written in various types of Cyrillic script represents the overall goal of the current article. Since the models in question are based on

the artificial intelligence based on neural networks was for the first time mentioned in Корниенко – Черепанов – Ясницкий 2008. This paper is more significant in a theoretical rather than practical sense since the level of character recognition accuracy is around 80%, thus requiring a large amount of time for manual corrections to the text, thus rendering the entire recognition process no more economical than the traditional approach (cf. RABUS 2019a: 10).

² Transkribus is a free access software platform for the automatic recognition and search of manuscripts which was developed within the READ project at the University of Innsbruck. Unlike the traditional approach that focuses on individual letters (OCR technology), Transkribus uses HTR technology based on memorizing and recognizing the entire image of the line from the text. Recently developed and implemented into Transkribus, HTR+ algorithm is based on the artificial intelligence and advanced neural networks and significantly reduces the time required for the training of text recognition models, with a substantially higher accuracy ratio. For more details, see RABUS 2019a: 10–11.

³ The functionality of the Transkribus platform is particularly manifested in the potential to train one's own automatic text recognition model, irrespective of the language or script used in the manuscript. The training of the automatic recognition model represents an instance of machine learning based on neural networks in which during the learning process the model compares the manuscript photographs and corresponding letters, words and lines of the text in the diplomatic edition. The successful training of a model requires photographs of the manuscript having the best possible quality and at least 15000 words of previously recognized text. For more details, see RABUS 2019a: 11–14.

⁴ Transkribus possesses the possibility to automatically calculate the ratio of incorrectly recognized letters (CER) by comparing the automatically recognized version of the text and manually corrected version. For more details, see Transkribus Glossary at <https://readcoop.eu/glossary/character-error-rate-cer/>.

⁵ Automatic recognition of Serbian (medieval) manuscripts could significantly expedite the work on the current Serbian historical lexicographic projects (*Dictionary of the 12th–18th Century Serbian Language* and *Dictionary of the Slavonic Serbian Language*), as well as the preparation of the electronic historical corpus of the Serbian language.

Old Church Slavonic and Russian Church Slavonic manuscripts written in uncial or semiuncial Cyrillic scripts, our paper starts from the hypothesis that their application to medieval Serbian manuscripts written in the uncial or semiuncial can yield more or less acceptable results,⁶ while the manuscripts written in cursive Cyrillic script should require the creation of a separate recognition model. In structuring the paper we proceeded in line with the stated hypotheses. Accordingly, the Section 2 provides a detailed overview of the existing models for the automatic recognition of medieval Slavonic manuscripts, including the analysis of the results of their application to medieval Serbian manuscripts written in various types of Cyrillic script, while the Section 3 provides concluding remarks and the perspectives for further research.

2. APPLICATION OF EXISTING MODELS FOR THE AUTOMATIC TEXT RECOGNITION TO SERBIAN MEDIEVAL MANUSCRIPTS. Two models for the automatic recognition of Church Slavonic Cyrillic manuscripts are available as a part of the Transkribus software platform.⁷ The first model, called *VMČ_Test_4+*, is based on portions of the Russian Church Slavonic manuscript *The Great Reading Menology*, written in semiuncial 16th century Cyrillic script. A total of 173,287 words were used for the training of the model, with CER (Character Error Rates) being 3.82% (more details can be found in RABUS 2019a: 15–19). The other model, dubbed *Combined_Full_VKS_2* and based on parts of the Old Church Slavonic *Codex Suprasliensis* (11th century), *The Catecheses of Cyril of Jerusalem* manuscript (11th century) and the Russian Church Slavonic manuscript *Great Reading Menology* (16th century), represents an attempt at creating a generic model suitable for the automatic recognition of different manuscripts written in uncial or semiuncial Cyrillic script. A total of 393,079 words were used for the training of the model, with 3.94% CER (for more details, see RABUS 2019a: 23–27).⁸ These models were tested on Serbian medieval manuscripts which are currently the focus of interest of our philological and linguistic investigations: a) on Serbian medieval charters and letters currently being prepared to be used for the development of a specialized electronic corpus (cf. POLOMAC 2021), as well as b) on the Serbian Church Slavonic manuscript by the name of *Christian Topography of Cosmas Indicopleustes*, which is in the process of preparation for publication in its original graphemic structure together with the associated philological and linguistic studies.⁹

2.1. AUTOMATIC RECOGNITION OF SERBIAN MEDIEVAL CHARTERS AND LETTERS. When choosing the charters and letters to be included in the investigation, we took into account the size of the manuscripts, their philological and cultural significance, state of the manuscripts' preservation and legibility, as well as the availability of

⁶ The term *semiuncial* denotes the Resavian type of uncial script (cf. ЈЕРКОВИЋ 1996).

⁷ A. Rabus has also created two publicly accessible models for the automatic recognition of the Glagolitic script: the first model contains approximately 28,000 words from various printed Glagolitic books from Tübingen and Urach (see <https://readcoop.eu/model/glagolitic-print/>), while the other model comprises approximately 171,000 words from the Breviary of Vid of Omišalj and the Second Beram Breviary (see <https://readcoop.eu/model/glagolitic-handwritten-14th-and-15th-century/>).

⁸ For the potentials and problems in the creation of a generic model for the automatic text recognition within the Transkribus platform, see RABUS 2019b, HOĐEL et al. 2021.

⁹ This edition and study is being prepared for publication by Tamara Lutovac Kaznovac.

images with proper quality. Having in mind these criteria, the expected choice was made by selecting the two most important 14th century Serbian charters, written in the uncial type of Cyrillic script: *Banjska Chrysobull* (henceforth: BC) (cf. Трифунуовић 2011), and also *Dečani Chrysobull* (third version, henceforth DC III) (cf. Ивић – Грковић 1976: 34–37). The study also includes several other charters and letters from 14th–15th centuries written in uncial (semiuncial) and cursive Cyrillic script (more on this in 2.1.3). Our methodological approach involved conducting a respective experiment for each manuscript, as well as quantitative and qualitative analyses of the obtained results. Following the process of the automatic recognition of selected manuscript folios (for BC and DC III) or entire manuscripts (in the case of shorter charters and letters) by using the said models, we conducted a manual correction of the text. By comparing the automatically recognized text with the corrected version of the text, we calculated the ratio of unrecognized characters (CER), and this was followed by the qualitative analysis which especially took into account the performance of the models depending on the photographic image quality.

2.1.1. In the first experiment¹⁰ the performance of the VMČ_Test_4+ and Combined_Full_VKS_2 models was tested when applied to the first ten folios of BH (from 5r to 9v). The statistical overview concerning the ratio of incorrectly recognized characters (CER) is given in the following table:

Table 1: CER in BH (sheets 5r–9v)

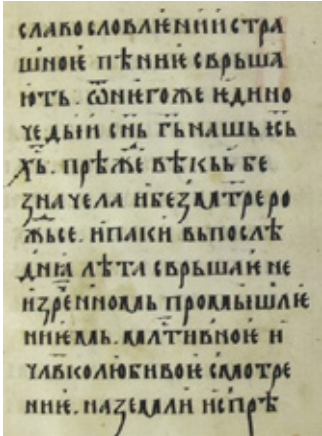
Model	VMČ_Test_4+	Combined_Full_VKS_2
Folio	CER	CER
5r	22,18%	23,79%
5v	20,51%	12,82% %
6r	26,18%	16,73% %
6v	16,95%	13,90 %
7r	19,62%	10,94%
7v	20,08%	8,11%
8r	13,99%	12,94%
8v	20,65%	10,51 %
9r	20,35%	18,95%
9v	21,91%	8.13 %
Mean	20,24%	13,68%

The above overview indicates that the application of the VMČ_Test_4+ model did not produce satisfactory results (mean CER is 20.24%), while the results

¹⁰ In all conducted experiments the automatic recognition was performed by employing the linguistic model. For more details, see <https://readcoop.eu/transkribus/howto/how-to-train-a-hand-written-text-recognition-model-in-transkribus/>.

of applying the generic Combined_Full_VKS_2 model can be estimated as relatively good (mean CER is 13.68%). A comparative representation of the folio 5v photograph and the corresponding automatically recognized text in Table 2 illustratively provides qualitative insight into the performance of both models.

Table 2: VMČ_Test_4+ and Combined_Full_VKS_2 and BH (folio 5v)

VMČ_Test_4+	Трифунувић 2011: 20	Combined_Full_VKS_2
<p>славословлени и стра- шное ꙗ҃ѣниѣ свръша- ють. ѿ негоже едино- ѹдѣи сѣ ꙗ҃ѣ нашъ сѣ хъ. прѣже вѣкъъ бе- значела и без вагреро- жь се. и пакѣ въ послѣ- днѣмъ лѣтѣ врьшани не- изрѣнномъ прольшли. ни киль. валтивное и Глѣволюбивое смотре- нии. на зевади испрѣ-</p>		<p>славословлени и стра- шное ꙗ҃ѣниѣ свръша- ють. ѿ негоже едино- ѹдѣи сѣ ꙗ҃ѣ нашъ сѣ хъ. прѣже вѣкъъ бе- значела и без мѣре ро- жь се. и пакивъ послѣ- днѣмъ лѣтѣ свръшаю не и зренномъ промышлѣ- ниемъ мѣтивное и члѣволюбивое смотре- не. на земли испрѣ-</p>

Based on the representation given above, we can conclude that both models make recognition errors most frequently when the pajerak mark is involved, which was expected since the mark was not registered in the model training process: instead of the expected страшноѹ 1/2, без 6, послѣднѣмъ 7/8, неизрѣнномъ 8/9, промышлѣниемъ 9/10, мѣтивное 10, смотреение 11/12, ис прѣ- 12, the VMČ_Test_4+ model incorrectly recognizes страшноѹ 1/2, без 6, послѣднѣмъ 7/8 неизрѣнномъ 8/9, прольшли. ни киль. 9/10, валтивное 10, смотреении 11/12, испрѣ- 12, while the generic model recognizes страшноѹ 1/2, без 6, послѣднѣмъ 7/8, не и зренномъ 8/9, промышлѣниемъ 9/10, мѣтивное 10, смотреене 11/12, испрѣ- 12. A large number of mistakes in both models is attributed to the recognition of blanks between words: instead of славословѣнии 1, без начела 5/6, ис прѣ- 12, both models recognize славословени и 1, безначела 5/6, испрѣ- 12; instead of ѿ негоже 2, мѣре рожь 6/7, послѣднѣмъ лѣтѣ 7/8, the VMČ_Test_4+ model recognizes ѿ негоже 2, вагрерожь 6/7, послѣднѣмъ лѣтѣ 7/8, while instead of пакѣ въ 8, неизрѣнномъ 8/9 the generic model recognizes пакивъ 8, не и зренномъ 8/9. The recognition of the titlo mark and superscript letters also poses a problem for both models, yet the generic models shows somewhat more successful results: instead of хъ 5, рожь се 6/7 both models recognize хъ 5, рожь се 6/7; instead of ꙗ҃ѣ 4, неизрѣнномъ 8/9 the VMČ_Test_4+ model renders сѣ 4, неизрѣнномъ 8/9, while the generic model renders сѣ 4, не и зренномъ 8/9; concerning the expected мѣре рожь 6/7 and мѣтивное 10 the VMČ_Test_4+ model renders вагрерожь 6/7 and валтивное 10, while the generic model manages to recognize the titlo mark and a superscript letter in these examples.

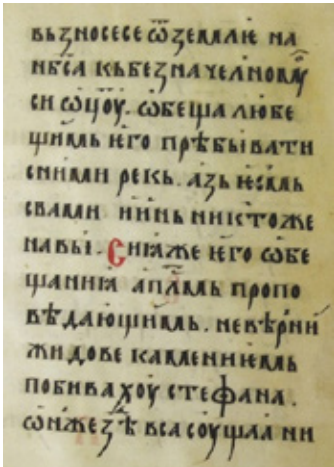
The difference in performance of the two models results from a large number of errors when the VMČ_Test_4+ model attempts to recognize the letters

ѣ and м: instead of славословіеннѣи 1, страшноѣ 1/2, пѣннѣи 2, ѿ негоже 2, єдиночєдѣи 3/4, свръшаѣ 9, промышлєннѣемь 9/10, мѣтив'ноѣ 10, члѣвколюбивоѣ 11, смотрєннѣи 11/12, the VMC_Test_4+ model renders славословєннѣи 1, страшноѣ 1/2, пѣннѣи 2, ѿ негоже 2, єдиночєдѣи 3/4, врьшѣи 9, пролышли. ни киль. 9/10, валтивноѣ 10, Глѣвколюбивоѣ 11, смотрєннѣи 11/12; instead of мѣтѣ рожь 6/7, промышлєннѣемь 9/10, мѣтив'ноѣ 10, земли 12 there are вагрєрожь 6/7, пролышли. ни киль. 9/10, валтивноѣ 10, зєвали 12. The remaining letter recognition errors of this model were registered in a small number of examples: the letter т – instead of мѣтѣ рожь 6/7 we have вагрєрожь 6/7; the letter ь – instead of ѿъ 4, вѣкъъ 5 there is сѣ 4, вѣкъъ 5; the letter ч – instead of члѣвколюбивоѣ 11 we have Глѣвколюбивоѣ 11; the letter ѿ – instead of ѿ негоже 2 there is an incorrect ѿ негоже 2; instead of пѣннѣи 2 we have an incorrect пѣннѣи 2.

The qualitative analysis shows that the performance of the generic model is significantly better than it appears to be judging solely by the CER ratio. As has already been observed, the largest number of errors is associated with the recognition of the pajerak mark and blanks between words. The examples in which the generic model incorrectly recognizes letters are not numerous. This model also has problems recognizing the ligature ѣ in several examples: instead of славословіеннѣи 1, свръшаѣ 9, смотрєннѣи 11/12 there are incorrect славословєннѣи 1, свръшаѡ 9, смотрє нѣ 11/12. The remaining letter recognition errors were registered as single instances: the letter ѡ – instead of пакѣи въ 8 we have the incorrect пакѣи въ 8; the letter ѿ – instead of ѿ негоже 2 there is the erroneous о негоже 2; the letter и – instead of смотрєннѣи 11/12 we have смотрє нѣ 11/12; the model omitted letters in two examples – ч in єдиночєдѣи 3/4 (from the expected єдиночєдѣи 3/4) and н in смотрє нѣ 11/12 (from expected смотрєннѣи 11/12).

The potential of the generic model can further be illustrated when applied to the folio 7v in which CER is only 8.11% (Table 3).

Table 3: Combined_Full_VKS_2 and BH (folio 7v)

Трифунѡвѣи 2011: 24	Combined_Full_VKS_2	Ground Truth
	<p>вѣзно се се ѿ землю на нѣсѣѣ къ безначелноу си оцѡу. ѡбещѣ любє- цимь єго прѣбывѣти с ними рєкъ. азъ єсмь сѣвѣи. и инь нѣктоже на вѣ. Сѣѣ же єго ѡбє- щѣннѣи. аплѣмь пропо- вѣдѣющѣимь. нѣвѣрнѣи жидѡвє каменнѣемь пѡбѣвахѡу стѣфанѣ. он же зѣѣ всѣ соущѣѣи нѣ-</p>	<p>вѣзно се се ѿ землѣ на нѣсѣѣ къ безначел'ноу си ѡцѡу. ѡбещѣ любє- цимь єго прѣбывѣти с ними рєкъ. азъ єсмь сѣвѣи. и инь нѣк'тоже на вѣ. Сѣѣ же єго ѡбє- щѣннѣи. аплѣмь пропо- вѣдѣющѣимь. нѣвѣр'ни жидѡвє каменнѣемь пѡбѣвахѡу стѣфанѣ. он' же зѣѣ всѣ соущѣѣи нѣ-</p>

The largest number of errors in this folio is again attributed to the recognition of the pajerak mark and blanks between words: instead of *вѣзначѣл'нѡмѹ 2, ник'тоже 6, невѣр'ни 9, ѡн 12* there is the incorrect *вѣзначѣлнѡмѹ 2, никтоже 6, невѣрни 9, он 12*; instead of *възносе 1, нѣса къ 2, с вами 6, на вы 7* the generic model renders *възносе 1, нвсакъ 22, свами 6, навы 7*. Expectedly, there are errors connected with the titlo mark and the use of superscript letters: instead of *нѣса къ 2, вѣзначѣл'нѡмѹ 2, повивахоу 11* we have the incorrect *нвсакъ 2, вѣзначѣлнѡмѹ 2, пѡвивахоу 11*. A small number of errors in letter recognition can most frequently be associated with the letters *w* and *а*: instead of *ѡцѡу 3, ѡвѣцаниа 7/8, ѡн 12* the generic model incorrectly renders *оцѡу 3, овецаниа 7/8, он 12*; instead of *нѣса къ 2, с вами 6* there are incorrect *нвсакъ 2, свами 6*. In one example the model makes an error when recognizing the ligature *ю* and the letter *ѣ*: instead of *земле 1* and *камениемъ 10* we have the erroneous *землю 1* and *камениемь 10*.

2.1.2. In the next experiment we tested both models on a portion of DC III (in the folios 8r–10v, as well as the folio 76v, which is the initial part of *The Nun Evgeniya's Charter to the Dečani Monastery* (see Младеновић 2007: 391–406). The statistical overview of the incorrectly recognized character ratio (CER) is given in the following table.

Table 4: CER in DC III (8r–10v, 76v)

Model	VMČ_Test_4+	Combined_Full_VKS_2
Folio	CER	CER
8r	22.46%	13.45%
8v	29.64%	15.84%
9r	24.82%	13.23%
9v	23.26%	15.84%
10r	24.97%	12.79%
10v	27.83%	13.79%
76v	19.34%	9.90%

The generic model yielded results almost twice better on average than VMČ_Test_4+ model. The successfulness of the generic model is well evidenced by the comparative representation of the folio 76v and the automatically recognized text (Table 5).

Table 5: Combined_Full_VKS_2 and DC III (folio 76v)

Младеновиѣ 2007: 399	Combined_Full_VKS_2
	<p>...рѣ пости моѣ. и гѣ възлюбихъ блгоупниѣ домоу твоѣгоу. и мѣсто въселенїа славы твоѣ реѣ бжтвными дѣдѣ. свѣтло бо ниналикъствоуетъ веселие красующїи се бжтъ. внад цркви днѣ. и хѣу рѣующїи се възпнеть, прѣвспыщрена дѣа блгтннѣ, крѣпѣ моѣ кси и пѣнїе. Сего рѣ възпоуге все днїи живота многѣ. иво прильпе дшїа моѣ по твѣѣ, мене же прнеть десница твоѣ. ннѣ бо блгоцвѣтоущїи внїе. и тако цркою ѡ дѣаннѣ над порфїроу добрѣ дѣль о множенїемъ и тако лоза плодовица въ стрѣ на домоу бжїна. снѣве тако лѣторасли- хлѣ слыннїи. вѣ и ино сеце блгодѣяннїа. и прѣ- внѣства чинови прѣввсходеще. и добродѣте- лно друугѣ друугѣ друугѣ ретѣоущѣ. црїю Блгоцѣстїемѣ. блгопокоренїемъ силнѣ ценно начелнїци оукрашенїемъ. блгоговѣ- вннїемъ сїеннїци. чинѣмъ всѣхъскыи оукраше- нна. по мѣрѣ къжо по дарованїю дѣа добродѣ- тели плѣ деще. Свѣоузолѣвѣ сѣдрѣжеце сѣ, въ</p>

Based on the given representation, it can be concluded that the generic model most frequently confuses letters и and ѣ in different positions: твои ѣ 3, вѣ и ино сеце 13, блгопокоренїемъ 16, оукрашенїемъ 17 and блгоговѣвннїемъ 17/18 instead of твоѣе 3, ванїе носеце 13, блгопокоренїемъ 16, оукрашенїемъ 17 and блгоговѣвннїемъ 17/18. In two examples the letters ь and з are confused as a part of a preposition and a prefix: възлюбихъ 1, Свѣоузолѣвѣ 20 instead of възлюбихъ 1, свѣоузолюбѣ 20. Other errors in the recognition of the letters amount to single instances: твоѣ 9 instead of твоѣа 9, ѡ дѣаннѣ 10 instead of ѡдѣаннѣа 10, о множенїемъ 11 instead of ѡмноженїемъ 11, хлѣслыннїи 13 instead of маслыннїи 13, црїю 15 instead of црїне 15, ценно 17 instead of сїенно 17. Along with these errors, in a large number of examples we registered the failure to recognize pajerak mark, superscript letters and the titlo (most commonly superscript c under the titlo: днѣ 5, хѣу 5, крѣпѣ 6, цркою 10 instead of днѣ 5, хѣу 5, крѣпѣ 6, цркою 10), and the blanks between words. Certain errors occur because the model recognizes accent marks as superscript letters: for instance, твои ѣ 3, красующїи 4, рѣующїи се 5 and прѣввсходеще 14 instead of твоѣе 3, красующїи 4, рѣующїи се 5 and прѣввсходеще 14.

A relatively good result is also recorded by the generic model in the folios 8r–10v DC III (CER is 14.15% on average). This special mention is due to the fact that the generic model yields approximately the same results in the folio 76v written in the Serbian Church Slavonic and the folios 8r–10v which mostly consist of the proper names of people from the monastery grounds.

Table 6: Combined_Full_VKS_2 and DC III (folio 8r)

ИВИЋ – ГРКОВИЋ 1976: 143	Combined_Full_VKS_2
<p>трикъ . тврѣдон абра- ленъмоу хранисо ндранисо . ра- вникъ . богон голя . анрисо радановникъ . де ди абратамоу алашошъ асоць нмъ дѣро славъ . срѣдаскъ абратамоу приѣць нмилета веселко . радославъ аѣдѣ нмъ дражон ни зоу клинь . боуѣнь каменаръ . никла пи исотникъ . смилъ абратамоу алашл ндобра славъ асоць нмъ братославъ . доброславъ ису манови . смилъ абратамоу нванъ асоць нмъ мирославъ . богон коваць аснъмоу мирославъ . хранисла въ визнанн асоцьмоу гюаць . добруи абра тамоу боганъ . деѣ чръвено вѣржа не за селкъ дѣчаньскни . милоко абратамоу нинославъ нстанико . приѣнславъ алашкови нбогон и мирославъ . алашошъ нинослали аѣдѣ нмъ хоунико . добруи абратамоу радославъ нѣ дѣмоу асоць нмъ добренъ . приѣн аснъ моу доброславъ . боудон абратамоу ранико аѣ дѣ нмъ собрадъ . хранисо аѣдѣмоу созранн ранико абратамоу богон нбогнѣта нмилѣн</p>	<p>трикъ . тврѣдон абра- ленъмоу хранисо и драико . ра- вникъ . богон голя . мирко рада новникъ . ме- дон абра тмоу милошльвиць имъ довро- славъ . срѣдаскъ абра тмоу приѣць и милета . веселко и радосла вѣдѣдѣ имъ дражон ни зоу клинь . боуѣнь каменаръ . Николапи- скотникъ . смилъ абратамоу милеша и добро- славльвиць имъ братославъ . доброславъкоу- манови . смилъ абра тмоу и ванъ а вѣць им рославъ . богон ко вѣчьа снъмоу мирославъ . храни сла- въ везили га а вѣць моугюръ . доброу и абра- тмоу боганъ . деѣ чръвено вѣржа не за селкъ дѣчаньскни . милоко а братмоу ни по славъ- нстанико . приѣи славъ милкови и богон и мирославъ . милошъни послалидѣдѣ имъ хоунико . добруи абратамоу радославъ кра- дмоужъ а вѣць имъ добренъ . приѣн а снъ моу доброславъ . боудон абрата оура нкоа дѣ- дѣ имъ вбрадѣ . хранисо аѣдѣмоу ѿ зринна . ра и коа братмоу богон и боже га ими лѣн</p>

Based on the comparative representation of the folio 8r and corresponding automatically recognized text (Table 6) it can be concluded that the generic model most frequently does not recognize the letter а (confuses it with л): леньмоу 2, лшць 3, 9, ко вѣчьа 12, аѣдѣ 5, 17, истлико 16 instead of а снъ моу 2, а вѣць 3, 9, коваць 12, а дѣдѣ 5, 17, и станико 16, as well as the letter ѿ (confuses it with the letters w and o): вѣць 9, вѣць 10, 13, 19 instead of ѿць 9, 10, 13, 19, letter м:рославъ 11, абратамоу 18, абрата оура нкоа 20 instead of мирославъ 11, а брат моу 18, а брат моу ранико а 20, and the letter с: леньмоу 2, деѣ 14 instead of а снъ моу 2, а се 14. Other errors in the recognition of letters are restricted to individual instances: деѣ 14 instead of а се 14 (capital letter), милошъни послалидѣдѣ 17 instead of милошъ нинослали а дѣдѣ 17, ѿ зринна 21 instead of в зринна 21. One example can be singled out: крадмоужъ 20/21 instead of радмоужъ 20/21, in which the initial letter is crossed out. Like the folio 76v, the folios 8r–10v contain the largest number of errors that are associated with the recognition of pajerak mark (it occurs quite frequently), superscript letters and titlo mark. What is characteristic of the folios 8r–10v is that the model does not recognize blanks between words, probably because in the course of training there was no opportunity for it to gain insight into the specific onomastic vocabulary of the charter.

2.1.3. Encouraged by the relatively good results of the generic model applied to DC III, we conducted additional experiments with several charters and letters from the 14th–15th centuries written in different types of Cyrillic script.

A statistical overview of the results when applying the generic model to the letters from the 14th–15th centuries written in cursive script is given in the following table.

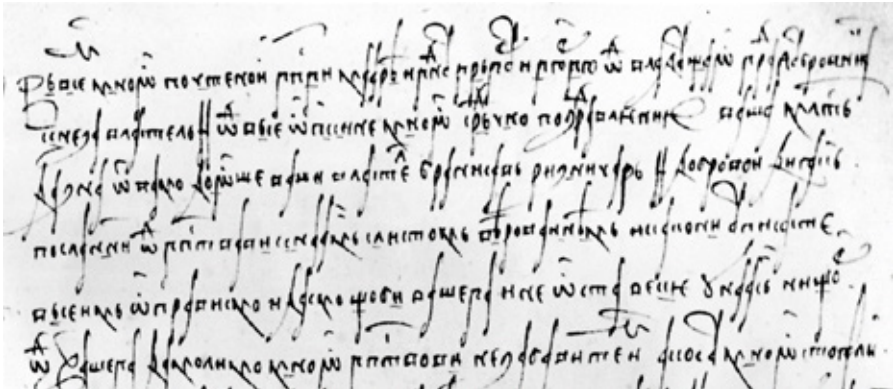
Table 7: Combined_Full_VKS_2 and cursive scripts of 14th–15th century¹¹

Letter	CER
Emperor Stefan Uroš V's Letter to Dubrovnik (around 1358)	51.15%
Letter of Jerusalem Metropolitan Mihailo to Dubrovnik (1386)	43.46%
King Tvrtko I Kotromanić's Letter to Dubrovnik (may 1389)	38.44%
Letter of Dubrovnik to Lady Mara Branković and her Sons (1402)	55.20 %
Letter from Dubrovnik about the Settlement of Nikša Sorkočević's Debt (1419)	50.48%
Letter of Turkish Sultan Murad II to Dubrovnik (1431)	56.33%

The data above confirm the initial hypothesis that the Combined_Full_VKS_2 generic model is not suitable for the automatic recognition of the charters and letters written in cursive Cyrillic script, which is expected since the model was trained exclusively by using the manuscript material written in uncial or semiuncial. An extraordinarily high percentage of errors indicates that it is necessary to train a separate model for the automatic recognition of manuscripts written in cursive script.

The lack of usefulness of the generic model in the process of recognizing cursive Cyrillic script is illustratively evidenced by the comparative representation of the photographs of the letter which was sent to Lady Mara Branković and her sons in 1402 from the Dubrovnik office (cf. Стојановић 1929: 146–147) and the corresponding automatically recognized text in the following table.

Table 8: Cursive Cyrillic script and Combined_Full_VKS_2

Letter from Dubrovnik to Lady Mara Branković and Her Sons (1402)

¹¹ The experiment involved photographic images from the repository of *The History of the Serbian Language* scientific project conducted by the Faculty of Philosophy in Novi Sad.

Combined_Full_VKS_2

Веленно вно ѿтено и инини порѣ и нѣтъ иренѣ и ѿѣно ѿ плаѣено в прора. проѿни
се недоуꝑ поутельнѣ все ѿ псеи немно ѿ срѣно посрѣвлени, помохѣтъ
нѣдѣ хѣ. но аще и ции властѣ сѣници рѣд ни ѿтрѣ. и о пробон. ѿинѣ.
послании нанесенію листовъ вѣрованиѣхъ и скони оннвнѣ-
всенѣхъ в прѣци и сѣо искоцѣови оушеніи не всновеніе но сѣ. ницѣов. дѣ.
ѿвѣашего. холихохнѣоврилова не ревниѣ теи. гакѣ соно ѿ сѣѣель

The statistical overview of the results of applying the generic model to the 14th–15th century charters written in uncial script has been given in the following table.

Table 9: Combined_Full_VKS_2 and charters from 14th–15th century written in uncial script

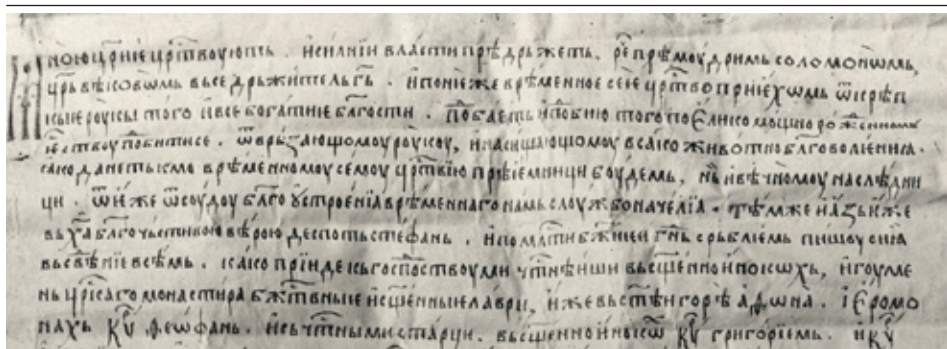
Charter	CER
Dečani Chrysobull (first version, 1330–1331) (lines 1–19)	17.55%
Dečani Chrysobull (first version, 1330–1331) (lines 20–49)	24.46%
Emperor Dušan's Charter to the St. Sava Cell in Karyes (1348) (lines 1–35)	12.80%
Emperor Dušan's Charter to the St. Sava Cell in Karyes (1348) (lines 36–64)	13.91%
Despot Stefan Lazarević's Charter to Despotess Yevpraksia (1404–1405)	9.99%
Lady Mara Branković and her Sons' Charter to Dubrovnik (1405) (lines 1–27)	18.80%
Lady Mara Branković and her Sons' Charter to Dubrovnik (1405) (lines 28–43)	27.36%
Despot Stefan Lazarević's Charter to the Mileševa Monastery (1413)	11.20%
Despot Stefan Lazarević's Charter to the Great Lavra Monastery (1414–1415)	6.78%

The ratio of unrecognized characters to other charters of 14th–15th centuries written in uncial Cyrillic script when the generic model is applied is mostly positioned within the ranges recorded in the BC and DC III folios. The exceptions are the first version of the Dečani Chrysobull and Lady Mara Branković and her Sons' Charter to Dubrovnik (1405), where the CER is higher than in the other charters. Along with the expected errors related to the recognition of the pajerak mark, superscript letters and titlo mark in both charters, the high CER in the first version of the Dečani Chrysobull can also be explained by the lower quality of the photograph, which in turn led to problems in recognizing entire portions of the text, while in the case of Lady Mara Branković and her Sons' Charter to Dubrovnik problems can be attributed to popular vocabulary which the model had no opportunity to familiarize itself with during the training, and, just like in the case of DC III, this led to a greater number of errors concerning the blanks between words.

The potential of the generic model in relation to the recognition of charters written in the Serbian Church Slavonic and uncial Cyrillic script is best illustrated through the example represented by Despot Stefan Lazarević's Charter to Great Lavra Monastery (1414–1415). A comparative representation of the image of the first ten lines of the charter and the automatically recognized text is given in the following table.

Table 10: Despot Stefan's Charter to Great Lavra Monastery (1414–1415) (lines 1–10)

Младеновић 2007: 283

Combined_Full_VKS_2

оуноуцрнѣцрѣвоуѣють. и силнѣи власти прѣдръжеть, рѣч прѣвмоудрим соломонимъ
црѣвьковимъ вседръжителъ гѣ. и понеже врѣменное сеи црѣво приехымъ ѿ крѣп-
кые роуки того и всебогатии блѣгости. пѣбаеть и пѣбию того по елико мощно рожен'номѣ
ествоупѣбити се. ѿврѣзающоу роукоу, и ѣасицающоу всако животно блѣголенна.
тако да не тѣзко врѣменному сему црѣвѣю прѣвмници боудемъ, нѣ и вѣчноу наслѣдни
ци. ѿ еже ѿ соуду блѣгостроенѣа врѣменнаго намъ слоужбо начелѣа. тѣмъ же и азъ иже
въ хѣ блѣгочестиною вѣроу деспотъ стѣфанъ. и по мѣти вѣжнѣе и гнѣсрѣвлемъ пишоу сина
въ сѣвнѣе вѣсѣмъ. како приде ись господствоу мѣтнѣвиши въ сѣен'но и покшхъ, и гоуме-
нъ црѣаго мона стѣра бѣтвнныи и сѣенныи лаври, иже вѣстѣи горѣ адвнѣа. ѣромом-
нахъ у дѣвфанъ. и съ ѣтнныи старци. въ сѣен'но и покш. въ григорѣемъ. И

The largest number of errors is attributed to the failure to recognize the ligature *к*: црнѣ 1, понеже 2, сеи 2, крѣпкые 2/3, все богати 3, ествоу 4, блѣголенна 4, прѣвмници 5, еже 6, вѣжнѣ 7, срѣвлемъ 7, бѣтвнны 8, сѣенныи 8 instead of црнѣ 1, понеже 2, сеи 2, крѣпкые 2/3, всебогатии 3, ествоу 4, блѣголенна 4, прѣвмници 5, еже 6, вѣжнѣ 7, срѣвлемъ 7, бѣтвнны 8, сѣенныи 8. In a smaller number of instances the generic model confuses the letters *ь* and *ѣ*: прѣдръжеть 1, тѣзко 5, нѣ 5 instead of прѣдръжеть 1, тѣзко 5, нь 5, the letters *н* and *и*: црнѣ 1, вѣжнѣ 7 instead of црнѣ 1, вѣжнѣ 7, the letters *ч* and *н*: ѣасицающоу 4 instead of нацицающоу 4, as well as *н* and *в*: блѣгочестиною 7 instead of блѣгочестивою 7. The model was quite successful in recognizing superscript letters, the titlo mark and blanks between words: cf. црѣвоуѣють 1, црѣво 2, црѣвѣю 5, блѣгостроенѣа 6, etc. Certain errors represent an instance of hypercorrection¹²: пѣбаеть и пѣбию 3, пѣбити се 4 instead of пѣбаеть и пѣбию 3, пѣбити се 4, рожен'номѣ 3 and тѣмъ же 6 instead of роженномѣ 3 and тѣмъ же 6.

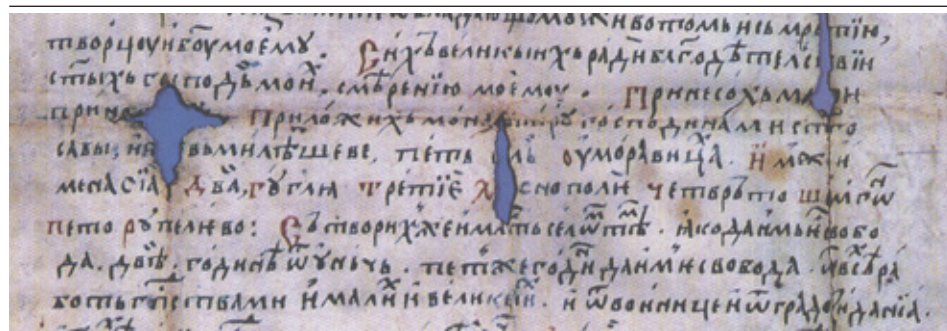
An excellent result was also recorded with the generic model used in the other two charters of Despot Stefan Lazarević: to Despotess Yevpraksia (1404–1405) (CER 9.99%) and to Mileševa Monastery (1413) (CER 11.20%). When com-

¹² For more information on hypercorrection as an atypical error in the process of applying the generic model, see RABUS 2019b: 12.

pared to to Despot Stefan's Charter to the Great Lavra Monastery (1414–1415), the somewhat higher CER can be explained by a larger number of errors in less legible places where the charter was folded or errors which are due to damaged parts of the text. As an illustration for this claim we can use the example from Despot Stefan's Charter to the Mileševa Monastery from the following table 11.

Table 11: Despot Stefan's Charter to the Mileševa Monastery (line 20–27)

Младеновић 2007: 432

Combined_Full_VKS_2

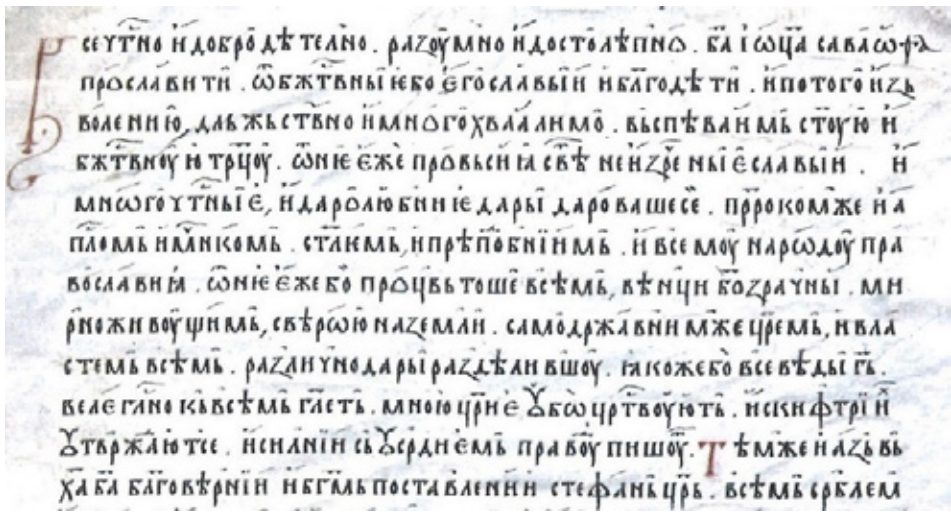
творцоу и боу моему. Сихъ великихъ ради блгодѣтелствѣи стѣхъ бо подь мой, смѣренію моему. Принесоухъ мате при на приложихъ мона и и рѣгосподи нами стѣго савы, нивыми лѣшеве. петъ вль оуморавица. Имѣи мена сѣрдвагѣ гла. третіе сно поле четъ рѣ тош мгѣ петорѣпелнево. въ творихъ же и матъ селѣ тѣ. како да имь свобода. двѣ. годинѣ ѿчньчъ. петъ же годи да ими свобода. и всѣ рѣ воть гнѣства ми и мали и великый. и ѿвоиннице и ѿ градоу и даніа.

Except for the example блгодѣтелствѣи 20, in which the model succeeded in reconstructing the letter т from a damaged part of the charter, in other places where the charter was damaged or folded errors occurred as expected: во подь 21 instead of господь 21, мате 21 instead of малое 21, мона и и рѣгосподи 22 instead of монастырь господина 22, нивыми лѣшеве 23 instead of иже въ милѣшеве 23, вль 23 instead of селъ 23, Имѣи 23 instead of Имѣи 23, тош мгѣ 24 instead of шемгѣ 24, и всѣ 26 instead of ѿ всѣ 26, градоу и даніа 27 instead of градозиданіа 27.

The qualitative analysis concerning the performances of the generic model applied to Emperor Dušan's Charter to the St. Sava Cell in Karyes (book number: Hil 31) (Skopje, 1348) also reveals excellent recognition results, despite CER in the first part of the charter (lines 1–35) being 12.80%, and 13.91% in the second part. To illustrate this claim, we can compare the photographic image of the first twelve lines of the charter and the automatically recognized text in the table that follows.

Table 12: Emperor Dušan's Charter to the St. Sava Cell in Karyes (lines 1–12)

Живоиновиѣ 2008: 59–70

Combined_Full_VKS_2

се ѿтно и довродѣтелно. разумно и достоупно. ба і ѿца сава ѿ фа-
 прославити. ѿ бжтвныи бо его славы и и блгодѣти. и по того изъ-
 воленію, дльжъствено и много хвад ан мѡ. въ спѣваемъ стѡую и
 бжтвную и трѡу. ѿ не еже провси іа свѣ неизрѣчны ѣ славы и. и
 многѡчѣтны е. и даролюбниіе дары дароваше се. прроком же и а-
 пломъ и мнкомъ. стаемъ и прѣпѡвнѣимъ. и всемоу нарѡдоу пра-
 вослави іа. ѿ не ѣ же бо процвѣтоше всѣмъ, вѣнци бо зрачны. ми-
 рно живѡущимъ свѣрѡю на земли. самодржа в' нимъ же црѣмъ. и вла-
 стемъ всѣмъ. различно даръ раздѣлив'шоу. іакоже бо все вѣды гъ.
 велеглно кз всѣмъ глеть. мною црѣ ѣ онѡ црѣтѡують. и скифтрїи
 отѡрѣжѡтсе. и сианїи сѣ ѡрдиемъ правоу пишоу. Тѣмъ же и азъ въ
 хдѣ ба блговѣрнїи и бгмъ поставленїи стѣфанъ црѣ. всѣмъ сѣвлем

The above representation indicates that the largest number of errors are result from the failure to recognize the pajerak mark: довродѣтелно 1, разумно 1, достоупно 1, дльжъствено 3, прроком же 5, прѣпѡвнѣимъ 6, всѣмъ 7, 10, вѣнци 7, бо зрачны 7, мирно 7/8, земли 8, самодржа в' нимъ же 8, различно 9, раздѣлив'шоу 9, все 9, Тѣмъ же 11, блговѣрнїи 12, поставлении 12, etc. – instead of довродѣтелно 1, разумно 1, достоупно 1, дльжъствено 3, пррокомъ же 5, прѣпѡвнѣимъ 6, всѣмъ 7, 10, вѣнци 7, бѡзрачны 7, мирно 7/8, зем'ли 8, самодржав'нимъ же 8, различно 9, раздѣлив'шоу 9, все 9, Тѣмъ же 11, блговѣрнїи 12, постав'лении 12, etc. The CER level is also affected by a large number of examples in which it is necessary to remove superscript accent marks since the model often renders them hypercorrectly: и 5x2, 8, 11x2, даролюбниіе 5, аплѡмъ 5/6, црѣмъ 8, іакоже 9, сианїи 11, сѣ ѡрдиемъ 11, азъ 11, въ 11, etc. The hypercorrectness is also evident in the process of

recognizing the superscript letters: савѧ ѿ фа 1, тогѧ 2, много хвад ан'мѧ 3, трѧцоу 4, провьсиѧ ѧ 4, неизрѧченѧ ѧ 4, ѧ 4, прѧвѧпѧв'нѧимѧ 6, ѿне ѧ 7, процвьтоше 7, цри ѧ 10, срѧблем 12 instead of саввадѧ 1, того 2, многохвалимо 3, трѧцоу 4, провьсиѧѧ 4, неизрѧченѧ 4, ѧ 4, прѧвѧпѧв'нѧимѧ 6, ѿнеѧѧ 7, процвьтоше 7, цриѧ 10, срѧблем 12. Errors in the recognition of letters are mostly associated with the ligature ѧ: instead of вѧжтвнѧѧ 2, ѿнеѧѧ 4, 7, there is вѧжтвнѧи 2, ѿне ѧѧ 4, ѿне ѧ ѧѧ 7, also with letter ѧ: instead of ѧбѧѧ 10, ѧтврѧжѧют' се 11, ѧсрдѧемѧ 12 there is ѧѧѧѧ 10, ѧтврѧжѧютсе 11, ѧсрдѧемѧ 12, letter л: instead of хвадѧлимо 3, стѧемѧ 6, сил'нѧи 11 there is хвад ан'мѧѧ 3, стѧемѧ 6, сил'нѧи 11, letter и: instead of хвадѧлимо 3, мир'но 7/8 there is хвад ан'мѧѧ 3, мирно 7/8 and letter ѧ: instead of дарѧ 4, 8 there is дарѧ 4, 8. Other errors: instead of саввадѧ 1 there is савѧ ѿ фа 1, instead of велегѧно 10, къ 10 there is велегѧно 10, къ 10.

2.2. AUTOMATIC RECOGNITION OF THE *CHRISTIAN TOPOGRAPHY* OF COSMAS INDICOPLEUSTES (1649). The Serbian Church Slavonic translation of Cosmas Indicopleustes' *Christian Topography* (1649) is preserved as a part of a more extensive manuscript which is located in the vault of the Holy Trinity Monastery near Pljevlja (Montenegro), under the book register number Pljevlja 79. The first part of the manuscript (folios 1–101) contains the *Hexameron* by John the Exarch, while the *Christian Topography* (henceforth CT) can be found in the second part of the manuscript, to folio 240.¹³ The manuscript was copied in uncial Cyrillic script in 1649 by Gavriilo Trojičanin, the most renowned calligrapher of the time, using a Russian model, in the Holy Trinity Monastery near Pljevlja, and it was ornamented by miniatures by Andrija Raičević, an icon painter and miniaturist (cf. Јагић 1922: 1; Ракић 2016: 407). For the purposes of this research, we used the photographic images stored on microfilm from the Department for Archeography of the National Library of Serbia.¹⁴ Although the quality of the photographs was not ideal, the application of the special VMČ_Test_4+ model and the Combined_Full_VKS_2 generic model rendered substantially better results than those obtained with Serbian medieval charters and letters. The experiment involved 9 folios, in which the average CER value was 6.43% for the VMČ_Test_4+ model and 5.34% for the Combined_Full_VKS_2 generic model. If CER calculations are applied only to unrecognized letters, then the results become even more impressive: CER is reduced to 2.67% with the VMČ_Test_4+ model, and to 1.42% with the Combined_Full_VKS_2 generic model. It is important to mention that the CER values do not vary substantially from one folio to another, meaning that both models yield consistent results regardless of the analysed folio. The variations in CER values depend mostly on the frequency of superscript letters in the individual folios. In other words, the higher the use of the superscript letters, the higher the CER value. What particularly needs to be mentioned are various types of errors in the process of recognizing superscript letters: a) complete omission of an superscript letter (in a large number of instances): ѧѧѧ instead of ѧѧѧѧ, сло instead of слѧѧ, вѧпросившем instead of вѧпросившемѧ, хрѧтѧнскѧ instead of хрѧтѧнскѧѧ, новѧ instead of новѧѧ, etc.;

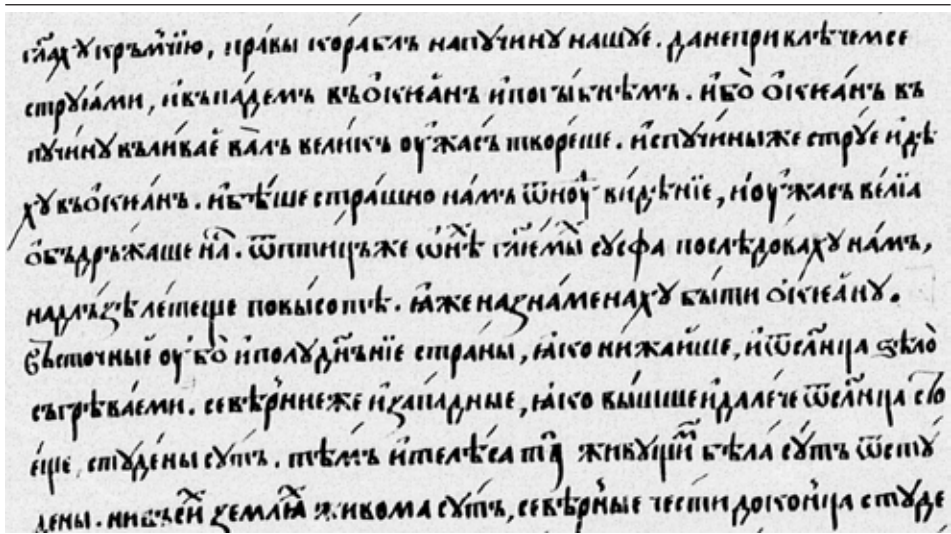
¹³ For more details on the manuscript consult Мошин 1958: 254; Станковић 2003: 26. For more information about the paleographic and linguistic particularities of the manuscript, see Јагић 1922. On the miniatures see Ракић 2016: 407–417.

¹⁴ The image has been obtained with the blessing of His Grace Atanasije (Rakita), whom we hereby express our sincerest gratitude.

b) recognizing an superscript letter as the one which is lowered into the text line: e.g. рѣѣ instead of рѣѣ, паѣ instead of паѣ, etc., c) incorrect recognition of a superscript letter: e.g. слѣ instead of слѣ, бывающѣ instead of бывающѣ, свой instead of свой, живѣщѣ instead of живѣщѣ, нарицаѣ instead of нарицаѣ, etc., and d) hypercorrection, that is the occurrence of a superscript letter in the positions where it would be expected, but where it was not found in the text itself: e.g. ѡблѣѣ instead of ѡблѣѣ, силнѣ instead of силны, оутврѣѣ instead of оутврѣѣ, сътвори instead of сътвори, etc. Along with the errors related to the recognition of superscript letters, both models make errors when it comes to the recognition of blanks between words, while the errors related to the recognition of the titlo, punctuation, and regular letters occur infrequently.

The extraordinary performance of the generic model when performing the recognition in CT is evidenced by the comparative representation of the first ten lines from the folio 116r (in which the CER is only 3.78%) and the automatically recognized text in the table 13.

Table 13: CT (folio 116r, line 1–10) and Combined_Full_VKS_2

Combined_Full_VKS_2

гладъ крѣмѣю. правы корабль на пѣчинѣ нашѣ. да не привлѣчем се стрѣлами, и въ падѣмъ въ окканъ и погыбнѣмъ. ибо окканъ въ пѣчинѣ въ ливѣѣ валъ великъ оужасътвореше. испѣчины же трѣѣ и дѣхъ въ окканъ. и вѣше страшно намъ ѡноу видѣнїе, и оужасъ велїа обздрѣжаше на . ѡ птицѣ же ѡнѣ глѣмы сѣсѣфа послѣдовахъ намъ. на длзѣлетѣще по высотѣ. ѡже на знаменахъ быти окканъ. въсточныѣ оубо и полднзнїе страны, ѡко нижаише, и ѡ слнца сѣло съгрѣваеми. се вѣрныѣ же и западныѣ, ѡко вышше и далече ѡ слнца стоеще. стѣдены сѣтъ. тѣмъ и телѣ сѣта живѣщїѣ вѣла сѣтъ ѡстѣдены. ни въ сїѣ земля. живомѣ сѣтъ, се вѣрныѣ чѣсти до конца стѣде

Judging from the above representation, it can be concluded that the generic model most frequently manifested problems with the recognition of the ligature ϵ : окканъ 2 instead of окіанъ 2, окіанъ 4 instead of окіанъ 4, гліемы 4 instead of гліемы 4, окіанъ 6 instead of окіанъ 6. When errors concerning letters are considered, only one individual instance was recorded: the failure to recognize the letter ϵ in трѣ 3 instead of стрѣ 3. Among other errors the most numerous ones are those connected with the recognition of blanks between words: пѣчинъ 1, взпадемъ 2, взливае 3, оужасътвореше 3, и дѣхъ 3/4, се вѣрни еже 8, телѣ сага 9, встѣдены 9/10, вз си 10 instead of пѣчинъ 1, взпадемъ 2, взливае 3, оужасъ твореше 3, и дѣхъ 3/4, се вѣрни еже 8, телѣса та 9, встѣдены 9/10, вз си 10. The extraordinarily low CER level in this folio is especially affected by the infrequency of superscript letters. The following errors were recorded: a) a superscript letter was not recognized: гліемы 4 instead of гліемы 4, земля 10 instead of земля 10, b) incorrect superscript letter: живѣши 9 instead of живѣши 9, c) hypercorrection: взливае 2 instead of взливае 3, трѣ 3 instead of стрѣ 3, длъзѣлетече 6 instead of длъзѣлетече 6. Along with these examples, we need to mention the instances in which the model performed the recognition of the superscript letters correctly: внѣ 4, на 5, внѣ 5 and си 10. The model made errors in all three examples that contained the razerak mark in the photograph: кръмѣю 1, се вѣрни еже 8, конца 10 instead of кръмѣю 1, се вѣрни еже 8, конца 10, and in one example there was an occurrence of hypercorrected вышше 8 instead of вышше 8. The titlo used for the purpose of abbreviation was mostly well recognized: гдѣ 1, гліемы 5, сѣца 7, 8, in contrast to one example where it was omitted: полднѣ 7 instead of полднѣ 7. Punctuation (comma and full stop) was also recognized excellently, with only a single instance of a full stop instead of a comma at the end of the fifth line.

3. CONCLUDING REMARKS. The conducted research has confirmed the initial hypothesis that the application of the existing models for the automatic recognition of Church Slavonic Cyrillic manuscripts can also be quite successful in an overall sense when applied to Serbian medieval manuscripts written in the uncial or semiuncial script, while the application to Serbian medieval manuscripts written in cursive script renders transcripts which are not usable, thus showing that there is a need to create a special model for the recognition of the Serbian cursive Cyrillic script. Among the investigated manuscripts written in uncial or semiuncial scripts, the best results were obtained by applying the existing models to the Serbian Church Slavonic manuscript Cosmas Indicopleustes' *Christian Topography* (1649), which can probably be attributed to the fact that both models for the automatic recognition contain materials from chronologically close manuscripts written in the same script. The success of the application of the existing models to Serbian medieval charters written in the uncial or semiuncial script often varies depending on the quality of the images and the preservation state of the manuscript. While the application of the VMC Test+ model mostly produced unsatisfactory results, the application of the generic model resulted in quite usable transcripts. A special mention is due to the manuscript DC III, in which the generic model manifested approximately the same recognition results both in the parts of the manuscript written in the Old Serbian and the parts written in the Serbian Church Slavonic language. Although the ratio of unrecognized characters (CER) was above 10% in

many charters, the qualitative analysis has shown that the benefit of the transcripts obtained by applying the generic model can be deemed to be quite satisfactory, especially if we take into account the fact that the model was unable to gain insight into some of the special characters (such as the pajerak mark) during the training process and that the recognition errors are most frequently related to the blanks between words, superscript letters and titlos, and much more rarely to individual letters. The benefit of the generic model is especially evident when used for the automatic recognition of the more voluminous manuscripts written in uncial or semiuncial script. The transcripts of the parts of the manuscripts obtained by applying the generic model can be manually corrected and then used for subsequent training of the generic model for the purposes of enhancing its performance or for the purposes of training a special model for the recognition of the remainder of a voluminous manuscript. (e.g., BC, DC III or CT)¹⁵. By employing this procedure (cf. RABUS 2019b: 13), in a relatively short period of time we can obtain considerable amounts of data (photographs and corresponding transcripts of Serbian medieval manuscripts), which can be used to create special models for individual voluminous manuscripts, and ultimately a generic model for Serbian medieval manuscripts, thus significantly expediting the work on the current projects involving the Serbian historical corpus linguistics and lexicography.

REFERENCES

- HODEL, Tobias, David SCHOCH, Christa SCHNEIDER, Jake PURSELL. General Models for Handwritten Text Recognition: Feasibility and State-of-the-Art. German Kurrent as an Example. *Journal of Open Humanities Data* 7: 13 (2021), 1–10. <http://doi.org/10.5334/johd.46>
- POLOMAC, Vladimir. Towards Fundamental Principles for Creating the Electronic Corpus of Serbian Medieval Charters and Letters. *Scripta&e-Scripta* 21 (2021): 41–53.
- RABUS, Achim. Recognizing Handwritten Text in Slavic Manuscripts: a Neural-Network Approach Using Transkribus. *Scripta&e-Scripta* 19 (2019a): 9–32.
- RABUS, Achim. Training Generic Models for Handwritten Text Recognition Using Transkribus: Opportunities and Pitfalls. *Proceeding of the Dark Archives Conference*, Oxford, 2019b, in print.
- TRANSKRIBUS GLOSSARY: <https://readcoop.eu/glossary/<15.07.2021>>

*

- Живолиновић, Драгић. Скопска хрисовуља цара Душана за келију Св. Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31). *Стари српски архив* 7 (2008): 59–70.
- Ивић, Павле, Милица Грковић. Дечанске хрисовуље. Нови Сад – Београд: Институт за лингвистику – БИГЗ, 1976.
- Јагић, Ватрослав. Козма Индикоплов по српском рукопису г. 1649-е. Палеографско-језичка студија. *Споменик СКА XLIV (1922)*: 1–39.
- Јерковић, Вера. Полуустав у српским повељама од краја XIV века и током XV века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII (1996)*: 89–113.
- Корниенко, Сергей Иванович, Федор Михайлович Черепанов, Леонид Нахимович Ясницкий. Распознавание текстов рукописных и старопечатных книг на основе нейросетевых технологий. Валерий Дмитриевич Соловьев, Виктор Аркадьевич Баранов (ред.). *Современные информационные технологии и письменное наследие: от древних текстов к электронным библиотекам. El' Manuscript 08. Материалы Международной научной конференции*. Казань: Издательство Казанского государственного университета, 2008, 155–156.

¹⁵ Special models trained for the recognition of each of the more voluminous manuscripts can achieve extremely high accuracy, with CER under 1% (cf. Rabus 2019b: 2–3).

- Младеновић, Александар. Повеље и писма деспота Стефана. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- Мошин, Владимир. Ћирилски рукописи манастира Св. Тројице код Пљеваља. Историски записи XIV/1–2 (1958): 235–260.
- РАКИЋ, Зоран. Шестоднев Јована Егзарха и Хришћанска топографија Козме Индикоплова. Душан Оташевић, Зоран Ракић, Ирена Шпадијер (ур.). Свет српске рукописне књиге (XII–XVIII век). Београд: Галерија Српске академије наука и уметности, 2016, 407–417.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Пљеваља: водени знаци и датирање. Београд: Народна библиотека Србије, 2003.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. Старе српске повеље и писма, књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, 1929.
- Трифуновић, Ђорђе. Повеља краља Милутина манастиру Бањска. Књига прва: Фототипија изворног рукописа. Београд: ЈП Службени гласник, 2011.

Владимир Поломац
Тамара Лутовац Казновац

АУТОМАТСКО РАШЧИТАВАЊЕ СРПКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ РУКОПИСА ПОМОЋУ СОФТВЕРСКЕ ПЛАТФОРМЕ *TRANSKRIBUS*: СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Резиме

Софтверска платформа *Transkribus* (<https://readcoop.eu/transkribus/>), недавно развијена на Универзитету у Инсбруку (Аустрија), представља алат за ручно и аутоматско рашчитавње и претраживање старих рукописа и штампаних књига, независно од времена настанка, језика или писма. Кључна предност Транскрибуса у односу на друге сродне апликације огледа се у могућности да корисник сам креира сопствени модел за аутоматско рашчитавње текста. Тренирање модела за аутоматско рашчитавње текста представља пример машинског учења заснованог на напредним неуронским мрежама у коме модел упоређује фотографије рукописа и одговарајућа слова, речи и линије текста у дипломатичком издању. За успешно тренирање модела неопходно је обезбедити што квалитетније фотографије рукописа и најмање 15000 речи рашчитаног текста. За аутоматско рашчитавње старословенских и црквенословенских ћириличких рукописа у оквиру Транскрибуса доступна су два модела која је развио немачки слависта А. Рабус: први модел, назван *VMC_Test_4+*, заснован је на деловима рускословенског рукописа Велике Минее-Четџи, писаног полууставном ћирилицом XVI века; други модел, назван *Combined_Full_VKS_2*, заснован на деловима старословенског Супрасалског кодекса (XI век), рукописа Катихизиса Кирила Јерусалимског (XI век) и рускословенског рукописа Велике Минее-Четџи (XVI век), представља покушај креирања генеричког модела за аутоматско рашчитавње различитих црквенословенских рукописа писаних уставном или полууставном ћирилицом.

Основни циљ нашег рада представља истраживање могућности примене Рабусових модела за аутоматско рашчитавње српских средњовековних рукописа писаних различитим типовима ћирилице. Наведени модели тестирани су на српским средњовековним рукописима који су тренутно у фокусу наших филолошких и лингвистичких истраживања: на српским средњовековним повељама и писмима који се приређују за потребе изградње специјализованог електронског корпуса, као и на српкословенском рукопису Хришћанске топографије Козме Индикоплова (1649) који се припрема за објављивање у оригиналној графици уз пратеће филолошке и лингвистичке студије. Проведено истраживање потврдило је почетну хипотезу да примена постојећих модела за аутоматско рашчитавње црквенословенских ћириличких рукописа у начелу може бити веома успешна и на српским средњовековним рукописима писаним уставом или полууставом, док се применом на српске средњовековне рукописе писане брзописом добијају неупотребљиви транскрипти, што упућује на потребу креирања специјалног модела за рашчитавње српске брзописне ћирилице. Међу испитиваним рукописима писаним уставом или полууставом најбоље резултате добили смо применом постојећих модела на српкословенски рукопис Хришћанске топографије Козме Индикоплова, што је вероватно у вези са чињеницом да оба модела за аутоматско рашчитавње садрже материјал из хронолошки блиских

рукописа писаних истим писмом. Успех примене постојећих модела на српске средњовековне повеље писане уставом или полууставом најчешће варира у зависности од квалитета фотографије и очуваности рукописа. И док је примена модела VMČ_Test+ углавном дала незадовољавајуће резултате, применом генеричког модела на свим испитиваним повељама добили смо веома употребљиве транскрипте. Иако је проценат препознатих карактера (CER) у многим повељама био изнад 10%, квалитативном анализом показано је да се вредност транскрипата добијених применом генеричког модела може сматрати веома задовољавајућим, посебно ако се има у виду чињеница да модел током тренинга није имао прилике да види неке специфичне карактере (нпр. пајерак) и да се грешке у рашчитавању најчешће односе на размак међу речима, надредна слова и титле, а знатно ређе и на појединачна слова. Вредност генеричког модела посебно долази до изражаја приликом аутоматског рашчитавања обимнијих рукописа писаних уставом или полууставом. Транскрипти дела рукописа добијени помоћу генеричког модела могу се ручно кориговати, а затим искористити за поновно тренирање генеричког модела у циљу побољшања његових перформанси или за тренирање специјалног модела за рашчитавање остатка обимног рукописа. Овим поступком у релативно кратком временском року можемо доћи до великих количина података (фотографија и одговарајућих транскрипата српских средњовековних рукописа) помоћу којих можемо креирати специјалне моделе за појединачне обимније рукописе, а у крајњем исходу и генерички модел за српске средњовековне рукописе, што би могло значајно убрзати рад на текућим пројектима из српске историјске корпусне лингвистике и лексикографије.

University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
Department of Philology
Jovana Cvijića bb, 34000 Kragujevac, Serbia
v.polomac@filum.kg.ac.rs
tamara.kaznovac@filum.kg.ac.rs

(Примљено: 20. августа 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Радмило Маројевић

ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИХ ВЕЗА И СРОДНЕ ПОЈАВЕ КАО ЛИНГВОТЕКСТОЛОШКИ ПРОБЛЕМ (на грађи Његошевог спјева *Шћейан Мали*)

У серији радова, чији је овај чланак завршни сегмент, разматрају се примјери погрешног рашчлањивања ријечи насталих лексикализацијом синтагматских веза, тј. синтаксичком творбом, и њихов однос према синтагматским везама које нису лексикализоване, у првом издању Његошевог спјева *Шћейан Малої* уз поредбену анализу с *Горским вијенцем* и *Лучом микрокозма*. Растављено, састављено, полусастављено, тј. с дивизом, и растављено у акценатском а састављено писање у критичком и основном издању размотрени су у претходним радовима, а овдје се диференцирају предлошко-падежне везе које су потпуно адвербијализоване од оних у којима је адвербијализација непотпуна, па се пишу растављено, и оних које су граматикализацијом прешле у предлоге.

Кључне ријечи: Петар II Петровић Његош, спјев *Шћейан Мали*, спјев *Горски вијенац*, спјев *Луча микрокозма*.

This paper is a final part of a series of papers which have analyzed the examples of the incorrect division of words created by the lexicalization of syntagmatic relations, i.e., syntactic formation, and their relation to non-lexicalized syntagmatic relations, in the first edition of Njegoš's epic poem *Stephen the Little*, compared with *The Mountain Wreath* and *The Ray of the Microcosm*. The previous papers have discussed the joined, half-joined (with a dash), and unjoined words, as well as the words which are unjoined in the accentuated edition while joined in the critical and basic edition. In this paper the fully adverbialized prepositional phrases are differentiated from the ones which are not fully adverbialized, thus not joined in writing, and the ones which are grammaticalized into prepositions.

Key words: Petar II Petrović-Njegoš, the epic *Stephen the Little*, the epic *The Mountain Wreath*, the epic *The Ray of the Microcosm*.

1. ПРИСТУП. У издању *Шћейана Малої* требало је рјешавати бројна текстолошка питања, исправљати штампарске и редакторске грешке првог издања и освјетљавати „тамна мјеста” у тексту, па и примјере неадекватне вербализације текста.

(1) Вербализација текста, тј. рашчлањивање текста на ријечи као самосталне лексичке, лексичко-граматичке и граматичке јединице, један је од примарних текстолошких задатака. Писање растављено, којеу је посвећен рад у *Српском језику* (МАРОЈЕВИЋ 2021а), састављено, које је било предмет разматрања у претходном раду у нашем часопису (МАРОЈЕВИЋ 2021б), полусастављено, тј. с дивизом, те растављено у акценатском а састављено у критичком и основном издању, којима се бавимо у трећем раду серије, овога пута у *Зборнику радова Филозофској факултету Универзитета у Приштини* (МАРОЈЕВИЋ 2021в) – заснива се на теоријској концепцији о вербализацији текста (подјели текста на ријечи).

(2) У нашем критичком издању *Шћејана Малої* састављено се пишу, уз одређене изузетке, предлошко-падежне и предлошко-прилошке везе које су се потпуно адвербијализовале, као и сраслице састављене од два прилога, уз обавезно преношење акцента гдје су за то постојали фонетски услови. И управо ти изузеци, с непотпуном адвербијализацијом, и с необавезним преношењем акцента, као и они који су условљени потребом различите ортографске презентације хомонимичних прилога и предлога, наметнули су издвајање оваквих примјера из општих расправа о растављеном (Маројевић 2021a) и састављеном писању (Маројевић 2021b).

(3) У загради последије примјера наводимо како су они одштампани (растављено или састављено) у првом издању, Андрије Стојковића. Друге приређиваче цитирамо онда кад је вербализација била повезана с разјашњењем тзв. „тамних мјеста”.

(4) У овом, као и у другим радовима ове серије, користимо термин „ортографема” у значењу ‘ортографска презентација лексичких, лексичко-граматичких и граматичких јединица’. Примјере смо систематизовали на оне у којима се лексикализују или нелексикализују именичке (т. 2), придјевске (т. 3) и замјеничке предлошко-падежне везе (т. 5), предлошко-прилошке везе (т. 4) и на оне у којима је остваривана непотпуна граматикализација, непотпун прелазак у предлог (т. 6). Закључно поглавље, под насловом „Исходи” (т. 7), посвећено је типологији разматраних ортографема с аспекта оствареног текстолошког резултата.

2. (НЕ)ЛЕКСИКАЛИЗОВАНЕ ИМЕНИЧКЕ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ ВЕЗЕ. Размотримо, на првом мјесту, везе предлога и падежног облика именице које се налазе у процесу лексикализације. Са аспекта вербализације текста оне се сврставају у састављено или у растављено писање, мада је границу сложено одредити.

2.1. Растављено се пишу предлошко-падежне везе које се нису (потпуно) адвербијализовале, у којима именица чува своје значење и може да не преноси акценат на предлог.

(1) Растављено се пише веза предлога *на* и именице *зло* и онда кад је именица под акцентом, у функцији објекта: сакуп овај на злѝ не приличи [ШМ 135]; Турци спремни на злѝ црногорско [ШМ 754]; те вас на злѝ учи и подбада. [ШМ 3072], и онда кад акценат преносимо на предлог, у функцији адвербијала начина: на зло име употребит царско [ШМ 2857] и адвербијала циља: те пѝдјарѝ листом Црнѝгѝрце / на зло наше и на пакѝст тѝшкѝ – [ШМ 3515–3516]. Треба истаћи да израз *на злѝ црногорско* значи ‘да би чинили зло Црногорцима’, а израз *на зло наше* – ‘како би нама причинили зло’. И у првом издању примијењено је растављено писање: **на зло** (с. 14, 39, 143), с великим словом на почетку стиха: **На зло** (с. 133, 163).

Ни у стиху *Луче микрокозма*: на зло твоје толико ражегло – [ЛМ 249 (I 49)] није посвједочен прилог *назло него жива предлошко-падежна веза (*на зло*), али је она у саставу фразеологизма *на зло ѝвѝје* (у значењу ‘на твоју несрећу’, тј. теби за несрећу) па реконструишемо преношење акцента на предлог.

И у првом издању одштампана је растављено: **На зло** (с. 12). И у стиху: Адама је на злѡ превластио [ЈИМ 1144/45 (III 274/275)] (у строфи гдје је један стих недостајао, па га је Сарајлија реконструисао на један а ми на други начин и на другом мјесту) могло би се реконструисати преношење акцента на предлог, и то бисмо учинили да је пјесник употријебио народни фразеологизам *на зло навео*. Израз је ауторски трансформисан и у њему је предлошко-падежна веза *на злѡ* наглашена, па зато акценат не преносимо. И у првом издању примијењено је растављено писање: **на зло** (с. 43).

(2) Растављено се пише веза предлога *на* и акузатива именице *сила* – *на силу*: оно свијет и на силу хоће. [ШМ 1182], као и у првом издању: **на силу** (с. 60).

(3) Као и у првом издању: **на страну** (с. 94, 105, 108, 152, 153, 155), растављено се пише веза предлога *на* и акузатива именице *сѣра̀на* (иако се на предлог преноси акценат: *на сѣра̀ну*): *Ислазе љавари на сѣра̀ну и воде Шћејана међу собом*. [ШМ -1963]; па се нешто занесох на стра̀ну: [ШМ 2207]; *Шћејан се дѣже, среѣе ѿа и одведе на сѣра̀ну*, [ШМ -2285]; *Књаз не одговори ништа, неѡ се срдиѡ на сѣра̀ну на̀нѣ*. [ШМ -3271]; Све на стра̀ну друго да туримо, [ШМ 2207]; *Уклања се Теодѡсија мало на сѣра̀ну*. [ШМ -3328].

(4) Растављено се пише веза предлога *на*, на који се преноси акценат, и акузатива именице *виђело* (*вѣдијело*): на виђело ниђје да ми знамо. [ШМ 1284]; ал нијесу мрзѡст на вид`јело [ШМ 2210]; тад ће ѡист дјело на вид`јело – [ШМ 2904], као и у првом издању: **На виђело** (с. 64), **на видјело** (с. 105, 135).

(5) Растављено се у 2293. стиху пише веза предлога *на* и акузатива множине (старе двојине) именице *у̀сѣа* (услова за преношење акцента нема):

Духѡвниче, све на уста причај –
што си доша и рашта си доша.
Не може се никад исписати
ка̀ из у̀ста у у̀ста предати:
[ШМ 2293–2296].

Предлошко-падежна веза *на у̀сѣа* има значење ‘усмено’, али се она није адвербијализовала јер није ни постојала у једној усменој култури каква је била црногорска тога времена. То је очигледно адаптирани русизам, при чему је руски прилог *у̀стно* ‘етимологизован’, преведен у предлошко-падежну везу. У корист растављеног писања говори и игра ријечи у 2296. стиху. Предлошко-падежна веза *на у̀сѣа* посвједочена је и у стиху: Ти на уста поздрави везѣра [ШМ 3152]. Растављено писање примијењено је већ у првом издању, у оба контекста: **на уста** (с. 109, 147).

(6) Растављено се пише веза предлога *у* и акузатива именице *бѣсѣрв* – у *бѣсѣрв*: нѡ је главом у бѣсѣрв утека. [ШМ 1318, **у бестрв** (с. 66)]. Преношење акцента на предлог *у* изостаје јер је (старо) преношење остварено у претходној творбеној фази, у именици *бѣсѣрв* и у прилогу *бѣсѣрва*.

(7) Растављено се пишу компоненте фразеологизма *ни за везу* у значењу ‘нипошто’: доћ ни један ни за везу неће; [ШМ 998, **ни за везу** (с. 52)].

(8) Растављено се пишу компоненте фразеологизма *йѡд ноѡе* (метати, туристи): Црну Гору поѡд ноге метала? [ШМ 1486]; своју срећу поѡд ноге турисмо [ШМ 3396], као и у првом издању: **под ноге** (с. 73, 158).

(9) Реконструишемо растављено писање везе предлога *без* и генитива именице *ѡбзѡр* (уз факултативно преношење акцента које је у савременом језику уобичајено) – *бѡз обзѡра*, и то не само у 2375. стиху спјева (121. шеснаестерцу):

Бјежи паша бѡз обзѡра
й без поѡла војске своје:
[ШМ 2375 (121)],

у коме се жива предлошко-падежна веза наставља у сљедећем осмерцу, него и у претходној потврди: Ја побјѡзи ноћу бѡз обзѡра. [ШМ 233]. Растављено писање примијењено је и у првом издању: **без обзира** (с. 18, 113).

(10) Растављено се пише, као и у првом издању: **из најбоље** (с. 171), веза предлога *из* и генитива именице (суперлатива супстантивизираниог придјјева женског рода) *најбоља*, уз преношење акцента које се реконструише у аутентичном изговору: али треба пазѡит' ѡз најбоље [ШМ 3724]. Састављено писање сугерисало би погрешну перцепцију да је ријеч о срастању предлога *из* и суперлатива прилога *најбоље.

(11) Растављено се пише веза предлога *без* и генитива именице *ѡрѡща* и поред тога што се препоручује преношење акцента на предлог (*бѡз ѡрѡшѡ*): Што лудујеш бѡз прѡшѡ Лазаре, [ШМ 981, **без прѡше** (с. 51)].

(12) Растављено се пише веза предлога *ѡо* и датива именице *име*: *а ѡо-сланици сѡ ѡѡ имену* [ШМ -845, **по имену** (с. 45)]; (Пугачев га по имену зваху) [ШМ 3969, **по имену** (с. 181)]. У првом примјеру, који је у првом издању одштампан састављено, у савременом језику се користи прилог *ѡоименце*, а у другом се израз стварно односи на презиме (у савременој транскрипцији: Пугачов, према изговору). Именица *име* у примјерима има шире значење (значење антропоним).

Конструкција пак *од имена* је русизам (руски: *от ѡмени* 'у име'): *Теѡѡсија Мрѡкојевић од ѡмена оба владике [...] моли Есиѡр[и]јуса да даѡе блаѡословѡенѡ ѡѡсмо* [ШМ -3064]; од имена цијела народа: [ШМ 3383] и пише се, наравно, растављено, почев од првог издања: **од имена** (с. 142), **Од имена** (с. 157).

2.2. Састављено се пишу именице с окамењеним предлогом, тј. предлошко-падежне везе које су се потпуно адвербијализовале и у којима се обавезно преноси акценат на предлог.

(1) Састављено се пише адвербијализована веза предлога *на* и именице *здравље* у благослову као фразеолошком жанру: Наздравље ти! Вјешто је ѡскаѡпѡ, [ШМ 2537, **На здравље ти!** (с. 121)].

(2) Састављено се пише прилог *ѡвис*, настао синтаксичком творбом од предлога *у* и акузатива именице *вис*: који скачу увис к небесима! [ШМ 1384, **у вис** (с. 68)]; бацам капу увис к небесима, [ШМ 1738, **у вис** (с. 85)]; све би

пòјā и увис скакао – [ШМ 1384, **увис** (с. 99)]; увис Турци побацаше лѣстом – [ШМ 2233, **У вис** (с. 105)]. У првом издању, дакле, састављено је одштампан само један примјер.

У *Лучи микрокозма* употријебљен је, из силабичких разлога, прилог *ўвисину*: кад стубове ўвисину попну [ЛМ 719 (II 169)]. Ми прилоге-преведенице, уз наведени то су још *ўвр̄х* и *ўнизину* у стиху: часом ўвр̄х, часом ўнизину, [ЛМ 799 (II 249)], пишемо састављено. Све те прилоге Његош је употријебио под руским утицајем, тачније: превео је руске прилоге *ввысь*, *вверх*, *вниз*. У првом издању одштампани су растављено: **у высину** (с. 28), **у врхъ**, **у низину** (с. 31).

(3) Састављено се пише прилог *ўзбрго*, настао синтаксичком творбом од предлога *уз* и акузатива именице *бр̄го*: принудио да узбрдо тече? [ШМ 1380, **уз брдо** (с. 68)]. Додуше, оvdје је граматички могуће полазити и од живе предлошко-падежне везе *уз бр̄го*, с растављеним писањем, али би то било мање контекстуално увјерљиво.

(4) Састављено се пише прилог *изненада*: изненада нас забуши листом – [ШМ 134, **Из ненада** (с. 14)]; рат објави као изненада [ШМ 2650, **из ненада** (с. 126)].

(5) Састављено се пише прилог *бѣспрестāна*: Бранише се седам данā / девет братā бѣспрестāна, [ШМ 2155 (83), **без престана** (с. 103)]. Прилог *бѣспрестāна* несумњиво је адаптирани русизам, примљен усмено (р. *беспрестанно* ‘непрестано’). У руском прилог је настао адвербијализацијом од придјева *беспрестанный*, који је са своје стране образован суфиксацијом помануте предлошко-падежне везе, која у руском више није у живој употреби.

У спјеву је посвједочен и домаћи прилог *нейресѣано* [ШМ 1520, -1686, -2608, 3667], али он није представљао проблем с аспекта вербализације текста.

(6) Састављено се пишу везе проклитика с именицом *лијек*, и то не само предлога *за* с акузативом у значењу ‘маличко, овлаш’: *Бѣлер-бѣѣ, намршѣен, зѣлијек ѣм даје знак ѣоздрава ѣлавом*. [ШМ -848] и предлога *без* с генитивом у значењу ‘непоправљиво’: *Зли су Турци, пашо, безлијѣка*. [ШМ 1132], који су састављено одштампани и у првом издању: **залијек** (с. 45), **безлијѣка** (с. 58) него и веза рјечце *ни* с генитивом у значењу ‘нимало, никако’: то ми не да мира нилијѣка, [ШМ 154], која је у првом издању одштампана растављено: **ни лијѣка** (с. 15). Растављено писање сугерисало би живу граматичку везу с именицом *лијек* (као да израз значи *то ме не лијѣчи).

2.3. Прилози настали адвербијализацијом предлошко-падежне везе пишу се растављено да би се разликовали од својих хомофона (= исти изговор) који су граматикализацијом прешли у предлоге, тј. да с њима не би били и хомографи (= исто писање).

(1) Растављено се пише веза предлога *на* и именице *крāј – *нā крāј*: он је сѣб’јен нā крāј ѡд свијѣта [ШМ 3087, **на крај** (с. 143)]; нā крāј му се стат не може нигда – [ШМ 106, **На крај** (с. 13)]; и с њима се нā крāј не долази [ШМ 3544, **на крај** (с. 164)].

Последња два примјера у претходном, основном издању били су одштампани састављено: *на̀крај* (МАРОЈЕВИЋ 2018: 294, 430), сада дилему рјешавамо у корист растављеног писања пошто је ријеч о фразеологизираним изразима.

Састављено пишемо предлог *на̀крај* (с генитивом), посвједочен у *Горском вијенцу* у три стиха: Нови Граде сједџш *накрај* мора [ГВ 1210]; *тѣ ја* стрчи брже *накрај* поља – [ГВ 2552]; *нѡ* то брдо *накрај* поља *јечи* [ГВ 2557].

Растављено се пише веза предлога *у* и именице **крај* и поред тога што се акценат обавезно преноси на предлог – *ѹ крај*: *Огоше сви на речена мјесџа да дочекају Турке, а Шћеџан се сакрије неџе ѹ крај*. [ШМ -845, у **крај** (с. 44)].

И у *Горском вијенцу* растављено се пише жива веза предлога *на* и у с именицом **крај* и поред тога што се у аутентичном изговору препоручује преношење акцента на предлог –*на̀ крај*, *ѹ крај*: па сам стога *на̀ крај* и утека [ГВ 1248]; Колике су с краја *ѹ крај* Млетке, [ГВ 1517]. Веза предлога *на* и именице **крај* посвједочена је и у *Лучи микрокозма*, и пишемо је растављено – *на̀ крај*: *на̀ крај* бјеше дошла паденија, [ЛМ 519 (319)], као и у првом издању: **На край** (с. 21).

Састављено се пише предлог *ѹкрај*, посвједочен у *Горском вијенцу*: *Кад присједох мало украј поља*, [ГВ 2555]; *украј ватре сједе да се грије*. [ГВ 1287].

(2) Састављено пишемо и предлог *ѹскрај*, настао срастањем предлога *из* с предлогом *крај* (с генитивом, на примјер: *крај мене*), по угледу на предлоге *на̀крај* и *ѹкрај*: да утече ноћу *искрај* мене [ШМ 3900, **искрај** (с. 178)].

(3) Састављено се пише предлог *на̀спрама*, настао срастањем предлога *на* с предлогом *спрама* (с генитивом, на примјер: *спрама Русије*): а *Турска је на̀спрама Русије* – [ШМ 4006, **на спрама** (с. 182)].

(4) Растављено се пише веза предлога *у* и именице у акузативу множине (некадашњи акузатив двојине) *ѡчи* не само у непренесеном значењу кад се акценат не преноси на предлог: *С локве сваке сунце грије / ѹ у ѡчи нас ѡба̀да*, [ШМ 4010 (141), у **очи** (с. 183)] него и у саставу фразеологизама кад се акценат преноси на предлог: *нѡ ѹ истину ѹ очи говори*. [ШМ 598, у **очи** (с. 32)]; *свободно ме мош ѹ очи рѹжит* [ШМ 1419, у **очи** (с. 70)]. У примјеру из 1675. стиха:

опсѡва нам вјеру и Прѡрока
а опсѡва Курѡн и султана
у средину овлике ѡрдије,
а управо нама у очима.

[ШМ 1672–1675, у **очима** (с. 82)]

употријебљен је локатив умјесто акузатива као ефекат хиперкоректности па се узлазни акценат не може преносити, иначе би он правилно гласио *ѡисо-ваѡи ѹ очи*.

Састављено се пише предлог *ѹочи*, посвједочен у *Горском вијенцу*: *Скупштина уочи Тројичина дне на Ловћену* [ГВ -1].

2.4. Посебну пажњу треба обратити на именице које се у неким случајевима пишу растављено од предлога, а у другим састављено с окамењеним предлогом.

свијем народом – [ШМ 2291]. Ми смо ипак и у претходном, основном издању примијенили састављено писање и у наведена два стиха: *на̄глас* (МАРОЈЕВИЋ 2018: 332, 380).

Растављено писање остављамо у фразеологизму *ис̄ѣан̄ѣӣнӣ на̄ глас* у значењу ‘бити на гласу, бити познат, бити славан’: Родос бјеше *на̄ глас* испануо, [ШМ 1582, **на глас** (с. 77)]. И у претходном, основном издању примијенили смо растављено писање: *на̄ глас* (МАРОЈЕВИЋ 2018: 350).

Растављено се пише предлошко-падежна веза *ѣз гласа* и поред тога што се акценат преноси на предлог: *Бошко Тѡмић и Марко Пјѣшивац ѣјевају ѣз гласа*. [ШМ -1, **из гласа** (с. 9)]; (*ѣз гласа*) [ШМ -166, **из гласа** (с. 15)]; (*ѣз гласа*) [ШМ -166, **из гласа** (с. 93)].

(5) Састављено се пишу прилози *ѡвијек* [ШМ 1481, 1482, 1873, **увијек** (с. 73 x 2), **у вијек** (с. 90)] и *дѡвијек*: он је рођен да довијек живи: [ШМ 2275, **до вијек** (с. 108)]; Ми смо у рат довијек с Турцима – [ШМ 2708, **до вијек** (с. 128)]; Ми смо муке довијек парали, [ШМ 2847, **довијек** (с. 138)]; да га наћи довијек нећемо – [ШМ 3500, **до вијек** (с. 163)]. Од прилога *довијек* раставља се рјечца *ни*, на коју се преноси акценат, али је иницијални вокал прилога дуг – (ни) *дѡвијек*: ал непросто никад ни дѡвијек, [ШМ 3484, **ни до вијек** (с. 162)], као и у прилогу *зѡдѡвијек*, који је настао срашћивањем с још једним предлогом *за*, на који се преноси акценат (уз састављено писање оба окамењена предлога с обликом именице *вијек*): прекида се данас *зѡдѡвијек* [ШМ 3390, **за довијек** (с. 157)].

И у *Горском вијенцу* састављено се пишу потпуно адвербијализоване предлошко-падежне везе: *зѡдѡвијек* [ГВ 962, 1694], (*и*) *дѡвијек* [ГВ 1657] и *дѡвијек* [ГВ 355, 2437].

Необична употреба предлога *до* с акузативом именице *вијек* само је привид: првобитно је то било срастање предлога *до* с већ формираним прилогом *увијек*, с прогресивним једначењем двају вокала, при чему се дужина вокала чува послѣ рјечце *ни* и предлога *за*, док се на почетку фонетске рјечи дужина скратила: до у *вијек* > до *ѡвијек* > *дѡувијек* > *дѡвијек* > *дѡвијек*.

(6) Растављено се пишу предлошко-падежне везе *од вијѣка* и *до вијѣка* у значењу ‘откако/докле је (неко) жив’: Дѡде ли га ико од вијѣка? / Хоће ли га дати до вијѣка? [ШМ 1153–1154, **од вијѣка, до вијѣка** (с. 59)]. Први израз има још једну потврду: Али ко је воду од вијѣка [ШМ 1379, **од вијѣка** (с. 68)]. Други израз има још четири потврде (шесту смо реконструисали према другој публикацији претходно објављеног фрагмента спјева), а значење се у контексту конкретизује: част и брука живе до вијѣка, [ШМ 604, **до вијѣка** (с. 33)] ‘док је човјек жив’; а све опет живи до вијѣка – [ШМ 2132, **до вијѣка** (с. 101)] ‘док му је суђено да живи’; будале ће остат до вијѣка. [ШМ 2205, **до вијѣка** (с. 104)] ‘док су живе’; Ти о миру до вијѣка сањаш. [ШМ 2849, **до вијѣка** (с. 133)] ‘док си жив’; а ја не кћех никад ни до в’јѣка [ШМ 227, **до вијек** (с. 18)] ‘док сам жив’.

И у *Горском вијенцу* двапут је посвједочена предлошко-падежна веза *до вијѣка*, која има живу граматичку функцију и значење ‘до краја живота, док је (неко) жив’, па је треба писати растављено.

Први је примјер из 686. стиха, с тим што ми у претходном, 685. стиху реконструишемо предлог *с*: Што се [с] црнѣм задоји ђаволом / обешта се њему до вијѣка. [ГВ 685–686]. У првом издању израз је такође одштампан растављено: **Обешта се нѣму до виѣка** – (с. 26). У рукопису је написан састављено: **довѣка** (л. 8), умјесто прецртаног облика **задовѣкѣ**. Стихови дословно значе: ко се задоји истим млијеком као (црни) ђаво, тј. кога задоји ђаволова мајка макар да га и није родила, завјетује се ђаволу (брату по млијеку) на вјерност док је жив. А фигуративно, у контексту спјева, они имају сљедећи смисао: домаћи Турци (потурчењаци, исламизирани Срби), задојени „турском вјером” (исламом) као и прави Турци (= црни ђаво), завјетовали су се Турцима да им буду вјерни до краја живота. Измјена коју је пјесник учинио у рукопису никако не значи да су ријеч *заговѣјек* и предлошко-падежна веза *до вијѣка* синоними. Првобитна верзија (са **задовѣкѣ**) имала је значење ‘за вјечна времена, заувѣјек’, коначна пак (са **до виѣка**) значи ‘док је жив, до краја живота’.

У 1966. стиху *Горској вијѣнца*, који у првом издању гласи: **Охъ до Бога! а охъ до виѣка!** (с. 79), копулативни везник *а* (у значењу ‘и’) везује двије синтагме истог типа – *ох до Бога* и *ох до вијѣка*. То значи да у другом полустиху није посвједочен узвик *аох, како је текст погрешно интерпретиран у великом броју издања. У нашем основном издању *Горској вијѣнца* (у новом издању које је припремљено за подгорички ЦИД) анализирани стих у контексту реплике изгледа овако: *Ох до Бѡга ѿ ѡх до вијѣка*, / да чудно ли с главе погибосмо! [ГВ 1966–1967]. Суштина овог текстолошког рјешења састоји се у сљедећем: 1° израз *до Бога* је фразеолошка варијанта израза *до Бога се чује*; 2° *а* је саставни везник, па испред њега не треба писати запету; 3° израз *до вијѣка* није адвербијализован (као облици *говѣјек*, *заговѣјек*), него има живу граматичку функцију и значење ‘до краја живота, док је (неко) жив’. На ово значење указује, упућујући на синонимични израз „тешко мени до бога и до вијѣка”, један од првих Решетаревих критичара, Вељко Радојевић: „Тако ће узвикнути свака особа, која нема никакве наде у будућност и значи тешко мени докле сам жив” (Радојевић 1892: 158). Стих би требало интерпретирати са сљедећом прозодијом: [ѡх^добѡга || ѡ^ѡх | довијѣка] (неметрички акценти су на првом и петом слогу). Његово је значење: ‘жалост је толика да се до Бога чује и толика да се не може пребољети до краја живота’.

Овдје треба напоменути да акценатску варијанту *до вијѣка искључујемо и као алтернативну: да је Његош у генитиву имао акценат *вијѣка* показује наслов пјесме *Ноћ скуљѡа вијѣка* (у аутографу је посљедња ријеч написана са јатом: **вѣка**) (Маројевић 2017). Од два узлазна акцента овдје и на другим мјестима опредјељујемо се за дугоузлазни јер је такав изговор старији и подударан је с изговором једносложног рефлекса јата у аналогним случајевима.

3. Лексикализоване придјевске предлошко-падежне везе. Размотрићемо, на другом мјесту, везе предлога и падежног облика придјева које су у процесу лексикализације прешле у прилоге. У њима се остварује састављено писање, и оно је праћено (неповратним) преношењем акцента.

3.1. Прилози настали срастањем облика некадашњег (супстантивизираног) придјева неодређеног вида с предлогом пишу се састављено. У првом издању прилози *ўйраво* и *зълўду* одштампани су састављено, прилози *нїшїај'но*, *нїскоро*, *нїкрїво*, *ўйўсїто*, *зџдуїо*, *їдчисїто* и (осим по једног примјера) *їзнова* и *снџва* – растављено. У примјерима с окамењеним наставком *-о* то је био акузатив средњег рода, који се могао адвербијализовати и без предлога, у прилогу *їзнова* адвербијализована је веза предлога *из* и генитива средњег рода с наставком *-а* (прилог *снџва* је русизам), док је у примјеру *зълўду* представљена стара веза предлога *за* и акузатива придјева женског рода с наставком *-у*.

(1) Као и у првом издању: **управо** (с. 82, 135, 178), на почетку стиха: **Управо** (с. 84), састављено се пише прилог *ўйраво*: а управо нама у очима. [ШМ 1675]; управо би прѣгрст напунио, [ШМ 1710]; Па управо (да ти не замећем) [ШМ 2914]; да управо Гори Црној пође [ШМ 3902].

У првом издању *Луче микрокозма* примијењено је растављено писање прилога *ўйраво* (**у право**, с. 33): она ће ти управо открити [ЛМ 856].

У *Шћейану Малом* посвједочена је и непосредна творбена база размаграног прилога, прилог *їрџво*, и у значењу 'истинито', на примјер: Није стїдно похвалит се прџво: [ШМ 450]; Кажуј прџво грднџ потурице [ШМ 647], и у значењу 'директно', на примјер: кад ево их прџво пўт Нџвџга [ШМ 630], али и у значењу 'стварно': прџво, кнеже, хоћџх га пџдићи [ШМ 1130]. У спјеву је потврђен и хомограф, именица *їрџво*: Аллџ-бїллџ, имџш прџво мўла: [ШМ 3598].

Прилог *їрџво* у значењу 'стварно' посвједочен је и у 133. стиху *Горскої вијенца*:

Нџда нема прџво нї у кџга
до ў Бога и у своје руке –
надање се наше зџкопџло
на Косово у једну гробницу.

[ГВ 133–136],

али се он често погрешно идентификује с именицом *прџво, а генитив именице *нџд* (значи 'надање, уздање') – с номинативом именице *нџда.

Што се тиче посвједоченог у *Шћейану Малом* прилога *ўйрџв*: Ћпрџв сада треба показати [ШМ 599]; ўпрџв главом у Вїсокў Пџрту. [ШМ 660]; Ћпрџв сў му седамнаест љетџ – [ШМ 2268]; Гоним ўпрџв седамдесет шесто, [ШМ 2543]; то је ўпрџв смијџшно мишљџње; [ШМ 2566]; Ја сам ўпрџв родом Далмџтинац, [ШМ 2951]; Ћпрџв чџвјек онда и погине [ШМ 3233], није било спорно састављено писање, ни у првом издању: **Управ** (с. 32, 35, 107, 121, 150), **управ** (с. 122, 137), него прозоџија. Ми стављџмо дужину на другом слогу јер полазимо од тога да је овај прилог настао адвербијализовањем везе предлога *у* и акузатива архаизма *прџв (именице која је припадала *ї-основама), а не скраћивањем прилога *ўйраво*. Дужину обиљежава и Михаило Стевановић са сарадницима у *Речнику Њџїџшева језика*: **ўпрџв**, али је тамо с дужином на другом слогу и прилог **ўпрџво**, а то није у реду: у прилогу *ўйраво* адвербијализацији је подвргнут облик неодређеног вида описног придјева *їрџво*, а не односног *їрџвџ*.

(2) Састављено се пише и прилог *н̄а̄ӣа̄ј'но*, у коме се остварује хетеро-вокалски дифтонг с неслоговним *и* на мјесту графеме **ј'** с постпозитивним апострофом: *Књ̄ӣоно̄ща му н̄а̄ӣа̄ј'но каже да му оно̄ ӣӣше архимандрит̄ӣ б̄а̄рск̄ӣ Д̄еб̄еља*, [ШМ -607, **на тајно** (с. 33)].

(3) Састављено се пише прилог *н̄аскоро* у значењу 'ускоро, у скорој будућности': *н̄аскоро* ће знати Црног̄орци [ШМ 1539, **На скоро** (с. 75)]; *н̄аскоро* ће Турци видијети [ШМ 3692, **На скоро** (с. 170)].

У спјеву је посвједочена и његова непосредна творбена база, прилог *скоро*, и у значењу 'недавно', на примјер: те сте скоро у Русију били [ШМ 160], и у значењу 'ускоро', на примјер: Скоро ћу ти казат калуђере [ШМ 1537].

(4) Састављено се пише и прилог *н̄акриво*: кад насаде *н̄акриво* држало – [ШМ 3317, **на криво** (с. 154)].

(5) Састављено се пише и прилог *ӯй̄ӯс̄т̄ио*: досадно је ӯп̄ӯст̄о брбљање, [ШМ 3414, **у пусто** (с. 159)]. Знак за краткоћу наводимо да се не би читао облик придјева одређеног вида у атрибутској функцији.

(6) Састављено се пише прилог *з̄а̄д̄ӯј̄о*: *Ш̄ће̄ӣан се г̄ӣже, сре̄т̄е̄ ња и одведе н̄а̄ с̄ӣр̄а̄ну, за̄д̄ӯј̄о се с њим забави*, [ШМ -2285, **за дуго** (с. 108)].

У спјеву је посвједочена и његова непосредна творбена база, прилог *г̄ӯј̄о*: које хоће да дуго живује, [ШМ 2349, **дуго** (с. 111)].

(7) Састављено се пише и прилог *ӣд̄ч̄ис̄т̄ио*: Све ми сада п̄д̄ч̄ис̄то причајте: [ШМ 880, **по чисто** (с. 47)]. Прозодију реконструираемо по угледу на савремено књижевно *н̄ач̄ис̄т̄ио*.

Посвједочена је бројним примјерима и творбена база, прилог *ч̄ис̄т̄ио*: чисто знади оче-игумане – [ШМ 38, **Чисто** (с. 10)]; П̄д̄ чем т̄а̄к̄о ти познаде чисто [ШМ 43, **чисто** (с. 11)]; мишљах чисто, бабове ми душе, [ШМ 1788, **чисто** (с. 87)]; до сада сам чисто двоумио, [ШМ 1936, **чисто** (с. 92)] и др.

(8) Састављено се пишу прилози *ӣзнава* и (русизам) *сн̄два*: *изнова* сте мене зацарили [ШМ 411, **Изнова** (с. 25)]; да *изнова* о погрди ради. [ШМ 1891, **из нова** (с. 91)]; *ка̄ да̄ си се изнова родио*. [ШМ 2536, **из нова** (с. 121)]; да се с војском *изнова* удари – [ШМ 3808, **из нова** (с. 175)]; ви ме сада *снова* расцарите, [ШМ 415, **снова** (с. 25)]; у чему је *снова* загазио! [ШМ 3251, **с нова** (с. 151)]. У првом издању, као што видимо, састављено је одштампан само по један примјер ова два прилога.

И у првом издању *Луче микрокозма* примијењено је растављено писање прилога *ӣзнава* (**из нова**, с. 43) умјесто састављеног: па бих друге *изнова* свјетове [ЛМ 1138].

(9) Састављено се пише прилог *з̄а̄л̄ӯду*: Да горимо свијећом – залуду: [ШМ 1837, **залуду** (с. 89)].

3.2. Састављено се пише адвербијализована веза предлог̄а *у* и *за* с бројем (ср.р.) *једно*.

(1) Предлог *у* и локатив броја (ср.р.) *једно* формирали су прилог: *За̄ӣр̄м̄ј̄е̄ше̄ т̄о̄й̄ови на св̄ѣ̄ дес̄е̄й̄ і̄ра̄гов̄а̄ ӣӯр̄скӣј̄ех̄ о̄коло̄ Ц̄рне̄ Г̄оре̄ њо̄ с̄ӣо̄ӣш̄ина*

yjèdnõm, [ШМ -815 (1)], који пишемо састављено. У савременом језику адвербијализација се остварује у вези предлога с акузативом броја, при чему се акценат помјерио (по аналогiji) на окамењени предлог како би се прилог (*yjèдно*) разликовао од живе предлошко-падежне везе (*yjèдно*). У првом издању адвербијализована предлошко-падежна веза одштампана је растављено: у **једном** (Стојковић 1851: 41).

(2) Прилог *zajèдно* карактерише потпуна адвербијализација, а акценат је обавезно на окамењеном предлогу (исто по аналогiji): *Ogoше на ручак серàскјер и вèзѝр босански заједно*, [ШМ -1037]; заједно се побисмо с Турцима [ШМ 2841]; *Сјèдајѹ на објед заједно бèллер-бèї, кàди-àскјер и два ѝаше*, [ШМ -4008]. И у првом издању примијењено је састављено писање: **заједно** (с. 54, 182), **Заједно** (с. 132).

4. (НЕ)ЛЕКСИКАЛИЗОВАНЕ ПРЕДЛОШКО-ПРИЛОШЕ ВЕЗЕ. На трећем мјесту разматрамо лексикализацију коју остварује предлог с већ адвербијализованим обликом.

4.1. У нашем критичком издању *Шћейана Малої* растављено се пишу предлошко-прилошке везе у којима прилог чува своје значење а акценат се не преноси на предлог **по**: *ѝо ѝѹрски*, **до**: *до ѝдслијед, до дàнас*, **од**: *од вàзда* и **из**: *из ѝрèкосвијейта*.

(1) Растављено пишемо, као и у првом издању: **по турски** (с. 37), предлошко-прилошку везу *ѝо ѝѹрски* (у њој прилог *ѝѹрски* чува своје примарно значење а акценат се не преноси на предлог), коју Његош употребљава под руским утицајем: Побратиме, по турски лудујеш – [ШМ 719].

Аналогни примјер је из *Горскої вијенца* – предлошко-прилошку везу *ѝо нàшки*: да је једном по нашики избројим [ГВ 2237] пишемо растављено, као и у првом издању: **по нашики** (с. 92). И у њој прилог *нàшки* чува своје примарно значење а акценат се не преноси на предлог.

(2) Растављено пишемо, као и у првом издању: **до послијед** (с. 13, 93), предлошко-прилошку везу *до ѝдслијед* (у њој прилог *ѝдслијед* такође чува своје примарно значење а акценат се не преноси на предлог): што би могло до пòслијед бити. [ШМ 104]; ѝ да ви се до пòслијед прича! [ШМ 1958].

(3) Растављено се пише, као и у првом издању: **до данас** (с. 165), предлошко-прилошка веза *до дàнас*: кà то људство до данас доживје. [ШМ 3579].

(4) Растављено се пише, као и у првом издању: **Од вазда** (с. 131), предлошко-прилошка веза *од вàзда* (у њој прилог *вàзда* такође чува своје примарно значење а акценат се не преноси на предлог): од вàзда сѹ Срби народ храбри. [ШМ 2810].

(5) Као и у основном издању, растављено пишемо везу предлога *из* и прилога *ѝрèкосвијейта*, а сам прилог, наравно, састављено: са Московом из прèкосвијета? (Маројевић 2018: 412 (3084)). Ово је четврта интерпретација другог полустиха, у коме је изостао други метрички акценат, тј. остварена једнотактност другог полустиха.

Прва интерпретација, растављено писање и живог предлога *из* и окамењеног предлога *|преко|* у структури прилога, примијењено је у прва три издања: Са Московом *из* преко свијета? (Столкових 1851: 143; Јовановићи 1881: 119; Костић 1902: 168 (3158)). Ово рјешење прихвата и Јевто Миловић (само што стих отпочиње малим словом) (Миловић 1965: 194 (IV 588)).

Друга интерпретација (предлог *из* замијењен везником односно рјечцом *и*): са Московом и преко свијета? (Решетар 1926: 300 (IV 589)) највјероватније није Решетарева него приређивача његовог издања (грешка у коректури, коју сам Решетар није гледао); да је то његово текстолошко рјешење, Милан Решетар би у фусноти указао на графију првог издања. Било како било, ово рјешење, тачније: штампарску грешку Решетарева издања, прихватају Михаило Стевановић (1952: 157 (IV 588)) и Александар Младеновић (2007: 187 (3157)).

И трећа интерпретација (Данило Вушовић спаја живи и окамењени предлог): Са Московом испреко свијета? (Вушовић 1935: 246 (IV 589)) имала је сљедбеника – прихвата је Владан Неђић (само што стих отпочиње малим словом) (Неђић 1964: 130 (IV 588)). У *Новој њјесни црногорској о војни Русах и Тураках њочейој у 1828. њоду* 361. стих гласи: Кутузова испреко Дунаја, (Стевановић и др. 1983 I: 297, s. v. **испреко**) (лексикографи на предлозима не стављају акценат), али у примјеру из *Шћейана Малој* реконструкција двоструког или сложеног предлога не би била логична (Кутузов је с друге стране Дунава, али Русија није с друге стране свијета).

Из свега наведеног јасно је да је оправдана само четврта, тј. наша интерпретација: Русија је веома далеко (*ѡрекоcвијеѡа*) и из те даљине (*из ѡрекоcвијеѡа*) дошао је књаз Долгоруков. Беглер-бег сугерише Црногорцима да им не треба пријатељство с Московом (= с Русом, тј. са Русијом), из прекоcвијета.

Због погрешне вербализације текста у свим претходним издањима, изостала је одредница прилога **прёкоcвијета** у *Речнику Њеѡицева језика* (потврђеног у наведеном стиху у комбинацији с предлогом *из*).

4.2. Потпуно адвербијализоване предлошко-прилошке везе пишу се састављено: *ѡѡкаѡ*, *ѡѡкако*, *ѡѡкѡ*, *ѡѡкуѡ*, *ѡѡкуѡѡ* и *ѡднекуѡѡ* (1); *ѡѡѡѡѡѡ* (2); *унѡѡѡѡѡѡ* (3); *унѡкрѡѡѡ* (4); *нѡѡѡѡѡѡ* и *нѡѡѡѡѡѡ* (5); *нѡѡѡѡѡѡ*, *нѡѡѡѡѡѡ* и *сѡѡѡѡѡѡ* (6).

(1) Састављено се пишу упитно-односни замјенички прилози за вријеме: *ѡѡкаѡ* [ШМ 452, 857, 1697, 1795, 2435, 2631, 3489, 3753, **От каѡ** (с. 26), **Оѡ каѡ** (с. 46, 83, 116, 125, 162, 173), **ѡѡ каѡ** (с. 87)] и *ѡѡкако* [ШМ 48, 1333, 2522, 2983, 3712, 3940, **Оѡ како** (с. 11, 110, 120, 139, 171, 180)] и њихов синоним *ѡѡкѡ*: Нѡ бѡ никаѡ, ѡткѡ ѡѡѡѡ памте, [ШМ 1489, **ѡѡ каѡ** (с. 73)], упитно-односни прилози за мјесто *ѡѡкуѡ* [ШМ 281, 321, 640, 873, 1911, 2344, 3010, 3212, 3842, **ѡѡ куд** (с. 19), **ѡѡ куд** (с. 21), **ѡѡ куд** (с. 34, 46, 92, 111, 140, 149, 176)] и *ѡѡкуѡѡ* [ШМ 626, 648, -1686, 2945, 2949, -2955, 2956, 3078, **ѡѡ кудѡ** (с. 34, 35), **ѡѡ кудѡ** (с. 82, 137 /х 3/, 143), **ѡѡ кудѡ** (с. 138)], као и неодређени замјенички прилог за мјесто *ѡднекуѡѡ*: *ѡѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡ ѡѡѡѡ ѡднекуѡѡ*. [ШМ -2285, **ѡѡ не-кудѡ** (с. 108)].

И у *Горском вијенцу* су посвједочени (и пишу се састављено) прилози: *ѡднекуѡ* [ГВ 827], *ѡднекуѡѡ* [ГВ 1286], *ѡѡкѡ* [ГВ 473, 880] и *ѡѡкако* [ГВ 2254].

(2) Састављено се пишу прилози с окамењеним предлогом *од- одовуд*: одовуд се вртнути не може [ШМ 2823] и *одџу*: скоро отуд дошао ѿмане, [ШМ 3620]. У првом издању први је одштампан састављено: **Одовуд** (с. 132), а други растављено: **од туд** (с. 167).

(3) Састављено се пише прилог *унаџријед*, у једној нијанси (будућег) временског значења ‘убудуће’: унаџријед да сањат не смију [ШМ 1358, **У наџријед** (с. 67)]; да Бог даде унаџријед више. [ШМ 3047, **у наџријед** (с. 141)], и у другој нијанси (прошлог) временског значења ‘поприје’: Ја сам мало доша унаџријед [ШМ 3817, **у наџријед** (с. 175)]. И у првом издању *Луче микрокозма* растављено је написан прилог *унаџријед* (**у наџријед**, с. 33), у просторном значењу циља ‘ка наџријед’: поведе ме унаџријед мало [ЛМ 852].

У овом прилогу, и у све три нијансе значења, у морфемској структури имамо два окамењена предлога. Првобитно је предлог *на* срастао с прилогом *џријед*, па је формиран прилог *наџријед*, посвједочен и у *Шћеџану Малом*: крок наџријед нијеси шенуо, [ШМ 1547, **наџријед** (с. 75)], али његово писање није изазивало дилему.

(4) Састављено се пише прилог *унакрстџ*: па унакрст земље и свијета – [ШМ 163, **у накрст** (с. 15)].

И у овом примјеру у морфемској структури имамо два окамењена предлога. Прозодија показује да је адвербијализована, срастањем с новим предлогом *у*, предлошко-падежна веза *на у крстџ* у значењу ‘на укрштање’, па се акценат пренио на предлог *на*, са којим се сажело друго *у* с прогресивном асимилацијом (отуда дужина на компоненти [на]).

(5) Састављено се пише прилог *наџослом*: тад би ствари наџослом пошле. [ШМ 961, **на опослом** (с. 50)], као и његов антоним *наџџако* [ШМ 496, 1082, **наџако** (с. 28, 56)], али он није изазивао дилеме.

(6) Састављено се пишу прилози *надаље*, *навише* и *сувише*, настали срастањем предлога *на* и *су* с компаративима прилога *даље* и *више* (а не супстантивизираних придјева), уз обавезно преношење акцента: и ствари се надаље уреде: [ШМ 2903]; бџ ти коса навише порасла. [ШМ 1567]; спрам нама је јошт њега сувише. [ШМ 2745]; јошт сувише токе убојите [ШМ 3920]. У првом издању прва два прилога одштампана су растављено: **на даље** (с. 135), **на више** (с. 76), а само трећи, у обје потврде – састављено: **сувише** (с. 129, 179).

Не би се постављало питање вербализације стиха *Луче микрокозма*: јесте више, су више [сувише] шарова. [ЛМ 1046 (III 176)] да у првом издању није, очито штампарском грешком, архаични предлог *су* припојен компаративу прилога *више*: **сувише** (с. 40). Ту грешку је први исправио Павле Поповић у чланку у коме је разматрао одговарајући фрагмент *Луче*; исправку није примијенио Решетар, али јесу каснији приређивачи (о овом и неким другим питањима види подробније у раду Маројевић 2019).

4.3. Посебну пажњу треба обратити на прилог *саџ* (с варијантом *саџа*) који се у неким случајевима пише растављено од своје проклитике, а у другим састављено с њом.

(1) Састављено се пишу прилози срасли с предлогом *по-* *йòсаg*: ни посад се лијенит нећемо, [ШМ 2643, **по сад** (с. 126)] и *до-* *gòсаg*: у њима се досад ут'јецало [ШМ 143, **до сад** (с. 14)]; нèј'мā силе нит је досад било [ШМ 1504, **до сад** (с. 74)]; како год је досад пословао, [ШМ 1930, **досад** (с. 92)]; То смо дјелом досад показали; [ШМ 2642, **до сад** (с. 126)]; кад се досад силом нè урāдī – [ШМ 3601, **до сад** (с. 166)]. И у *Горском вијенцу* су посвједочени наведени прилози и пишу се састављено: *йòсаg* [ГВ 1663], *gòсаg* [ГВ 271, 1022, 1382].

Као што видимо, прилог *gòсаg* у првом издању *Шћејана Малој* растављено је одштампан четири пута, а састављено само једном. Исто шаренило запажамо и у првом издању *Луче микрокозма* – једном је прилог одштампан растављено: **До садъ** (с. 23), други пут састављено: **досадъ** (с. 68): досад су те струје и потоци [ЛМ 562]; које досад име не познаше [ЛМ 1833].

(2) Растављено се пишу предлошко-падежне везе *go саgā*: до сада сам чисто двоумио, [ШМ 1936, **До сада** (с. 92)]; ал нијесам до сада знавао [ШМ 2182, **до сада** (с. 104)] и *за саgā*: за сада се неће повратити [ШМ 1954, **За сада** (с. 93)], у којима прилог *саgā* чува своје примарно значење, а пошто је акценат узлазни, он се не преноси на предлог. И у *Горском вијенцу* посвједочена је предлошко-прилошка веза *go саgā*, која је у првом издању одштампана растављено: **до сада** (с. 86, 89), а у већини каснијих издања – састављено (изузетак су издања Риста Ј. Драгићевића). Ми се и овдје, из граматичких и прозодијских разлога, опредјељујемо за растављено писање. Из наше интерпретације произлази да прилог *саgā* има исти акценат и припада истој врсти ријечи у стиху гдје је употрејебљен самостално: па је *саgā*, што није никада, [ГВ 2109], и у стиховима гдје долази у комбинацији с предлогом *go*: (двадест их је до *саgā* казала!) [ГВ 2111]; нò зла чинит како смо до *саgā*, [ГВ 2170].

(3) Растављено се пише веза рјечце *gò* (с побочним акцентом) и прилога *саg*, у значењу 'сем сад': никад прйђе дò сād изнијели. [ШМ 2211, **до сад** (с. 105)], али то смо подробније образложили у студији о растављеном писању.

4.4. Састављено се пишу прилози настали срастањем прилога с другим прилогом, односно с именицом чији је номинатив, али само у временском значењу, могао имати прилошко значење.

(1) Прилог *ка̄йикаg* је настао редупликацијом прилога *каg* трансформисаног у парни везник, али су његове компоненте потпуно срасле (имају један акценат) те се пишу састављено: *Владика наймурен чийа и ка̄йикаg се йдòб-јехнè*. [ШМ -321, **каткат** (с. 21)]. Има двије потврде и у *Горском вијенцу*: *ка̄йикаg* [ГВ 1867, 2477].

У *Шћејану Малом* употрејебљен је и прилог *кùgā-кāмо* – из силабичких разлога као полусраслица, с побочним акцентом на првој и главним на другој компоненти, па се пише с дивизом, али то је предмет посебног рада из ове серије.

(2) Састављено се пише прилог *сјӯйрāgāн*, настао срастањем прилога *сјӯйра* и номинатива именице *ган* (у прилошком значењу): па сјутрāдāн пет стотинā врећā [ШМ 269, **сјутра дан** (с. 19)]; Сјутрāдāн ми коња изведоше, [ШМ 286, **Сјутра дан** (с. 20)].

5. ЗАМЈЕНИЧКЕ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ ВЕЗЕ. Разврстаћемо их на праве (тј. именичке) замјенице [види т. 5.1] и на придјевске замјенице, које граматички припадају придјевима као врсти ријечи [види т. 5.2].

5.1. Везе предлога са замјеницом *циџџ* (ген. *циџџа*) у неким случајевима се пишу састављено – уколико је адвербијализација остварена, а у другим растављено – уколико је предлошко-падежна веза у живој граматичкој функцији.

(1) Састављено се пише, као и у првом издању: **зашто** (с. 39, 149), прилог за узрок *зџциџо* у значењу 'из ког разлога' (са старим преношењем акцента), настао срastaњем акузатива замјенице, која у Његошевом језику у номинативу и акузативу гласи *циџџ*, с предлогом *за*:

Турци спремни на зло црногорско
(зна се зашто!) кад десе прилику,
[ШМ 754–755];

А зашто смо оно учинили
ода шта се хоћемо кајати?
[ШМ 3196–3197],

а жива предлошко-падежна веза *за циџџ* у значењу '(за) колико' пише се растављено:

рад бих био за штџ стџћ не могу –
за оваца мојих три хиљаде,
за мојџјех стотину волова –
да вас данас на сакупу није
јер се бојим бруке и грдила.
[ШМ 128–132].

У првом издању предлошко-падежна веза је одштампана састављено (са запетом испред ње на цезури): Рад бих био, зашто стећ' не могу, (Стољковић 1851: 14).

Аналогни примјер је из *Горској вијенца*.

Ја сам снџо што нијесам нигда
(мило ми је – за моје оруж'је!):
ноћас на сан Обилић пролеће
преко равна поља Цетињскога
на бијела хата ка на вџлу –
[ГВ 2381–2385].

Интерконтекстуална паралела помаже у тумачењу стихова. Контекст из *Шћейана Малој* значи 'дао бих три хиљаде својих оваца и стотину волова, које више не бих могао стећи, да нисте дошли на скуп (с лажним царем)'. Ратко (Рато) Чолаковић, родом из Риђана код Никшића, памти изразе типа *мило ми је за хиљаду динара*, *мило ми је за вола из јарма*, које је употребљавао његов отац Ђукан (1880–1960). Контекст пак из *Горској вијенца* треба схватити у смислу 'мило ми је у вриједности мог оружја', а не у смислу 'мило ми је јер је то добар знак за моје оружје'. (Унијели смо повлаку на цезури 2382. стиха *Горској вијенца* према издању Мира Вуксановића.)

(2) Растављено се пише предлог *og(a)* у живој граматичкој вези с генитивом анализирание замјенице, који у Његошевом језику гласи *џиџа*, у горе наведеном 3197. стиху (види т. (1)), при чему се акценат преноси на предлог. У првом издању предлошко-падежна веза је одштампана састављено: Одашта се хоћемо кајати? (Стојковић 1851: 149). У другој потврди предлог *og* нема тзв. покретно *a* па није изазивао недоумицу: зарећи се ни од шта не треба, [ШМ 1542, **ни од шта** (с. 75)].

(3) Растављено се пишу предлози *без* и *са* у живој граматичкој вези с генитивом замјенице *џиџо*, који, видјели смо, у Његошевом језику гласи *џиџа*, при чему се акценат преноси на предлог: да радимо без шта не можемо – [ШМ 790]; и без шта се повратити нећу [ШМ 1149]; Да је са шта, не бих ни жалио, [ШМ 3285]. И у првом издању предлошко-падежне везе одштампане су растављено: **без шта** (с. 40, 59), **са шта** (с. 152).

(4) Састављено се пише прилог *поћешџиџо* у значењу 'понешто': Поћешто сам њ ја тога гледа [ШМ 1385, **Поћешто** (с. 68)] и прилог *нипоџиџо*: да нипошто овамо не дођу: [ШМ 1008, **нипошто** (с. 52)]; беглер-бѣже, нипошто безбожан, [ШМ 1454, **нипошто** (с. 71)]. (Драгутин Костић прилог двапут раставља: ни по што.)

5.2. Издвојићемо везе предлога са замјеницом *ниџиџа*.

(1) Састављено се пише прилог *одниџиџа*: што је Шћепан, то је ствар одништа – [ШМ 3190], који је у првом издању одштампан растављено: **од ништа** (с. 148). Овдје је предлог *og* срастао са словенским генитивом (генитив с негацијом) *ни џиџа* > *ниџиџа*, а у структури реченице прилог *одниџиџа* има атрибутивну функцију и значење (ж.р.) 'ништавна'.

(2) Као и у првом издању: **изъ ништа** (с. 7, њ уместо њ штампарска је грешка), ми у издањима *Луче микрокозма* предлошко-падежну везу *изъ ниџиџа*, и поред тога што акценат преносимо на предлог, пишемо растављено:

Ово грко наслеђије људско
човјек чојку [чџ^еку], човјек себи дава,
најсретњи га [најсретњи^ага] из ништа [јзништа] стварају
ради смртне тужне армоније.

[ЛМ 117–120 (Пролог)].

Предлошко-падежну везу *изъ ниџиџа* у 7. стиху *Духовној завјешџиџања*, и поред тога што акценат преносимо на предлог, такође пишемо растављено:

Твоје је слово све из ништа [јзништа] сатворило,
Твоме је закону све покорно:
човјек је смртан и мора умријети

[ДЗ 7–9].

Растављено писање је и у рукопису: **изъ ништа** (л. 1).

У наведеним примјерима полазимо од тога да замјенички облик *ниџиџа* чува своје значење (у Његошевом језику *џиџа* је генитив према номинативу *џиџо* именичке замјенице за ствари).

5.3. Веза предлога с придјевском замјеницом у неким случајевима пише се састављено, уколико је адвербијализација остварена, а у другим – растављено, уколико је предлошко-падежна веза у живој граматичкој функцији.

(1) Састављено се пише прилог *сасвијем*, настао срастањем инструментала замјенице с предлогом *са*:

с вама бива сасвијем њнāче:
кад плачете – свāк ви се весели,
кад пōјете – свāк òкō вās плаче.
[ШМ 2168–2170],

а жива предлошко-падежна веза *са свијем* (и *са свијема*) – растављено:

Ў њем човјек лако виђет може
да је слијеп цар са свијем царством:
бй ли човјек који је при себи
дао себе овако рўжити?!
[ШМ 1631–1634];

Обећах му, ако га изгуби,
да ћу њему дароват слободу
са свијема грчким робовима,
поврāтит' њх њинијем кућама.
[ШМ 3911–3914].

У првом издању растављено је одштампана не само жива предлошко-падежна веза: **са свијем** (с. 80), **Са свијема** (с. 179), коју и треба писати растављено, него и прилог *сасвијем*, који треба писати као једну ријеч: С вама бива са свијем иначе: (Столковић 1851: 103). Исто тако, у првом издању растављено је одштампана не само жива предлошко-падежна веза *са свијем*, коју и треба писати растављено: *Повраћа се окружен са свим љаварима на Цейињу* [ШМ -436, **са свим** (с. 26)]; Србије са свим њеним градовима и кулама, [ШМ -1614, **са свим** (с. 79)] него и прилог *сасвим*: Црна Гора сасвим покорена. [ШМ 1490, **са свим** (с. 73)]; Сасвим мало, пāшо-Карāмане, [ШМ 1604, **Са свим** (с. 77)]; У Турску је данас сасвим друго, [ШМ 2752, **са свим** (с. 129)]; То је сасвим друкчије, сердаре: [ШМ 3350, **са свим** (с. 156)].

И у првом издању *Луче микрокозма* растављено је одштампана не само предлошко-падежна веза *са свијем* (**са свијемъ**, с. 75): биће она са свијем ужасом [ЛМ 2038 (VI 108)], него у оба стиха и прилог *сасвијем* (**са свијемъ**, с. 29, 75): „Сад си, мислим, сасвијем довољан [...]” [ЛМ 731 (II 181)]; с два сасвијем противна закона: [ЛМ 2023 (VI 95)].

(2) Растављено пишемо, као и у првом издању: **с свега** (с. 53), живу предлошко-падежну везу *с свега* у значењу ‘због свега’: да би с свега што ти причам дошли, [ШМ 1014].

5.4. Издвојићемо облик *сидѡа*.

(1) Прилог *сидѡа*, у значењу ‘зато, из тог разлога’, који у *Лучи микрокозма* није посвједочен у адвербијалној функцији, али јесте у *Шћейану Малом*, настао је адвербијализацијом предлошко-падежне везе „предлог *с* + замјеница

(ген. јд. ср.р.) *īdōiā*”. Пишемо га састављено иако је предлошко-падежна веза ту полуадвербијализована, па бисмо могли бити у дилеми. У посљедњем Његошевом спјеву прилог има шест потврда: највише су стога непоб’једни [ШМ 1521]; Стога су ме к теби ђтправѝли [ШМ 2320]; стога с неба паде у Тãртãру [ШМ 3027]; стога сам га врга у тавницу. [ШМ 3126]; стога ти се чини нѐмогѹћѐ. [ШМ 3832]; стога вјечно нѐк рѐбује – / Æллãх га је нама дао. [ШМ 4015 (146)]. У првом издању компоненте прилога досљедно су одштампане растављено: **с тога** (с. 74), **С тога** (с. 110, 140, 145, 17, 183).

У другом од наведених примјера могло би се поћи од везника узрочно-посљедичне саставне реченице *сīdōiā*, с тим што би се у том случају измјенила интерпункција (стих би почињао малим словом, а претходни би се завршавао запетом). И управо та блискост прилога и везника, и лак прелазак из једне врсте ријечи у другу, послужили су нам као додатни аргумент за исто, састављено писање у оба случаја.

(2) Везник *сīdōiā* посвједочен је у *Лучи микрокозма*, а настао је граматицизацијом хомофоничног прилога, па га, без дилеме, пишемо састављено: стога смртнѝ нãјсја[ј]н’јѝ поете [ЛМ 549 (I 349)]; стога коло што је које дãљѐ [ЛМ 1045 (III 175)]. У првом издању компоненте везника растављено су одштампане: **Съ тога** (с. 22, 40).

6. НЕПОТПУНО ГРАМАТИКАЛИЗОВАНЕ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ ВЕЗЕ. У критичком издању *Шћейана Малої* растављено пишемо предлошко-падежне везе које се нису (потпуно) граматицизовале, тј. које нису потпуно прешле у сложене предлоге с генитивом, и које чувају именичко значење и самосталан именички акценат (без преношења на примарни предлог) – „*на срѐд* + генитив” [види т. 6.1]; „*у гнѐ* + генитив”, „*їд гнѐ* + генитив”, „*са гнѐ* + генитив” [види т. 6.2]; „*на вѣх* + генитив”, „*са вѣх* + генитив” [види т. 6.3].

6.1. Растављено се пише непотпуно граматицизована веза која се састоји од предлога *на* и акузатива именице *срѐд* испред друге именице у генитиву, једном у прози: *Начине му сјѐдницу на срѐд ѱоља ѿе сјѐднѐ*. [ШМ -189], а други пут у стиху: *на срѐд равна поља Цетињскога!* [ШМ 2934].

Растављено писање, према првом издању: *начине му сјѐдницу на сред поља те сјѐдне*. (Стољковић 1851: 16); *На сред равна поља Цетинскога*. (Стољковић 1851: 136), задржано је и у другом: *начине му сјѐдницу на сред поља те сјѐдне*. (Јовановић 1880: 17); *На сред равна поља цетињскога!* (Јовановић 1881: 113). Састављено пак писање примијењено је у трећем издању: *начине му сјѐдницу насред поља, те сјѐдне*. (Костић 1902: 18 (-191)); *Насред равна поља Цетинскога!* (Костић 1902: 161 (IV 3008)). Костића су касније слиједили и други приређивачи; разлике су се испољиле у писању великог слова: *насред равна поља цетинскога!* (Решетар 1926: 295 (IV 438)); исто (почињући стих великим словом) у Вушовић 1935: 241); *насред равна Поља Цетинскога*. (Стевановић 1952: 149)); *насред равна Поља цетињскога*. (Миловић 1965: 185); *насред равна Поља цетинскога!* (Недић 1964: 124; исто у Младеновић 2007: 178 (3007)). Растављено писање вратили смо ми у основном издању (Маролевић 2018: 397, 405). У погледу растављеног писања ми смо сагласни с првим и другим издањем, а у погледу писања великог слова у топониму – с првим

и трећим издањем; палатално њ прије нас је реконструисано само у другом издању и у издању Јевта Миловића.

Непотпуно граматикализована веза „*на срѣд* + генитив” представљена је у три стиха *Горској вијенца* (и једном у прози). У првом издању она је одштампана састављено само у 988. стиху: **Насредъ тебе Содомъ запушио!** – (Медаковић 1847: 37); **Ватра гори на средъ сѣнокоса,** (Медаковић 1847: 50); **А ево є на средъ нѣга шуплѣ,** (Медаковић 1847: 61); **момцы поставише кољиво на средъ великога гувна;** (Медаковић 1847: 109). У рукопису је (у 988. и 1285. стиху) предлошко-падешка веза оба пута написана (полу)растављено: **на средъ** [ВГ: л. 11, 14 об.], што је (у првом случају) навело Медаковића да је препише састављено.

У *Шћейану Малом* није представљена веза „*у срѣд* + генитив”, али јесте синонимична конструкција „*у средину* + генитив”:

опсѡва нам вјеру и Прѡрока
а опсѡва Кѹрѡн и султана
у средину овлике ѡрдијѣ,
а управо нама у очима.

[ШМ 1672–1675, у **средину** (с. 82)],

и она говори у прилог растављеног писања непотпуно граматикализоване везе „*у срѣд* + генитив”, која је представљена у два стиха *Горској вијенца*, и она је у првом издању – а у 1420. стиху и у рукопису: **у средъ** [ВГ: л. 16] – написана растављено: **У средъ подне, тамо и овамо,** (Медаковић 1847: 56); **У средъ подне да га човѣкъ сретне,** (Медаковић 1847: 61). Непотпуно граматикализована веза „*са срѣд* + генитив” представљена је пак у 461. стиху *Горској вијенца*, а и у њој је у првом издању примичењено растављено писање: **Какво роблѣ са средъ Горецрне?** (Медаковић 1847: 18), док је у рукопису она написана (полу)растављено: **са средъ** [ВГ: л. 5 об.].

Поставили смо питање: да ли сложене предлоге треба писати заједно и читати *насред*, *усред*, *сасред*, како то чине већином наши претходници, или их треба писати растављено и читати *на срѣд*, *у срѣд*, *са срѣд*, као непотпуно граматикализоване предлошко-падежне везе? Ми смо се у критичком издању *Горској вијенца* определијели за ово друго тумачење уз образложење (Маројевић 2005: 872–873), па то чинимо и у *Шћейану Малом*, најприје у основном издању (Маројевић 2018: 297, 405).

6.2. И именица *днѡ* с предлозима образује непотпуно граматикализоване везе „*у днѡ* + генитив”: Западосмо у днѡ Сѹторинѣ, [ШМ 629, у **дно** (с. 34)], „*ид днѡ* + генитив”: преко Чѣва и пѡ днѡ Црмницѣ [ШМ 2494, **по дно** (с. 118)] и „*са днѡ* + генитив”: са днѡ Чѣва до на врѣх Јѣднѡшѡ? [ШМ 1800, **Са дно** (с. 87)]. У посљедњем примјеру лексичка јединица *днѡ* понаша се као непромјенљива именица, па се употребљава и с предлогом *са* који иде с генитивом. То је показатељ да именица *днѡ* с генитивом слѣдеће именице образује неку врсту полусраслице с ослабљеним, побочним акцентом на компоненти *днѡ*.

Растављено писање примичењено је и у другом издању: Западосмо у дно Суторине, (Јовановићи 1880: 31); Преко Чева и по дно Црмнице, (Јовановићи 1881: 99); Са дно Чева до на врх Једноша, (Јовановићи 1881: 74).

У трећем издању, Драгутина Костића, предлошко-падежне везе одштампане су састављено: Западосмо удно Суторине, (Костић 1902: 39 (632)); Преко Чева и подно Црмнице, (Костић 1902: 140 (2567)); Садно Чева до наврх Једношах: (Костић 1902: 103 (1841)), што прихвата Милан Решетар (РЕШЕТАР 1926: 208 (I 635), 252 (III 122), 279 (III 848)), а за њим Данило Вушовић (ВУШОВИЋ 1935: 171 (I 635), 208 (III 122), 229 (III 848)); Вушовића је слиједио Михаило Стевановић, а њега каснији приређивачи. Растављено писање вратили смо ми у основном издању (МАРОЛЕВИЋ 2018: 312, 360, 389).

6.3. Поставили смо питање: да ли у стиховима *Горској вијенца*: **Него да ми на врхъ главе стои** – (МЕДАКОВИЋ 1847: 36); **Кадъ дођосмо на врхъ Поточинахъ!** (МЕДАКОВИЋ 1847: 53) и у стиху *Луче микрокозма*: **На врхъ горе тронъ се гордый выси**, (с. 27) треба писати сложени предлог заједно и читати га *наврх*, како то чине новији приређивачи, или треба писати растављено и читати *на врх* као непотпуно граматикализовану предлошко-падежну везу? Ми смо се у критичким издањима *Горској вијенца* и *Луче микрокозма* определијели за ово друго тумачење уз образложење (МАРОЛЕВИЋ 2005: 870–871; МАРОЛЕВИЋ 2016: 536–537), па то чинимо и у издању *Шћејана Малој*, у стиховима: са днѡ Чѣва до на врхъ Јѣднѡшѡ – [ШМ 1805]; кад је на врхъ језика, причајте, [ШМ 3326]. И у првом издању непотпуно адвербијализована предлошко-падежна веза „на врх + генитив” одштампана је растављено: **на врх** (СТОЛКОВИЋ 1851: 88, 155).

Пошто је први примјер описан [види т. 6.2], овдје ћемо дати преглед само за други примјер. Растављено писање примијењено је у другом издању: Кад је на врхъ језика, причајте, (ЈОВАНОВИЋИ 1881: 128). У трећем издању, Драгутина Костића, предлошко-падежна веза одштампана је састављено: Кад је наврхъ језика, причајте, (Костић 1902: 180 (3400)), што прихвата Милан Решетар (РЕШЕТАР 1926: 310 (IV 832)), а за њим Данило Вушовић (ВУШОВИЋ 1935: 254 (IV 832)); Вушовића је слиједио Михаило Стевановић (СТЕВАНОВИЋ 1952: 169 (IV 830)), а Стевановића Владан Недић и Јевто Миловић. Растављено писање вратио је Александар Младеновић: Кад је на врхъ језика, причајте, (МЛАДЕНОВИЋ 2007: 199 (3399)), а затим и ми у основном издању (МАРОЛЕВИЋ 2018: 422).

У *Горском вијенцу* је посвједочена и непотпуно граматикализована предлошко-падежна веза у *врх*: у врхъ равне горе Вртијелке [ГВ 1049], која је растављено и у првом издању одштампана: **У врхъ равне горе Вртијелке**, (МЕДАКОВИЋ 1847: 40), и у рукопису написана: **у врхъ** [ВГ: л. 7], али је новији приређивачи пишу састављено.

Предлошко-падежна веза (у функцији сложеног предлога) *са врх* у стиху *Горској вијенца*: Докле трећи са врхъ зида викни: [ГВ 1602] одштампана је састављено и у првом издању: **Докле трећи саврхъ зида викни**: (МЕДАКОВИЋ 1847: 62), и у каснијим издањима. Ми се и овдје опредјељујемо за растављено писање и за непреношење акцента на примарни предлог.

6.4. У стиху: дочекај их на врхъ од ножевѡ, [ШМ 2234, **на врх** (СТОЛКОВИЋ 1851: 106)] посвједочена је именица у акузативу између два предлога, и има главни, дугосилазни акценат. У горњим примјерима, као и у примјеру који слиједи, акценат је побочни, краткосилазни.

У примјеру: од вр̑[x] главе до зѐленѐ траве. [ШМ 977] представљена је непотпуно адвербијализована предлошко-падежна веза „од вр̑х + генитив”. Овдје треба реконструисати финални сугласник *x* у компоненти вр̑х, који се испред другог задњонепчаног сугласника *ī* у сандхију фонолошки не губи него само фонетски слаби – остварује се продужена оклузија и јединствена експлозија.

У првом и каснијим издањима (осим Костићевог) примијењено је растављено писање, а није ни у једном прије наших васпостављено *x*: Од вр главе до зелене траве. (Стојковић 1851: 51; Јовановић 1880: 44; Вушовић 1935: 183 (II 133)); од вр главе до зелене траве. (РЕШЕТАР 1926: 222; СТЕВАНОВИЋ 1952: 56; МЛАДЕНОВИЋ 2007: 73 (1010)). У трећем издању, Драгутина Костића, предлошко-падежна веза је представљена као једна ријеч: Одвр главе до зелене траве. (Костић 1902: 58 (1010)). Парни предлози (*og... go*) искључују састављено писање, па га зато нису примјењивали каснији приређивачи.

Тек је у нашем основном издању (МАРОЈЕВИЋ 2018: 327) васпостављен изостављени сугласник *x*. Додуше, Владан Недић и Јевто Миловић на изостављени сугласник указују стављањем апострофа: од вр' главе до зелене траве. (Недић 1964: 48; Миловић 1965: 69).

7. Исходи. Сабраћемо резултате примјене метода реконструкције синтаксичке творбе и монолексмне и полилексмне интерпретације некадашњих двокомпонентних предлошко-падежних и сродних веза. Ако се изузме опис општих начина постанка и творбеног поступка, којим су биле подвргнуте све анализиране јединице, коначне резултате творбених процеса могли бисмо приказати кроз четири типа односа с низом подтипова, при чему у текстошкој интерпретацији користимо допунске параметре.

7.1. Прво ћемо уопштити примјере с именицом као другом компонентом.

(1) Растављено се пишу предлошко-падежне везе које се нису (потпуно) адвербијализовале, у којима именица чува своје значење и може да не преноси акценат на предлог, на примјер: *на зло* и *на злё* (види т. 2.1.(1)), а састављено именице с окамењеним предлогом, тј. предлошко-падежне везе које су се потпуно адвербијализовале и у којима се обавезно преноси акценат на предлог, на примјер: *наздрѣвље!* (види т. 2.2.(1))

(2) Прилози, тј. примјери у којима је остварена адвербијализација предлошко-падежне везе, без даље граматикализације, пишу се растављено, на примјер: (стати) *на крѣј*, (сакрити се) *ѹ крѣј* (види т. 2.3.(1)), (говорити) *ѹ очи* (види т. 2.3.(4)), да би се разликовали од својих хомофона (= исти изговор) који су граматикализацијом као наредним творбеним поступком прешли у предлоге а који се пишу састављено: *накрѣј* (поља), *ѹкрѣј* (ватре); *ѹочи* (Тројичина дне). Такво, различито писање условљено је потребом да прилози не би с предлозима били и хомографи (= исто писање).

(3) Окамењене предлошко-падежне везе с компонентом |бог| кад се она не односи на хришћанскога једнога Бога пишу се с малим словом **б** и састављено: *забоѣа*, *дѣбоѣа*, *ѹдѣбоѣом*, *бѣѣме*, осим израза *го злѣ бѣѣа*, који сеже у паганску епоху вјеровања у више богова а који се пише растављено (види т. 2.4.(1)).

(4) У неким примјерима диференцирање растављеног и састављеног писања прати не само различито значење него и различито граматичко оформљење: *нăĭĭlās* (у фразеолошкој употреби ипак *ĭsĭanūĭĭi nă ĭlās*), али *ĭz ĭlāsa* (види т. 2.4.(4)); *đōvĭĭĕk*, али *đo vĭĭĕka* (види т. 2.4.(5–6)); поред тога, различито писање условљено је различитошћу творбене базе: прилози *нă-ĭrāĭ* и *бĕsĭrāĭa* мотивишу се именицом *ĭrāĭ*¹ у значењу ‘отисак корака’, а израз *og ĭrāĭa* – именицом *ĭrāĭ*¹¹ у значењу ‘преци/потомци’ (види т. 2.4.(3)).

7.2. Лексикализовањем везе предлога и падежног облика придјева остварују се досљедно прилози. Потпуна адвербијализација као подврста транспозиције условљена је овдје двама моментима. С једне стране, преношење односно помјерање акцента у њима се стабилизовало и постало је неповратно. С друге стране, остварују се двије фазе транспозиције, тј. адвербијализацији је претходила супстантивизација придјевске ријечи.

Потпуно адвербијализоване предлошко-прилошке везе пишу се састављено, као и прилози настали срастањем прилога с другим прилогом, а растављено предлошко-прилошке везе у којима прилог чува своје значење а акценат се не преноси на предлог. Проблем је представљао, као тамно мјесто, веза предлога *из* и прилога *ĭrĕkosvĭĭĕĭĭa* (види т. 4.1.(5)), мада се она ничим не разликује од других примјера из ове друге групе. Адвербијалне варијанте *đośag* (види т. 4.3.(1)) и *đo śagā* (види т. 4.3.(2)) разликују се и прозодијски, и облички, па то условљава и разликовање ортографема.

7.3. Кад је ријеч о везама предлога са замјеницама, ствар је једноставна: пише се састављено, уколико је адвербијализација остварена, а растављено, уколико је предлошко-падежна веза у живој граматичкој функцији. У примјерима гдје су могуће грешке потребно је укључити параметар прозодијске интерпретације и параметар супституције.

(1) Прилози за узрок (зна се) *zăĭĭĭĭo* односно за циљ *zăĭĭĭĭo* (смо учинили) карактерише обавезно (старо) преношење акцента и могућност замјене описним прилошким изразом *zboĭ ĕeĭa* (за узрок) односно *rađi ĕeĭa* (за циљ), док предлошко-падежна веза у живој граматичкој функцији за *ĭĭĭĭđ* има непренесени акценат и може се замијенити изразом *za koliko* (види т. 5.1.(1)).

(2) Облик *đnĭĭĭĭĭa* је адвербијализован (у контексту из *Шĕĭĭĭana Малоĭ* има и атрибутивну функцију), па се пише састављено, као једна ортографема (види т. 5.2.(1)), док у изразу *ĭz nĭĭĭĭĭa* (стварати, сатворити), у контекстима из *Луче микрокозма* и *Духовноĭ завјешĭĭĭања*, именичка замјеница има објекатску функцију и пише се растављено од предлога, као двије ортографеме (види т. 5.2.(2)).

(3) Веза предлога *sa* и придјевске замјенице (инстр.) *svĭĭĭĕm* пише се растављено јер замјеница чува своју примарну атрибутивну функцију и не преноси акценат, док се прилог *śasvĭĭĕm* пише састављено уз обавезно преношење акцента. Поред прозодије и синтаксичке функције као параметара, од значаја је истаћи двије фазе транспозиције: најприје је придјевска замјеница супстантивизирана (у суштини, с обзиром на чување упућивачког значења: прешла у именичку замјеницу), а затим се њен облик и адвербијализовао.

(4) За ортографему *сѣдѣа* оставили смо унеколико дилему. А дилема се тиче дијахроне фазе: конструкција *с* + генитив губила је живо узрочно значење, али га није још била и потпуно изгубила, као у савременом језику.

7.4. Растављено пишемо предлошко-падежне везе које се нису (потпуно) граматикализовале, тј. које нису потпуно прешле у нове, сложене предлоге с генитивом, и које чувају (ослабљено) именичко значење и самосталан именички акценат (без преношења на примарни предлог).

(1) Конструкције „у *гнѡ* + генитив”, „*ид* *гнѡ* + генитив”, „*са* *гнѡ* + генитив” показују губљење деклинације именице *гнѡ* и преображај главног акцената у побочни, па се она трансформисала у својеврсни префиксоид.

(2) Конструкције „*на* *срѣд* + генитив”, „у *срѣд* + генитив”, „*на* *срѣд* + генитив” показују исте особине, с тим што је именица *срѣд* у њима архаизам (да је у живој употреби изван ове конструкције, именица **срѣд* би имала дугосилазни акценат).

(3) Конструкције „у *врѣх* + генитив”, „*на* *врѣх* + генитив”, „*са* *врѣх* + генитив”, „*од* *врѣх* + генитив” такође показују губљење деклинације везане именице *врѣх* и преображај главног акцената у побочни, при чему се она трансформисала у префиксоид и не прати прозодију слободне именице *врѣх* (губљење финалног полугласника условило је дужење слоготворног *р* у коријену слободне именице).

(4) Сличну појаву, чување краткоће коријенског вокала с побочним краткосилазним акцентом, имамо у фразеологизму *гѣ ѿе бѡѣ сѣчѣвѣ*, у којем бисмо ортографему **бог** писали с малим почетним словом (оптативна конструкција *нѣка ѿе Бѡѣ сѣчѣвѣ*, с властитом именицом **Бог** и дугосилазним главним акцентом на компоненти *Бѡѣ*, имала би друкчије и нефразеолошко значење). Појаву наводимо као прозодијску паралелу двају претходних примјера.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСАНДАР КАРАЂОРЂЕВИЋ 1931: А. *Виенацъ ѿрскій* [аутограф рукописне верзије *Горској вијенца* Петра Петровића Његоша из 1846. године]. Љубљана, 1931.
- ВГ: *Виенацъ ѿрскій* [види факсимил аутографа у: Александар Карађорђевић 1931; Миловић 1982; Павићевић 1985: 5–41].
- ВУШОВИЋ 1935: *Цјелокујна дјела* Петра Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Београд: Народна култура, 1935.
- ГВ: *Горски вијенац* [у: Маројевић 2005: 35–218 (критичко издање); Маројевић 2018: 161–265 (основно издање); акценатско издање (у рукопису); прво издање: Медаковић 1847].
- ЈОВАНОВИЋИ 1880: *Лажни цар Шћејан Мали*: Историјско збитије XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његош владика црногорски. Ново издање. Панчево: Накладом Књижаре браће Јовановића, [1880], 1–64. (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 5).
- ЈОВАНОВИЋИ 1881: [Само на корици:] *Лажни цар Шћејан Мали*. [Панчево, 1881], 65–152. (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 7).
- КОСТИЋ 1902: *Лажни цар Шћејан Мали*: Историческо збитије осамнаестог вијека. Од Петра Петровића Његоша. [Предговор написао Јаша М. Продановић. Приредио Драгутин Костић]. Београд–Загреб: Штампарија Мила Маравића, 1902. (Српска књижевна задруга, 63). [Првом пагинацијом штампани су, накнадно, предговор и биљешка о издању потписана са С. К. 3].

- ЛМ: *Луча микрокозма* [у: Маројевић 2016: 19–101 (репринт првог издања), 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акценатско издање); Маројевић 2018: 67–149 (основно издање)].
- МАРОЈЕВИЋ 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- МАРОЈЕВИЋ 2016: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Crne Gore, 2016.
- МАРОЈЕВИЋ 2017: Петар II Петровић-Његош. *Биљешница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2017.
- МАРОЈЕВИЋ 2018: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћејан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоеија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- МАРОЈЕВИЋ 2019: Радмило Н. Маројевић. Павле Поповић као његошолог. (Увод. Фрагменти 1–3). *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* (Београд, 13–15. IX 2018) 48/2 (2019): 31–43.
- МАРОЈЕВИЋ 2020: Петар II Петровић-Његош. *Шћејан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2020.
- МАРОЈЕВИЋ 2021а: Радмило Н. Маројевић. Вербализација текста *Шћејана Малој*: (Реконструкција растављеног писања). *Сјудује срјске и словенске*, Серија I: *Срјски језик* 25 (2021): 5–41.
- МАРОЈЕВИЋ 2021б: Радмило Маројевић. Вербализација текста *Шћејана Малој*: (Реконструкција састављеног писања). *Зборник Мајнице срјске за филолојију и линвистику* LXIV/1 (2021): 25–46.
- МАРОЈЕВИЋ 2021в: Радмило Маројевић. Реконструкција полусастављеног писања и писање диверба (вербализација текста Његошевог Шћејана Малог). *Зборник радова Филозофској факултетиа Универзитетиа у Приштини* (Косовска Митровица) L1/4 (2021): 3–25.
- МЕДАКОВИЋ 1847: *Горскій виенацъ*. [Историческо событіе при свршетку XVII века. Сочинение П[етра] П[етровића] Н[ѣгоша.] владыке черног[р]скога. [Приредило Милорад Медаковић]. У Бечу: словима ч[астнихъ] о[таца] мехитариста, 1847.
- МИЛОВИЋ 1965: Петар II Петровић-Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. [Приредило за штампу и прилоге написао Јевто М. Миловић]. Титоград: Графички завод, 1965. (Библиотека „Луча“, 15).
- МИЛОВИЋ, Јевто М. *Рукопис „Горској вијенца” Пејтра II Пејтровића Њејоша*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1982.
- МЛАДЕНОВИЋ 2007: Петар II Петровић-Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. Приредило Александар Младеновић. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2007. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књига трећа).
- НЕДИЋ 1964: Петар Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали. Писма*. [Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга, [1964]. (Српска књижевност у сто књига. Књ. 22. Петар Петровић Његош, II).
- ПАВИЋЕВИЋ 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Уредник Бранко Павићевић. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, „Побједа” – Цетиње: „Обод” – Београд: „Велко Влаховић”, 1985. [Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169)].
- РЕШЕТАР 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књига прва. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћејан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд: Државна штампарија, 1926.
- СТЕВАНОВИЋ 1952: Петар Петровић Његош. *Шћејан Мали*. [Текст приредили за штампу Михаило Стевановић и Радован Лалић. Биљешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. Београд: Просвета, 1952. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књига четврта).
- СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њејоша*. [На корици: *Речник Њејошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.
- СТОЈКОВИЋ 1851: *Лажни цар Шћејан Мали*: Историческо Збитије Осамнајестого вијека. Пјесмоторје Његове Свјетлости Петра Петровића Његоша, Владике и Господара Црнегоре. [На 9. страни:] *Шћејан Мали*. Повјестно збитије, у пет дјејствијих. [На насловној страни:]

Издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту. [На корици:] У Југославији. [На полеђини насловне стране испод мота:] Печатња браће Жупана у Загребу 1851.
ШМ: *Шћепан Мали* [у: Маројевић 2020: 19–225 (репринт првог издања), 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акцентаско издање); Маројевић 2018: 289–449 (основно издање)].

Радмило Мароевич

ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНИХ СОЧЕТАНИЈ
И РОДСТВЕННИЈЕ ЈАВЛЕНИЈА КАК ТЕКСТОЛОГИЧЕСКАЈА ЗАДАЧА
(на материјале поеме «Щепан Мали» Петра Негоша)

Резюме

В серији работ, в којој настоящая статья является заключительным сегментом, критически обосновывается подготовленное автором научное издание поэмы «Щепан Мали» сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша на уровне текста (в аспекте словообразовательном и лексикологическом). В настоящей статье серии рассмотрены спорные вопросы реконструкции слитного или раздельного написания первичных предложно-падежных словосочетаний, подвергшихся полной или частичной адвербиализации (переход в наречия) и граматикализации (переход в предлоги).

Исследование, которое преследует не только практические текстологические цели, строится на основе теории о вербализации текста, а также на учении о частях речи в сербском языке. Заключительные этюды статьи посвящены дополнительным методам в текстологической теории и практике. В статье, помимо текстологических задач, выдвигаются теоретические вопросы разработки и лексикографического описания рассматриваемых типов слов, причем вводится термин «орфографема» в значении «орфографическая презентация лексических и грамматических единиц».

В работе применяется интертекстуальный сопоставительный подход: примеры, засвидетельствованные в поэме «Щепан Мали», сравниваются с контекстами поэм Негоша «Горный венец» и «Луч микрокосма».

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
radmilo@mail.ru

(Примљено: 27. априла 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Maja Marković
Dejan Sredojević

SPECTRAL CHARACTERISTICS OF STRESSED VOWELS IN STANDARD SERBIAN: QUANTITY AND QUALITY RELATIONS*

This paper presents the results of the analysis of spectral characteristics of long and short stressed vowels in Standard Serbian. This study is part of broader research into the prosodic and spectral characteristics of Serbian vowels conducted on the largest corpus of minimal pairs recorded and analyzed so far. The corpus comprised 1120 minimal pairs of words with target vowels, produced by 20 speakers (10 female and 10 male) from Novi Sad. The main objective was to describe the typical phonetic differences in the quality of long and short stressed vowels and contribute to the phonological research of Serbian with the specifically designed corpus and detailed statistical analysis. The results point to the largest distinction between the long/short vowels /e, o/, partly corroborating previous studies.

Key words: vowels, vocalic quality, vocalic quantity, Serbian language.

У раду су представљени резултати анализе спектралних карактеристика наглашених вокала под дугим и кратким акцентима у стандардном српском језику новосадског варијетета. Истраживање је спроведено на до сада највећем корпусу минималних парова речи с дугим и кратким акцентима истог квалитета, које су се налазиле у средишњем положају крајних реченица. На основу снимака 10 говорница и 10 говорника анализирано је 1120 вокала. Главни циљеви истраживања били су да се опишу типичне разлике у квалитету дугих и кратких наглашених вокала и да се допуне досадашња истраживања пажљиво бираним корпусом и детаљном статистичком анализом. Резултати показују да се највеће разлике у квалитету јављају код дугих и кратких вокала /e/ и /o/ и у том смислу делимично потврђују налазе претходних истраживања, али и показују извесне разлике у односу на њих.

Кључне речи: вокали, вокалски квалитет, вокалски квантитет, српски језик.

1. INTRODUCTION. In many languages, vowels are distinguished not only by their quality, but also in the way they employ durational characteristics, referred to as vocalic quantity. Vowel quality, which is achieved by the specific height and position of the tongue in the vocal tract, i.e., by the position of a constriction and the degree of constriction between the lingual arch and the palate, is acoustically correlated with the frequencies of the first two formants of the vowel spectrum (F1 and F2), and is perceived as the specific timbre of a sound. Quantity is associated with the phonologically distinctive vowel length in relation to another vowel or other vowels of similar quality.

The five vowels of the Standard Serbian language (/i, e, a, u, o/) all have short and long realizations which are lexically distinctive (e.g. /luk/ vs. /lu:k/), but length in Serbian has traditionally been associated with the prosodic notion of word accent,

* The study was financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia under the Research grants TR32035, OI178002 and III 47040.

rather than being regarded as a phonemic feature.¹ Our main objective in this paper, without getting into the dispute about the phonological interpretation of length as either the property of a phoneme or a prosodeme, is to investigate how phonological length affects the spectral qualities of the five vowels of the Serbian language. To this end, we conducted an experiment in which we measured and statistically compared the values of the first three formants of stressed vowels in minimal pairs of words with long and short vowels in the speech of 20 speakers of Serbian of both genders. This study is part of broader research into the phonetic characteristics of the four lexical accents in Serbian. The research is based on the largest recorded corpus of minimal pairs in Serbian so far, involving the speech of 20 speakers of Standard Serbian, who all share the same regional background, and whose speech can be characterized as the Standard Serbian urban variety of Novi Sad.²

The paper is organized as follows: Section 2 gives the preliminaries on the relation between vocalic quantity and quality, on the vowel system of Serbian and the results of previous research on the effect of vocalic quantity on quality in Serbian and Croatian.³ Section 3 explains the methodology used in this particular study, describing the corpus, participants and procedure. Section 4 provides the reader with the results of the present study with the tabular and graph representations, and is followed by discussion (Section 5), where the results are interpreted and compared to those of previous studies. In the final section, we sum up the conclusions of our study and address the questions for further lines of research.

2. PRELIMINARIES

2.1. ON THE RELATIONSHIP OF VOCALIC QUALITY AND QUANTITY. It is well known that in various languages vocalic quantity and quality may be mutually related, in the sense that phonological length may affect the quality of vowels (starting from the seminal work by LINDBLOM 1963; LEHISTE 1970; CATFORD 1977).⁴ In some languages, such as Standard English, length distinction seems to be secondary in the pairs of vowels /i: ɪ/, /u: ʊ/ and /ɔ: ɒ/, the primary cue for their distinction being the spectral differences, achieved by different places of articulation between the members of each pair. Under the same circumstances, the first member will have longer duration than the second, but the difference in vowel quality is still far

¹ In PUNIŠIĆ – SAWICKA 2007: 557, Serbian is said to have 10 vowels – five short and five long ones, which differ in quantity, but not in quality ([i], [i:], [e], [e:], [a], [a:], [o], [o:], [u], [u:].

² Novi Sad is the capital of the autonomous province of Vojvodina and the second largest city in Serbia. It is located at 45° 46' north latitude and 19° 20' east longitude. According to the 2011 census, the administrative area of Novi Sad has a population of 341,625, while its urban area comprises 307,760 inhabitants (ЈАКЧЕВИЋ И ДР. 2014: 23). The city of Novi Sad has 20.16% university educated people, while its urban area has 23.26% (ЈАКЧЕВИЋ И ДР. 2013: 46–47).

³ As well as Serbo-Croatian, the term used until the 1990s to denote the eastern (ekavian) variant spoken in former Yugoslavia.

⁴ Different vocalic qualities may also result in different inherent duration of a sound, which is not phonological duration. Generally, vowels that require more time to be fully articulated (e.g., the low vowel of [a] quality) are inherently longer under the same speaking rate and in the same phonological environment compared to vowels that require less time to be articulated (e.g., high vowels of [i] or [u] quality). See PETERSON – LEHISTE 1960, LEHISTE 1970. For Serbian, see MARKOVIĆ – BIELAKOVIĆ 2008b; MARKOVIĆ – BIELAKOVIĆ 2009b; SOVIJLJ-NIKIĆ 2007; SOVIJLJ-NIKIĆ et al. 2018.

more important for the perception of vowels in this language. Typically, the short vowel is produced in a more “centralized” position in the vowel space, while the long one assumes a more “peripheral” position. This is explained in terms of timing, i.e., by the fact that vocal organs may not reach the extreme target positions due to the short duration of the phonologically short vowels.

Lehiste (LEHISTE 1970) distinguishes between languages such as English, where the spectral quality may be the overriding perceptive cue, and those she terms “quantity languages”, where duration alone is perceptively important. Yet, even in quantity languages, she claims to have observed at least some differences in the phonetic quality of long and short vowels. The author also points out that in a specific language, some vowels may show more preference to change quality under the influence of quantity than others, noticing that in Czech, it is the high vowels /i/ and /u/ that differ in quality in the long/short pairs, while in Serbo-Croatian, the most significant quality difference is associated with the two mid vowels /e/ and /o/ and the low vowel /a/ (LEHISTE 1970: 30). Since the two quantity languages differ in the preference for the affected vowels, the author concludes that this may not be a universal (‘automatic’, in her words, LEHISTE 1970: 32), but a language-specific phenomenon, also acknowledged by Catford (1977: 198). The minor differences in quality that occur with the other pairs of short and long vowels are only concomitant characteristics regarded as allophonic by a native speaker.

In the subsequent work on Thai (ABRAMSON – REN 1990), the authors conducted a perception experiment to test the effect of duration on the perception of the distinction between short and long vowels by incrementally changing the duration of vowels. The authors conclude that relative duration is the dominant cue to distinctive vowel length in Thai, despite the minor spectral differences in the pairs, which provide “less powerful but pertinent cues”. However, it turns out that there is a “puzzling exception”, and that is the pair /u: u/, which showed the reversed effect in the perception of the lengthened short vowel and the shortened long vowel compared to the other pairs tested.

In their work on Norwegian, Behne and collaborators (BEHNE et al. 1996) examined the effect of quantity on quality in three short and long vowel pairs, and showed that vowel quantity does not necessarily affect the vowel spectrum in this language. The authors conclude that Norwegian appears to use vowel duration as the primary acoustic means of distinguishing phonologically short and long vowels. Analyzing the long and short vowel pairs of Swedish (BEHNE et al. 1997), which generally exhibits the effect of quantity on quality, the authors found that for most vowel pairs analyzed it is duration that contributes to the perception of a long or short vowel, with the exception of the pair /a/ vs. /A/, where the first formant also serves as a significant perceptual cue.

On the whole, most authors who investigated the effect of vocalic quantity on quality question the existence of one single phonetic cue for distinguishing between the phonologically long and short vowels, and acknowledge that at some point in the development of a language quality may take over as the primary feature of a vowel (LEHISTE 1970; ABRAMSON – REN 1990). This is probably the case of English and similar languages, in which spectral cues serve as primary phonological distinguishers between vowels. We hope that this research may shed

new light on the vowel system of Standard Serbian, where some vowels (/e, o, a/) have been shown to exhibit more remarkable spectral differences in the long and short realizations.

2.2. THE RELATION BETWEEN VOWEL QUALITY AND QUANTITY IN SERBIAN. Among the 30 phonemes of Serbian, there are five vowels, all of them being pure vowels, or monophthongs, evenly placed within the vowel space – two front vowels (high /i/ and mid /e/), one central (low /a/), and two back vowels (high /u/ and mid /o/) (SUBOTIĆ et al. 2012: 45–46).⁵ The two back vowels are also accompanied by substantial lip rounding or labialization. The feature of labialization may be regarded as redundant in this language, since it is only associated with back non-low vowels. According to Maddieson (MADDIESON 1984: 127), the five vowel system of this kind is the most widely attested vowel system among the languages of the world, found in as many as 21.5% of the world's languages.

Serbian being a pitch accent language, each of the five vowels may occur in syllables with long or short, falling or rising accent.⁶ Due to these prosodic differences, the qualities of the five vowels may vary systematically. Previous research has shown that vowel length, or quantity, may significantly affect the quality of the vowels, particularly of the two mid high vowels – the front vowel /e/ and the back /o/, and to a lesser extent, the central low vowel /a/. As for the high vowels /i/ and /u/, the results of previous studies have either been inconclusive or have shown a minimal influence of quantity. Accent type (rising or falling), on the other hand, has not been found to affect the overall vocalic quality (IVIĆ – LEHISTE 1963; IVIĆ – LEHISTE 1967; MARKOVIĆ – VJELAKOVIĆ 2006; MARKOVIĆ – BJELEKOVITŠ 2009b; MARKOVIĆ 2012).

2.3. PREVIOUS RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN QUALITY AND QUANTITY IN SERBIAN. In presenting the previous pre-experimental and experimental research on the vowels of the Serbian language, we shall limit this account only to those observations and studies which point to the correlation between vocalic quantity and quality in stressed syllables, regardless of whether they deal with the prescribed 'norm' (Standard Serbian), or describe the phenomenon within various Serbian and some Croatian dialects.

In his work on the auditory and articulatory description of the sounds of Serbian, Miletić was one of the first Serbian phoneticians to recognize the effect of quantity on different vocalic qualities. He pointed out that the five vowels in Serbian may all occur in the opposition short and long and, based on his auditory judgments and articulatory experiments, acknowledged that the difference in quantity or the position of a vowel in a word may contribute to slight differences in vocalic quality, although those differences are negligible in the pronunciation of one individual speaker (МИЛЕТИЋ 1933: 120). Among the most remarkable allophonic differences, he singled out those between the short and long realizations of

⁵ In addition to the five vowels, Ivić and Lehiste (IVIĆ – LEHISTE 1963; IVIĆ – LEHISTE 1967; ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 1996) subsume syllabic /r/ among vowels and analyse its prosodic and segmental characteristics.

⁶ The urban variety of Standard Serbian spoken Novi Sad contains all four accent types mentioned, like most dialects spoken in Vojvodina. Since vowel quality and quantity are highly dialect-sensitive, it is important to stress whether the dialect investigated contains these prosodic distinctions.

/e/ and /o/, where the short realization is more open than the long one. He regarded the differences between the long and short allophones of /e/ and /o/ as acceptable in the standard language (МИЛЕТИЋ 1933: 126, 133). Interestingly, while this author noted some differences between short and long realizations of /i/ and /u/, he claimed that there was no difference between short and long /a/ (МИЛЕТИЋ 1933: 120).

In various dialectological studies, in which descriptions are based on authentic recordings and subsequent auditory analyses, various authors also point to the allophonic variations of /e/ and /o/, which are differently realized in different dialects. Among these we shall mention the studies on Šumadija-Vojvodinian dialect (НИКОЛИЋ 1964: 307; ПОПОВИЋ 1968: 11–13; ИВИЋ 1978: 149; РЕМЕТИЋ 1985: 111–112; ШПИС 1991: 554–555; ИВИЋ и др. 1994: 154–155), on Smederevo-Vršac dialect (ИВИЋ 2001), on Kosovo-Resavian dialect (ЈОВИЋ 1968: 39–41; ПЕЦО – МИЛАНОВИЋ 1968: 251; РАДИЋ 1990: 12; БУКУМИРОВИЋ 2003: 75; РАДИЋ 2010: 56–57); and on Prizren-Timok dialectal area (БЕЛИЋ 1999: 71–73).

Among Serbian and Croatian dialectologists, other observations related to our study are those on the different qualities of long and short /a/ in various dialects. Kašić (КАШИЋ 1995: 19–20) and Ivić (ИВИЋ 2001: 2014) point to the different realizations of long /a/ in various dialects in the coastal region of Croatia and in Eastern-Herzegovinian dialects, where it is pronounced as a more closed, and even labialized vowel of [ɔ] quality. This vowel may also be diphthongized in the vernaculars of Dubrovnik, resulting in [ua] quality (БОЈАНИЋ – ТРИБУНАЦ 2002: 12). According to Ivić (ИВИЋ и др. 1994: 217) the retracted and labialized realization is also found in Banat vernaculars of the Vojvodinian subdialect.

The first experimental studies of vowel quality in Serbian based on the acoustic investigation into formant frequencies date back to the series of studies conducted by Lehiste and Ivić in the 1960's. The results related to the effect of quantity and quality are presented in IVIĆ – LEHISTE 1963 and IVIĆ – LEHISTE 1967. The corpus analyzed comprised 877 stressed vowels pronounced by the main informant, Ivić himself, and vowels in 116 words pronounced by 12 additional informants (7 female and 5 male speakers). All the informants were speakers of Standard Serbian⁷ and lived in Novi Sad at the time of recording, although they were originally from different regional backgrounds. Among the findings of these authors relevant for the present study, we shall mention the significant difference in formant frequencies between the long and short allophones of /e/, /o/ and /a/. These differences are manifested as higher F1 formants in short /e/ and /o/, indicating a more open position of the tongue, and the lower F1 in short /a/, which shows that the short allophone is produced with a slightly raised tongue position. In addition to these, F2 values also indicate centralization of tongue position of the short vowels in relation to the long ones, being lower for short /e/ and higher for short /o/. Ivić and Lehiste also found that accent type, either falling or rising, did not show any systematic effect on spectral differences in the vowels analyzed.⁸

⁷ Ivić and Lehiste term the language Serbo-Croatian throughout their studies. In order to avoid potential inconvenience in comparing their findings with those of later studies, we shall refer to the language they describe as Serbian.

⁸ However, there may be indications that short /e/ in syllables with falling accent may be more open, since F2 has higher values than in syllables with rising accent in most additional informants' pronunciation. This tendency, however, does not appear to be systematic nor do the authors offer any

Among other studies which dealt with the question relevant for this paper, we shall try to sum up the findings in the following lines. Some of the results vary due to the differences in the dialectal backgrounds of the speakers involved in the studies. In most research of the correlation between quantity and quality, it was found that the short vowels /e/ and /o/ are the most prone to opening and centralization, reflected in the significant differences between the values of F1 and F2 of the respective long and short vowels.

Probably the most striking differences between the long and short realizations of the vowels /e/ and /o/ were found in MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2006, and MARKOVIĆ 2012, where all the participants speak the typical Vojvodinian dialect characterized as the urban Novi Sad variety of Standard Serbian. Significant differences are also reported in СОКОЛОВИЋ 1997, whose participants were of Bosnian origin, but lived in Serbia at the time of her study. Petrović and Gudurić's results (ПЕТРОВИЋ – ГУДУРИЋ 2010) point to the same kind of difference, again in the speech of Vojvodina. In her dissertation dealing with diverse effects of continuous speech on segments, A. Batas comes to similar conclusions, observing that the level of openness in these two vowels depends on the speakers' dialect (БАТАС 2014: 228–289, 235). Unlike these results, those of the spectral analysis of the speech of Niš (ПАУНОВИЋ 2002) appear to counter the findings of other authors, but one should bear in mind that quantity distinction has also been lost in the vernacular of this area (ТОМА 1998: 131), which certainly may account for such a difference in the results. The studies conducted on the quantity-quality relations in Croatian point to different degrees of openness of short /e/ and /o/ in different authors. Bakran's results suggest a significant difference in F1 and F2 for short /e/ and short /o/ compared to the respective long vowels in Standard Croatian, but judging from the formant values, it is obvious that the differences in quality of short and long vowels are not as marked as in Standard Serbian (БАКРАН 1990: 5). Similar results are found in ПЛЕТИКОС 2003, where the author concludes that the tendencies towards centralization of some short vowels are obvious, but not significant (ПЛЕТИКОС 2003: 330–331). МАРКОВИЋ 2012 shows that the dispersion of vowels in Serbian is generally larger in the vowel space due to the spectral differences between long and short vowels /e/ and /o/ than in Croatian. In her doctoral dissertation about the acoustic characteristics of vowels in Standard Croatian and Standard Serbian, Bašić (БАШИЋ 2018) analyzed the vowels of Croatian and Serbian without specifically comparing the quality of long and short vowels, but her results also indicate the largest formant dispersion in /e/ and /o/ in Serbian.

The results pertaining to the difference between long and short /a/ in the studies following Ivić and Lehiste (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 1963; 1967) seem to be less conclusive and even not to be in line with their findings. While Sokolović concludes that /a/ in a short accented syllable is more centralized than in a long one, Paunović's results do not indicate any difference, but again care should be taken that this author's informants generally do not have the distinction in vowel quantity in their speech. Marković and Bjelaković (MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2006) find

explanation of this phenomenon. In order to investigate whether accent type contributes to the spectral qualities and come up with an adequate explanation of the potential differences, future studies would have to be designed with this specific goal in mind.

only slight and hardly significant lowering of F1 in the short vowel in both genders. Batas (BATAĆ 2014) finds the only difference in F3, which is not related to the centralization of the short vowel. Bakran does not record any difference between the long and short realization of /a/ in Croatian either (BAKRAN 1990: 5). Other authors do not specifically highlight the difference between the quality of short and long /a/ either in Serbian or in Croatian, so that Pletikos (2003) even concludes that the results are sometimes contradictory (which can also be seen in the graph in PLETIKOS 2003: 331).

As for the high vowels /i/ and /u/, most studies generally point to minor differences, if any, between the short and long realizations. Ivić and Lehiste find no significant difference between F1 of short and long /i/, while F2 is somewhat lower, revealing a slightly centralized position. On the other hand, short /u/, according to their results, seems to be slightly more lowered and slightly fronted (also centralized), as indicated by the higher values of F1 and F2 in their informants' speech (IVIĆ – LEHISTE 1967: 63–64). Sokolović finds that the short accented /i/ and /u/ are somewhat centralized and more open than the long respective vowels. Paunović's results show slightly more open realizations of short /i/, although doubtfully significant, but F2 does not indicate any centralization in the short vowel. As for short and long /u/, this author does not find any significant difference between the long and short realization (PAUNOVIĆ 2002: 444–445). Marković and Bjelaković's results (MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2006; 2008a) also point to a slight centralization of short /i/ and /u/, manifested as the lower values of F2 in /i/, and higher in /u/. Batas also finds lower F2 values in the short realization of /i/, but in addition to this, she mentions a surprising centralization tendency of long /u/ (BATAĆ 2014: 221, 244).⁹ Bakran's results show slight lowering of short /i/, only seen in the higher values of F1 (BAKRAN 1990: 5), although the results of the distinction of long and short /u/ are inconclusive. Pletikos (2003) again finds no significant difference between the long and short realizations of /i/ or /u/.

Judging from the results of the studies presented in this section, we may conclude that the quantity and quality relationship in vowels is obviously dialect-sensitive, probably changeable over time (which may explain the difference in some of the earlier and more contemporary findings), perhaps even affected by various other sociolinguistic factors, and is certainly worth investigating both across different dialects of the same language and in longitudinal studies, which may reveal potential diachronic changes in vocalic quality.

3. RESEARCH QUESTIONS, METHODS AND TECHNIQUES

3.1. RESEARCH QUESTIONS – RATIONALE FOR THE PRESENT STUDY. Although the spectral quality of vowels in Standard Serbian has been investigated quite extensively so far, including the vowels of the Standard Serbian urban variety of Novi Sad, none of the previous studies was done for the specific purpose of testing the effect of quantity on vocalic quality.

⁹ This should be taken with some reserve due to the coarticulation effect in the words with /u/ analyzed in this study and the difficulties regarding the analysis of F1 and F2 due to their closeness and/or overlapping.

The present study was therefore specifically designed to compare the spectral quality of long and short vowels in the same phonological environment, i.e., in minimal pairs (or near-minimal pairs) where all potential coarticulation effects, which may blur the overall results, would be avoided. To this end, we created and recorded the largest corpus of minimal pairs so far including all long : short Serbian vowels. This enabled us to carry out a more detailed and reliable analysis than in earlier studies, not simply stating the mean formant values, but also showing the statistically significant differences between the spectral characteristics of long and short vowels.

Another difference between the present and previous studies on vowels of the Standard Serbian urban variety of Novi Sad is the fact that a number of previous studies were conducted on words in isolation, whereas this one is based on words within sentences, which ensures more natural pronunciation, and as a result, may yield more reliable data.

Finally, undertaking a study of vocalic quality in contemporary language is certainly justified by the fact that vowels are the most prone to change over time, which may account for different results in the studies conducted several decades ago and those undertaken at present. In this way, we are able to capture ongoing tendencies towards more or less noticeable changes in the sound system of a language.

Our research questions, accordingly, refer not simply to the description of referential values of vowels in Novi Sad speech, but also to the effect of vocalic quantity on quality in this dialect, to the comparison of the phenomenon in this and other dialects, to the differences between the findings of previous studies and the state-of-the-art situation in this variety of Standard Serbian (or other comparable Vojvodinian dialects). Another, minor question that arose during the study, involved the potential difference in the pronunciation between the genders, which at this stage we can only note, without trying to respond to it precisely, due to our present experimental design.

3.2. **SPEAKERS.** The total number of participants recorded for this research is 20, 10 male and 10 female speakers aged from 19 to 53 (mean age 37, stdev 11 years). All the speakers were born and lived in Novi Sad all their life or from early childhood, and were all university graduates, university teachers or students at the time of recording.¹⁰ Fifteen of them were teachers at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, seven of whom were Serbian linguists, and four were students of Serbian at the Faculty of Philosophy. All the speakers use the ekavian variant of Standard Serbian. The typical pronunciation traits of some of them, in variable degrees, include the following: a) allophonic variations of vowels /e/ and /o/ are more markedly different depending on the degree of stress and quantity (cf. *MARKOVIĆ – BJEĀAKOVIĆ 2009b; MARKOVIĆ 2012*) ; b) they may lack certain accentual alternations in nominal or adjectival declension and in verbal conjugation, with the limited distribution of the long postaccentual prosodeme; c) the phonetic realizations of some accents are phonetically different from those recorded in other Neo Štokavian speeches. Although none of the traits listed are exclu-

¹⁰ One might argue that the length of living in an area, even from early childhood, need not be the most relevant factor for one's dialect, due to the unavoidable influence of one's parents' or relatives' dialectal traits. However, based on the auditory judgments of two trained phoneticians, all of the participants involved in this study had recognizable features of the Novi Sad accent.

sively related to the speakers of Novi Sad origin, we believe that their joint usage and the degree in which they are exhibited make the speakers investigated recognizable among other speakers using the Standard Serbian norm.

The subjects were recorded in 2019 and 2021 in the studio at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, with the expert help of a professional technician. The reverberation time in the studio is 0.3 s, which guarantees the naturalness of recorded speech. The material was recorded digitally (sampling frequency: 44.1 kHz, resolution: 16 bit, software: Sound Forge 8.0, microphone: Neumann U-67).

3.3. CORPUS. The corpus analyzed consisted of the initial 65 target words containing all five vowels, and subsequently extended with additional 24 words for the purpose of this study. The words were set within short declarative or imperative sentences, where the target word occurred in the sentence medial position, preceded and followed by one stressed word (in several cases, it was preceded by two). The reasons for placing the target word in the medial position were to avoid potential vocal fry, which might happen in sentence final position, and to ensure that the target word was adequately stressed without placing contrastive focus on any other word in the sentence. The 89 words were pronounced by 20 speakers, which gives the total of 1780 vowels analyzed for their spectral quality.

Out of these, for the purpose of investigating the relation between vocalic quantity and quality, presented in this paper, we limited the analysis to 12 minimal pairs of words containing long and short falling accents (24 words in total) and 16 minimal pairs of words with long and short rising accents (32 words in total). This would amount to 1120 target vowels in total, but some of the words had to be removed from the analysis due to formant tracking errors or due to markedly nasal pronunciation in some speakers.¹¹ Out of these, 19 pairs were disyllabic words with lexical stress on the first syllable, 7 were trisyllabic words with stress on the second syllable, and 2 trisyllabic words with stress on the first syllable.

The words selected were minimal pairs with the same segmental content, differing only in the quantity of the stressed target vowel.¹² All the words were excerpted from the *Dictionary of Standard Serbo-Croatian (Речник српскохрватској књижевној језика – РМС)*. In the strict sense, some of the words analyzed are not true minimal pairs from the standpoint of the prosodic norm. The majority of the speakers pronounced long unstressed (posttonic) vowels consistently only after short rising accents, most frequently in medial syllables, somewhat less frequently in the final closed syllables and most rarely in the final open syllables. In the speech of our subjects long postaccentual vowels do not occur following falling or long rising accents,¹³ after long posttonic vowels or after short unstressed vowels.¹⁴ Taking this into consideration, we selected examples such as the *knjiga* (*book*, Nsg. f.) and *knjigā* (*book*, Gpl. f.), which act as minimal pairs in the speech

¹¹ This was the case with 9 words in the whole corpus analysed. Apart from these, F3 was difficult to trace in 7 analyzed words.

¹² With the exception of near minimal pairs: *komàdić* : *komádi*; *kvadràtić* : *kvadráti*; *vìlati* : *svítac*; *driblig* : *Drina*; *papìrić* : *papíri*; *kapùtić* : *kapúti*.

¹³ An exception to this are examples of several speakers of our study.

¹⁴ These findings are in line with previous studies of Novi Sad speech, where the subjects were also educated speakers of Novi Sad background (МАРКОВИЋ – БЕЛАКОВИЋ 2009а: 142; СРЕДОЈЕВИЋ 2009: 230–231; СРЕДОЈЕВИЋ – СУБОТИЋ 2011: 122; СРЕДОЈЕВИЋ 2013: 221–223; 2017: 147–148).

of our participants, although the two words are distinguished by the posttonic length following the stressed syllable in the prescribed norm. The following words were analyzed:

1. *cigarèta* (*cigarette*, Nsg. f.), *cigarétā* (*cigarette*, Gpl. f.); 2. *cùra* (*girl*, Nsg. f.), *cùrā* (*girl*, Gpl. f.); 3. *dèla* (*act*, Gsg. n.), *dèla* (*part*, Gsg m. (*deo*)); 4. *driblig* (*dribbling*, Nsg. m.), *Drìna* (prop. n., Nsg. f.); 5. *gòra* (*wood*, Nsg f.), *górā* (*wood*, Gpl. f.); 6. *gùma* (*tyre*, Nsg. f.), *gùmā* (*tyre*, Gpl. f.); 7. *kàpa* (*hat*, Nsg f.), *kāpā* (*hat*, Gpl. f.); 8. *kapùtić* (*coat*, Nsg. m. dim.), *kapúti* (*coat*, Npl. m.); 9. *knjìga* (*book*, Nsg. f.), *knjìgā* (*book*, Gpl. f.); 10. *komádić* (*piece*, Nsg. m. dim.), *komádi* (*piece*, Npl. m.); 11. *kòsa* (*blackbird*, Gsg. m.), *kòsa* (*oblique*, adj. indef. Nsg. f.); 12. *Kósa* (prop. n., Nsg. f.), *kòsa* (*hair*, Nsg. f.); 13. *kòza* (*goat*, Nsg. f.), *kózā* (*goat*, Gpl. f.); 14. *kràva* (*cow*, Nsg. f.), *krāvā* (*cow*, Gpl. f.); 15. *kùća* (*house*, Nsg. f.), *kûcā* (*house*, Gpl. f.); 16. *kvadràtić* (*square*, Nsg. m. dim.), *kvadráti* (*square*, Npl. m.); 17. *papìrić* (*paper*, Nsg. m. dim.), *papìri* (*paper*, Npl. m.); 18. *pùsti* (*let*, imper. 2nd p. sg.), *pústi* (*desert*, adj. Npl. m.); 19. *ràna* (*wound*, Nsg. f.), *rānā* (*wound*, Gpl. f.); 20. *sēna* (*hey*, Gsg. n.), *sēna* (*shadow*, Nsg. f.); 21. *sredìna* (*environment*, Nsg. f.), *sredìnā* (*environment*, Gpl. f.); 22. *vìtlati* (*swirl*, inf.), *svítac* (*firefly*, Nsg. m.); 23. *vòda* (*water*, Nsg. f.), *vódā* (*water*, Gpl. f.); 24. *vručìna* (*heat*, Nsg. f.), *vručínā* (*heat*, Gpl. m.); 25. *zàkloni* (*shelter*, pres. 3rd p. sg.), *zákloni* (*shelter*, Npl. m.); 26. *žāba* (*frog*, Nsg. f.), *žābā* (*frog*, Gpl. f.); 27. *žèna* (*woman*, Nsg. f.), *žēnā* (*woman*, Gpl. f.); 28. *žìca* (*wire*, Nsg. f.), *žīcā* (*wire*, Gpl. f.).

None of the participants reported any speech or hearing disorders and they all took part in the study on a voluntary basis. The speakers were familiarized with the sentences prior to the recording session, in order to ensure natural pronunciation. The sentences were randomly ordered and presented to the speakers on a laptop screen, which was placed at their optimal distance. Each sentence was presented as a separate slide in PowerPoint to prevent the speakers from reading them as a list with typical rising intonation.

3.4. MEASUREMENTS AND ANALYSIS. For each target vowel we measured the first three formants (F1, F2, F3) in the medial (steady-state) portion of the vowel, avoiding consonant-to-vowel transitions, as recommended in the literature (HAYWARD 2000: 286). Most of the linguistic information on vowels is contained in F1 and F2 (as a function of vowel height and vowel backness respectively), while F3, as the most variable of the three formants, contains the information on lip rounding, but is also correlated with the overall fundamental frequency of the speaker and therefore carries more speaker-specific information. Although the values of F1 and F2 are considered as sufficient for assessing the quality of vowels, most researchers also include the values of F3 as representative of some relevant vocalic features.

The acoustic analysis was performed using *Praat* (version 6.1.09, BOERSMA – WEENINK 2020). For the purpose of this study, we measured the frequencies of the first three formants, using the default *Praat* settings, adjusting them depending on the gender of the speakers analyzed, and increasing the number of formants for the high back vowels where necessary, to avoid F1 and F2 overlap.

Statistical analysis was performed by the Statistical Package for Social Sciences – SPSS 21. Numerical data are presented as mean values and standard deviations. For the comparison of formant values in short and long vowels, we used a two-

tailed t-test for independent samples, where the statistical significance was taken to be at $p < 0.05$. The comparison was done within the long and short pairs with falling and rising accents separately, as well as on all long vs. short vowels regardless of the accent type.¹⁵ The same software was used for plotting F1-F2 graphs for each vowel in its short and long realization.

4. RESULTS. The results of our study will be presented for each vowel produced by women and men separately, providing the reader with the descriptive statistical data and vowel graphs based on all occurrences and mean values. The information given in tables includes the values of the first three formants for long (L) and short (S) vowels of both accent types (falling and rising), the number of instances measured (N), mean formant values, standard deviations (SD), minimum and maximum values, t-test results and statistical significance ($p < 0.05$). The results which are statistically significant are shown in bold type.

/i/

The results of the mean value measurements of F1, F2 and F3 of the high front vowel /i/ are:

Table 1: Data on F1, F2 and F3 of long and short /i/ produced by women.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	56	352	53.13	246	470	1.237	0.219
	S	56	364	48.78	278	487		
F2	L	56	2,656	123.08	2,315	2,870	2.680	0.008
	S	56	2,587	148.76	2,148	3,059		
F3	L	54	3,244	253.4	2,721	3,955	3.830	0.000
	S	54	3,066	226.41	2,652	3,570		

Table 2: Data on F1, F2 and F3 of long and short /i/ produced by men.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	56	314	40.93	236	434	1.759	0.081
	S	56	328	42.27	248	421		
F2	L	56	2,164	182.25	1,837	2,532	2.259	0.026
	S	56	2,085	187.45	1,757	2,609		
F3	L	56	2,718	229.82	2,312	3,433	2.976	0.004
	S	54	2,597	193.76	2,235	3,132		

Although in the pronunciation of women the mean value of F1 is slightly lower in the long than in the short vowel (352 Hz : 364 Hz), this difference is not statistically significant. Produced by men, the mean value of F1 in the long vowel is also somewhat lower than in the short one (314 Hz : 328 Hz), but again with no statistical significance. On the whole, the height of the tongue in /i/ is obviously not significantly related to different vocalic quantities in our corpus. With both genders, the values F2 and F3 are significantly different in the pronunciation of

¹⁵ Due to space limitations, we shall here only present the tables comparing all long and short occurrences (for both accent types) and not separately for falling and rising accent pairs.

long and short /i/. The lower values of F2 in the short realization point to slight retraction of the tongue, i.e., slight centralization. Produced by women, the mean F2 value of the long vowel is 2656 Hz, while in the short one it is 2587 Hz. In the long /i/ produced by men, the mean F2 is 2164 Hz, and in the short vowel it is 2085 Hz. Although these differences are not high, they are consistently present and are statistically significant in both genders.

Based on these measurements, the plotted graphs of F1 and F2, shown in Figures 1 (women) and 2 (men), expectedly show general overlapping in the vowel space for the long and short realizations of /i/ in the pronunciation of both genders, with the mean values being very close to each other, except for slight retraction and insignificant lowering of the short allophone.

In all the graphs to be shown, symbol ▲ stands for the mean values of the long vowel, while □ indicates the short one; grey-filled circles show all individual instances of long vowels, and white circles mark instances of short vowels.

Figure 1. Plotted F1-F2 graph of long /i/ and short /i/ – women.

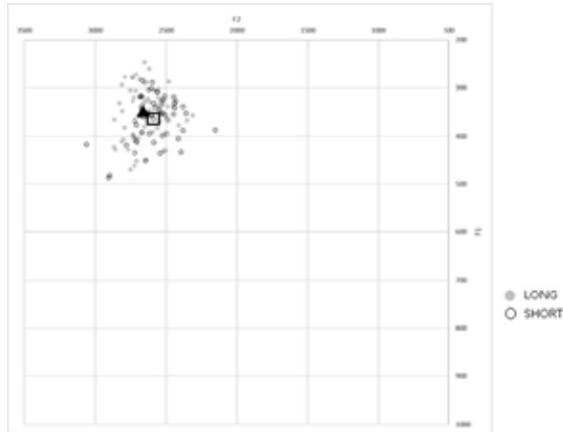
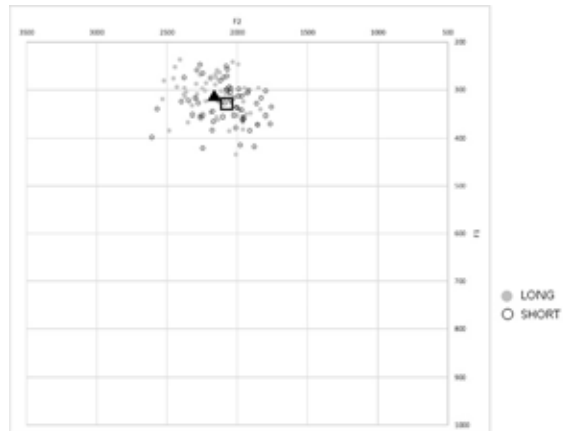

Figure 2. Plotted F1-F2 graph of long /i/ and short /i/ – men.

/e/

Tables 3 and 4 present the data about the first three formants of the long and short realizations of the vowel /e/

Table 3. Data on F1, F2 and F3 of long and short /e/ produced by women.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	40	523	59.77	428	656	12.286	0.000
	S	39	728	89.44	585	911		
F2	L	40	2,316	174.61	2,011	2,783	10.684	0.000
	S	39	1,929	114.36	1,572	2,119		
F3	L	40	2,943	194.31	2,556	3,429	2.0570	0.043
	S	38	2,839	233.82	2,364	3,443		

Table 4. Data on F1, F2 and F3 of long and short /e/ produced by men.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	40	482	54.72	381	593	7.154	0.000
	S	40	581	67.96	484	742		
F2	L	40	1,902	128.88	1,679	2,254	10.722	0.000
	S	40	1,604	119.60	1,405	1,866		
F3	L	40	2,496	123.87	2,190	2,763	2.571	0.012
	S	40	2,419	143.53	2,037	2,673		

In line with previous findings, our analysis also reveals a remarkable difference between the long and short /e/ vowel in Novi Sad speech. Judging from the mean values and standard deviations, the difference is more striking in the pronunciation of women in terms of tongue height, i.e., in the openness of the short vowel. In women's pronunciation, the mean F1 value of the long vowel is 523 Hz, while in the short one it is 728 Hz, the difference being over 200 Hz. In the pronunciation of men, F1 of the long vowel is 482 Hz, and 581 Hz in the short realization.¹⁶ The values of F2 are considerably higher in the long than in the short vowel both in women's and in men's pronunciation (women: 2316 Hz : 1929 Hz; men: 1902 Hz : 1603 Hz). This retraction automatically accompanies the lowering of the tongue in the front area of vowel space, and shows the centralization effect in the short vowel. All three formants are significantly different in long and short /e/ in both genders.

The plotted F1-F2 graphs (Figures 3 and 4), as expected, show a total separation in the qualities of the long and short realizations of the vowels, indicated by the rather distant positions of the mean values in both genders' pronunciation. However, in the pronunciation of women (Figure 3), there is absolutely no overlapping in the areas of the long and short vowel, while in that of men, we do notice some overlapping. Indeed, during the analysis we noticed that some of the male speakers more or less consistently pronounced /e/ with a surprisingly small difference between

¹⁶ It should be noted that the absolute formant values (measured in Hz), without normalization, are not a reliable indicator of the difference between female and male speakers.

the long and short allophone (male speaker no. 1 in particular, but speakers 3 and 4 also pronounced the two allophones with a smaller difference than the rest).

Figure 3. Plotted F1-F2 graph of long /e/ and short /e/ – women.

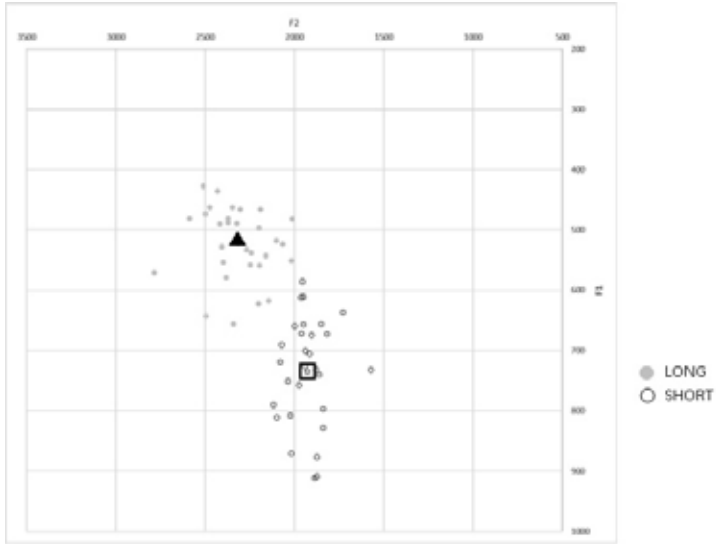
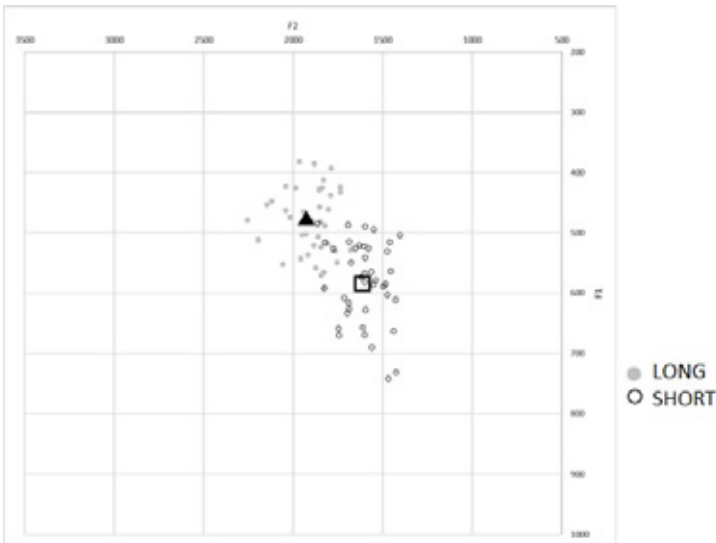

Figure 4. Plotted F1-F2 graph of long /e/ and short /e/ – men.

/a/

The results of formant values and statistical analysis between the long and short vowel /a/ are given in tables 5 (women) and 6 (men).

Table 5. Data on F1, F2 and F3 of long and short /a/ produced by women.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	56	907	80.24	736	1,121	1.084	0.281
	S	53	889	100.19	468	1,126		
F2	L	56	1,425	115.14	1,040	1,729	0.516	0.607
	S	53	1,436	92.81	1,256	1,648		
F3	L	56	2,652	271.25	1,417	3,111	0.394	0.695
	S	53	2,632	244.75	1,935	3,191		

Table 6. Data on F1, F2 and F3 of long and short /a/ produced by men.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	58	706	68.91	547	850	0.432	0.663
	S	57	670	76.67	558	892		
F2	L	58	1,230	82.24	1,032	1,415	0.628	0.531
	S	57	1,241	103.39	1,041	1,472		
F3	L	58	2,365	317.87	1,844	2,881	1.413	0.159
	S	57	2,318	153.61	1,997	2,667		

As can be seen from tables 5 and 6, the long realization of /a/ is negligibly and insignificantly lower than the short one (mean F1 being 907 Hz in the long vowel, 889 Hz in the short one in women's pronunciation; 706 Hz in the long, 700 Hz in the short produced by men). There is no significant difference in the backness either, as F2 of both long and short vowel indicate a tendency towards the central position in the vowel space.

The plotted F1-F2 graphs of the vowel produced by both genders (Figures 5 and 6) show almost complete overlapping both of the mean values and of individual utterances of the short and long realizations of /a/.

Figure 5. Plotted F1-F2 graph of long /a/ and short /a/ – women.

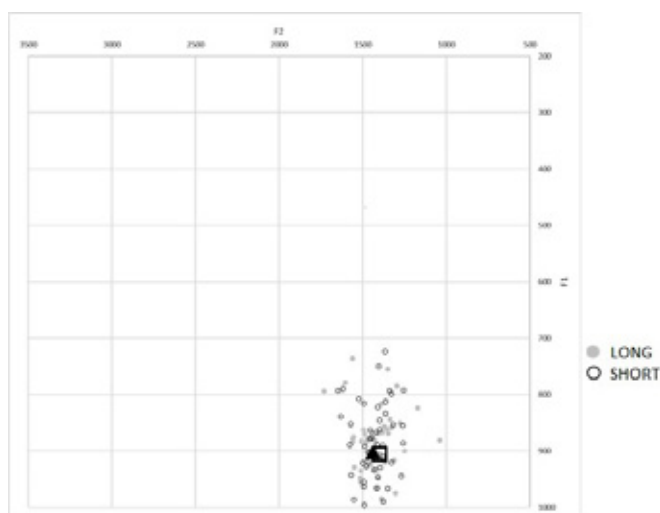
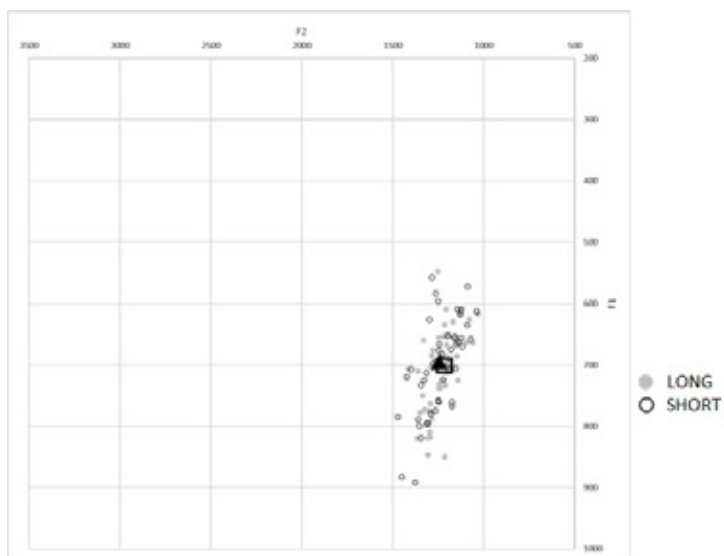

Figure 6. Plotted F1-F2 graph of long /a/ and short /a/ – men.

/o/

The data on the first three formants of long and short /o/ are presented in tables 7 and 8 in the pronunciation of both genders.

Table 7. Data on F1, F2 and F3 of long and short /o/ produced by women.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	50	491	38.93	396	596	12.575	0.000
	S	50	622	62.22	430	730		
F2	L	50	896	85.25	697	1,052	11.216	0.000
	S	50	1,097	93.94	902	1,270		
F3	L	50	2,772	146.98	2,344	3,057	3.014	0.003
	S	50	2,662	211.27	2,153	3,135		

Table 8. Data on F1, F2 and F3 of long and short /o/ produced by men.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	50	467	41.73	401	623	7.104	0.000
	S	49	528	43.47	449	626		
F2	L	50	833	61.82	695	926	10.488	0.000
	S	49	959	58.18	836	1,084		
F3	L	50	2,428	106.75	2,159	2,704	2.216	0.029
	S	49	2,376	126.52	2,110	2,674		

As in the previous studies on Novi Sad speech, our results also point to obviously significant differences between the long and short realizations of /o/ in the speech of our participants of both genders, comparative to those of the front mid vowel /e/. The difference is again more striking in tongue height in the speech of women, whose mean F1 in the long /o/ vowel is 491 Hz, and 622 Hz in the short vowel, reflecting a much more open articulation of the short vowel. In men's pronunciation, the mean F1 of the long vowel is 467 Hz, and 528 Hz in the short one. The second formant in both genders shows expected fronting (centralization) of the short vowel, mean F2 being 896 Hz in the long and 1097 Hz in the short realization in women, and 833 Hz in the long and 959 Hz in the short vowel in male speakers. All three formants (including F3) differ significantly between the long and short vowel.

The plotted F1-F2 graphs (Figures 7 – women, and 8 – men), show a rather clear separation of the two vocalic qualities depending on quantity, but unlike the front vowel /e/, there appears to be some overlapping even in the pronunciation of women, and much more so in men. Interestingly, the analysis of individual female speakers showed a less consistent pattern of changing the quality of the long and short /o/ sound, despite the unquestionable overall tendency. Again, more male speakers failed to change the quality of the long and short vowel significantly and consistently throughout the corpus.

Figure 7. Plotted F1-F2 graph of long /o/ and short /o/ – women.

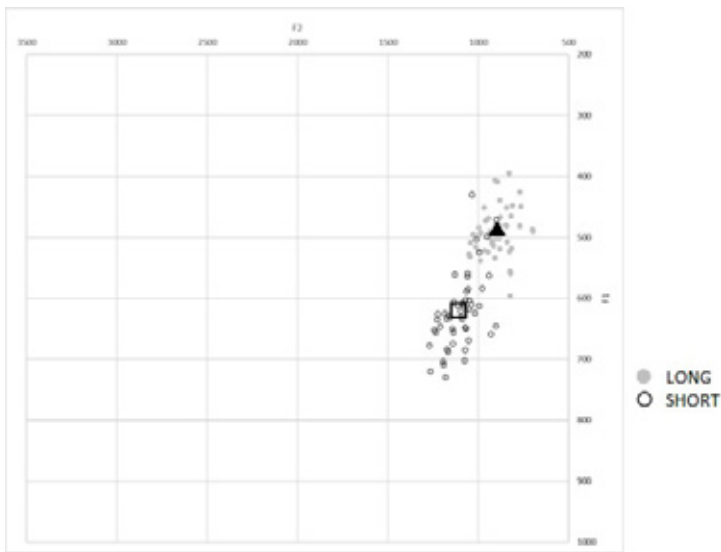
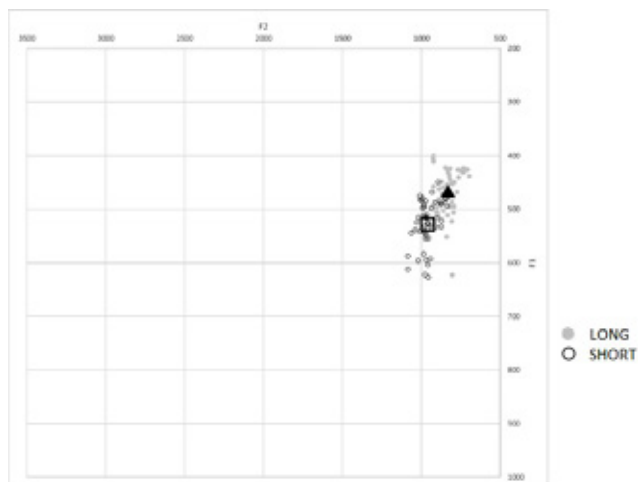

Figure 8. Plotted F1-F2 graph of long /o/ and short /o/ – men.

/u/

The data on F1, F2 and F3 of the long and short realizations of high back vowel /u/ are given in tables 9 (women) and 10 (men).

Table 9. Data on F1, F2 and F3 of long and short /u/ produced by women.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	45	369	47.38	271	499	1.669	0.099
	S	45	386	46.90	286	505		
F2	L	45	737	109.84	540	1,015	4.671	0.000
	S	45	864	144.21	608	1,193		
F3	L	45	2,721	204.1	2,263	3,087	0.350	0.727
	S	45	2,706	217.72	2,235	3,327		

Table 10. Data on F1, F2 and F3 of long and short /u/ produced by men.

Parameter	Accent	N	Mean	SD	Min	Max	t test	p
F1	L	45	346	46.81	265	485	0.084	0.933
	S	45	347	44.09	289	499		
F2	L	45	716	78.85	603	927	4.528	0.000
	S	45	798	92.19	629	1,027		
F3	L	45	2,297	214.38	1,614	2,818	0.063	0.950
	S	45	2,299	160.43	2,036	2,698		

The data in tables 9 and 10 show that the main quality difference between the long and short realizations of the high back vowel /u/ is achieved by slight fronting (centralization) of the short allophone, indicated by the statistically significant differences in F2 values (737 Hz : 864 Hz in women, 716 Hz : 798 Hz in men). The first formant is not a significant distinguisher between the long and

short vowel, despite the lower mean value in the pronunciation of women. Unlike the front high vowel /i/, F3 in /u/ does not significantly correlate with quantity.

The plotted F1-F2 graphs of long and short /u/ are given in Figures 9 (women) and 10 (men). Most long and short realizations share much of the area in the vowel space, although the images also reveal the tendency to fronting in the short vowel.

Figure 9. Plotted F1-F2 graph of long /u/ and short /u/ – women.

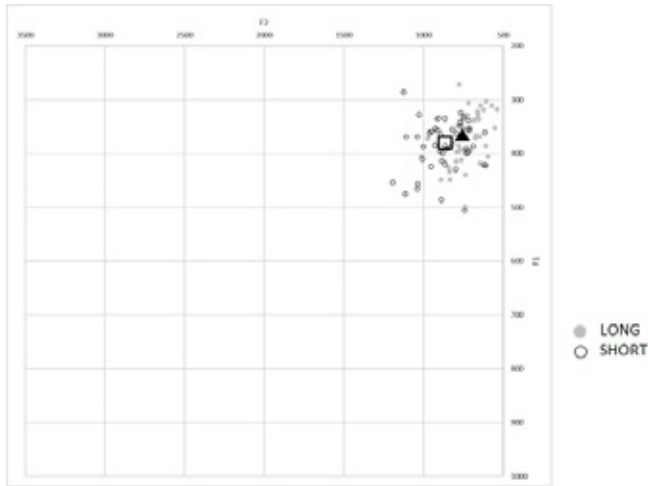
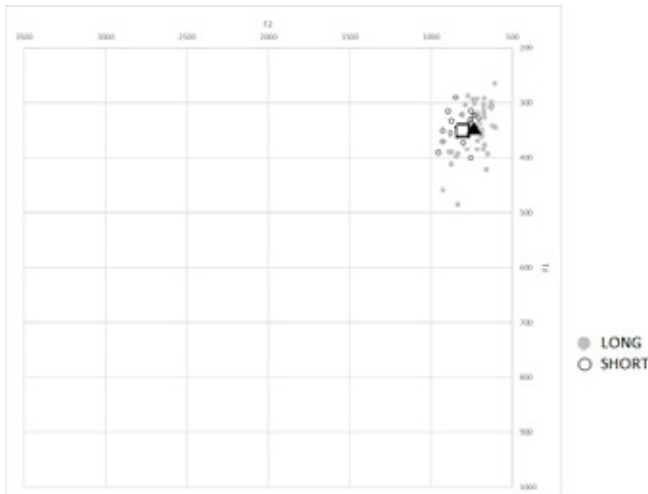

Figure 10. Plotted F1-F2 graph of long /u/ and short /u/ – men.

5. DISCUSSION. Comparing the results of our research with those of previous studies on the spectral quality of vowels in Standard Serbian shows a pattern earlier described in this language, but is also indicative of some specific features, probably typical of Novi Sad speech, which may even be distinct in this way from

other Vojvodinian dialects and an earlier pattern observed by Ivić and Lehiste (IVIĆ – LEHISTE 1963; 1967).

As expected, the results obtained here are the most similar to those found in MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2006; 2008a; MARKOVIĆ 2012, since all three studies examined the spectral qualities of vowels with all four accents of Standard Serbian, and the participants in all of them were citizens of Novi Sad. Except for minor differences in the formant values reported in the previous and present study, resulting from the different choice of speakers and a general huge inter-speaker variability, the pattern we observed here is highly consistent with that found in MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2006; 2008 and MARKOVIĆ 2012.

The most conspicuous difference between our study and IVIĆ – LEHISTE 1963 and IVIĆ – LEHISTE 1967 is the differentiation in the quality of vowel /a/ as a result of quantity difference that these authors reported. While the earlier research found significant difference between the long and short vowel in the pronunciation of Ivić, our results do not corroborate this finding. The reason for this difference may be in the fact that Ivić, who was born in Belgrade in 1924, spent his early life living in Subotica (until 1941), then lived in Belgrade until 1955, and then in Novi Sad (IVIĆ – LEHISTE 1963: 35). Taking into consideration that marked regional accents were not as typical of educated language specialists at that time as may be the case today, it is plausible to assume that Ivić's pronunciation did not completely reflect the state of this urban variety as we know it today. In addition to this, more than half a century later, we may expect vowels of any language to show considerable change in comparison to an earlier period, so our findings may be indicative of such a change.

Compared with the results of other studies on vowels in Serbian and Croatian, ours obviously point to a clear-cut quality distinction between the long and short mid vowels /e/ and /o/, which were reported in the past (but also refuted in some studies and for some dialects),¹⁷ but mostly not with such marked differences between the two sets of allophones as in our study.

Except for these two vowels, the other vowels examined clearly show that Standard Serbian described in this research may be qualified as a 'quantity' language, where the minor differences in the long and short vowels /i, u, a/ are just concomitant phonetic features resulting from insufficient time to reach 'target' positions in the vocal tract.

What we noticed during our research, but did not have resources to investigate deeper due to the specific methodology involved, is an inter-speaker variation in the pattern of quality and quantity relation. Some speakers seemed to be much more consistent in their differentiation of the quality of long and short vowels, while others were less so. Even more surprising was the indication that the difference in the quality of long and short /e/ and /o/ might be, to an extent, gender related, which may point to certain sociolinguistic factors that have not been studied in Serbian phonology. This may be illustrated by the diagrams of long and short vowels based on the mean F1 and F2 values obtained in our study, presented in Figures 11.a (women) and 11.b (men):

¹⁷ Compare the results for Serbian and Croatian in Section 2.

Figure 11.a Vowel diagram – women

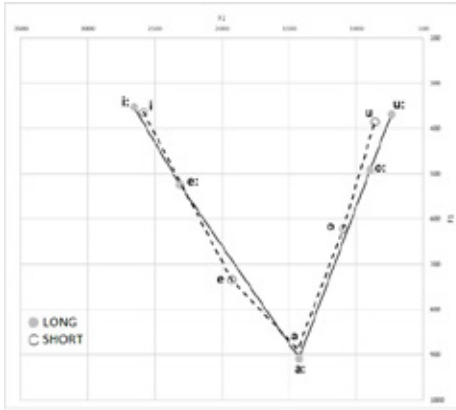
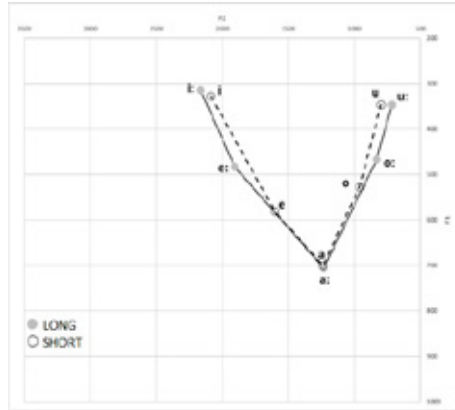

Figure 11.b Vowel diagram – men

Although the two diagrams undoubtedly exhibit a similar pattern, it appears that the mid-high /e/ and /o/ are more dispersed in women's pronunciation, so that long /e/ is more distant from its short equivalent than from the high vowel /i/, and long /o/ is rather close to the area of /u/. Articulated by men, the long and short allophones seem to be somewhat closer to each other, as was also obvious from the individual vowel diagrams presented in the previous section, where there was much more overlap for the short and long vowel in men's production than in women's.

6. CONCLUSIONS. Our study of the relationship between vocalic quantity and quality in the Standard Serbian variant spoken by educated speakers from Novi Sad was based on the articulation and did not include any investigation into the perception of quality/quantity distinctions. With this in mind, we may predict that quality would be the most likely overriding factor for the perception of long vs. short /e/ and /o/, but would probably fail to be the decisive cue for the perception of other vowels. However, duration alone may not be the only temporary distinction between the long and short realizations of vowels, since other phonetic characteristics, such as the F0 curve, peak, range, intensity measures, etc., are also differently arranged in long and short vowels (for Novi Sad speech, see SREDOJEVIĆ 2017: 60–62, 68–70; SREDOJEVIĆ – MARKOVIĆ 2020: 45–48). It is appealing to a phonologist to attribute a single phonetic feature to a phonological contrast (such as duration, for example, distinguishing between phonologically long and short vowels), but before perception experiments on the phenomenon of quantity/quality interrelationship in Serbian are conducted, such predictions remain in the realm of speculation. We believe that future studies on perception of the phenomenon discussed in this paper would certainly yield precious new information and would give linguists the opportunity to come to a much deeper understanding of quantity vs. quality distinctions in vowels. In addition to perception experiments, research into the relationship between vowels in clear and conversational speech might also shed additional light on the effect of quantity on quality.

It goes without saying that the results presented here are representative of one single variety of Standard Serbian, spoken in the second largest city in Serbia.

Without any ambition to extend our findings to the other varieties or dialects of the Serbian language, we are hoping to encourage future research projects which would in a similar way, or in more detail, describe the sounds of other Serbian dialects, and thus provide a valuable description of the state-of-the-art situation that might serve various purposes – from applied sciences, such as speech technologies, forensic studies, language teaching, audiological research, etc., to the more theoretical ones, such as the description of the contemporary standard(s), sociolinguistic studies, and even the diachronic research of language change.

REFERENCES

- ABRAMSON, Arthur S., Nianqi REN. Distinctive Vowel Length: Duration vs. Spectrum in Thai. *Journal of Phonetics* 18/2 (1990): 79–92.
- BAKRAN, Juraj. Djelovanje naglasaka i dužine na frekvencije formanta vokala. *Govor* VI/2 (1990): 1–12.
- BAŠIĆ, Iva. *Akustička analiza općeprihvaćenoga hrvatskoga i srpskog govora – formantska analiza i mjere fundamentalne frekvencije*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018. [PhD Thesis].
- BEHNE, Dawn, Bente MOXNESS, Anne NYLAND. Acoustic-Phonetic Evidence of Vowel Quantity and Quality in Norwegian. *Speech, Music and Hearing, Quarterly Progress and Status Report (TMH-QPSR)* 37/2 (1996): 13–16.
- BEHNE, Dawn, Peter E. CZIGLER, Kirk P. H. SULLIVAN. Swedish Quantity and Quality: A Traditional Issue Revisited. *Reports from the Department of Phonetics, Umeå University* 4 (1997): 81–83.
- BOERSMA, Paul, David WEENINK. *Praat: Doing Phonetics by Computer* (Version 6.1.09) [Computer Program] <<http://www.praat.org>> <26th January 2020>.
- CATFORD, John Cunnison. *Fundamental Problems in Phonetics*. Edinburgh: University Press, 1977.
- HAYWARD, Katrina. *Experimental Phonetics*. Harlow: Pearson Education Limited, 2000.
- IVIĆ, Pavle, Ilse LEHISTE. Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. *Zbornik za filološki i lingvistički VI* (1963): 31–73.
- IVIĆ, Pavle, Ilse LEHISTE. Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku. *Zbornik za filološki i lingvistički X* (1967): 55–95.
- KAŠIĆ, Zorka. Govor Konačala. *Srpski dijalektološki zbornik* XLI (1995): 241–396.
- LEHISTE, Ilse. *Suprasegmentals*. Cambridge: MIT Press, 1970.
- LINDBLOM, Björn. Spectrographic Study of Vowel Reduction. *Journal of the Acoustical Society of America* 35 (1963): 1773–1781.
- MADDIESON, Ian. *Patterns of Sounds*. Cambridge University Press, 1984.
- MARKOVIĆ, Maja. *Usporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za anglistiku, 2012.
- MARKOVIĆ, Maja, Isidora BJELAKOVIĆ. Neke akustičke karakteristike vokala u govoru Novog Sada. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXI (2006): 327–346.
- MARKOVIĆ, Maja, Isidora BJELAKOVIĆ. Kontrastivna akustička analiza vokalskih sistema srpskog i hrvatskog jezika. Branko Tošović (ur.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*, 2008a, 200–215.
- MARKOVIĆ, Maja, Isidora BJELAKOVIĆ. Kvantitativno-kvalitativni odnosi akcentovanih vokala u govoru Novog Sada. *Zbornik radova DOGS 2008*, 2008b, 75–79.
- PAUNOVIĆ, Tatjana. *Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala*. Niš: Filozofski fakultet, 2002. [PhD Thesis].
- PETERSON, E. Gordon, Ilse LEHISTE. Duration of Syllable Nuclei in English. *Journal of the Acoustical Society of America* 32/6 (1960): 693–703.
- PLETIKOS, Elenmari. Akustički opis hrvatskih standardnih naglasaka. *Govor* XX/1–2 (2003): 321–345.
- PUNIŠIĆ, S. I. SAWICKA. *Fonetyka/Fonologia*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2007, 557–576.
- SOVILJ-NIKIĆ, Sandra. *Trajanje vokala kao jedan od prozodijskih elemenata u sintezi govora na srpskom jeziku*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka, 2007. [MA Thesis].
- SOVILJ-NIKIĆ, Sandra, Ivan SOVILJ-NIKIĆ, Maja MARKOVIĆ. Meta Learning Approach to Phone Duration Modeling. *Tehnički vjesnik* 25/3(2018): 855–860.

- SREDOJEVIĆ, Dejan. Neakcentovane dužine i jezik medija. Vesna Krčmar (ur.). *Zbornik radova Akademije umetnosti* 1 (2013): 205–224.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku – od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017.
- SREDOJEVIĆ, Dejan, Maja MARKOVIĆ. Qualitative and Quantitative Distinctions Between Lexical Accents of Standard Serbian in the Speech of Novi Sad (Minimal Pair Corpus). *Zbornik Matičice srpske za filološki i lingvistički LXIII/2* (2020): 33–53.
- SUBOTIĆ, Ljiljana, Dejan SREDOJEVIĆ, Isidora BJELAKOVIĆ. *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika* [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.

*

- БАТАС, Ана. *Фонетска и акцентна промена говора у континуалном говору*. Београд: Филолошки факултет, 2014. [PhD Thesis].
- БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- БОЈАНИЋ, Михаило, Растислава Тривунац. Рјечник дубровачког говора. *Српски дијалектолошки зборник XLIX* (2002): 1–458.
- БУКУМИРИЋ, Милета. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): 1–356.
- ИВИЋ, Павле. Белешке о биограчичком говору. *Српски дијалектолошки зборник XXIV* (1978): 125–176.
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаквић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Књ. 1, Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник XL* (1994): 1–419.
- ИВИЋ, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штиокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- ЈОВИЋ, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 1–240.
- ЛАКЧЕВИЋ, Снежана, Љиљана Ђорђевић, Гордана Жикић, Нада Делић, Верица Ристић, Гордана Недељковић, Драган Вукмировић, Миљивоје Грбовић. *Стијановићџиво. Школска сирема, исменост и комјунитерска исменост. Подаци по ојшћинама и љрадовима*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2013.
- ЛАКЧЕВИЋ, Снежана, Љиљана Ђорђевић, Гордана Жикић, Нада Делић, Верица Ристић, Гордана Недељковић, Драган Вукмировић, Миљивоје Грбовић. *Стијановићџиво. Упоредни љрећлед броја стијановника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011. Подаци по насељима*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2014.
- МАРКОВИЋ, Маја. Теорија дисперзије и вокалски систем српског језика. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LV/2* (2012) 53–70.
- МАРКОВИЋ, Маја, Исидора Бјелаковић. Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњаквић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009а, 141–147.
- МАРКОВИЋ, Маја, Исидора Бјелаковић. Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњаквић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009б, 148–158.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. Изговор српскохрватских гласова (експериментално-фонетска студија). *Српски дијалектолошки зборник V* (1933): 1–161.
- НИКОЛИЋ, Берислав. Сремски говор. *Српски дијалектолошки зборник XIV* (1964): 202–412.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд – Нови Сад: САНУ, Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- ПЕЦО, Асим, Бранислав Милановић. Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 241–366.
- ПОПОВИЋ, Иван. *Говор Госпођинаца у свејлошти бачких љвора као целине*. Посебна издања, књига CDXXXV, Одељење литературе и језика, књига 21. Београд: САНУ, 1968.
- РАДИЋ, Првослав. Цртице о селу говора Мрче у куршумлијском крају. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 1–74.
- РАДИЋ, Првослав. *Койаонички љвор. Етногеографски и куљуролошки љрисију*. Посебна издања, књига 70. Београд: САНУ – Етнографски институт, 2010.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник XXXI* (1985): 1–555.

- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976. [коришћено фототипско издање из 1982. године].
- Соколовић, Мирјана. Утицај акцената на формантску структуру вокала. *Српски језик* II/1–2 (1997): 65–85.
- СРЕДОЈЕВИЋ, ДЕЈАН. Акцент именица у језику водитеља-спикера новосадских телевизијских станица. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. I, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, 215–234.
- СРЕДОЈЕВИЋ, ДЕЈАН, ЉИЉАНА СУБОТИЋ. Дугоузлазни акценат у новосадском говору: фонетске карактеристике и фонолошка интерпретација. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 108–133.
- ТОМА, ПОЛ-ЛУЈ. Говори Ниша и околних села [са француског превео Сава Анђелковић]. *Српски дијалектолошки зборник XLV* (1998).
- ШПИС, МАРИЈА. Фонолошки опис говора Парага. *Српски дијалектолошки зборник XXXVII* (1991): 549–621.

Маја Марковић
Дејан Средојевић

СПЕКТРАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НАГЛАШЕНИХ ВОКАЛА СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА: ОДНОС КВАНТИТЕТА И КВАЛИТЕТА

Резиме

У раду су представљени резултати анализе спектралних карактеристика наглашених вокала под дугим и кратким акцентом у стандардном српском језику новосадског варијетета, добијени у оквиру опсежније експерименталне студије прозодијских и квалитативних карактеристика вокала. Истраживање је спроведено на до сада највећем корпусу минималних парова речи с дугим и кратким акцентима истог квалитета, које су се налазиле у средишњем положају краћих реченица. На основу снимака 10 говорница и 10 говорника, махом универзитетских наставника, анализирано је 56 вокала у укупно 1120 примера. Циљ истраживања био је да се опишу типичне разлике у квалитету дугих и кратких наглашених вокала у овом урбаном варијетету и да се досадашња истраживања допуне подацима заснованим на минуциозној статистичкој анализи података из пажљиво бираног корпуса. Такође, желели смо да установимо да ли су варијације у квалитету доследне или су, евентуално, идиосинкратичне, као и да ли постоји разлика између изговора мушкараца и жена. С обзиром на то да су резултати поређени с резултатима претходних истраживача, занимало нас је и да ли постоје евентуалне разлике у односу на ранија истраживања. Резултати потврђују да се највеће разлике у квалитету јављају код вокала /e/ и /o/ под дугим, односно кратким акцентом, али се показују и статистички значајне разлике између осталих дугих и кратких вокала у изговору већине снимљених говорника. Занимљиво је да су разлике између дуге и кратке реализације вокала /e/ и /o/ знатно израженије код жена него код мушкараца, што може да указује на одређену социолингвистичку дистинкцију.

Maја Marković
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of English Studies
Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Serbia
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 28. августа 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Dejan Sredojević
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics
Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Serbia
dsredojevic@ff.uns.ac.rs

Миљивој Алановић

ВАЛЕНЦИЈСКИ И ГРАМАТИЧКИ ОДНОСИ У СИНТАГМАМА*

Главни задатак овога истраживања јесте да се скрене пажња да се исти тип валенцијских веза – комплементизација и суплементизација, иначе типичних за просту реченицу, успоставља и између регенса и депенденса унутар различитих типова синтагми, активирајући се као резултат рекције, конгруенције или прикључења. У уводном делу рада смо се, проверавајући валенцијске и граматичке односе, претежно ограничили на именичке и придевске синтагме, док је његов други део посвећен специфичностима глаголске валентности, посебно неличних глаголских облика од којих глаголски придеви заслужују посебан осврт, те граматичком статусу њихових сателита.

Кључне речи: српски језик, именска синтаagma, валентност, комплементизација, суплементизација.

The main goal of this research is to point to the fact that the same type of valency relations – complementation and supplementation, otherwise typical for simple sentence – is established also between the head and its dependent in different types of phrases, being activated as a result of government, agreement or adjunction. In the introductory part of the paper we focused mostly on noun and adjective phrases, examining their valency relations and grammatical relations, while the second part deals with specificities of verb valency, especially non-finite verbal forms, among which verbal adjectives deserve special attention, along with the grammatical status of their satellites.

Key words: Serbian, noun phrase, valency, complementation, supplementation.

1. Увод. Теорија валентности је, добро је познато, у лингвистичком свету афирмисала истраживање управљачких способности финитног глагола у границама прости реченице (WELKE 1988: 11, 115; ÅGEL 2000: 7; HELBIG 2002: 128, 130; Ружић 2006: 156), захваљујући чему је и стекла епитет вербоцентричног приступа. Истину за вољу, иако идеја водиља, вербоцентричност није начело прихваћено само у овој теорији, где у првом реду мислимо на генеративну и функционалну граматику, али је оваква теоријска оријентација одредила најужи круг истраживачких тема – у њеном фокусу нашле су се структурне и значењске везе међу реченичним члановима који гравитирају финитном глаголу – реченични модели (HELBIG 1992: 126–127; HELBIG 2002: 130), што је за непосредну последицу имало да је несразмерно мало или пак недовољно пажње посвећивано валентности других речи, посебно именица и придева (ÅGEL 2000: 64; WELKE 1988: 115). Један од разлога који донекле оправдава ову тенденцију јесте да се исти тип валенцијских веза очекује и унутар конфигурација чији је центар именица или придев (WELKE 1988: 115), што свакако не значи да по истом обрасцу функционишу и реченица и синтаagma

* Овај рад је настао у оквиру истраживања спроведеног на Филозофском факултету у Новом Саду које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

– именичка или придевска. Управо су због тога до данас остала актуелна бројна питања о видовима и облицима валентности других речи, међу која свакако спадају и она која се тичу ограничавања валенцијске способности именица само на комплементизацију (ÄGEL 2000: 59–60; MRAZOVIĆ 2009: 327, 337),¹ захваљујући чему изван детаљнијег описа остају сасвим уобичајене придевско-именичке синтагматске везе, типа *висока јела*, које се, иако хијерархијски устројене структуре, не објашњавају као израз валентности именице *јела*, о чему ће бити више речи касније, те се намеће питање који то онда механизам, ако не неки облик валентности, регулише овај тип зависног односа.

Последњи став никако не значи да се унутарсинтагматски односи нису посматрали депенденцијално, кроз призму релације између регенса и депенденса (TESNIÈRE 1959; ENGEL 2009; MRAZOVIĆ 2009). То је управо случај и код Ј. Тенијера, који је врло детаљно описао структурне и значењске односе у именичким синтагма (TESNIÈRE 1959: 144–181), али оно што је важно истаћи јесте да ни он те везе не сагледава у светлу валентности речи. Наиме, сам Тенијер, дискутујући о глаголском стању на скоро педесет страна своје студије, изричит је у ставу да је валентност способност глагола да за себе веже одређени број актаната (TESNIÈRE 1959: 238). Како именице, полазећи од Тенијеровог схватања актаната, немају способност да уводе учеснике ситуације, тј. актанте, онда је разумљиво зашто се њихова валенцијска способност није ни узимала у разматрање. Дакле, иако корен интересовања за валенцијску способност глагола лежи у депенденцијалној граматици, ова појава је тек под окриљем теорије валентности детаљније разрађивана. Зато је на овоме месту, чини се, сасвим упутно осврнути се на фундаменталне разлике између ова два сродна теоријска правца – депенденцијалне граматике и теорије валентности. Док прва све структурне односе тумачи у светлу зависности међу речима, дотле ова последња заговара пројекционистички став, а то значи да у свакој структури мора постојати елемент чије присуство је неопходно да би се сама структура конституисала. Зато су, следећи начела ова два правца, и могућа сасвим различита тумачења односа унутар исте структуре, што илуструје једна могућа анализа веза у именичкој синтагми типа *бела кошуља*, по којој се управо придев сматра носиоцем валентности, јер је у питању – предикат (WELKE 2011: 107–110). Овакво опредељење налази оправдање тек ако се има у виду да је ова придевско-именичка синтагма изведена из копулативне конструкције *Кошуља је бела*. Штавише, и сам субјекат се у овом приступу поставља у сферу придевске валентности (WELKE 2011: 106–107), и то када у реченици имамо копулативну конструкцију типа *је ђреслајка*, нпр. у *Торџа је ђреслајка*.²

¹ Павица Мразовић је у својој граматици доста пажње посветила именичким и придевским сателитима у одговарајућим синтагмама, али и она само допуне сматра изразом валентности главне речи (MRAZOVIĆ 2009: 327, 337). Уз то, у овом приступу се структурне операције попут рекције или конгруенције не разматрају као критеријуми диференцијације допуна и додатака.

² Ми смо стајалишта да овакав приступ има више недостатака, а главни је – шта се дешава са именицом уз коју не стоји придев или неки детерминатив. Наиме, ако је именица сателит личног глагола, тешко да може бити у исто време и резултат придевске валентности, нпр. *Леја Кайа ђева у хору*. Осим тога, посматрање копулативне конструкције као јединственог носиоца валентности иде на рачун крњења валентности копулативног глагола, при чему

Међутим, како ни у самој теорији валентности не постоји опште јединство о томе која јединица је носилац валентности у придевско-именичким синтагмама и копулативним конструкцијама, у наставку рада ћемо се чвршће ослонити на депенденцијалне односе, за које сматрамо да боље откривају логику унутрашње организације најразличитијих структура.

Из тога разлога се чини више него оправданим проблематизовати управо питање валенцијских веза у синтагмама у српском језику, нарочито из перспективе једне пројекционистичке теорије каква је теорија валентности, те проверити да ли су и на овом нивоу језичке структуре главни механизми њенога извођења комплементизација и суплементизација. Премда смо већ на изванредан начин наговорили интересовање за именичке и придевске синтагме, без коментара или осврта не могу остати ни глаголске, посебно оне које конституишу глаголски придеви, јер је важно указати на разлику у активирању валентности глагола када је у личној и када је у неличној форми, што има непосредног утицаја и на интерпретацију унутарсинтагматских граматичких веза. Међутим, сматрамо да овако постављен теоријски оквир искључује потребу да се у раду расправља о различитим аспектима променљивости глаголских придева у српскоме језику, на шта су већ дати валидни одговори, и то у погледу порекла саме категорије (Белић 1999: 468–469), затим семантичких ограничења која регулишу прелазак у категорију правих придева (Белић 1934: 36–37; Стевановић 1940: 205; Стевановић 1958: 88), потом творбених механизма настанка, морфолошког описа и лексикографске обраде (ТАФРА 2005: 100; СПАСОЈЕВИЋ 2011: 25, 27; НОВОКМЕТ 2013: 66–74).

2. ВАЛЕНЦИЈСКИ МЕХАНИЗМИ У РЕЧЕНИЧНОМ И СИНТАГМАТСКОМ ОКВИРУ. Већ смо изнели став да се истоветне везе успостављају како међу реченичним тако и међу синтагматским члановима, што подразумева да се на оба ова структурна плана виде резултати два кључна валенцијска механизма – комплементизације (допуњавања) и суплементизације (додавања), који и иначе служе за грађење или извођење најразличитијих типова конструкција (EROMS 2000: 122, 267, 280, 286; MRAZović 2009: 327, 337; PAFEL 2011: 42). Овоме као доказ наводимо примере који чине два саодносна типа структура, реченицу и њен номинализован израз, нпр. *Ана чииа новине у библиотеци* и *Анино чииање новина у библиотеци*, где и у једном и у другом видимо облике са сталном и с несталном формом, што и јесте у бити појаве о којој је реч.

Подсећања ради, допуне су непосредан израз комплементизације, док су додаци уведени као резултат суплементизације. Иако је било више различитих покушаја да се и једне и друге валенцијске јединице прецизније одреде (HELBIG 2002: 146–148), чини се да је преовладао став да су допуне формалноспецифичне и, у начелу, синтаксички обавезне јединице, док су додаци формалнонеспецифичне и синтаксички слободне јединице (ÄGEL 2000: 205, 211).³ Последње значи да регенс предодређује форму а тиме и

се исти однос тешко може применити и када је реч о копулативним прилошким конструкцијама, нпр. *Ана је добро*.

³ Павица Мразовић, по угледу на У. Енгела, другачије утврђује односе између реције и валентности. У овом моделу је реција депенденцијална веза, што значи да се активира у

функцију свога комплемента или допуне, док када је реч о суплементима или додацима, њихова формална обележја остају релативно слободна, нпр. *разјовор о роману* према *разјовор у њогне / њосле ручка* итд. Подразумева се да ту и тамо има случајева који измичу овако успостављеној дихотомној подели, што ипак не угрожава њену теоријску и методолошку заснованост и оправданост. Тако су, на пример, од реченичних чланова граматички субјекат и објекти допуне, док су адвербијали додаци, а главни разлози за то су следећи:

(а) форма граматичког субјекта и објеката унапред је задата или позната, док њихово евентуално испуштање из реченичног контекста није сигнал факултативности већ контекстуалне познатости, нпр. *Долазим и Једем*;

(б) форма адвербијала није унапред задата и готово доследно је реч о факултативним члановима, нпр. *Сегим до ње / ближе мосиу / њрег кућом / на њрему*.

2.1. Како се поменути класификациони критеријуми у основи ове дихотомне поделе, уз неке већ описане изузетке – нпр. обавезне адвербијале, или тзв. прилошке допуне или адјункте (Станојчић – Поповић 2014: 253; Алановић 2012: 160), доследно могу пратити и на нивоу различитих типова синтагми, јер се комплементизација и суплементизација смењују или удружују и на овом нивоу језичке структуре, то значи да је теоријски утемељено говорити о синтагматским допунама и додацима (MRAZOVIĆ 2009: 327, 337). Остаје да се провери којим се структурним операцијама ова два валенцијска механизма и у оквирима синтагме испољавају, при чему мислимо на рекцију, конгруенцију и прикључење (Золотова 2009: 32; ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 266). Међутим, пре него што се позабавимо овим проблемом, треба се накратко осврнути на специфичности именичке и придевске валентности, посебно у односу на глаголску.

Теорија валентности се током свога развоја суочавала с различитим изазовима, од којих је један од важнијих био уврежен став да су само допуне израз глаголске валентности (WELKE 1988: 14–15; ENGEL 2009: 71; WELKE 2011: 45). Доследно праћење овога начела подразумевало је да додаци нису убрајани у валенцијске јединице. Јасно је да је овакав приступ означио теоријску и методолошку странпутицу, јер се супроставља логици саме науке по којој научни инструментаријум треба да буде применљив на све јединице.

На тај начин је негован принцип да именице као *оцац, мајка, кућа* и сл. немају валентност, за разлику од оних типа *моућносци, њоућеба, размишљање* и др. које је испољавају (WELKE 1988: 162). Практична примена овако формулисанаг начела значи да оне прве не показују валентност ни када конституишу именичке синтагме типа *нежна мајка*, што намеће сасвим

сваком случају када се региструје однос између регенса и депенденса. С друге стране, способност селекције одређене врсте сателита имају само они регенси који захтевају реализацију – допуне. Тако су само допуне израз валентности регенса, док су и допуне и додаци уведени као резултат рекције одговарајуће главне речи (MRAZOVIĆ 2009: 38). Сматрамо, међутим, озбиљним недостатком што се валентност не сагледава и кроз структурне операције, које материјализују валенцијску способност регенса. Осим тога, и у овом приступу се комплементизација преваходно веже за обавезност реализације сателита, укључујући и обавезне детерминаторе.

оправдано питање: Шта онда у именичим синтагмама регулише присуство конгруентних атрибута? Опредељење да је у домену именичке валентности, као уосталом и глаголске, само комплементизација свесно или несвесно је ограничило научни домет саме теорије, јер је изван њенога домаћаја остао читав низ синтаксичких веза на различитим нивоима језичке структуре.

Управо зато се као далеко примереније решење наметнуо приступ по којем се веза између регенса и депенденса може испољити у различитим видовима, нпр. синтаксичком и/или семантичком – неке везе су доминатно синтаксички а неке семантички условљене,⁴ тако да је и теоријски далеко смисленије и методолошки оправданије све ове односе сагледавати у контексту валентности речи (WELKE 1988: 74–75, 79–83; АЛАНОВИЋ 2019: 139). Томе следствено, именице типа *кућа* испољавају семантичку валентност, нпр. **брза кућа* према *мала кућа* итд., будући да се именички регенс и његов депенденс семантички усаглашавају. Истина, ове две јединице се усаглашавају и синтаксички, у виду конгруентног односа, што је још један доказ за то да је озбиљна теоријска и методолошка омашка нерекцијским именицама ускратити валенцијску способност.

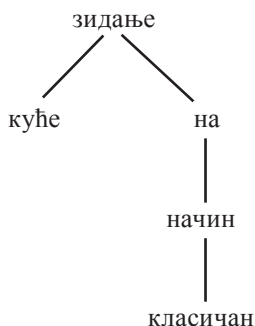
На истоветан се начин дају сагледати и односи унутар придевских синтагми типа *мало заосићао*, *мноћо леј*, *йамејна на баку*, *уверен у шо* итд., где су једни семантички а други синтаксички условљени. Стога за придеве типа *леј* кажемо да имају семантичку, док за придеве типа *уверен* да испољавају синтаксичку валентност, јер се ова темељи на рекцијском односу између регенса и депенденса.

Ако имамо у виду поменути два типа валентности – синтаксичку и семантичку (VAN VALIN – LA POLLA 1997: 147), примећујемо да је управо она синтаксичка у најтешњој вези с комплементизацијом. Наиме, комплементизација је израз депенденцијалне везе засноване на рекцији као најчистијем појавном облику зависности, нпр. *решавање йроблема*, *йомоћ йријайељу*, *разјовор о роману*, *свесћан свеја*, *задовољан нечим* итд. С друге стране, нерекцијске везе проистичу из семантичке компатибилности између регенса и депенденса, које су у језику материјализоване у форми конгруенције и прикључења, нпр. *леј цвеј*, *јабука на йрани*, *леја као слика* итд., чије активирање зависи од категоријалних обележја главне речи. Све речено подржава раније изнето мишљење да се и унутар именичких и придевских синтагми региструју везе настале или као резултат комплементизације (допуњавања) или као резултат суплементизације (додавања), при чему се подразумева да се и један и други механизам могу активирати истовремено, нпр. *њејова свесћ о йоме* или *йрилично свесћан свеја*, те у виду начела закључујемо да је рекција израз комплементизације, нпр. *йомисао на нешћо* или *сйреман на све*, док се суплементизација испољава у виду конгруенције, нпр. *слајка кафа*, и прикључења, нпр. *кафа с млеко*. И још нешто. Принцип по којем се зависни чланови именских и прилошких синтагми третирају као атрибути (ENGEL 2009: 79) на овај начин и даље није изгубио упориште у теорији

⁴ Сагласни смо с В. Ружић да је допуна синтаксичко-семантичка категорија (Ружић 2006: 159), што у неку руку важи и за додатке, али не треба посебно истицати да су допунама њихова формална обележја унапред утврђена, што није случај с додацима.

валентности, јер је семантички мотивисан, што не угрожава ни чињеница да конгруентни и неконгруентни атрибути имају различит валенцијски статус – први су суплементи, док су други или суплементи или комплементи, у зависности од тога да ли неконгруентни атрибут задовољава рекцију главне речи (*разговор о роману*) или јој је просто придодат или прикључен (*разговор у кафићу*).

Потпун опис какве структуре у теорији валентности подразумева и приказ у виду депенденцијалног стабла или дијаграма. Ако пак сачинимо дијаграм, у који ћемо распоредити лексичко-граматичке елементе примера *зидање куће на класичан начин*, његова структура открива само односе зависности међу синтаксичким јединицама, али не и тип валенцијског односа:

Наиме, глаголска именица *зидање* управна је реч синтагме, а њени непосредни сателити јесу именица *куће* и предлошка конструкција *на класичан начин*, у којој се опет налази именичка синтаagma *класичан начин*, што је тренутно изван наше пажње. Када је реч о сателитима, међу њима постоји битна разлика – именица *куће* уведена је као резултат рекције, и то категоријалне,⁵ будући да именица *зидање* као регенс предодређује њен генитивни облик. С предлошком конструкцијом ствари су сасвим другачије, њену форму не успоставља именица *зидање*, а и присуство јој је у структури факултативно, нпр. *ходање / црпање на класичан начин* итд. Зато је и следећи закључак крајње логичан: облик *куће* има статус допуне, док је конструкција *на класичан начин* додаток, без обзира на то што именичка допуна, знатно чешће од оне глаголске, може остати нереализована, нпр. *Бави се зидањем*.

Очигледно је да се готово идентичан однос види и у границама одговарајуће реченице, нпр. *Зидамо кућу на класичан начин*, али на опрез позива чињеница да именичке синтагме ипак другачије функционишу, а под тим мислимо на могућу синтаксичку синонимију између конгруентних и неконгруентних атрибута. Тако, именичке синтагме *долазак Марка синоћ* и *Марков синоћни долазак* израз су синтаксичке заменљивости у коју ступају допунски и додатни атрибути, и то захваљујући не у свакој прилици расположивој језичкој могућности да се наместо неконгруентног употреби конгруентни

⁵ Под категоријалном рекцијом се мисли на рекцијска својства целе једне класе речи (EISENBERG 2013: 32). Тако, глаголске именице у српском језику имају генитивни тип рекције као општу одлику. Други облици рекције глаголских именица условљени су њиховим лексикосемантичким обележјима.

атрибут. Без обзира на евентуална системска ограничења, ова алтернација доказује темељну природу атрибуције као синтаксичко-семантичког поступка у језику, а то је да и допунски и додатни атрибути имају исту сврху – да садржајем испуњавају какав појам, односно да служе за употпуњавање представе о каквом појму. На овај закључак недвосмислено наводе и конкурентни примери типа *моћућносѝ йораз* и *ова моћућносѝ*, где или једно или друго расположиво језичко средство оверава комуникативну прихватљивост конструкције, што није ресурс који допушта замену глаголских допуна, нпр. *чиѝаѝи новине сваки дан*.

На сличан начин се читавају односи у депенденцијалном стаблу с придевском синтагмом. Нпр.:

И овде логика депенденцијалног стабла показује зависне односе, док се евентуално на основу позиције у дијаграму може претпоставити да ли је реч о суплементу (*увек*) или комплементу (*свеѝа*), али без потпуне поузданости. Због категоријалне специфичности придева за њих се у функцији додатних атрибута углавном везују прилози, предлошке конструкције или партикуле, не ступајући при томе у конгруентну везу, нпр. *йрилично свѝѝан*, *бѝѝар йоѝуѝ йланинскоѝ йоѝока*, *баѝ свѝѝан* итд., док зато допунски атрибути, као и уз именичке регенсе, доследно показују обележје формалне специфичности, тј. падежне предодређености, нпр. *досѝојан чеѝа*, *йоѝѝребан коме*, *сѝреман на све*, *задовољан нечим*, *доследан у свѝму* итд. Но, овде бележимо једну специфичност – придеви попут *брз*, *леѝ*, *висок*, *мрѝѝав* итд. нису рекцијске речи, јер имају само семантичку валентност, нпр. *врло леѝ*, *висок на мајку*, *мрѝѝав као ѝрана*, *брз йоѝуѝ хрѝѝа* итд., али има, међутим, један случај где и ови придеви захтевају допуне, а то је када су у форми компаратива или суперлатива, нпр. *Брѝѝи је од обоѝице* или *Наѝѝѝѝа је од свѝх*, те отварају место за поредбену допуну у генитиву (ENGEL 2009: 103).

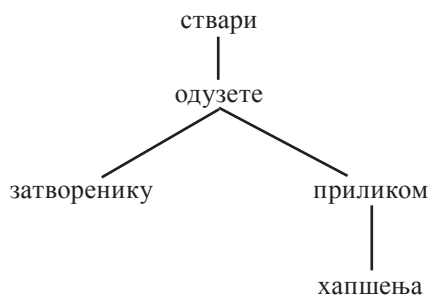
И овде се намеће питање о томе у којој мери је присуство придевских допуна обавезно, а у те сврхе можемо упоредити примере *Она је вредна* и *Она је вредна наѝѝе йажње*, те *Она је свѝсна* и *Она је свѝсна свеѝа*. У првом пару примера среће се придев *вредна*, али с два различита значења – ‘марљива’ и ‘достојна’, где оно друго предвиђа обавезно присуство допунског атрибута, будући да придев *вредна* има улогу модалног оператора (Алановић 2018: 125). На сличан начин се понаша и придев *свѝсна* у друга два примера, с том разликом да је у последњем употребљен као предикатор (Алановић 2018: 124), будући да је у значењској вези с глаголом *знаѝѝи*, што опет захтева обавезну реализацију допунског атрибута у генитиву. Стога констатујемо да предикаторска или модално-операторска улога придева, ако пак потпуно не искључује, битно ограничава испуштивост допунских атрибута у синтагми.

На самоме крају се треба сетити једнога случаја у српској синтакси који ствара немале недоумице, а то је обавезна реализација детерминатора у структурама типа *дечак йлаве косе* (RADOVANOVIĆ 1990: 78). Добро познат

пример за чије је граматичко обликовање решење пронађено у теорији прототипа. Ипак, остаје питање да ли је придев *йлаве* допуна или додаток, с обзиром на то да оверава граматичност целе конструкције, нпр. **гечак косе*. Иако појмовни опсег термина семантичка допуна није сасвим прецизно одређен у српској синтакси (Антонић 2005: 131, 210–211), он је овде сасвим примерен, што пак искључује могућност да је реч о допунском типу атрибута, будући да ни именица *гечак* ни именица *коса* нису рекцијске речи. Обавезно присуство придева *йлаве* у структури условљено је принципима обликовања овог типа конструкције те правилима семантичког усаглашавања депенденса с регенсом. Специфичност структуре са обавезним детерминатором само наизглед иде у прилог ставовима да се преко концепта обавезности може објаснити место допуна у граматичком систему, упркос чињеници да је превише недоследности у оваквом приступу (уп. случајеве без реализованог субјекта и објекта, нпр. *Пишем*). Зато се и сам А. Белић својевремено определио за падежни израз као темељно обележје допуна (Белић 1998: 135), што је касније у теорији влентности формулисано у виду правила формалне специфичности, јер се испуштивост сателита у већини случајева повезује са семантичким и комуникативним факторима обликовања исказа.

2.2. У претходним параграфима смо, када је реч о граматичком статусу сателита уз именске речи, констатовали да имају функцију атрибута, допунскога или додатнога, што нас доводи у озбиљну недоумицу да ли се посве исте везе остварују и у примерима типа *сйвари одузетие зайворенику йриликом хайцења*, у чији састав улази синтагма конституисана око глаголског придева. Иако је реч о попридевљеноме глаголскоме придеву, велико је питање да ли се приликом анализе овога примера сме сметнути с ума порекло ове категорије, односно чињеница да веза с глаголом од којег је изведен није прекинута, што и структурно-значењске везе у синтагми показују.

Структурне везе у одговарајућем дијаграму изгледају овако:

Како видимо, хијерархијски односи у последњем стаблу се представљају као и у свакој другој именској синтагми, или чак реченици, где нема посебних ознака за граматичку функцију или значењску реализацију сателита. Ово је отуда што се у депенденцијалном стаблу доследно могу пратити само зависне везе.

Раније смо рекли да се, у складу с начелима овога правца, атрибути дефинишу као зависни чланови именских и прилошких синтагми: *слайка крушка*,

шорѝа од јаѝога, ѝи ѝред враѝима, мноѝо свеѝа итд. За атрибуте важи да служе да се неки појам класификује, тачније квалификује или категоризује, мада има примера где се овим јединицама сам појам уводи у ситуацију, такве су управо прилошке синтагме попут *мноѝо хлеба*, што говори да су значењски односи унутар синтагме с атрибутом у другом плану у односу на оне структурне. Иако није неочекивано да се у самој дефиницији истиче категоријална припадност управне речи синтагме која отвара место за одређени атрибут, остаје дилема зашто овом правилу не подлежу глаголске синтагме типа *ѝоклонѝиѝи незнаницу биѝикл*.

Нелични глаголски облици не конституишу самостално предикат јер нису у стању да реченици обезбеде персоналну парадигматичност. У основи ове правилности лежи једна важна одлика глагола, а то је да ове његове форме не отварају место за субјекат у реченици, што значи да нелични глаголски облици не активирају у потпуности валенцијски потенцијал глагола, будући да имају само десну валентност, нпр. *рекавши свима ѝѝѝо зна* итд. Наведена валенцијска својства треба имати у виду само због једне чињенице, а то је да се десна валентност, по правилу, чува било да је употребљен у личној било да је употребљен у неличној форми (EROMS 2000: 275–276; ENGEL 2009: 105), нпр. *Чиѝам новине и чиѝаѝи новине, Рекао им је све ѝѝѝо зна и реѝи све ѝѝѝо зна* итд. Истине ради, глаголски придеви показују неке специфичности, али о томе нешто касније.

Дакле, ако глаголи *чиѝаѝи* и *реѝи* и у презенту и у инфинитиву показују исти облик десне валентности, што је случај и када су у улози централног глагола у сложеним предикатима или сложеним глаголским облицима, попут *је морао реѝи* или *ће реѝи* и сл., нема никаквог разлога њихове допуне различито третирати, као објекте и као атрибуте. Разлика међу овим допунама лежи само у типу структуре у којој су реализоване – у реченици или у синтагми, тако да једном говоримо о реченичном а други пут о синтагматском објекту. Исти се односи прате и у синтагмама с глаголским прилозима, нпр. *уѝавѝи у радњу, слаѝавѝи родѝѝеље о ѝѝоме* итд., тако да се, са изузетком граматичког субјекта, остале реченичне функције реализују и у границама глаголских синтагми. Међутим, како ствари стоје са номинализованим изразима? Иако се наизглед знак једнакости у погледу синтагматских односа може ставити између *чиѝаѝи новине* и *чиѝање новина*, језик се постарао да другачији граматички однос адекватно формализује, и то у виду конверзије синтагматског објекта у акузативу уз инфинитив у допунски атрибут у генитиву уз глаголску именицу, нпр. *чиѝаѝи новине – чиѝање новина*. И коначно, да ли се ово правило односи и на глаголске придеве?

Како бисмо на постављено питање дали поуздан одговор, најбоље је да кренемо од именичких синтагми с глаголским придевима, нпр. *сѝвари ѝредаѝе на чување домару и суѝа искиѝела из лонца*. Као што се види, овде не разматрамо примере њихове глаголске употребе, дакле, када су у саставу сложених глаголских облика.

Оба глаголска придева, и радни и трпни, употребљени су придевски те везани за именицу као главу именичке синтагме – *сѝвари ѝредаѝе* и *вода искиѝела*, у односу на коју врше атрибутску функцију (Белић 1934: 36, 39; Стевановић 1940: 196; 1962: 202), што и конгруентна веза са њом потврђује. Без

обзира на глаголско порекло ових придева (први од непрелазног а други од прелазног и свршеног глагола [в. Белић 1934: 38–39]), усаглашавање њихове форме према регенсу указује да им је улога да се ближе одреди представа идентификована управном именицом, која означава или субјекат или објекат радње (СТЕВАНОВИЋ 1940: 197; 1958: 88), што не изненађује, јер и као делови сложених глаголских облика конгруирају у роду и броју са субјектом активне или пасивне реченице – *Сџвари су њрегаџе* и *Вога је искиџела*. Конгруенција у падежу резултат је конверзије глаголске у именску реч, али недоумице пак стварају сателити које уводе ови придеви, нпр. *џрегаџе на чување домару* и *искиџела из лонца*.

Придевски сателити *на чување* и *домару*, односно *из лонца*, задржавају иста формална обележја и у синтагми као и у реченици из које су изведени, нпр. *Сџвари су њрегаџе на чување домару* и *Суџа је искиџела из лонца*. Ова аналогија потврђује да су посматране придевске синтагме редуковане клаузе.

ствари предате на чување домару

[*Сџвари су њрегаџе на чување домару*]

супа искипела из лонца

[*Суџа је искиџела из лонца*]

Међутим, номинализација ове две предикације није изведена сасвим по истом моделу, што зависи од категоријалних обележја глагола који лежи у твобеној основи придева, трпног и радног.

Придевске синтагме везују се за именичку главу која у исходишној, или дубинској/базичној реченици, има функцију граматичког субјекта, при чему се у једном случају ради о пасивној а у другом о активној реченици (EISENBERG 2013: 334). Тако је трпни придев оператор пасивне а радни оператор активне дијатезе. Сада видимо зашто су категоријална обележја глагола важна за конституисање целе синтагме. Глава именичке синтагме у чијем је саставу синтагма коју уводи попридевљен трпни придев јесте директни објекат одговарајућег прелазног глагола, нпр. *сџвари нађене – нађи сџвари*. Сасвим је другачија ситуација у синтагми с попридевљеним радним придевом – глава ове именичке синтагме је субјекат непрелазног глагола, нпр. *искиџела вода – вода је искиџела*. Из претходнога следи да глава овог типа именичке синтагме може бити само један од два централна глаголска аргумента – субјекат или директни објекат.

Осим тога, у овим синтагмама се налазе и други глаголски сателити, индиректни објекат, адвербијал и сл., и то у неизмењеној форми, што све заједно узев истраживача ставља пред следећу дилему – како описати синтаксичке односе унутар овог типа придевске синтагме. Напомињемо, није занемарљива чињеница да није у питању прави већ глаголски придев, јер, без обзира на то што је у новом граматичком окружењу, овај придев делимично и даље чува облик глаголске валентности, што се нужно мора одразити и на синтак-

сичке везе међу синтагматским члановима. Дакле, кључно питање остаје јесу ли зависни чланови синтагми које конституишу поприведљени глаголски придеви њихови атрибути. Сматрамо да одговор на ово питање не може бити потврдан, премда су аргументи за ову тврдњу углавном посредни, а они су:

(а) именичка синтагма у коју је укључена синтагма с глаголским придевом као регенсом представља трансформ дубинског пропозиционог садржаја;

(б) формална обележја сателита остају непромењена, без обзира на то у који тип структуре је интегрисан глаголски придев;

(в) и када је део сложеног глаголског облика, глаголски придев је централни глагол те тиме носилац валентности у реченици;

(г) прелазак у категорију правих придева нужан је због природе везе с именичким регенсом, што се последично не може одразити на граматички статус сателита унутар придевске синтагме;

(д) сателити придевске синтагме не стоје ни у каквој синтаксичко-семантичкој вези с именичким регенсом.

Ако све речено имамо у виду, јасно је да се сателити унутар синтагми које чине глаголски придеви морају третирати на исти начин као и у другим глаголским синтагмама, нпр. инфинитивним. Дакле, у питању су синтагматски објекти, адвербијали и сл. Занимљиво је, међутим, да би доследно праћење начела теорије валентности по којима се уместо термина *субјекат* или *објекат*, или пак напореда с њима, користи само ознака за допуна одговарајућег реда, нпр. $E_{\text{НОМ}}$ или $E_{\text{АК}}$ (ENGEL 2009: 134), омогућило да се, без терминолошког конфликта, означи исти тип граматичких веза и на реченичном и на синтагматском нивоу – нпр. за реченични и синтагматски објекат, што само по себи не води било каквој контрадикторности у опису.

3. ЗАКЉУЧАК. Све наше опсервације изнете у овоме раду потврђују неколико полазних теза: прво, више је него оправдано теоријски концепт валентности проширити са структурног на семантички план реченичне и синтагматске организације, све с циљем да се обухвате све јединице које чине непосредно окружење регенса, чиме би се избегла теоријска и методолошка замка по којој додаци (или суплементи/одредбе) бивају изузети из детаљнијег описа; и друго, у којој мери је овај приступ плодотворан доказује чињеница да се истоветни односи прате подједнако у реченичном као и у синтагматском оквиру. Управо је последња теза и била у средишту наше пажње, при чему смо указали да се исти валенцијски механизми активирају како међу реченичним тако и међу синтагматским члановима, разуме се у односу регенс – депенденс, а то су комплементизација и суплементизација. Осим тога, као што је то случај и у реченичном оквиру, за позиционирање синтагматских депенденса одговорне су три структурне релације, а то су рекција, конгруенција и прикључење, где она прва омогућује увођење допуна, док су последње две одговорне за укључивање додатака.

Без обзира на све сличности у структурирању реченице и синтагме, не треба сметнути с ума да реченица, коју карактерише динамичност, реферише о некој ситуацији, док синтагма, коју пак одликује статичност, даје податак о сталности какве представе (Белић 1998: 123). Зато и не изненађује појава да

унутар именичких синтагми и комплементизација и суплементизација пре-васходно служе у сврхе детерминације управне речи, нпр. *йоїтреба за храном* и *ова йоїтреба*, што доказује да су значењске везе унутар реченице и именичке синтагме другачије профилисане. Штавише, ова се специфичност даље рефлектује и на успостављене граматичке везе у овим двама структурама.

Наиме, други део рада је био доминантно посвећен утврђивању граматичких односа у именичким и глаголским синтагмама, за које се може рећи да су предоређени типом главне речи, а то значи да се један граматички тип депенденса реализује у именичким а други у глаголским синтагмама, чак и у оним које конституише глаголски придев. Иако је утемељено тврдити да у основи ове разлике леже значењске специфичности, оличене у односу представа – ситуација, немогуће је занемарити обележја и посебно порекло језичких категорија, нарочито у случају глаголских придева. Тако, ако се има у виду да је централни глагол, или носилац валентности, у реченици са сложеним глаголским обликом управо нелични глагол, онда се сам по себи намеће следећи закључак: валентност глагола употребљеног у личној и неличној форми минимално се разликује – нелични облици немају леву валентност, што искључује реализацију субјекта. Ипак треба додати да овај ‘субјекат’ (заправо дубински или пропозициони) није у реченици изгубљен без трага, измештањем из придевске реализован је на позицији главне речи именичке синтагме – *сївари нађене на улици* [Ствари су нађене на улици]. Још једна непосредна последица овога правила јесте да се објекти и адвербијали реализују и на реченичном нивоу и унутар глаголских синтагми. С друге стране, како именице и њихови алтернанти означавају представе, депенденси ових синтагми су – атрибути, конгруентни или неконгруентни, било да су уведени посредством комплементизације било да су резултат суплементизације. Због овога се не могу, ни граматички ни логички, изједначити сателити у реченици *Чиїа новине* и у синтагми *чиїање новина*, јер објекатски генитив има само једну улогу – да се употпуни представа о процесу, нпр. *Чиїање новина ме ойушїа*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој. Допуне и додаци: између обавезности и испуствости. *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду* XXXVII/2 (2012): 145–162.
- Алановић, Миливој. Реченице са допунском клаузом. Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (у редакцији Предрага Пипера). Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2018, 91–197.
- Алановић, Миливој. *О дојунама и дојуњавању у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Просїа реченица* (у редакцији академика Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–344.
- Белић, Александар. О промењивости радног (прошлог) глаголског продева. *Наш језик* II/2 (1934): 33–39.
- Белић, Александар. *Ошїа линївїсїїка*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- ЗОЛотова, Галина А. *Очерк функционалног синтаксиса руског језика*. Москва: УРСС, 2009.
- НОВОКМЕТ, Слободан. Радни глаголски придев у функцији придева – семантичка класификација. *Лийар* 52 (2013): 63–76.
- ПИПЕР, Предраг, Иван КЛАЈН. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РУЖИЋ, Владислава. Допунске реченице у савременом српском језику. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 123–217.
- СПАСОЛЕВИЋ, Марина. Радни глаголски придев у систему врста речи. *Наш језик* XLII/1–2 (2011): 25–39.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамаатика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Рефлективни глаголи и промењивост радног глаголског придева. *Наш језик* VII (1940): 196–205.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Још нешто о придевској функцији радног глаголског придева. *Наш језик* IX/3–4 (1958): 86–92.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Придевска служба трпних придева од глаголакоји немају тог облика. *Наш језик* XII/7–10 (1962): 201–208.

*

- ÄGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2013.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- EROMS, Hans-Werner. *Syntax der deutschen Sprache*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000.
- HELBIG, Gerhard. *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- HELBIG, Gerhard. *Linguistische Theorien der Moderne*. Berlin – Weidler Buchverlag, 2002.
- MRAZOVIĆ, PAVICA, ZORA VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- PAFEL, Jürgen. *Einführung in die Syntax*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2011.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- TAJRA, Branka. *Ođ riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- TESNIÈRE, Lucien. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Éditions Klincksieck, 1959.
- VAN VALIN, Robert, Randy J. LA POLLA. *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge: CUP, 1997.
- WELKE, Klaus M. *Einführung in die Valenz- und Kasus-theorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.
- WELKE, Klaus M. *Valenzgrammatik des Deutschen. Eine Einführung*. Berlin – New York: De Gruyter, 2011.

Milivoj Alanović

GRAMMATISCHE UND VALENZBEZIEHUNGEN IN SYNTAGMEN

Zusammenfassung

Die Hauptaufgabe dieser Forschung bestand darin, die Aufmerksamkeit zu wecken, dass zwischen Regens und Dependens auch innerhalb verschiedener Arten von Syntagmen die gleiche Art von Valenzbindungen – Komplemente und Supplemente, die sonst für einen einfachen Satz typisch sind, aufgebaut wird, wobei wir uns meist auf Nomen und Adjektive beschränkten. Darüber hinaus widmet sich der zweite Teil der Arbeit den Besonderheiten der Verbalenz, insbesondere den unpersönlichen Verbformen, wie z.B. Partizipien, und dem grammatikalischen Status ihrer Satelliten.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 31. августа 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Душка Кликовац

КАД ВЕЗНИК ДОК ИМА СУПРОТНО ЗНАЧЕЊЕ?

У раду се разматрају параметри који подстичу или чак чине обавезном интерпретацију везника *док* у његовом супротном (контрастном) значењу. То су следећи параметри: да ли се ситуације означене клаузама одвијају у исто време или не; постоји ли дисконтинуитет у дискурсу; постоји ли супротност међу ситуацијама означеним клаузама; на ком се месту у реченици налази везник *док*; какав је тип ситуација означених клаузама; какав је видски распоред глагола (предиката) у клаузама. Ти параметри се анализирају засебно и у свом међудејству.

Кључне речи: српски језик, синтакса, везник *док*, значење супротности, временско значење.

This paper examines the parameters that stimulate or even necessitate the interpretation of the Serbian conjunction *dok* ('while/until') in its adversative (contrastive) meaning. The pertinent parameters include the following: (i) whether the situations denoted by the clauses occur at the same time or not; (ii) whether there is discontinuity in discourse; (iii) whether there is opposition/contrast between the situations denoted by the clauses; (iv) the position of the conjunction *dok* in the sentence; (v) the situation types denoted by the clauses; (vi) the aspectual distribution of verbs (predicates) in the clauses. These parameters are analyzed individually and in interaction with one another.

Key words: Serbian language, syntax, conjunction *dok*, adversative meaning, temporal meaning.

1. Увод

1.1. Као што је добро познато, везник *док* може, осим свог основног временског, имати и друга значења. Једно од њих је и супротно (контрастно) значење, које, осим *РСАНУ*, бележе и граматике нашег језика: ВРАВЕС и др. (1968⁸: 201), СТЕВАНОВИЋ (1979³: 799), ЉУБ. ПОПОВИЋ (2014¹⁵: 359), КЛАЈН (2005: 239), МРАЗОВИЋ (2009²: 417), ПИПЕР – КЛАЈН (2014²: 454). Природа таквог везника *док* интерпретира се на различите начине – од тога да је он супротни везник (ВРАВЕС и др. 1968⁸; СТЕВАНОВИЋ 1979³; КЛАЈН 2005; МРАЗОВИЋ 2009²), преко тога да је псеудозависни (ЉУБ. ПОПОВИЋ 2014¹⁵), па до тога да је зависни који уводи зависну контрастну клаузу (КОВАЧЕВИЋ 1998; ТАНАСИЋ 2012).

Овом приликом оставићемо по страни питање природе везника *док* и усредредићемо се на параметре који подстичу или чак чине обавезним његово супротно значење. Наиме, често можемо у једном истом примеру, варирањем одређених чинилаца, ојачати временско или супротно значење везника *док*, али се, исто тако, и кроз различите примере може запазити да су ти чиниоци правилно заступљени зависно од његовог временског одн. супротног значења. (При томе, под временским значењем подразумевамо значење времена у ужем смислу, а не значење мере времена.)

Састав корпуса показаће нам и неке чињенице у вези са сферама употребе супротног *док*, а анализа примера показаће и специфичности његове употребе у неким од тих сфера.

1.2. Што се самог појма супротности тиче, раздвојићемо – као што то, идући за К. Маури, чини Ј. Чудомировић (2015) – појам дисконтинуитета у дискурсу, с једне стране, и појам опозитивног контраста (као једне врсте супротности), на другој. Први појам подразумева прекид континуитета између две ситуације – промену актера, партиципаната или радње, а други подразумева контраст, супротност између два садржаја. Како преноси аутор, Мауријева констатује да „у многим језицима постоје маркери специјализовани за обележавање опозитивног контраста којима се не може означити само дискурсни дисконтинуитет”, а сам Чудомировић примећује да „стање у српском потврђује да је дистинкција дисконтинуитет : опозитивни контраст утемељена”: везник *a* може обележити и опозитивни контраст и дисконтинуитет без супротности, а везник *док* је маркер опозитивног контраста; стога се тај везник не би могао употребити у пр. *Иван њуџује а и Марија њуџује*, али је у примеру *Ја радим а Пејтар сјава* „то сасвим прихватљиво” (Чудомировић 2015: 227). Везник *док* размотрићемо у светлу тих појмова у т. 2.3. и 2.4.

Биће нам релевантно и истраживање С. Танасића (2012), посвећено синтаксичким разликама између временских и „контрастних” *док*-клауза. Нарочито ће нам бити важна два његова налаза: 1) за разлику од ситуација временских *док*-клаузе и управне клаузе, које морају бити истовремене, код контрастних *док*-клауза „истовременост није обавезна” (као у пр. 1); 2) ако ситуације у управној и зависној клаузи припадају будућности, у временским *док*-клаузама обавезан је футур други, а у контрастној клаузи се, као и у управној, јавља футур први (Танасић 2012: 209) (као у пр. 2):¹

(1) **Док су се** некадашњи симболисти или надреалисти, рецимо, **окупљали** око политичког интереса, данашње књижевне групе **имају** мало другачију стратегију... (Танасић 2012: *НИН*)²

(2) ... јер **ће се** власт искрено **трудити** да пред домаћом јавношћу од те посете направи већи догађај него што јесте, **док ће се** пред међународним саговорницима **трудити** да ту посету сведу на вест која се једва догодила. (Танасић 2012: *НИН*)

1.3. Да бисмо сачинили корпус за ово истраживање, ексцерпирани смо примере с везником *док* из следећих дела: *Анџолођија народних љријоведака* (ур. В. Ђурић),³ *Травничка хроника* И. Андрића (скраћ.: А.), *Башића сљезове боје* Б. Ђопића и *Сумњиво лице* Б. Нушића, као и из корпуса разговорног српскохрватског језика С. Савић и В. Половине (SAVIĆ – POLOVINA 1989). Други део корпуса добили смо тако што смо прегледали стотину примера с везником *док* из електронског *Корпуса српског језика*, који се развија на Математичком факултету УБ (у даљем тексту: ЕК) и издвојили оне у којима

¹ Танасић има још два закључка: у клаузу која се контрастира с претходном може се „уврстити синтагма *насујрој њоме*, или нека друга, са значењем адвербијалне одредбе контраста”, што код временских клауза није могуће; у контрастним *док*-клаузама јављају се модални глаголи или модални глаголски облици, а у временским *док*-клаузама то није уобичајено. Оно прво, међутим, није увек могуће (в. т. 2.4).

² Везник *док* у примерима подвлачимо, а евентуалне релевантне делове реченице штампамо полумасним слогом.

³ Прегледани су примери са првих 168 страна (од укупно 384).

док има супротно значење. У следећој табели дајемо и укупан број примера с везником *док* из тих извора и број примера са супротним *док*:

Извор	Укупан број примера са <i>док</i>	Број примера са супротним <i>док</i>
<i>Анџолоџија народних љриповедака</i>	103	/
Бранислав Нушић, <i>Сумњиво лице</i>	11	/
Бранко Ћопић, <i>Бацџа сљезове боје</i>	43	1
Иво Андрић, <i>Травничка хроника</i>	138	10 ⁴
SAVIĆ – POLOVINA 1989	14	/
ЕК	100	47

У корпус су укључени и примери из научне литературе посвећене везнику *док* у његовом супротном значењу. СТЕВАНОВИЋ 1979³ даје 6 примера, КОВАЧЕВИЋ 1998 наводи 9, а ТАНАСИЋ 2012 – 26.

Треба напоменути да од 100 примера из ЕК чак 61 потиче из листа *Полиџика*; стога је корпус нужно неуједначен, али (можда чак и захваљујући томе!) пружа могућности за одређене закључке у вези с употребом супротног *док*.

У *Анџолоџији народних љриповедака*, која садржи у великој мери дијалoшки и неформалан језик, данас донекле архаичан, од укупно 103 примера нема ниједног са таквим значењем везника *док*; ниједног примера нема ни у савременом корпусу разговорног језика. Код Ћопића, са свим његовим богатим народским дијалозима, има свега један (од укупно 43). Али већ код Андрића, који негује прави писани језик и у великој мери интелектуални стил, има их сразмерно више (од којих само један припада реченици коју Андрић приписује свом лику).

Супротно *док* се среће и у језику науке, али је најчешћи у језику штампе: од 61 примера с везником *док* из листа *Полиџика*, супротно значење тај везник има у чак 37.⁵ Напоменимо да су примери најчешће из пера самих новинара; у свега неколико примера *док* би могло припадати нечијој усменој изјави коју новинар преноси – а и онда је у питању јавни, формални говор.

Дакле, могло би се рећи да је супротно *док* сразмерно новијег постанка и да припада формалном, по правилу писаном и интелектуалном језику.

У граматикама се налазе и вештачки примери, конструисани да би се илустровало супротно значење везника *док*. Наводимо их јер ће нам бити важни у анализи:

(3) Нерадника не волимо, док марљиве другове похваљујемо. (ВРАБЕЦ и др. 1968⁸)

(4) Радник је увек крваво зарађивао свој хлеб, док је послодавац благовао. (СТЕВАНОВИЋ 1979³)

⁴ У обзир су узети примери у којима везник *док* има недвосмислено супротно значење и они у којима је временска интерпретација *док* мало вероватна.

⁵ Међу примерима које наводи С. Танасић (2012) такође има највише оних из новинарског језика: 21 од укупно 26. Иако аутор не даје податке о броју и пореклу примера из свог корпуса, извесно је да је највећи број њих нашао управо у штампи.

- (5) Док једни раде, други ленствују. Или: Једни ленствују, док други раде. (Поповић 2014¹⁵)
- (6) Бакар је све скупљи, док гвожђе појефтињује. (КЛАЈН 2005)
- (7) Он пије пиво, док ја пијем вино. (МРАЗОВИЋ 2009²)
- (8) Моја торба је велика, док је њена мала. Или: Док је моја торба велика, њена је мала. (МРАЗОВИЋ 2009²)
- (9) Ми смо то прихватили, док је она то одбила. (ПИПЕР – КЛАЈН 2014²)

2. Кад ДОК има супротно значење?

2.1. Најпре ћемо уочити разлику између временског и супротног док. Послужићемо се реченицом коју, као пример за временско значење тог везника, наводе Клајн (2005: 246) и Пипер и Клајн (2014²: 508):

- (10) Док женка чува младунце, мужјак иде у лов.

Ова реченица се заиста може читати у домену времена: „За оно време док женка чува младунце, мужјак иде у лов” (при томе је могућа и другачија информативна актуализација: *Мужјак иде у лов док женка чува младунце* – где се јасно види да док-клауза означава ситуацију која је оријентир за временско одређење ситуације да мужјак иде у лов). Међутим, она се може читати и у домену поређења, кад док има значење супротности: „Женка чува младунце, а мужјак иде у лов” или „Женка чува младунце; насупротив томе, мужјак иде у лов.”^{6,7}

Шта омогућава, подстиче или чак чини обавезном једну од тих интерпретација? У наставку ћемо анализирати параметре који могу бити релевантни.

2.2. У пр. 10 (као и у свим конструисаним примерима) означене ситуације су истовремене – што је у складу с основним значењем везника док. Кад ситуације нису истовремене, док може имати само супротно, не и временско значење.⁸

У нашем корпусу такав је чак 41 пример. У питању могу бити различити временски одсечци, означени различитим глаголским облицима (пр. 1, 11: прошлост – садашњост; пр. 12: садашњост – будућност), али може бити

⁶ Наравно, оваква двосмисленост разрешава се у контексту. ЕК је понудио овакав пример, врло сличан горњем, у којем док има јасно временско значење: *Намбикваре живе у двоструком економском њорейку: с једне стране, као ловци и ситни земљорадници, с друге као њорачи и сакуљачи. Прве две делатности обављају мушкараци, друге две жене. Док мушка трџаћа њорочи чини дан у лову луком и сирелом, или у сезони киша ради у врџу, жене и деца с бајинама у руци љујају њо савани и сакуљају, чујају, убијају, хвајају све што би могло њорочити као храна: зрнење, воће, бобице, корење, кришале, разне мале животиње. Крајем дана њор се сасијаје њоред вајре* (ЕК: К. Леви Строс, *Тужни њорчи*).

⁷ То није једини двосмислен пример који се у граматикама наводи. Тако Пипер и Клајн, опет као пример за временско док, дају реченице *Док је Ана говорила, Ивана је њушала* (2014: 454) и *Док смо се ми мучили у оскудици, они су њливали у изобиљу* (исто: 507), а Љуб. Поповић (2014: 359), као пример за супротно значење везника док, наводи реченицу *Док једни раде, други ленствују*. Сви примери се могу читати и у домену времена и у домену поређења (мада би се први пример вероватно пре читао у оном првом, а последњи у овом другом).

⁸ То констатује и Људ. Поповић (2014: 529): „Уколико ситуације нису обухваћене једним временским планом, везник док указује искључиво на њихово поређење и супротстављање”, и даје пример *Марко је седео мирно, док се Миша несмирљиво врџољи*. Исто то могла би бити импликација и Танасијевог закључка наведеног под бр. 1) у т. 1.1.

употребљен и исти глаголски облик, при чему је из контекста, или из нашег знања о свету, јасно да је време у којем се ситуације остварују различито (пр. 13: ранија прошлост – ближа прошлост, пр. 14: ближа будућност – даља будућност, пр. 15: итеративне радње у прошлости, при чему се инстанце понављања не подударују; пр. 16: две једнократне прошле радње које се нису могле догодити истовремено):

(11) Код крадљиваца **је пронађен** само део скулптуре „Корњача”, тело, **док се** за оклопом још **трага**. (ЕК: *Полиџика*, 2000)

(12) Садашња прелазна републичка влада **је** „компромисно, непродуктивно и лоше решење”, **док ће** нова влада коју ће **формирати** ДОС бити ефикасна [...]. (ЕК: *Полиџика*, 2000)

(13) Ни чудно турчење и нејасна смрт Марија Колоње нису изазвали такав немир и толико трке и причања. Јер Колоњин случај **десно се** за време једне опште узбуне и као њен саставни део, **док су сада била** мирна времена. (А.)

(14) Мислим да је то својеврсна културна размена оперских уметника – рекла је Ђећилија Газдија која **ће у првом делу концерта** сама **певати** познате арије, **док ће у другом наступати** са београдским тенорима Радивојем Симићем и Николом Китановским [...]. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(15) Она **је** редовно **обарала** очи пред дужим погледом деце, **док јој се** то никада **није дешавало** пред погледом одраслих [...]. (А.)⁹

(16) Центарфор „оклопника” **постигао је** оба гола, и то други у 90. минуту, **док је** једини погодак за госте из Куле **дао** резервни играч Козош. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

Овде треба истаћи да глаголски облици могу бити различити а да ситуације буду истовремене. Најчешћи такав случај јесте кад обе ситуације припадају садашњости, али је једна исказана презентом, а друга је имплицирани резултативним перфектом (пр. 17); има, међутим, и других (пр. 18, где аорист има вредност презента *цркава*, само је експресивнији, или пр. 19, где вредност презента има потенцијал, који служи за ублажавање исказа). Чини се, ипак, да различити глаголски облици нужно повлаче за собом супротну интерпретацију везника *док* чак и онда кад је време у којем се ситуације одвијају исто:

(17) Око Лебана и Куршумлије ... ови из Косова и Метохије по правилу **заузимају** дан и стране долина, **док су се** Црногорци **населили** на вишим местима. (ТАНАСИЋ 2012: Ј. Цвијић)

(18) Она **црче** од посла, **док он само гледа** (КОВАЧЕВИЋ 1998: И. Рагуж).

(19) ... премијер Мирко Цветковић је новинарима објаснио да **су могуће** три опције – да Телеком Аустрија понуди 1,4 милијарде евра, да не побољша фи-

⁹ У овом примеру на интерпретацију везника *док* утичу употребљене прилошке одредбе, које су различите. Важна може бити и само једна одредба за учесталост радње: ако се она односи само на једну ситуацију од двеју, аутоматски се подразумева да време њиховог одвијања није исто, те се *док* интерпретира као супротно; ако се пак односи на везу између двеју ситуација, *док* има временско значење: *Одрасли морски вранци не воле да се удаљавају од ситаниција, док млади често лутају ујознајући околину* (ЕК: *Полиџика*, 2008) : *Паралелно, док сликам, често се враћам црпчежу* (ЕК: *Полиџика*, 2007). Иако у интерпретацији ових примера може бити важно и место на којем се налази *док* (в. т. 2.6), иста интерпретација ће бити и са медијалним *док* у другом примеру: *Паралелно, често се враћам црпчежу док сликам*.

нансијску понуду [...], **док би** трећа опција **била** да побољшају понуду, али да она буде испод 1,4 милијарде евра ... (Танасић 2012: *НИН*)¹⁰

2.3. У пр. 10 субјекти двеју клауза су различити: *женка* и *мушјак*; да је субјекат исти, било би знатно теже реченицу преиначити тако да *док* има супротно значење: *Док чува младунце, женка...*, или *Женка чува младунце, док [женка]...* Различитост субјеката најтипичнији је случај дисконтинуитета у дискурсу, будући да субјекат типично означава тему реченице, те да промена субјекта значи и промену теме. Тежња ка различитим субјектима постоји и у нашем корпусу: у њему има само 15 примера у којима је субјекат двеју клауза исти. Погледаћемо их изблиза.

У осам од тих 15 примера дилеме око интерпретације везника *док* нема, јер ситуације припадају различитим временима одн. означене су различитим глаголским облицима. Без обзира на то, у 14 примера постоји некакав супротни моменат у вези са субјекатским појмом – најчешће место на којем се он налази (пр. 20), али и време (пр. 22), околности (пр. 15, 21) и сл.; осим тога, у два примера субјекат јесте означен истим изразима, али они нису кореферентни (у пр. 22 књига о којој је реч није иста):

(20) И **док** је учешће природног гаса у подмиривању потреба широке потрошње у **Европи** око 38 одсто, **код нас** је оно више него симболично и не прелази девет одсто. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(21) ... по тој би логици лингвистика спадала у „меке” науке, **гледано, рецимо, из угла математике или физике, док би, гледано из угла хуманиорума**, несумњиво, у многим данашњим облицима њеним, спадала у „тврде” науке ... (Танасић 2012: М. Радовановић)

(22) Дакле, **док** је у **XX** веку књига била двополна врста, у **XXI** постала је кермафродит. (ЕК: *Полиџика*, 2002)

Дакле, у свим примерима где су субјекти двеју клауза исти, тематски појмови су или стављени у супротстављено окружење или означавају различите ентитете. Стога бисмо и ове случајеве, као и много чешће случајеве кад су субјекти двеју клауза различити, сматрали дисконтинуитетом у дискурсу. А да је он у значењу везника *док* обавезан, показују и граматичарски примери, у којима су теме двеју клауза увек различите – било да су исказане различитим субјектима (сви примери осим пр. 3) или правим објектима (пр. 3).

2.4. Осим дисконтинуитета у дискурсу, супротно *док* типично подразумева и неку супротност међу ситуацијама или њиховим елементима, која се може изразити и лексичком антонимијом. То нам добро показују граматичарски примери, који, сви осим једног (пр. 7), садрже бар по један пар речи или израза супротног значења. У нашем огледном примеру (пр. 10) могућност супротне интерпретације везника *док* темељи се управо на пару антонима *женка* – *мушјак* и на извесној супротности између пасивније радње каква је чување младунаца и активније каква је лов.

¹⁰ У првим двама изричним клаузама подразумева се презент (који стоји у вишој клаузи): *...да су мојуће шри оиције – [ирва је] да Телеком Аустрија понуди ..., [група је] да не побољша финансијску понуду...*

Што се корпуса тиче, супротност смо забележили у четири петине примера (уп. пр. 1, 2, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21). Међутим, има 20 примера у којима између ситуација или њихових елемената нема супротности; 17 потиче из новина, а три из књижевности.

У случајевима кад ситуације или њихови елементи нису јасно супротни, везник *док* наводи читаоца да супротност потражи (па би у пр. 23 то могла бити супротност између француског конзула, коме треба преводилац, и аустријског, који је у стању сам да одговори на турском).¹¹ Међутим, у новинарским примерима (пр. 24–26; в. и пр. 16, 19, 39, 41) често се ни таква супротност не може извести:

(23) Ту је везир зауставио пратњу и опростио се од конзула са неколико нејасних речи које није нико ни преводио. Давна је гласно поновио жеље и поздраве свога господара, док је фон Паулић сам одговорио на турском језику. (А.)

(24) На зидовима је зелена свила са драперијама, док је на поду турски тепих из 19. века. (Ковачевић 1998: *Полиџика*)

(25) Најављено је учешће домаћих и гостујућих песника док ће уметници који учествују на колонији илустровати песме. (ТАНАСИЋ 2012: *НИН*)

Везник *док* је у таквим примерима изгубио своју значењску специфичност и сведен је на стилску варијанту везника *а*, што је очигледно у контекстима у којима се јављају и један и други (пр. 26). Као такав, постао је један од новинарских клишеа – средство које служи за пуко надовезивање информација. То се јасно види у примеру 27, где је употребљено и друго средство за надовезивање (израз *као и*). Нарочито је клишетизирана употреба везника *док* испред последње (обично треће) ставке у набрајању (пр. 28, а в. и пр. 19):

(26) Мислећи да се „прашина слегла” Бранковић је после неколико месеци поново прешао Дрину и настанио се у Ваљеву. Он и Исаиловић ухапшени су у јануару 1997. године, а 26. фебруара наредне године у Окружном суду у Шапцу изречена им је пресуда. Казну од 12 година затвора Ненаду Бранковићу Врховни суд је преиначио на 15 година робије, док је Милу Исаиловићу потврђена пресуда од три и по године затвора. (ЕК: *Полиџика*, 2000)

(27) Састанку ће присуствовати и Хуан Антонио Самаран – председник Међународног олимпијског комитета, **као и** министри културе и спорта земаља Југоисточне Европе. У име земље домаћина учеснике ће поздравити министри спорта и туризма, **као и** амбасадор Министарства спољних послова Грчке задужен за Олимпијаду. На састанку ће се званичници Југоисточне Европе договорити о регионалној сарадњи у овој области, док ће председавајућа Организационог комитета Хана Ангелопуло промовисати пројекат „Олимпијада у Атини 2004”. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(28) И даље је веома актуелно кријумчарење „албанке“, марихуане која се узгаја на обалама Скадарског језера у Албанији [...]. Тако је у Краљеву, у аутобусу који је из Подгорице ишао у Чачак, код двојице кријумчара пронађено

¹¹ Чудомировић (2015: 227) поводом примера *Ја радим а Пејтар сјава* такође каже да „разлика у нијансама између варијанте са *а* и оне са *док* вероватно постоји”, додајући у фусноти: „Чини се да *док* нешто директније имплицира извесну супротност (‘Ја сам вредан/одговоран, а Петар лењ, неодговоран’), док *а*, иако може подразумевати исту интерпретацију, оставља простора и за ону неутралнију, у којој се не имплицира супротност, већ само обележава тематски дисконтинуитет”.

килограм и по „албанке”, у Ужицу је приликом контроле воза Бар–Београд пронађено шест килограма марихуане, док су у Шапцу откривена двојица дилера који су покушали да у Републику Српску пренесу девет килограма исте дроге. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

На крају ћемо напоменути да је супротност градијална појава – може бити јача или слабија. Она је мање изразита ако се темељи на претпоставкама које нису на први поглед јасне (у пр. 29 то је претпоставка да су Антић и Васић противници у политичкој борби, а у пр. 30 да је крзно од хермелина драгоценије од куниног):

(29) Уз Антића је остало пет одборника, док осталих десет подржава председника општине Владана Васића. (Танасић 2012: НН)

(30) Церемонијал којим је Давил дочекан у Конаку био је исти као и код ранијег везира. Дарови су били богатији и послужење обилније. Нови писар Конзулата добио је ћурак од хермелина, док је Давил био огрнут и овога пута крзном од куне. (А.)

Начелно говорећи, што је супротност изразитија, то је употреба везника *док* прикладнија.

2.5. У пр. 10, који је, како смо видели, двосмислен, везник *док* стоји у иницијалном положају (на почетку реченице). Кад бисмо га померили у медијални положај¹² – *Женка чува младунце, док мужјак иде у лов* – временска интерпретација би практично била искључена.¹³ У неким другим двосмисленим примерима, међутим, *док* се налази у медијалном положају (пр. 31, 32); приметимо да би његово премештање на почетак реченице учинило временску интерпретацију много вероватнијом него супротну:

(31) А госпођа фон Митерер је са насладом гледала те мршаве руке које су дрхтале и братрово лице, док је он умирао од стида што дрхти. (А.) [= 1] „а он је за то време умирао од стида...”, 2) „а он је, насупротив томе, умирао од стида...”]

(32) Љуљ-хоца скида чашу са тамбуре, точи и пије, све левом руком, док десну држи на прсима, у раскопчаној антерији, главу оборио на груди [...]. (А.) [= 1] „а за то време десну држи на прсима...”, 2) „а десну, насупротив томе, држи на прсима...”]

Везник *док* је медијалан и у свим конструисаним примерима (3–9), с тим што се у двама даје и варијанта с његовим иницијалним положајем. Исту тежњу ка медијалном положају везника *док* показују и примери досад

¹² Изрази „иницијално” и „медијално *док*” неутралан су начин да говоримо о месту тог везника. Наиме, ако бисмо рекли да се *док* налази „на почетку прве клаузе” или „на почетку друге”, имплицирали бисмо да он тим клаузама припада, те да је зависни везник; а ако бисмо рекли да се налази „између двеју клауза”, имплицирали бисмо да не припада ниједној, те да је напоредни. У то питање у овом раду не желимо да улазимо.

¹³ Исто важи и за два примера са иницијалним *док* које Танасић наводи као двосмислене (2012: 208). Слично томе, у примеру за контрастно *док* који даје Љуб. Поповић (¹⁵2014) *Док једни раде, други ленсџвују*, или: *Једни ленсџвују, док други раде* у првој реченици *док* би се могло читати и као временско, што је врло мало вероватно у другој. – Љуб. Поповић у вези са примером *Док је Марко седео мирно, Миша се несџрџиво врџољиво примећује да*, „[п]ремештање везника *док* из иницијалне позиције [...] у медијалну јача његову адверзивну функцију” (2014: 84).

наведени у овом раду, као и корпус у целини: од 99 примера нашег корпуса *док* је на почетку реченице у свега 16.

Погледаћемо те примере подробније. У десет случајева време у којем се одвијају ситуације није исто, што не оставља недоумице у интерпретацији везника – она мора бити супротна (в. пр. 1, 22). У шест примера у којима су ситуације истовремене, супротна интерпретација се сугерише на друге начине: најчешће (у три примера) изразом или реченицом која најављује супротност (пр. 33), али и типом ситуације која није карактеристична за временске *док*-клаузе у значењу времена у ужем смислу (у два примера ситуације нису такве да се једна може временски лоцирати помоћу друге – пр. 34 (исп. т. 2.7), а у пр. 35 у обе клаузе је свршени глагол (исп. т. 2.8):

(33) **Разлика** има само око процена тренутка у коме би се бивши југословенски председник могао наћи у Хагу. *Док* лондонски Обзервер [...] тврди како би се он „већ у следећих неколико часова могао наћи у притворској јединици трибунала за ратне злочине“, „Вашингтон пост“ [...] процењује да би до изручења Милошевића Хагу могло протећи неколико недеља. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(34) И *док* је учешће природног гаса у подмиривању потреба широке потрошње у Европи око 38 одсто, код нас је оно више него симболично и не прелази девет одсто. (ЕК: *Полиџика*, 2001)

(35) *Док* су други **погнули** главе и **сакрили се** иза неких туђих имена, људи из наше странке **су остали** досљедни својој политици и одани своме народу. (КОВАЧЕВИЋ 1998: *Побјега*)

С друге стране, кад има временско значење, везник *док* приметно чешће стоји у иницијалном положају. На пример, у Андрићевој *Травничкој хроници* временске *док*-клаузе (са значењем времена у ужем смислу) стоје у иницијалном положају у 30 случајева, у медијалном (испред њих је само субјекат више клаузе) у 3, а у финалном положају у 14. Сличан је однос и у корпусу И. Антонић (2002): од укупно 46 примера с *док*-клаузама у значењу времена у ужем смислу, оне стоје у иницијалном положају у 29 примера. Можда није без значаја ни што међу 12 примера С. Танасића (2012) у којима *док*-клаузе имају временско значење у ужем смислу, оне стоје у иницијалном положају у чак 8 примера.¹⁴ У сва три случаја временске *док*-клаузе стоје у иницијалном положају у отприлике две трећине укупног броја примера.

Дакле, супротно значење везника *док* тесно је повезано с његовим медијалним положајем. А кад ипак стоји на почетку реченице, неки други фактор укида могућност временског читања. Најчешће је то различито време у којем се ситуације одвијају.

2.6. У свим примерима у којима се *док* чита као супротно а стоји у медијалном положају, испред тог везника стоји зарез, који одговара паузи у говору.¹⁵ Без паузе/зареза друга клауза би се у неким случајевима могла

¹⁴ Насупрот томе, од 24 примера са контрастним *док*, тај везник је у иницијалном положају само у три случаја.

¹⁵ У анализираном корпусу има четири примера у којима недостаје зарез (два из Танасићевог корпуса (2012) и два из ЕК), и сви су из језика штампе. Имајући у виду да су текстови у штампи често лоше интерпунгирани, зарез недостаје у сразмерно малом броју примера. Очигледно је да је пауза на том месту у реченици упадљива.

читати као временска (мада пре у значењу мере времена – на шта указује могућност да се у пр. 36 уметне и речца *log*):

(36) Мајстор станује у једној уској собици, док двије шире просторије служе да се смјести многоструки алат. (СТЕВАНОВИЋ 1979³: М. Нехајев) [Уп.: Мајстор станује у једној уској собици док (год) двије шире просторије служе да се смјести многоструки алат.]

Упоредићемо још две реченице (добијене варирањем примера *Док је Ана љоворила, Ивана је ћушала* – ПИПЕР – КЛАЈН 2014²: 454):

(а) Ивана је ћутала док је Ана говорила.

(б) Ивана је ћутала, док је Ана говорила.

У пр. (а) *док* би могло имати само временску интерпретацију (*док*-клауза долази као одговор на питање *Кад (или Колико дуго) је Ивана ћушала?*). У пр. (б) *док* би се највероватније интерпретирало у супротном значењу: „Ивана је ћутала, за разлику од Ане, која је говорила”; временска интерпретација – „Ивана је ћутала, и то док је Ана говорила” – врло мало је вероватна; *док*-клауза би тада означавала меру времена и била изговорена с нарочитом интонацијом, а читава реченица би захтевала наставак као *...а онда је љроћоворила*.

Сама временска *док*-клауза у постпозицији врло ретко је одвојена зарезом; у тим случајевима зарез означава да она доноси допунску информацију, да је и без ње реченица информативно потпуна. У читавом корпусу И. Антонић наишли смо на свега два неспорна таква примера кад *док*-клауза има значење времена у ужем смислу (и у оба је видски распоред карактеристичан управо за *док*-клаузе у том значењу – в. т. 2.8); ево једног:

(37) Почело је то с пет-шест речи, у време док смо још примали „тисак” ... (ANTONIĆ 2002: 107)

Дакле, медијално *док* комбиновано са зарезом испред чини његову супротну интерпретацију готово извесном.

2.7. Следећи параметар је најтеже ухватљив зато што је само семантички – тиче се типова ситуација означених клаузама. Најпре, да би се *док* читало као временско, потребно је да ситуација означена *док*-клаузом буде временски ограничена (као у пр. 10); у противном, није погодна за временско лоцирање друге ситуације. Рецимо, у граматичарском примеру бр. 6 *док* може стајати и на почетку реченице а да се чита као супротно: *Док је моја љорба велика, њена је мала*; разлози томе су свакако различити субјекти и антонимски пар *велики* – *мали*, али улогу игра и то што је ситуација да је „моја торба велика” неограниченог трајања. Исто важи и за неке примере из корпуса:

(38) Сви су они, насупрот оцу, били сањалачки и меки људи, док је немирни Јован одговарао потпуно очевом схватању човека. (СТЕВАНОВИЋ 1979³: Б. Ћосић) [= *Док* су сви они, насупрот оцу, били сањалачки и меки људи, немирни Јован је одговарао...]

Уопштено говорећи, ситуација означене клаузама морају бити такве да се једна може смислено лоцирати у времену помоћу друге. Ако такве везе нема (в. пр. 39), временско читање везника *док* није могуће.

2.8. Као што знамо, временска *док*-клауза у значењу времена у ужем смислу типично означава да је нека ситуација истовремена са ситуацијом која је њоме означена. Тада је у *док*-клаузи глагол обично несвршеног вида, а у вишој може бити и несвршеног (*Док смо се шетјали по граду, разлегали смо излоје*) и свршеног (*Док је Никола био на њују, ситило је једно писмо за њеја* – примери из Поповић 2014¹⁵: 325).¹⁶ *Док* може означавати истовременост и ако су оба глагола свршена – нпр. *Урадио је то док си рекао „бријва“* – али тада *док*-клауза има значење мере времена (долази као одговор на питање „За колико времена?“) (в. и ANTONIĆ 2002: 193–194), која то значење одређује као значење „брзине одвијања у времену“).

Ако везник *док* повезује ситуације које припадају различитом времену одн. означене су различитим глаголским облицима, видске комбинације нису ограничене: оба глагола могу бити несвршена (пр. 1, 14, 15, 19), један може бити свршен а други несвршен (пр. 12, 17: свршен је глагол иза *док*; пр. 11, 13, 18, 22, 29: глагол иза *док* је несвршен), или оба могу бити свршени (пр. 16, 23, 27, 30). Пошто ће се *док* нужно интерпретирати као супротно, видски распоред просто није релевантан, па то може бити и распоред карактеристичан за временске *док*-клаузе.

Међутим, ако ситуације из двеју клауза припадају истом времену (и означене су истим глаголским облицима), начелно је могућа и временска и супротна интерпретација (као у нашем огледном пр. 10). Да ли на то утиче и вид глагола?

Први случај јесте да су оба глагола несвршена. Такав распоред погодан је обема интерпретацијама. Други случај јесте видски распоред као код временских *док*-клауза: несвршени вид иза *док*, у другој клаузи свршени. Преиначићемо пр. 10 да буде такав: *Док жена чува младунце, мужјак улови њонеку животињу*. Такав видски распоред, очигледно, намеће временску интерпретацију. Међутим, један пример у нашем корпусу показује да се *док* и при таквом видском распореду може читати као супротно:

(39) Најбољи утисак у нашој репрезентацији оставили су Лапчевић, Милосављевић и Бутулија, *док* су код Шпанаца централне фигуре били Угалде, Лосано и Масип. (ЕК: *Полијика*, 2000)

Пример је занимљив зато што се супротна интерпретација везника *док* не заснива ни на супротности између означених ситуација (које нема), ни на његовом медијалном положају (у реченици *Док су код Шпанаца централне фигуре били...*, најбољи утисак у нашој репрезентацији оставили су... везник *док* би опет имао супротно значење). Супротна интерпретација се „држи” на дискурсу-

¹⁶ Изузимамо специјалан случај као што је у примеру *Док смо ситили до њозоричија, предсјава је већ била њочела* (Поповић 2014¹⁵: 325). – Танасић (2012:199) каже да је у реченицама с временском *док*-клаузом могућ такав видски распоред да је у *док*-клаузи свршен, а у вишој несвршен глагол, али да је такав распоред „ређи”, и за то наводи један пример: *Док је над њим прочишана казна [...], осуђени је зрчених колена лежао на земљи...* (Танасић 2012: М. Црњански). Међутим, рекло би се да *док*-клауза у том случају нема временско значење у ужем смислу, него значење мере времена (в. и ANTONIĆ 2002: 161, која тај пример наводи у оквиру „темпоралне квантификације”). Што се тиче значења „темпоралне идентификације” (тј. времена у ужем смислу), Антонић наводи само могућност да се *док* комбинује с „имперфективном предикацијом” (2002: 106).

ном дисконтинуитету и на томе што нема смисла прву ситуацију временски лоцирати помоћу друге, а вероватно и на препознавању новинарског клишеа.

Дакле, видски распоред карактеристичан за временску интерпретацију везника *док* врло се ретко јавља кад се он интерпретира у супротном значењу, али такво значење не блокира, јер се у том случају значење супротности може заснивати на другим чиниоцима.

Трећи случај је видски распоред обрнут од оног карактеристичног за временску интерпретацију: иза *док* је свршени глагол, а у вишој клаузи не-свршени. У нашем корпусу опет постоји свега један такав пример:

(40) Њих су била свега два брата. Старији брат **радио је** са оцем, **док је** Муса **послат** у Сарајево на школу. (А.)

Чак и кад би *док* било иницијално, временска интерпретација не би била могућа: *Док је Муса послао у Сарајево на школу, старији браћо радио је са оцем*. Дакле, такав видски распоред блокира временску интерпретацију.

Последњи случај јесте кад су оба глагола свршена. У нашем корпусу има десет примера са таквим видским распоредом и сви су новинарски. У девет њих *док* је медијално, а само у једном иницијално. Као што је то у пр. 41, супротност најчешће не постоји:

(41) [...] тако је јогурт **појефтинио** за 0,1 одсто [...], **док је** цена качкаваљу **пала** за 1,4 одсто [...]. (ЕК: *Политика*, 2001)

Једини пример у којем је *док* у иницијалном положају јесте пр. 35, који је за нас и најзанимљивији. Поновићемо га:

Док су други **погнули** главе и **сакрили се** иза неких туђих имена, људи из наше странке **су остали** досљедни својој политици и одани своме народу. (Ковачевић 1998: *Побјега*)

У њему се, наиме, супротно значење везника *док* не изводи из његове медијалне позиције; улогу у тој интерпретацији свакако има јака супротност између садржаја клауза, дискурсни дисконтинуитет и очигледно одсуство значења мере времена – али улогу игра и видска ситуација која се код временских клауза са значењем времена у ужем смислу ретко среће (те је искоришћена и у граматичарском пр. 9).

3. Закључак. У анализи смо описали следеће параметре који утичу на интерпретацију значења везника *док*:

- 1) да ли се ситуације означене клаузама одвијају у исто време или не;
- 2) постоји ли дисконтинуитет у дискурсу (који се типично, мада не и једино, исказује различитим субјектима);
- 3) постоји ли супротност између ситуација означених клаузама или њихових елемената;
- 4) у ком је положају везник *док* у реченици – иницијалном или медијалном;
- 5) какав је тип ситуација означених клаузама;
- 6) какав је видски распоред глагола (предиката) у клаузама.

Наиме, везник *док* ће се нужно читати у супротном значењу када су ситуације означене двома клаузама неистовремене или ако су означене различитим глаголским облицима, а највероватније ће се читати као супротно

ако стоји у медијалном положају и претходи му зарез. А да би се читало као супротно, неопходно је да постоји дисконтинуитет у дискурсу. Кад се чита као супротно, обично постоји супротност између ситуација или њихових елемената. Супротно читање везника *док* биће вероватно подстакнуто и свршеним видом предиката обеју клауза, веома отежано видским распоредом који је карактеристичан за временско *док* (несвршени глагол иза *док*, свршени у другој клаузи) и обавезно кад је видски распоред обрнут – све то, наравно, ако не превлада апсолутни критеријум различитости времена одн. глаголског облика. Његовој супротној интерпретацији погодује и неограниченост трајања ситуација у двома клаузама (обично исказана квалификативним презентом или перфектом) и, уопштено говорећи, немогућност да се једна од њих временски лоцира помоћу друге.

Везник *док* је, тако, одличан пример за то како интерпретација реченице зависи од различитих језичких фактора – лексичких, граматичких, прагматичких, шире семантичких, а нарочито за то како је компликована мрежа њиховог међудејства осетљива на промену било којег од њих.

Такође смо видели да је у новинарском језику употреба везника *док* често формална: њиме се фингира супротност која се стварно не може уочити. У тим случајевима он функционише као стилска варијанта везника *а*, што значи да губи своју значењску специфичност – а то је означавање супротности уз дисконтинуитет у дискурсу – чиме се изражајне могућности српског језика осиромашују.

ИЗВОРИ

- А.: Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд: Просвета, 1963.
Антологија народних ђријоведака (ур. В. Ђурић). <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx>
 Нушић, Бранислав. *Сумњиво лице*. <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx>
 Ћопић, Бранко. *Бацића сљезове боје*. <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx>

*

- ЕК: Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>
 САВИЋ, Свенка, Весна ПОЛОВИНА. *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1989.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998.
 ПИПЕР, Предраг, Иван КЛАЈН. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2014. (друго, измењено и допуњено издање).
 ПОПОВИЋ, Љубомир. Синтакса [без потпоглавља „Систем глаголских облика и његова употреба“], [у књизи] Живојин Станојчић, Љубомир Поповић. *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014. (15. издање; 1. издање 1989), 206–386.
 ПОПОВИЋ, Људмила. *Контрасивна граматика српског и украјинског језика: синтаксис и евиденцијалност*. Београд: САНУ, 2014.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Грамаићки системи и књижевнo-језичка норма) – II, Синџака*. Београд: Научна књига, 1979. (треће издање).
- ТАНАСИЋ, Срето. „Зависне контрастне реченице”. [у књизи] *Из синџаке српске реченице*. Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2012, 195–210.
- ЧУДОМИРОВИЋ, Јован. *Семантика и прагматика саставних одн. сујројних најоредних везника и, ња, ње, а, али, нећо*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду, 2015. год.

*

- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BRABEC, Ivan, Mate HRASTE, Sreten ŽIVKOVIĆ. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1968. (8. izdanje).
- KLAJN, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009. (drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje).

Duška Klikovac

WHEN DOES THE CONJUNCTION *DOK* ‘WHILE/UNTIL’
HAVE AN ADVERSATIVE MEANING?

S u m m a r y

Since the conjunction *dok* can have both temporal and adversative meaning, this paper analyzes the parameters which determine its interpretation. We singled out the following parameters: (i) whether the situations denoted by the clauses occur at the same time or not; (ii) whether there is discontinuity in discourse (which is typically, although not exclusively, expressed by different subjects); (iii) whether there is opposition/contrast between the situations denoted by the clauses or their elements; (iv) the position of the conjunction *dok* in the sentence: initial or medial; (v) the situation types denoted by the clauses; (vi) the aspectual distribution of verbs (predicates) in the clauses.

We reached the following conclusions: the conjunction *dok* will be obligatory interpreted as adversative when the situations denoted by two clauses are not simultaneous or if they are expressed by different verbal forms, and most probably as such if *dok* is in the medial position, preceded by a comma. A discontinuity in the discourse is necessary for an adversative interpretation. For such an interpretation, there is usually a contrast between the situations or their elements. An adversative reading of the conjunction *dok* will be probably incited by a perfective verbal aspect of predicates in both clauses, very aggravated by aspectual ordering typical for the temporal *dok* (imperfect verb after *dok*, perfect verb in the second clause), and will be obligatory when the aspectual ordering is opposite – all of that, of course, if the absolute criterion of verbal tense, i.e., verbal form does not prevail. Its adversative interpretation is instigated in cases when the situations in two clauses are not limited (usually expressed by the qualifying present tense or perfect), and, generally speaking, if it is impossible to locate one situation by the other one. The conjunction *dok* is thus an excellent example of how sentence interpretation depends on various linguistic factors – lexical, grammatic, pragmatic, wider semantic, and especially of how the complicated network of their mutual influence is sensitive to a change of each of them.

The use of *dok* in journalistic writing is often formal: it fakes a contrast which cannot be observed. In such cases it functions as a stylistic variant of the conjunction *a*, which means that it loses its semantic specificity – to denote contrast and discontinuity in discourse – by which the range of expressional possibilities of Serbian is reduced.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
klikovac@fil.bg.ac.rs

(Примљено: 1. септембра 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Гордана Штасни
Милан Ајдановић

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛА *ЛЕТЕТИ*

Глаголи кретања представљају једно од најважнијих семантичких глаголских поља, а међу њима глаголу *лети* припада истакнуто место јер се њиме формализује вид кретања кроз ваздушни простор. Теоријски и методолошки приступ одабраном предмету изучавања заснива се на елементима композицијалне и концептуалне анализе. Циљ је да се идентификују активне компоненте значења које омогућавају ширење семантичке структуре датог глагола, а с тим у вези и опис трансформационих механизма којима су индуковане његове секундарне реализације. Циљ анализе јесте и да се утврде појмовни домени на основу значења деривата који су у склопу гнезда с мотивним глаголом *лети*. Таквим методолошким приступом стиче се потпунији увид у семантичко-деривациони потенцијал посматраног глагола, али и способност померања категоријалне границе кретања према онима изван домена кретања – домен радње са другачијим семантичким обележјима, простора, животиње, човека, предмета, особина.

Кључне речи: глагол *лети*, активне компоненте, деривати, појмовни домени, српски језик.

Verbs of motion represent one of the most important verbal semantic fields, among which the verb *leteti* 'fly' has a prominent place because it formalizes the type of motion through the air. The paper uses the elements of componential and conceptual analysis to identify the active components of meaning that enable the expansion of the semantic structure of the given verb, and in connection with that, the description of the transformation mechanisms that induces its secondary realizations. The aim of the analysis is to determine the conceptual domains based on the meaning of the derivatives that are members of the derivational nest formed around the verb *leteti*. Such a methodological approach provides a more complete insight into the semantic-derivational potential of the observed verb, but also the ability to broaden the categorical boundary of movement towards those outside the domain of movement – the domain of an action with different semantic features, space, animal, human, object, properties, etc.

Key words: verb *leteti* 'fly', active components, derivatives, conceptual domains, the Serbian language.

1. Увод. Један од начина да се у језику формализује концепт кретања, што је једно од главних обележја материје, живих бића и природе уопште, представљају глаголи, који су на основу тог семантичког маркера, свог заједничког обележја у рангу архисеме 'кретања', повезани у јединствену тематску групу. „Глаголи кретања, као и остали елементи који описују просторне одnose, спадају у групу најчешће употребљаваних речи, имајући у виду да је „покрет”, као примарна физичка и визуелно-просторна појава, један од основних елемената у нашој концептуализацији света” (СТАМЕНКОВИЋ 2017: 18).¹

¹ „Многи лингвисти (нпр. Strauss 1966, Young 1980, Lakoff 1987) сагласни су око тога да је кретање примарно људско искуство, а Максин Шите-Џонстоун кроз феноменолошку анализу порекла, структуре и квалитета људског покрета доказује да покрет представља почетну тачку у процесу изградње значења (Sheets-Johnstone 1999: 3)” (СТАМЕНКОВИЋ 2017: 18).

1.1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА. За предмет истраживања одабран је глагол *лејтејти* и његови деривати. Анализе су спроведене на јединицама ексцерпираним из РМС, којих, заједно с глаголом *лејтејти*, има 121.² Значења издвојених лексема такође су преузета из РМС.

Овом глаголу припада посебно место због чињенице да у лексичком систему не постоји одговарајући разнокоренски еквивалент, синонимна лексема, којом се концептуализује исти семантички садржај.³ Он је специфичан управо због своје денотативне функције, и издвојен из веома слојевите групе глагола кретања, о чијој семантичкој сложености сведоче бројни параметри који могу бити у основи њихове класификације. Наиме, на типолошки опис глагола кретања утиче читав низ чинилаца, какви су визуелна и просторна организација елемената кретања, врста покрета, брзина и правац кретања, удаљеност од тла, аблативност, адлативност, перлативност и др. Како се феномен кретања нужно доводи у везу с простором, у овом истраживању је класификација глагола кретања условљена одликама простора у којем се кретање одвија. Према Н. Ортену (1976), медијум кроз који се кретање реализује представља основни критеријум за њихову поделу, те се они деле на оне чија се радња одвија по земљи, кроз воду и у ваздуху.⁴ Чињеница је, такође, да и остали параметри који се сматрају релевантним за опис феномена кретања не могу бити занемарени, јер се поред доминантног критеријума простора у којем се радња означена глаголом *лејтејти* одвија, у интерпретацију деривата који припадају овом гнезду нужно укључују и остали параметри којима се спецификује радња формализована у првом реду глаголским префиксалима (нпр. аблативност, перлативност, дифузност итд.).

1.2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП И ЦИЉ РАДА. Како је главни циљ овога рада утврђивање семантичког и деривационог потенцијала глагола *лејтејти*, којим се

² У обзир се не узима некрњивни и периферни облик *лејтејти*, који је забележен у РСАНУ, као ни деривати изведени од њега. Како наводи М. Спасојевић, колебања у вези с употребом облика глагола на *-(j)ејти* или *-ијти* могу бити формалног карактера, када су варијанте на *-ијти* односно *-(j)ејти* нестандардне (*лејтејти* ум. *лејтејти*; *рагејти* ум. *рагејти*) (СПАСОЈЕВИЋ 2013: 15–16).

³ Иако се поједине лексеме могу наћи у функцији контекстуалних синонима глагола *лејтејти*, ипак се оне не могу сматрати његовим одговарајућим семантичким еквивалентом – *једријти* у смислу летети, као што се морем једри помоћу једара, и ваздухом се једри: *једри ваздушна лађа*; *јловити* – ваздушни бродови плове васионом, *крсјарити* значи летети у овом смислу: као орао који зраком лети сад на једну, сад на другу страну – *ораво крсјари небом*, *шесјарити* у смислу кружити ваздухом, као трагом кретања шестара, а слично је и значење *кружити* – летети у круг, кружно: *високо над њима кружили су авиони*, *вијти се* у смислу летети кретати се ваздухом наоколо изнад некога или нечега – *не тризецијти мени уши*, *веће онај шито се вије изнад мене* (Вук), *лејрцајти* значи полетети, крилима ударати при лету: *Улицама лејте и књије*, *лејрцају листовима и млајте јо љавама живих и мрјивих* (Д. Ћосић), *јерјајти* у овом смислу значи кретати се перјем, дакле летети, али обично ниско, као поодрасли пилићи кад трче и помало полећу додирујући каткад земљу ногама, машући крилима живо се кретати (LALJEVIĆ 2004: 332). Део овог синонимног низа могу, поред наведених, бити и лексеме у *Речнику синонима* у оквиру лексикографског чланка наведене под тачком 2: (о времену) *јројтејцајти*, *јтеће*, *бежјајти*, *јромицајти*, *брзо јролазијти*, *исјтејцајти*, *ићи*, *јролејјајти*, а под тачком 3 и *јурити*, *хијајти*, *јжурити*, *брзајти*, *јирчајти*, *јацјтејти се* (Ћосић 2008: 295).

⁴ „Ваздух је природно окружење човека без којег је немогуће живети и свако људско природно кретање одвија се кроз ваздух, али кретањем у ваздуху у овој класификацији сматра се оно кретање које се одвија без контакта са тлом”, објашњава Д. Вујовић (2019: 44).

формализује кретање у ваздуху, за његово остваривање неопходно је спровести анализе семантичко-деривационог типа које се заснивају на елементима компоненцијалне и концептуалне анализе. Резултатима добијеним применом овако осмишљених аналитичких поступака могућа је провера једне од главних претпоставки у истраживању да секундарне реализације мотивне речи представљају индикаторе основних појмовних домена у које ће се на основу својих примарних, али и секундарних реализација уклапати и деривати мотивисани глаголом *летети*.

1.2.1. Применом елемената компоненцијалне анализе утврђују се компоненте садржане у његовој појмовној вредности којима су индуковане секундарне реализације и трансформациони механизми посредством којих су таква значења настала. Компонденцијална анализа представља истовремено и теорију и метод који се користи у анализи и утврђивању семантичког садржаја и семантичке структуре речи. Семантички садржај речи обухвата компоненте значења које су хијерархијски устројене. Архисема је семантичка компонента највишег ранга и она доминира у организовању семантичког потенцијала речи и представља кључну тачку око које се одвија груписање речи на лексичке класе – лексичко-семантичке групе. Све остале семе називају се семе нижег ранга или диференцијалне семе (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 43). У науци је потврђена функционалност примене компоненцијалне анализе у семантичким истраживањима уопште (NIDA 1975), али и у испитивању глагола кретања (MILLER 1972; NIDA 1975).⁵

1.2.2. У сагледавање глагола *летети* и његових деривата укључени су и елементи концептуалне анализе, с циљем да се утврде домени изван домена кретања у које се на основу свог значења уклапају идентификоване јединице и ентитети њима означени.⁶ Наиме, „разлагање семантичког садржаја лексема на његове семе омогућиће јасније уочавање принципа по којима се обележја одређеног појма хијерархизују у свести говорника индукујући нове садржаје” (ШТРЕАЦ – ШТАСНИ 2017: 9). За одређење тих нових садржаја користи се термин појмовни домен, сродан термину концепт, али не и у потпуности идентичан, јер је одређење концепта отежано будући да је он у непосредној вези с блиским терминима као што су појам, представа и мисао (ЗЫКОВА 2015: 56–60). Овом приликом је од важности својство концепта које садржи енциклопедијску информацију о одређеној појави или предмету и податак о њеној интерпретацији (ПОПОВА – СТЕРЊИН 2007: 34). С једне стране, концепти су мисаоне јединице, а са друге – то су елементи језичког

⁵ Према схватању Ј. Најде, декомпозиција представља основну методу за анализу значења, и то издавањем обележја од којих су изграђена значења речи. Он, такође, наводи компоненте значења глагола којима се означава кретање (окужење, извор енергије, кретање помоћу удова, тачке контакта са површином, редослед узастопних контаката између удова и површине, усмереност кретања) (NIDA 1975: 74–80).

⁶ Теоријско становиште концептуалне анализе заснива се „на схватању ума као сложеног система који прима, складишти, проналази, преиначава и преноси информације. У оквиру когнитивне лингвистике значење се изједначава с концептуализацијом – образовањем појмова на основу човековог физичког, чулног, емоционалног и интелектуалног искуства о свету који га окружује” (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 89–90).

система помоћу којих се концепти вербализују. У том контексту значење језичких јединица сматра се делом концепта утврђеним језичким знаком у циљу комуникације, при чему се вербализују само комуникативно релевантни делови концепта.

2. СЕМАНТИЧКА СТРУКТУРА ГЛАГОЛА *ЛЕТЕТИ*. Глагол *летијети* има развијену семантичку структуру, која је у РМС представљена са три значења. Његово примарно значење 1.а. ‘кретати се у ваздуху, зраку помоћу крила или машина (о инсектима, птицама, авионима и сл.)’ обухвата и подзначање б. ‘возити се авионом, једрилицом и сл.; управљати тим апаратима’. Семантичким садржајем је, дакле, обухваћена архисема, која носи информацију о кретању. Од значаја је спецификована диференцијална сема високог ранга којом се детерминише простор одвијања радње (у *ваздуху*), на основу које се глагол *летијети* сврстава у подгрупу глагола кретања према медијуму у којем се реализује.⁷ Лексикографска интерпретација укључује и део тела птице помоћу којег се лети или пак мотора, машине која омогућава кретање ваздухопловног превозног средства. Подреализација у оквиру примарне реализације обухвата кретање ваздухом авионом, једрилицом и сл., али и управљање овим апаратима. Семантичка специфичност овога глагола произилази из обележја непосредног или посредног реализатора радње – животиња радом својих органа или превозно средство механичком снагом (нпр. *птица лети, авион лети*). А. Халас (2012: 293) наводи да се у речничкој дефиницији глагола *летијети* јавила потреба за увођењем подзначања у оквиру основне реализације зато што човек није примарни, већ само један од могућих субјеката.⁸

Секундарна реализација 2.а. ‘замахом бити бачен у ваздух, у зрак; бити разнет експлозивом’ веома је семантички блиска примарној реализацији будући да је између њих заступљена логичка повезаност на основу последичног кретања тела или делова тела у висину, кроз ваздух, што потврђује и устаљена конструкција (*ог*)*летијети у ваздух*, са значењем ‘експлодирати’. Подреализација б. ‘бити избачен с места, губити дотадашњи положај’ мотивисана метафоричном асоцијацијом која се може одредити брзином нестајања из нечијег видокруга.

Значење под тачком 3. ‘кретати се великом брзином, трчати, јурити; журити, хитати’ развијено је посредством метафоре будући да се кретање остварује на копненом простору и може се изразити поредбеним обрасцем ‘креће се брзо као да лети’. Наиме, ‘брзина кретања, у смислу преласка одређеног простора за одређено време, јесте особина која је иманентна свим глаголима кретања. Свако кретање, обележено глаголом кретања, одвија се неком

⁷ Сваком кретању је иманентан простор, правац и смер кретања. Простор као медијум кроз који се човек креће обично је спецификован већ у самом глаголу. Тако за кретање обележено глаголом *ходати* знамо (подразумева се) да се одвија по земљи неком путањом, радња глагола *пливати* одвија се кроз воду, а глагол *летијети* означава кретање које се реализује у ваздуху (Вуловић 2019: 11).

⁸ „Примарно, глаголи *једријети, летијети* и *пловити* именују кретање самог средства, те је у оквиру подзначања потребно нагласити и употребу у којој је човек субјекат, јер долази до измене у спецификацији средства у семској структури глагола, при чему летилице и пловила замењују своју функцију агенса функцијом средства којим се кретање одвија” (Халас 2012: 293).

својом брзином која се сматра просечном за ту врсту кретања” (Vučković 2019: 63). И када је реч о летењу птица или авиона, и оно се одвија просечном брзином за ту врсту субјекта, али га човек из своје перспективе доживљава, перципира као брзо, јер оно није брже или спорије од просека већ је брже од типичног људског кретања. Брзина кретања уграђена је као пратећа сема у семантички садржај лексеме *летиети* и семантичка реализација под 3. настала је на основу ње.

3. ДЕРИВАТИ ГЛАГОЛА ЛЕТЕТИ. Све богатство деривационог потенцијала посматраног глагола најбоље се може представити приказом са дериватима распоређеним у деривационе низове. Двочлани деривациони низ чине мотивна реч и деривати првога степена (I), а вишечлани низови се састоје од деривата првог степена (I) и њихових даљих деривата – другог (II) и трећег степена (III).

Двочлани низови

I: лет-ај, лет-аш, лете-лац, лете-лица, лете-лиште, лете-ње, лете-ћи, лети-лац, лети-лиште, лет-ица, лет-кати, лет-ни, лет-нути; лети-ветар, лети-лист

Вишечлани низови

I лет-ø

II мимо-лет > III мимолет-но

I лет-ати > II лета-ње

II лета-лиште

II лета-ло

I лет-ач > II летач-ки

II летач-ице

I до-летети > II долет-ø

II долет-ати > III долета-ње

II долет-иште

II долет-нути

I за-летети / залетети се

II залет-ø > III залет-ни

II залет-ати се > III залета-ње

II залет-авати се > III залетава-ње

II залет-ивати (се) > III залетива-ње

II залећ-ивати се

II залет-ач

II залет-ице

II залет-иште > III залетиш-ни

I из-летети

II излет-ø > III излет-ни

II излет-ати > III излета-ње

I над-летети

II надлет-ати > III надлета-ње

I на-летети / налетети се

II налет-ø

II налет-ати > III налета-ње

II налет-авати

I об-летети

II облет-ати > III облета-ње

- II облет-авати
- II облет-ивати
- I од-летети
 - II одлет-∅
 - II одлет-ати > III одлета-ње
- I под-летети
 - II подлет-∅
 - II подлет-ати
- I по-летети
 - II полет-∅ > III полет-ан
 - II полет-авати
 - II полет-арац
 - II полет-ати > III полета-ње
 - II полет-ивати
 - II полет-уша
- I пре-летети
 - II прелет-∅
 - II прелет-авати
 - II прелет-ати > III прелета-ње
 - II прелет-ивати
 - II прелет-ач > III прелетач-ки
- I при-летети > II прилет-ати
- I про-летети
 - II пролет-∅
 - II пролет-арац
 - II пролет-ати > III пролета-ње
 - II пролет-нути
- I раз-летети се > II разлет-ати се
- I са-летети / салетети се > II салета-ње
 - II салет-љив
- I с-летети / слетети се
 - II слет-∅ > III слет-ски
 - II слет-авати (се)
 - II слет-ати > III слета-ње
 - II слет-иште
 - II слет-нути
- I уз-летети / узлетети се
 - II узлет-∅ > III узлет-ан
 - II узлет-авати
 - II узлет-ати (се) > III узлета-ње
 - II узлет-иште
- I у-летети / улетети се
 - II улет-∅
 - II улет-ати (се) > III улета-ње

Као што видимо, гнездо чине деривати различитог степена. Међу њима је 38 првостепених, суфиксала и префиксала готово исте продуктивности, другостепених има највише (61 дериват), при чему је у њиховој основи најчешће префиксирани глагол, док се деривати трећег степена, очекивано, јављају у најмањем броју (21) и то су по правилу глаголске именице, јединице с граматичким значењем. Оваква структура гнезда с глаголским мотиватором

указује на његов висок деривациони потенцијал, што свакако јесте последица његовог семантичког садржаја, односно његове денотације везане за феномен кретања, које има свој почетак, трајање и завршетак, а што се у српском језику формализује префиксираним облицима.⁹

4. Појмовни домени. Појмовни домени идентификовани су на основу семантичких реализација деривата обухваћених гнездом с мотивном речју *лейтии*. Међу њима су чести они са развијеном семантичком структуром. Код вишезначних деривата свака посебна реализација распоређена је у одговарајући појмовни домен, што значи да ће се поједини деривати наћи у више различитих домена. Деривати префиксираних глагола наводе се уз њих у загради код примарног значења будући да припадају истом домену – имперфективни и итеративни, као и глаголске именице.¹⁰

Ипак, дистрибуција по појмовним доменима не може се сматрати потпуно прецизном будући да у њиховим реализацијама, како примарној тако и секундарним, коегзистирају различите компоненте, а припадност домену условљена је оном која се сматра доминантном, на пример глагол *узлейтии* у реализацији 1.б. ‘нагло појурити навише, брзо се попети’ садржи компоненту усмереног кретања према горе, која се може схватити као перлативна, али и као аблативна, као што има и субитивно обележје, које се може одредити као доминантно.

4.1. Домен радње. Доменом радње обухваћени су деривати у чијој су концептуалној вредности заступљене семантичке компоненте којима се износи информација о обављању какве активности или радње. То су на првом месту деривати који су према свом значењу најближи појмовној вредности мотивног глагола, и то у његовој примарној реализацији, која подразумева кретање у ваздуху и којима се означавају фазе процеса или радње које су иначе уобичајене за глаголе кретања, као што су то ингресивност, аблативност, адлативност, перлативност. Ови глаголи углавном су настали префиксацијом, а својим секундарним реализацијама уклапају се у различите поддомене домена радње, као што је, на пример, говорење, па и интелектуални процеси, или радње које се остварују неком друштвеном интеракцијом. Стога је овај домен хетероген, а семантичка типологија деривата указује на значај који у значење деривата уносе, у првом реду, префикси, којима се модификује

⁹ Глагол *лейтии* би могао припадати класи глагола развојне концепције кретања којима се именује радња у својој развојној фази, али је „његова континуирана процесуалност ограничена тренутком досезања одређеног циља или резултата” као код глагола *ићи* и *вођићи* (Алановић 2013: 44).

¹⁰ Префиксација је веома продуктиван процес у творби јединица које су мотивисане глаголом. Са деривационог становишта примарним образовањем сматра се перфективни глагол, док је са вишим деривационим степеном његов имперфективни, често и итеративни облик, у чијој је творбеној структури основа перфективног префиксираниог глагола и суфикс, карактеристичан за творбу глагола (нпр. *го-лейтии* и *долей-аићи*). Чињеница је, како наводи А. Рађеновић (2016: 286), да „аспект не исказује објективно временско својство (да ли глаголска радња траје, да ли има или нема крај и сл.) већ на који начин говорник посматра радњу: као јединствену целину или процес”, што се у знатној мери рефлектује на деривационом, а самим тим и на лексичком плану.

значење мотивног појма *леїшеїи*, али и значај семантичких компоненти које се активирају у стварању секундарних значења деривата, као што су то оне којима се означава усмереност или брзина кретања.

4.1.1. Кретање у ваздуху или по земљи одређеном путањом

Највећим бројем деривата у њиховој примарној реализацији означава се кретање како у ваздуху тако и по земљи одређеном путањом (72 деривата од укупно 121 или 59,5%). То су глаголски деривати настали суфиксацијом (3) и, знатно чешће, префиксацијом (43) те од њих већином изведене глаголске именице (26). Стога је овај домен најразвијенији и указује на значај архисеме ‘кретање’, али и диференцијалне семе високог ранга којом се износи информација о простору у којем се кретање одвија.

4.1.1.1. Глаголске именице. Глаголским именицама *леї*, *леїење*, *леїај*, дериватима првога степена, углавном се формализује исти семантички садржај као у мотивном глаголу, с тим да се ове јединице не би могле сврстати у низ творбених дублета јер дериват *леї-ø* има богатији семантички садржај чак и од мотивног глагола те сходно томе надмашује дериват с граматичким значењем и остварује ширу семантичку структуру: 1. ‘кретање у ваздуху помоћу крила или машина’; 2. фиг. ‘врло брзо кретање’; 3. а. ‘кретање по ваздуху нечега што је бачено’. б. фиг. ‘занос, одушевљење’. 4. пом. ‘окретање једрењака ради прихватања ветра с другог бока’. Глаголска именица *леїење* (*лијеїење*), у чијој је структури суфикс *-ње*, присутан и у деривату *леїање* (< импф. *леїаїи* [*лијеїаїи*]), не укључује све наведене реализације деривата *леї*, попут деривата *леїај*, изведеног суфиксом *-ај*. И глаголска именица *залеї* секундарном реализацијом припада домену радње, односно кретања по земљи – 2. ‘брзо трчање ради замаха пред скок или пред бацање чега’.¹¹

4.1.1.2. Глаголи с ингресивним значењем. Носилац ингресивности може бити суфикс, као у деривату *леїнуїи*, у чијем је склопу деминутивни суфикс *-нуїи*, мада се њиме не означава деминуција, већ почетак вршења радње ‘полетети, одлетети’. Ингресивно значење убрзаног кретања, али сада на копненом простору, овај глагол има и у реализацији 2. ‘појурити, јурнути, потрчати’.

Ипак, неупоредиво је продуктивнија њихова творба префиксацијом, при чему је префикс семантички маркер ингресивности.¹² У структури ових

¹¹ Б. Ковачевић истиче мешовити карактер глаголских именица и констатује да неке именице имају више, а неке мање глаголских карактеристика. „На једном крају континуума су глаголске именице које су у правом смислу *име* радње која је означена глаголом, именице из класе *пoпeт aсtіoпіs*. На другом крају су у потпуности лексикализоване глаголске именице, које су постале *їрaвe* именице, пошто не поседују никакве глаголске особине (ни семантичке, ни синтаксичке, ни морфолошке), а са глаголом их повезује њихово глаголско порекло” (Ковачевић 2016: 17). Глаголске именице мотивисане глаголом *леїеїи* настале суфиксацијом на основу свог значења више се уклапају у другу групу, док оне које су настале у даљем деривационом акту од префиксираних глагола више припадају првој групи глаголских именица (нпр. *слeїeїи* > *слeїaїи* > *слeїaње*, *їрeлeїeїи* > *їрeлeїaїи* > *їрeлeїaње*).

¹² Улога префикса у творби глаголских деривата (префиксала) може бити двојака: граматичка, при чему утиче на промену глаголског вида, и своди се само на перфективизацију

јединица заступљени су префикси: *за-* у пф. *залейейџи се (залейјејџи)* ‘почети летети; отпочети брзо покрет, затрчати се, појурити, полетети’ (> импф. *залей-авайџи [се], залей-ивайџи се и залећ-ивайџи се*; импф. и итерат. *залей-аџи се, залейџа-ње*), *йо-* у пф. *йолейейџи (йолейјејџи)* 1.а. ‘почети летети крилима по ваздуху, управити свој лет неком смеру, одлетети’; б. ‘почети се кретати по ваздуху (о чему баченом, избаченом)’ (> импф. *йолей-ивайџи*, импф. и итерат. *йолей-аџи, йолейџа-ње, йолей-авайџи*), што се преноси и у значење 2.а. ‘почети се брзо кретати по земљи’; б. ‘брзо се покренути, помакнути’.¹³ И облик *залейейџи*, без рефлексива, остварује ингресивно значење у реализацији 3. ‘натерати да почне летети, подстаћи да лети, да јури’.¹⁴

У садржају префиксала *узлейейџи се* ‘почети трчати, растрчати се узнемирено’ коегзистира ингресивност и кретање које се одвија из центра ка периферији, али у различитим правцима. Према свом значењу овај префиксал припада глаголима кретања, али се њиме означава почетак убрзаног кретања по тлу, што је показатељ његове фигуративне реализације.

4.1.1.3. Глаголи с аблативним значењем. Ови глаголи настају употребом префикса *из-*, *ог-*, *йо-* или *у-* уз мотивни глагол *лейейџи*, који модификују његово значење уношењем аблативне компоненте ‘удаљавања од почетне тачке кретања’: пф. *из-лейейџи (излейјејџи)* 1. ‘изићи одакле летећи’ (> *излей-ø* 2.а. ‘излетање, лет’; б. спорт. ‘залетање’, импф. и итерат. *излей-аџи, излейџа-ње*), пф. *ог-лейейџи (оглейјејџи)* 1.а. ‘летећи отићи, удаљити се’ (> *оглей-ø*, импф. и итерат. *оглей-аџи, оглейџа-ње*), *йо-лейейџи* 1.в. ‘летећи удаљити се, одлетети’, 3. ‘нагло се уздићи, сунути, винути се’ (> *йолей-ø* 1. ‘замах код узлета, почетак лета, полетање онога што може летети’, импф. и итерат. *йолей-аџи, йолейџа-ње*), *улейейџи* 6. ‘удаљити се летећи, одлетети’.

Значење префиксала у чијој је структури префикс *ог-* такође се подудара с његовим предлошким аблативним значењем ‘одвајање, напуштање, удаљавање’, што је видљиво и у значењу глагола *оглейейџи* 3. ‘при брзом покрету отпасти, откинути се’. Када је у саставу глагола префикс чија примарна и системска функција није стварање аблативног значења, таква реализација префиксала заузима периферно место у његовој семантичкој структури, као у случају глагола *улейейџи*.

(нпр. пф. *оглейейџи, йолейейџи, излейейџи* и сл. према импф. *лейейџи*); с друге стране, глаголски префикси могу модификовати и основу, а та модификација може бити и лексичка ако задире дубље у семантику основе. В. Миљковић сматра да су „обе идеје – и она о префиксу као модификатору и она о префиксима који носе чисту граматичку информацију – продукт теоријског приступа који феномену глаголске префиксације прилази постављајући у центар пажње саму основу и дефинишући улогу префикса у односу на њу, па који, стога, можемо окарактерисати као основоцентризам” (Миљковић 2018: 154). Овом приступу иде у прилог и то што се префиксирани перфективни глаголи понашају као индуктори нових имперфективних глагола насталих у даљој деривацији суфиксацијом (нпр. импф. *лейейџи* > пф. *йо-лейейџи* > импф. *йолей-аџи*).

¹³ Другачија пак значења овај префиксал остварује у реализацијама 5.б. ‘срушити се, бити сасут’; в. ‘бити бачен (некуда), бити избачен, избијен, истргнут’; г. ‘отпасти, изгубити се’, која би се могла окарактерисати као радња с манипулативним значењем.

¹⁴ У овом облику и оствареном значењу глагол *залейейџи* је транзитиван, што је показатељ утицаја семантичке реализације на промену обележја глаголског рода, будући да су глаголи кретања превасходно интранзитивни.

Код глагола са секундарном реализацијом којом се они такође уклапају у глаголе кретања, али сада у промењеном медијуму, заступљена је компонента убрзаног или наглог реализовања радње: *излејшејти* 2. фиг. а. ‘изићи трком, брзо истрчати’, па и у реализацији д. ‘нагло изаћи, утећи, измакнути се, отети се’; *одлејшејти* 1.б. ‘отрчати, одјурити’.

4.1.1.4. Глаголи с адлативним значењем. Кретање усмерено ка одређеном циљу исказује се глаголима у чијој је појмовној вредности заступљена компонента ‘стизања, доласка до неке тачке у простору’, а такво усмерено кретање које у себи садржи и циљ – одражава адлативан однос између субјекта и локализатора. Деривиране јединице са адлативним значењем мотивисане глаголом *лејшејти* стичу ово обележје употребом префикса који у значење деривата уносе компоненту адлативности, која подразумева и обележје резултативности. Типичан префикс којим се у дериват уноси адлативна семантика јесте префикс *го-* ‘стићи до циљне тачке у простору’ – пф. *го-лејшејти* (*голејшејти*) ‘летећи доћи, приспети, појавити се где, стићи, доспети’ (> *голеј-ø*, импф. *голеј-ајти*, *голеја-ње*), и с промењеним начином и простором кретања у значењу 2. ‘јурећи, трчећи, доћи, дотрчати, дојурити’. Поред овог префиксала, ту су и они у чијој је структури префикс *јри-* у пф. *јри-лејшејти* (*јрилејшејти*) ‘долетети, дојурити коме, чему’ (> *јрилеј-ајти*), *с-* у пф. *слејшејти* ‘летећи спустити се на тло; пасти’, са истим значењем у измењеном окружењу 2.а. ‘стрчати, јурнути наниже’, па и у значењу 4. ‘пасти, стропоштати се’ и *слејшејти се* ‘долетети на једно место, са разних страна, дојурити’, са значењем које подразумева завршетак радње са периферије ка центру, уз учешће више субјеката (> *слеј-ø*, импф. и итерат. *слеј-ајти*, *слеја-ње*, импф. *слеј-авајти* [*се*]), *са-* у пф. *са-лејшејти* у примарној подреализацији која подразумева извршење радње по тлу 1.в. ‘прискочити, дотрчати’, а у секундарном значењу у ваздуху 2. ‘слетети’. Са морфемом *се* овај глагол подразумева више учесника чије је кретање усмерено из различитих тачака, а завршено у једном центру ‘скупити се, стрчати се са свих страна’. Префикс *уз-* у пф. *уз-лејшејти* (*узлејшејти*) а. ‘дићи се у висину летећи; летећи доспети на неко узвишено место’ такође доприноси стварању адлативног значења (> *узлеј-ø* ‘лет навише, полетање’, импф. *узлеј-авајти*; импф. и итерат. *узлеј-ајти* (*се*), *узлеја-ње*).

Префиксал пф. *улејшејти* (*улејшејти*), у чијем је склопу префикс *у-*, остварује значења којима се денотира завршетак радње у унутрашњости локализатора, као у значењу 1. ‘ући летећи’; 2. ‘ући у највећој брзини, дојурити’ (> импф. и итер. *улеј-ајти* (*се*), *улеј-ø* ‘улазак, приспеће у лету, улетање’, *улеја-ње*).¹⁵ Адлативно значење кретања по земљи глагол *улејшејти* има под тачком 2. ‘ући у највећој брзини, дојурити’.

4.1.1.5. Глаголи с перлативним значењем. Овим глаголима се означава прелазак преко површине локализатора, од почетне до крајње тачке које се налазе на границама локализатора. С таквим значењем је перфективни пре-

¹⁵ Префикс *у-* у глаголе кретања уноси компоненту којом се означава завршетак радње у унутрашњости локализатора, те је њихово примарно обележје интралокализација, а у ширем смислу они су и глаголи са адлативним значењем (Vučković 2019: 112).

фиксални глагол *йрелейейти* (*йрелейейти*), с типичним перлативним префиксом *йре-* и са примарним значењем 1.а. ‘летећи помоћу крила прећи какав простор’. б. ‘летећи проћи, пројурити, прелетети изнад кога, чега’, па и у значењу које укључује и резултативност радње и контакт с горњом површином локализатора под тачком 5. ‘летећи пасти даље од мете, циља’ (> *йрелей-ø*, импф. и итерат. *йрелей-аџи*, *йрелей-ање*, *йрелей-аваџи*, *йрелей-иваџи*). Са истом концептуалном вредношћу је и префиксал *мимолей* ‘прелет, прелаз летом’.

Према наводима Д. Вујовић (2019: 40), перлативна концепција кретања заступљена је и код глагола којима се означава пролазак кроз унутрашњост локализатора, као и пролазак поред или око локализатора, што може укључити и кретање изнад или испод, испред или иза локализатора када су у питању префиксали мотивисани примарним значењем глагола *лейейти*.

Тако префиксал пф. *йро-лейейти* (*йролейейти*), с примарним значењем ‘летећи проћи крај, мимо кога, чега, изнад кога, чега’ (> *йролей-ø*, импф. и итерат. *йролей-аџи*, *йролей-ање*), одређује на основу семантике префикса *йро-* кретање које се одвија поред или изнад локализатора.

У структури глагола са значењем ‘кретати се иза локализатора’, тј. кретања које је усмерено ка задњој спољашњој страни локализатора, налази се префикс *за-* у пф. *за-лейейти* (*залејейти*) 1. ‘облетети за нешто, летећи заћи за нешто’ (> пф. и итерат. *залеј-аџи се*, *залеј-авање*, *залеј-ивање*, *залеј-иваџи* [се], *залејивање*). Овај префиксал се и на основу својих секундарних реализација уклапа у посматрани појмовни домен тако што у реализацији под тачком 2. префикс *за-* уноси значење кретања које се одвија нежељеним смером и губљењем оријентације у ваздушном простору ‘летећи заћи куда, скренути, залутати’. Слично значење остварује и глагол с префиксом *об-*, који у семантички садржај префиксала уноси компоненту ‘проћи око или иза некога или нечега’ – пф. *облейейти* (*облейейти*) 1.а. ‘обићи летећи или брзо крећући, оптрчати’; б. ‘заобићи летећи’ (> импф. *облей-аваџи*, *облей-иваџи*, импф. и итерат. *облей-аџи*, *облей-ање*).

Кретање у ваздуху усмерено испод локализатора формализује се префиксалом *йод-лейейти* (*йодлейейти*) ‘полетети под што, летећи стићи испод чега’ (> импф. и итерат. *йодлей-аџи*, *йодлей-ø* ‘летење, трчање под нешто, прилажење’), што је последица семантике префикса *йод-*, која кореспондира са значењем предлога *йод*.

Префиксалима се формализује и кретање изнад локализатора, у висину, као последица значења које у њих уносе префикси *над-* у *надлейейти* (*надлейейти*) ‘летећи стићи изнад чега или кога’ (> импф. и итер. *надлей-аџи*, *надлей-ање*). Овај префиксал припада истом домену и на основу своје секундарне реализације ‘престићи у летењу’. И глагол *йрелейейти*, са префиксом *йре-*, на основу секундарног значења 2. (кога што) а. ‘ваздухом проћи изнад кога или чега’ припада категорији перлативних глагола. Имперфективни глагол *налей-аваџи* (< пф. *на-лейейти*) такође има значење ‘летети изнад чега, надлетати што’.

Специфичније је значење које је у оквиру семантичке структуре префиксала пф. *йролейейти* (импф. *йролей-аџи*) 1.б. ‘превући преко чега’, које подразумева извршење радње на површини локализатора с једног његовог

краја на други, чиме се остварује обележје перлативности, али оног кретања која се не одвија у ваздушном простору.

4.1.1.6. Глаголи са значењем дифузног кретања. У дифузне су сврстани глаголи са значењем кретања које се одвија у различитим правцима, из центра ка периферији, при чему се подразумева учешће више субјеката. С таквом примарном реализацијом је глагол *раз-лејџејџи се* (*разлејџејџи се*) (> импф. и итерат. *разлеј-ајџи се*) 1.а. ‘одлетети у разним правцима (о већем броју, о јату); разићи се брзо, журно на разне стране’; б. ‘расути се, растурити се, распршати се’. У секундарном значењу овога глагола 2.а. ‘почети летети тамо-амо, ударити у летење’ префикс *раз-* доприноси стварању значења каквог бесциљног кретања са ингресивном компонентом, као и у значењу које подразумева кретање по земљи у рефлексивној форми *разлејџејџи се* 2.б. ‘ударити у трчање, јурњаву, растрчати се’. Овој категорији глагола може припасти и префиксал *јро-лејџејџи* у фигуративном значењу ‘брзо проћи, пројурити, ширећи се на све стране’.

И суфиксалом *лејџајџи*, изведеним суфиксом *-ајџи*, означава се радња која се може окарактерисати као бесциљна, са честом променом правца кретања ‘летети тамо-амо’, а по земљи и у секундарној реализацији са ознаком фигуративно ‘трчати, јурити тамо-амо’.

4.1.1.7. Глаголи с деминутивним и/или континуативним значењем. Глаголски дериват *лејџајџи*, са деминутивним значењем, изведен је суфиксом *-кајџи*. Суфиксали изведени суфиксом *-нујџи*, а којима је у основи префиксирани глагол, могу имати деминутивно значење (нпр. *долеј-нујџи*), али и значење које се може одредити као континуативно јер се њима означава кретање које се одвијало краће време (нпр. *слеј-нујџи* ‘слетети на кратко време, на тренутак’). Овим глаголима одговара парафраза ‘провести неко време у кретању исказаном мотивним глаголом’ (Vуловић 2019: 101).

4.1.1.8. Глаголи са субитивним значењем. Субитивним глаголима означава се активност која се изненадно појављује, као у деривату *јролеј-нујџи* (< *јролејџејџи*) ‘нагло се појавити и брзо изгубити’. Глагол који у својој структури садржи префикс *на-* остварује значење случајног контакта са неком препреком на путу, таквог који се може сматрати субитивном радњом – *налејџејџи* (*налејџејџи*) 1. ‘летећи или јурећи наићи’; 2.а. ‘летећи или јурећи случајно наићи (на некога, на нешто); сударити се (са ким, чим)’ и под тачком 3.б. ‘нахрупити, упасти, улетети’ и 4. ‘нагло се навући, намаћи на што (> *налеј-ø* 1. ‘лет према неком циљу, изнад нечега, наилазак у лету; напад из лета’; 2.а. ‘насртај, навала; јуриш’; б. ‘снажан наступ, прилив нечега; снажан замах: ~ ветра, ~ ватре’; па и у фигуративном значењу 3. ‘онај који је жесток, плаховит, прек, налетица’, импф. и итерат. *налеј-ајџи*, *налејџа-ње*.

Са промењеним простором и средством реализовања радње, али са компонентом субитивног карактера, јављају се и префиксали *улејџејџи* (*улејџејџи*) у значењу 3. ‘неочекивано, изненада ступити, ући; упасти’, *залејџејџи се* 2.б. фиг. ‘нагло устати’ па и *узлејџејџи* 1.б. ‘нагло појурити навише, брзо се попети’ – са кретањем усмереним према горе, али и са кретањем усмереним према доле – *јолејџејџи* 4. ‘одвојивши се, откинувши се нагло од чега пасти на земљу, срушити се’ и у значењу 5.а. ‘нагло потећи, шикнути’.

Субитивна компонента заступљена је и у секундарним значењима префиксала *излејтејџи* 2.г. ‘нагло избити, јурнути, провалити’; 2.е. ‘нагло се појавити, изићи’, *џролејтејџи* (*џролејтејџејџи*) 3.а. фиг. ‘нагло се појавити и ишчезнути, синутити’; *слејтејџи се* 2. ‘нагло надоћи, навалити, наврети’ и *салејтејџи се* 2. ‘нагло надоћи, навалити, наврети’. Ово семантичко обележје заступљено је и у глаголу *налејтејџи* у значењу 2.б. ‘неочекивано, изненада срести се с ким, набасати на некога: ~ на заседу’, као и у префиксалима *разлејтејџи се* 3.а. ‘нагло се растворити, расклопити’ и *узлејтејџи* б. ‘нагло појурити навише, брзо се попети’.

4.1.1.9. Сативни глаголи. Ово значење има само једну потврду: глагол с префиксом *на-* и морфемом *се* – *налејтејџи се* – остварује сативно значење 1. ‘провести много времена летећи, заситити се летења’.

4.1.2. Радње у домену друштвених односа. Мотивни глагол *лејтејџи* поприма значења апстрактног типа, којима се углавном концептуализује човеково понашање у неком виду друштвених односа, и то посредством метафоричних асоцијација, којима је углавном у основи компонента повећане брзине кретања → непромишљен, нагао поступак, одлука и сл. Они се одликују семантичким садржајем који подразумева или укључује компоненту којом се квалификује:

а) какав поступак на индивидуалном плану, уз имплицитно подразумевану интеракцију са другом особом: *залејтејџи се* 3. фиг. ‘пренаглити, непромишљено поступити’;

б) какав поступак на индивидуалном плану, уз експлицитно подразумевану интеракцију са другом особом: *облејтејџи* (*облејтејџајџи*) 2. фиг. ‘трчати, мотати се око кога ради постизања неког циља, удварати се’; *узлејтејџи* (*узлејтејџејџи*) в. ‘закупити, салетети (кога), не дати (коме) мира’; *излејтејџи* 1.ђ. ‘нагло напустити, оставити кога’;

в) позиција или положај особе обично у друштвеном или радном окружењу: *излејтејџи* 1.б. ‘ненадано и нагло испасти из чега, бити избачен’. в. ‘бити искључен, удаљен одакле, из чега’; *одлејтејџи* 2. фиг. ‘бити смењен с положаја; изгубити службу’; *налејтејџи* 2.в. ‘неопрезно упасти у незгодан положај, натрчати’;

г) физички обрачун с неким: *налејтејџи* 3.а. ‘ударити (на кога, на што) свом снагом, навалити; напасти, насрнути’, *салејтејџи* (*салејтејџејџи*) 1.а. ‘(кога) закупити, напасти кога, навалити, насрнути на кога’.

4.1.3. Радња говорења. Међу глаголима с мотивном речју *лејтејџи* заступљени су они којима се означава вид вербалне продукције, обично недомишљене, као у *слејтејџи* (*слејтејџејџи*) 5. ‘откинути се, бити изговорен’ или површне, као у *џрелејтејџи* 4.д. ‘додирнути се, дотакнути се у говору’. Овој категорији припадају и глаголи којима се означава и вид вербалне интеракције, са одређеним циљем: *салејтејџи* 1.б. ‘навалити, закупити речима, молбама кога (да нешто учини)’ и *слејтејџи* (*слејтејџејџи*) 6. ‘закупити речима некога да нешто учини, салетети’, или нарушавање правила реда говорења – *улејтејџи* (*улејтејџејџи*) 5. ‘прекинути нечије излагање, упасти’. Ове реализације су такође индуковане метафором, активирањем компоненте брзине и

кретања више субјеката из различитих праваца (у овом случају субјекти су репрезентовани речима).

4.1.4. Интелектуалне радње. Значење интелектуалне радње остварује се као секундарна реализација у префиксираним глаголима, уз активирање компонената које квалификују овај процес као изненадан, неочекиван, као у глаголу *облеиџи* 2. ‘доћи, пасти на ум, закупити’ или компоненте која носи информацију о убрзаном процесу, који се одвија у краћем временском периоду од уобичајеног, као у глаголу *џрелеиџи* 4. фиг. а. ‘брзо, на брзу руку, површно прочитати, прегледати што’; 4.г ‘брзо у мислима проћи, обновити, представити прошле догађаје’. И ове реализације су метафоричног типа.

4.2. Домен стања. Овом домену припада 5 деривата (4,13%). Глаголима с мотивном речју *леиџи* може се концептуализовати и одређено стање – *салеиџи* 1.г. фиг. ‘обузети, спопасти (сан, мисао и сл.)’, при чему су активне имплицитне компоненте које подразумевају невољно, спонтано и дуготрајно стање. Овом домену би се могли придружити и глаголи чије се значење може довести у везу с појавношћу одређеног феномена, са настајањем, као у фигуративној реализацији глагола *голеиџи* (*голеиџеиџи*) 3. ‘доћи сам од себе, створити се’, али и у његовом значењу 4. ‘настати’ или нестајањем, као у глаголу *слеиџи* у фигуративном значењу 2.б. ‘нестати, ишчезнути с неке површине’.

Глагол *разлеиџи* се у својој подреализацији под тачком 2.б. ‘предати се каквом послу интензивно, журећи’ садржи доминантну компоненту радње, која укључује и компоненту стања, те би стога могао бити део овог лексичког скупа, донекле и у значењу 3.б. ‘разбити се на комаде, распасти се’.

Глаголском именицом *залеиџ* такође се концептуализује стање, и то њеним секундарним значењем које је означено као фигуративно ‘размах; нагао развитак’.

4.3. Темпорални домен (два деривата, односно 1,65%). Темпорално значење остварено је у оквиру семантичке структуре префиксала *џролеиџи* 3.б. ‘брзо проћи, протећи, минути (о времену)’, са истим значењем и *џрелеиџи* под тачком 4.в., при чему је значајна компонента убрзаног и невидљивог протока (условно или апстрактно схваћеног кретања).

4.4. Домен простора. Међу јединицама којима се формализује простор с мотивним глаголом *леиџи* (9 деривата, односно 7,44%) заступљени су деривати првог степена, са фонолошки различитим основама и суфиксом *-лиџиџе* у својој структури: *леиџа-лиџиџе* (*лиџеиџалиџиџе*) ‘место летења’ и са истим значењем *леиџе-лиџиџе* (*леиџеиџлиџиџе*) и *леиџи-лиџиџе* ‘основни део аеродрома на коме је простор за узлетање и слетање авиона’. Између деривата и мотивне речи успоставља се метонимијски трансфер по моделу X → место на коме се одвија X, при чему је X назив мотивне радње. Дериват првог степена с просторним значењем изведен је и суфиксом *-иџа* у *леиџиџа* ‘путања по којој нешто лети’.

Један број другостепених деривата из ове тематске групе мотивисан је префиксираним глаголима и претежно изведен суфиксом *-иџиџе*: *голеиџиџиџе* (< *голеиџеиџи*) ‘место где авион слеће’, *узлеиџиџиџе* (< *узлеиџеиџи*) ‘место са ког узлећу, полећу авиони, аеродром; полетна површина на аеродрому, pista’.

Са широм семантичком структуром којом су обухваћена просторна значења јавља се дериват *слетити* (< *слетети*) а. ‘простор, вежбалиште удешено за слетове’; б. ‘место нарочито удешено за слетање авиона’. Спортској терминологији припада јединица *залетити* (< *залетети се*) ‘место или простор на коме се узима залет’, а дериват *залет*, изведен нултим суфиксом, има примарно значење просторног типа ‘место куд се пчеле залећу, куд обично лете; правац летења’.

4.5. Домен животиња. Глаголом *летети* мотивисано је 10 зоонима (8,26%), којима се именују животиње којима је радња њиме именована њихово иманентно својство, на основу којег се разликују од већине других животињских врста. Дакле, дериватима се именују птице које не припадају некој посебној врсти или породици већ према способности, трајању летења, и то као општи назив за више врста птица које издржавају дуге летове *летачице*, што је и зоолошки термин изведен суфиксом *-ица* (мн.) додатим на првостепени дериват *летач*. На основу своје примарне реализације ‘птица која може дуго летети’, домену животиња припадају и деривати *летач*, *летелац* и *летилац*, у чијој је структури суфикс *-ач* односно *-лац*, као и *летелица*, изведен суфиксом *-лица* и са значењем 1. ‘птица која издржава дуг лет’. Овом домену припадају и јединице *јолетарац* и *јролетарац*, мотивисане префиксираним глаголом *јолетети* односно *јролетети* и изведена суфиксом *-ар(а)ц* са демутивним значењем ‘птић који је тек почео летети’, као и сложеница *летилисци* а. ‘лептир тропских крајева коме је горња страна крила живо обојена’; б. ‘инсекат тропских крајева из пор. *Plasmidae* зелених крила као лист *Phyllium siccifolium*’.

Регистровани су и деривати којима су именоване животиње способне да лете, али које не припадају птицама, као што је то *летач*, изведен суфиксом *-ач*, такође са својством термина којим се означава ‘врста сисара који може летети *Petaurus*’, као и *јолетуца*, дериват који је у секундарном значењу назив за морску рибу, индукован метафоричном асоцијацијом заснованом на карактеристичном изгледу птице, јер ове рибе имају и назив ластавице, а њихова основна карактеристика је то што су им се прсне и трбушне пераје развиле у облику крила помоћу којих могу искачући из мора ваздухом прећи удаљеност од преко 300 метара и задржати се у ваздуху до 40 секунди.¹⁶

4.6. Домен човека. Овом домену припада 7 деривата (5,79%). Поред јединица агентивног типа, којим се означава човек који реализује радњу именовану мотивним глаголом у својим секундарним реализацијама: *летач*, *летелац* и *летилац* 2. ‘пилот у авиону’, по законитости метонимије типа X → особа која X-ује, управља летом авиона – развиле су се и деривати који се такође могу одредити као агентивни, али и са атрибутивним примесима, као у примеру са ознаком необично *залетач* ‘онај који се залеће’, мотивисаном префиксираним глаголом *залетети се*, вероватно његовом секундарном реализацијом ‘пренаглити, непромишљено поступити’ и изведеном суфиксом *-ач*, као и у деривату *јрелетач*, незабележеном у РМС али данас веома фреквентном, који се може маркирати као ироничан, са атрибутивним зна-

¹⁶ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Poletuše>.

чењем ‘особа која лако напушта неку идеју, или нешто што воли, и прелази у супротан табор, углавном из материјалне или неке друге користи’. Са потпуно атрибутивним значењем јесте сложеница *ле̑и̑иве̑и̑ар* (*ле̑и̑ивје̑и̑ар*) ‘ветрогоња, ветропир’.

Са сложенијом семантичком структуром потврђен је дериват *йоле̑и̑у̑ша*, такође мотивисан префиксираним глаголом *йоле̑и̑е̑и̑и* и изведен суфиксом *-у̑ша*. Примарна реализација, означена као необична, гласи ‘она која лети’. У дериват се вероватно преноси секундарна реализација мотивног глагола 2.а ‘кретати се великом брзином, трчати, јурити; журити, хитати’.

4.7. ДОМЕН ПРЕДМЕТА. У домен предмета сврстане су три лексеме (2,48%). Будући да се ваздухопловна средства одређују као апарат, она свакако припадају предметном домену. Њихова основна функција јесте кретање кроз ваздушни простор, те је веза с мотивним глаголом потпуно прозирна и метонимијског је типа. Деривати су првога степена и изведени суфиком *-ло* у *ле̑и̑ало* (*ли̑е̑и̑ало*) ‘апарат за летење’ или суфиксом *-лица* у дублетним облицима *ле̑и̑ели̑ца* односно *ле̑и̑или̑ца*,¹⁷ који се својим секундарним значењем уклапају у посматрани домен ‘авион и други који апарат направљен за летење’.

4.8. ДОМЕН ОСОБИНЕ. У домен којим се обухватају деривати са значењем особине уклапа се 9 јединица (7,44%). Придевским образовањима мотивисаним глаголом *ле̑и̑е̑и̑и* може се изразити одређени квалификативни садржај, као дериватом, попридевљеним глаголским прилогом садашњим, *ле̑и̑е̑и̑и* ‘који се не задржава дуго на једном месту, пролазан, привремен: ~ гост, ~ посетилац’ или придевом *сале̑и̑љив*, мотивисаним префиксираним глаголом *сале̑и̑е̑и̑и* и изведеним суфиксом *-љив* ‘који салеће, закупаља, наваљује питањима, молбама и сл.’, који денотира особину карактеристичну за човеково понашање. Ту спада и придевски дериват *узле̑и̑ан*, мотивисан префиксираним глаголом *узле̑и̑е̑и̑и* и изведен суфиксом *-ан* ‘способан да полети навише, живахан, полетан’. Сам придев *йоле̑и̑ан*, такође мотивисан префиксираним глаголом *йоле̑и̑е̑и̑и*, има два значења – примарно, којим се изражава намена ‘који служи за полетање, полет: ~ перје, ~ писта’ и секундарно, квалификативно, метафорично ‘који за чим радо лети, похлепан, пожудан’.

Овом домену припада и прилог *зале̑и̑и̑це*, који је такође с префиксираним глаголским мотиватором у основи *зале̑и̑е̑и̑и се* и са квалификацијом начина на који се радња врши ‘са залетом’, као и прилог *мимоле̑и̑но* ‘узгредно у лету, летимично’.

Иако су релациони придеви као деривати у првом реду с граматичким значењем, они ипак својим семантичким садржајем одражавају концепт особине. Ови придеви су различитог деривационог степена, што је, наравно, условљено деривационим статусом мотивне речи која ће се наћи у њиховој творбеној основи. То су претежно деривати другога степена: *ле̑и̑ачки*, изведен суфиксом *-чки* (< *ле̑и̑ач*) ‘који се односи на летаче и летење’, затим придев *ле̑и̑ни*, изведен суфиксом *-ни* ‘који се односи на лет, који омогућује летење’.

¹⁷ Изведенице *ле̑и̑(ј)ели̑ца* и *ле̑и̑или̑ца* подлегле су нормативним расправама. Правилним обликом сматра се дериват *ле̑и̑ели̑ца* (Шипка 2000: 246). У дериватолошком смислу овде је важна идентификација форманата у саставу датих деривата. Питање је да ли су они изведени суфиксом *-ица* од основе радног глаголског придева, или је то пак суфикс *-лица*, односно *-илица*.

Остали релациони придеви припадају микрогнездима у којима су мотиватори префиксирани глаголи: *залейицини* (*лейейи* → *залейейи* → *залейицине* → *залейицини* ‘који се односи на залетиште’) или *залейици* (*лейейи* → *залейейи* → *залейи* → *залейици* ‘који се односи на залет, који служи за залетање’) или *слейици* (*лейейи* → *слейейи* → *слейи* → *слейици* ‘који се односи на слетове: ~ програм’).

5. ЗАКЉУЧАК. Глагол *лейейи* (*лейјейи*) с обзиром на своје значење јединствен је у лексичком систему српског језика и не постоји семантички нити творбени кореспондент којим се формализује кретање у ваздуху помоћу крила код птица или снагом погона код летелица. Он је, дакле, базична јединица у значајној категорији глагола кретања, издвојен од других из исте парадигме на основу простора у којем се радња односно кретање одвија.

У истраживању смо пошли од претпоставке, која се показала тачном, да секундарне реализације у оквиру полисемантичне структуре глагола *лейейи* представљају индикаторе основних појмовних домена у које ће се на основу својих примарних, али и секундарних реализација у највећем броју уклапати и деривати мотивисани овим глаголом. Тако секундарне реализације глагола *лейейи* припадају домену радње, и то кретања, метафоричког типа на основу семе брзине – кроз ваздух или по земљи, али под утицајем метафоре и радње везане за друштвени или пословни контекст. Деривати који припадају овом гнезду последица су семантичког садржаја мотиватора, не само оних компоненти које су експлицитно садржане у његовој лексикографској интерпретацији (медијум кретања, субјекат – птица или авион) већ и оних које су имплицитног карактера (усмереност и брзина, па и начин на који визуелно перципирамо летење).

Најобимнији, истовремено и вишеслојан, јесте домен радње, будући да поред глаголских именица којима се означава кретање у ваздуху (*лей*, *лејене*, *лећење*, *лејај*), или по земљи одређеном путањом (*залей*), он обухвата и јединице из поддомена којима се означавају фазе у развоју радње, попут глагола и њихових граматичких деривата с ингресивним (*лейинуи*, *залейейи* (*се*), *полейейи*, *узлейейи* *се*), аблативним (*излейейи*, *одлейейи*, *улейейи*), адлативним (*долейейи*, *ирилейейи*, *слейейи* (*се*), *салејейи*, *узлейейи*, *улейейи*) и перлативним значењем (*ирилейейи*, *мимолей*, *ирилейейи*, *залейейи*, *облейейи*, *иодлейейи*, *надлейейи*, *ирилейейи*), те са значењем дифузног кретања (*разлейейи* *се*, *лејаји*), са деминутивним и/или континуативним (*лејкаји*, *долейинуи*, *слейинуи*), субитивним значењем (*ирилейинуи*, *налейейи*, *улейейи*, *залейейи* *се*, *узлейейи*, *полейейи*, *излейейи*, *слейейи* *се*, *салејейи* *се*, *налейейи*, *разлейейи* *се*), као и сативне глаголе (*налейейи* *се*). Посебне поддомене чине деривати којима се концептуализује радња као последица одређених, углавном негативно вреднованих друштвених односа (*слейейи*, *улейейи* (*се*); *облејаји*, *узлейейи*, *излейейи*; *одлейейи*, *налейейи*), насталих посредством метафоре, као и јединице из семантичке категорије глагола говорења (*слейейи*, *ирилейейи*, *салејейи*, *улейейи*), или интелектуалних радњи (*залейейи* *се*, *облејейи*, *ирилейейи*), те глаголи са значењем стања (*салејейи*, *долейейи*, *слейейи*, *разлейейи* *се*, *залей*), али и они који у свом појмовном садржају имају темпоралну компоненту (*ирилейейи*).

Остали деривати с мотивном речју *лејтејти* припадају доменима: ПРОСТОРА (*лејталишћие, лејтелишћие* и *лејтилишћие, долејтишћие, узлејтишћие, слејтишћие, залејтишћие, залејт, лејтица*), ЖИВОТИЊА (*лејтач, лејтелец, лејтилац, лејтачице, лејтелица, йолејтарац, йролејтарац, лејтилисй, лејтац, йолејтуца*), ДОМЕНУ ЧОВЕКА (*лејтач, лејтелец, лејтилац, залејтач, йрелејтач, лејтивейтар, йолејтуца*), ПРЕДМЕТА (*лејтало, лејтелица, лејтилица*) или ОСОБИНА (*лејтећи, салејљив, узлејтан, йолејтан; залејтице, мимолејино; лејтачки, лејтни, залејтишћини, залејтни, слејски*).

Чланови деривационог гнезда глагола *лејтејти* припадају доменима који се логички развијају на основу обележја мотивног глагола, остајући тако у домену РАДЊЕ означене мотиватором, али ширећи се и на ДОМЕН ЖИВОТИЊА којима је летење природно својство, те ДОМЕН ПРЕДМЕТА, односно апарата којима је летење основна функција, али и особа које управљају летелицама. Потоње је формализовано агентивним именицама, уз метафорично развијање атрибутивних именица персоналног типа, које је омогућено секундарним реализацијама претежно префиксираних глагола, као и радње и стања која не припадају домену кретања, већ су са обележјем глагола из ДОМЕНА МЕЂУЉУДСКИХ ОДНОСА (*одрејтејти, салејтајти*), ГОВОРЕЊА (*улејтејти*), ИНТЕЛЕКТУАЛНИХ ПРОЦЕСА (*залејтејти се*), па и са темпоралним значењем (*йролејтејти*).

ИЗВОР

РМС: *Речник српскохрватскоја књижевној језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. *Речник српскохрватскоја књижевној језика*, IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миљивој. Типични структурно-семантички модели перифраза са глаголима просторно-мобилних односа. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVI/2 (2013): 39–59.
- Гортан Премк, Даринка. *Полисимија и организација лексичкој сисћема у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српској језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Зыкова, Ирина Владимировна. *Концепћисфера кулћуры и фразеологија. Теория и методы линћокулћурологическој изучения*. Москва: Ленанд, 2015.
- Попова, Зинаида Даниловна, Иосиф Абрамович Стернин. *Кочнићивная линћисћика*. Москва: „Восток – Запад”, 2007.
- Рађеновић, Анка. Глаголски вид у српском и савременом грчком: између семантике и прагматике. *Анали Филолошћој факулћейта* 28/2 (2016): 285–302.
- СПАСОЈЕВИЋ, Марина. *Глаголи на -(с)ејти, -им у корелацији са глаголима на -ићи, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспект)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- СТАМЕНКОВИЋ, Душан. *Језик и крећање: коћнићивносеманћички оледги*. Ниш: Филозофски факултет, 2017.
- Ћосић, Павле и сарадници. *Речник синонима*. Београд: Kornet, 2008.
- ХАЛАС, Ана. Глаголи кретања помоћу превозног средства: између лексиколошће теорије и лексикографсће праксе. *Годишћњак Филозофској факулћейта у Новом Саду* XXXVII (2013): 285–300.

- ШИПКА, Милан. Летилица или лет(ј)елица? (За чвршће критеријуме нормирања). *Наш језик* XXXIII/3–4 (2000): 244–253.
- ШТРБАЦ, Гордана, Гордана ШТАСНИ. *Соматизми и концепцијализација стварности у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2017.

*

- КОВАЧЕВИЋ, Borko. *Glagolske imenice u savremenoj lingvističkoj teoriji*. Beograd: Filološki fakultet, 2016.
- ЛАЛЕВИЋ, Miodrag. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Nolit, 2004.
- MILLER, George A. English Verbs of Motion: A Case Study in Semantics and Lexical Memory. Arthur W. Melton, Edwin Martin (eds.). *Coding Processes in Human Memory*. New York: V. H. Winston and Sons – Helsted Press, 1972, 335–372.
- МИЛJKOVIЋ, Vanja. Novi glagoli sa prefiksom *iz-* u savremenom srpskom jeziku i teorija glagolske prefiksacije. *Језици и културе у времену и простору* VII/2 (2018): 153–164.
- НИДА, Eugene. *Componential Analysis of Meaning*. The Hague – Paris: Mouton, 1975.
- ОРТЕН, Norbert. *Zur Semantik deutscher Bewegungsverben*. Köln: Univ., Diss. Inaugural-Dissertation, 1976.
- ВУЈОВИЋ, Dušanka. *Glagoli ljudskog kretanja u savremenom srpskom jeziku – semantika i derivacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-562-4>>

Gordana Štasni
Milan Ajdžanović

SEMANTIC-DERIVATIONAL POTENTIAL OF THE VERB *LETETI* ‘FLY’

S u m m a r y

The verb *leteti* ‘fly’ is one of the fundamental lexical items in a significant category of motion verbs, a verb without a corresponding synonym, separated from other suchlike verbs on the basis of the space in which movement takes place. Using the principle of compositionality, the authors establish active components of meaning that give rise to the expansion of the verb’s semantic structure. Depending on which component is active, there is a semantic transfer of metaphorical type both in terms of the semantic dispersion of the verb and its derivatives and derivations.

In accordance with the goals of the research, the authors made an effort to, based on meaning, ascertain the conceptual domains to which the derivatives of the motive verb *leteti* belong. The sheer volume of this derivational nest (121 units) clearly illustrates the semantic-derivational potential of the verb as well as the shift of the categorical boundary of motion towards those outside the domain of motion. The most extensive and simultaneously the most multilayered is the DOMAIN OF ACTION for the reason that together with derived words that denote movement in the air (*let*, *letenje*) or on the ground by a certain path (*zalet*) it also includes units from subdomains denoting stages in action development (ingressive (eg. *poleteti*), ablative (*odleteti*), adlative (*poleteti*), perlative (*preleteti*), meaning of diffuse movement (*razleteti se*), verbs denoting actions that have been brought to extremes (*naleteti se*), etc.). Special subdomains are derivatives that conceptualize action as a consequence of certain, mostly negatively evaluated interpersonal relationships (*odleteti*, *naleteti*) through metaphor, as well as items from the semantic category of verbs of speaking (*uleteti*), intellectual actions (*preleteti*) or stative verbs (*saleteti*), as well as those that have a temporal component in their conceptual content (*proleteti*). Other words derived from *leteti* belong to the following domains: SPACE (e.g., *doletišta*, *uzletišta*), ANIMAL (*letač*, *letačice*, *poletuša*), DOMAIN OF MAN (*letač*, *preletač*), OBJECT (*letelica*) and PROPERTY (*leteći*, *saletljiv*, *uzletan*, *poletan*).

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
gordanastasni@ff.uns.ac.rs
ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 27. августа 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Nina Ilić
Sabina Halupka-Rešetar

VERB PRODUCTION AT DIFFERENT STAGES OF FIRST LANGUAGE ACQUISITION: FOCUS ON SERBIAN*

This paper examines the production of verbs with different argument structure (unergative, unaccusative, anti-causative, transitive and ditransitive verbs) at different stages of first language acquisition, with the aim of contributing to the ongoing nature-nurture debate. Twenty verbs were tested (four verbs of each type). A total of eighteen subjects belonging to six age groups (18–21, 23–25, 31–33, 35–38, 39–43 and 48–52 months – three participants each) took part in this pilot research. Visual stimuli were used in a verb elicitation task. Though the sample was small, significant among-group differences were noted. The results show that children at a lower stage of language development have more difficulty producing verbs with a complex argument structure. The acquisition of verbs starts with transitive and unergative verbs, followed by unaccusative verbs. The production of ditransitive and anti-causative verbs is delayed.

Key words: verb production, argument structure, first language acquisition, early development of syntax, nativism.

У раду се испитује продукција глагола различите аргументске структуре (неергативни, неакузативни, антикаузативни, транзитивни и дитранзитивни глаголи) у различитим фазама усвајања матерњег језика, са циљем да се на тај начин допринесе дебати о томе да ли је усвајање језика омогућено генетским наслеђем или је оно резултат спољних утицаја (изложености и учења). Тестирано је двадесет глагола, по четири свакога типа. Укупно је тестирано осамнаест испитаника који припадају следећим старосним групама: 18–21, 23–25, 31–33, 35–38, 39–43 и 48–52 месеци (по троје у свакој групи). У задатку елициране продукције користили смо визуелни материјал. Иако је узорак испитаника био мали, забележене су значајне разлике међу групама. Резултати указују на то да деца на нижем ступњу језичког развоја теже продукују глаголе комплексне аргументске структуре. Усвајање глагола почиње усвајањем транзитивних и неергативних глагола, потом се усвајају неакузативни глаголи, док усвајање дитранзитивних и антикаузативних глагола касни.

Кључне речи: продукција глагола, аргументска структура, усвајање матерњег језика, рани развој синтаксе, нативизам.

1. INTRODUCTION. The acquisition of the argument structure of verbs within the process of first language acquisition (LA) has raised a lot of interest. The results of cross-linguistic research into the acquisition of verbs with different argument structure are not conclusive. While some studies present results which support the nativist theory of language acquisition (PINKER 1984; 1989; GLEITMAN 1990; SNYDER et al. 1995; LORUSSO et al. 2005; LEE – NAIGLES 2005; COSTA – FRIEDMANN 2012), others show that the acquisition of verbs can be explained within the con-

* The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures in time and space* funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

structivist, usage-based theory (BRAINE 1976; MACWHINNEY 1978; BOWERMAN 1990; LIEVEN et al. 1997; NINIO 1999; CHILDERS – TOMASELLO 2001; TOMASELLO 2003; LIEVEN 2008). This paper explores the production of verbs of different syntactic complexity by Serbian-speaking children at an early age and thus tries to make a contribution to the ongoing nature-nurture debate.

2. THEORETICAL BACKGROUND

2.1. NATIVISM. One of the main approaches to the theory of language acquisition was outlined by CHOMSKY (1975; 1981; 1986) within the generative theory of Universal Grammar (UG). According to this theory, all human beings are endowed with the knowledge of UG. UG is the genetically transmitted language faculty, which plays an essential role in children's acquisition of their native language, guiding them in the process of analyzing linguistic units.

Nativism has spurred a wide range of research into the acquisition of verbs. However, the results of the existing research appear to be inconclusive. Whereas some researchers have claimed that children's linguistic knowledge needs a certain amount of time to mature and to become native-like (which is in contrast with PINKER'S (1984; 1989) ideas on canonical linking), others have argued that children possess early knowledge of argument structure. While the former approach supports the Maturation Hypothesis (BORER – WEXLER 1987; BABYONYSHEV et al. 2001), the latter one supports the Continuity Hypothesis (SNYDER et al. 1995; LORUSSO et al. 2005; COSTA – FRIEDMANN 2012).

2.2. COGNITIVE LINGUISTICS. A different account of first language acquisition, supporting the "nurture" side of the nature-nurture debate, has gained a lot of supporters recently. The supporters of this theory (TOMASELLO 2003; LIEVEN 2008) depart from the idea of the existence of an inborn mechanism for the acquisition of language and believe that language rules are learnt inductively. They reject the nativist Continuity Hypothesis and argue in favor of the Discontinuity Hypothesis. One of the main representatives of the usage-based theory within the cognitive linguistics framework, TOMASELLO (2003) argues that experience is crucial for acquisition. Moreover, he claims that acquisition happens through general cognitive processes and interpersonal capacities. He specifies four processes that are crucial for LA, namely intention-reading, relevance assumptions, role reversal imitation, and pattern-finding. Many studies (LIEVEN et al. 1997; CHILDERS – TOMASELLO 2001; LIEVEN 2008, to name but a few) have shown that young children's language revolves around concrete exemplars, and not abstract grammatical categories.

2.3. EARLY VERBS IN SERBIAN – A USAGE-BASED ACCOUNT. Recently, ANĐELKOVIĆ (2012) studied the production of verbs of Serbian-speaking children at early stages of language acquisition (18–48 months). She analyzed the early spontaneous production of eight children (four boys and four girls) given in the Serbian Electronic Corpus of Children's Early Language (ANĐELKOVIĆ et al. 2001), which is standardized according to the CHILDES system. She provided an inventory of early verbs at the age of eighteen months and analyzed the development of argument structure on the basis of three verbs of high frequency (*dati* 'give', *imati* existential 'have' and *imati* transitive 'have') occurring in the period between 18 and 28 months of age.

It is important to mention that ANĐELKOVIĆ (2012) found verbs which are non-canonical (*imati* existential ‘have’) and verbs with three arguments (*dati* ‘give’) at the earliest age. Her analysis of the frequency of existential and transitive *imati* ‘have’ showed that these two verbs are quite equally balanced in children’s early production. Thus, she brought into question PINKER’S (1984; 1989) Canonical Linking Hypothesis, as well as the nativist assumption that the verbs with the least number of arguments are acquired first (FISHER et al. 1994). Moreover, by categorizing existential *imati* ‘have’ as perceptively unavailable, ANĐELKOVIĆ (2012) provided a counter-argument to the claim that the acquisition of conceptually more difficult and perceptively unavailable verbs is delayed (HUTTENLOCHER et al. 1983). However, we do not agree with ANĐELKOVIĆ’S (2012) claim that the existential *imati* ‘have’ is perceptively unavailable, since it is often used to refer to something that the child sees in the extra-linguistic reality.

Regarding the development of the argument structure of the verb *dati* ‘give’, ANĐELKOVIĆ (2012) found that the use of the “frozen” imperative *da(j)* ‘give’ dominated in production at the earliest stage. It was only at later stages that the children slowly and gradually began combining this verb with its arguments. However, what ANĐELKOVIĆ (2012) failed to mention is that this form is rather problematic in Serbian, because it shows syncretism with the particle *daj* (‘come on’), which increases its frequency in child-directed speech. Moreover, the children often used hyper-generalized meanings of the verb *dati* ‘give’ (in situations as different as giving, taking or asking for something), which shows that they had still not acquired the structure and meaning of this verb completely at that point of acquisition.

Taking into consideration both the nativist and the usage-based account, as well as the studies conducted within these two frameworks, we expect that the present research into the production of verbs in a cross-sectional study will tell us more about the argument structure that is available to children at different stages of acquisition. Since ANĐELKOVIĆ (2012) found some unaccusative verbs produced at the earliest stage (18 months), we expect that the results of the present research could replicate this finding, especially because unergative and unaccusative verbs take only one argument and are therefore syntactically not very complex. Moreover, many nativist studies have provided evidence that children use unaccusative verbs from the earliest age (SNYDER ET AL. 1995; LORUSSO et al. 2005; COSTA – FRIEDMANN 2012). We also expect that the largest number of verbs produced by the youngest participants will be transitive verbs. We do not expect, however, that children will produce ditransitive and anti-causative verbs correctly at the earliest stage of acquisition. Therefore, we are more prone to accept the nativist approach. Yet, if these initial hypotheses prove false and if ditransitive and anti-causative verbs are produced at the earliest stages of language acquisition, this will provide evidence against nativism, i.e. in favor of the usage-based account.

3. THE PILOT STUDY

3.1. SUBJECTS. The participants in the experiment were 18 monolingual Serbian-speaking children ranging in age from 18 to 52 months. The children belonged to six age groups (three participants in each group): 18–21 months, 23–24 months, 31–33 months, 35–36 months, 39–44 months, and 48–52 months of age. The mean

ages per group were 20, 23.67, 32, 35.67, 41 and 50.33 months, respectively. There were ten boys and eight girls tested. None of the children selected had any language impairment, learning disability, or visual or hearing loss. Their kindergarten teachers provided all the children's relevant information (the child's birth date, information about their mother tongue and health status). The study was approved by the Ethics Committee at the Faculty of Philosophy, University of Novi Sad. The children were tested in March 2015, in 'Mrvica' kindergarten, 'Radosno detinjstvo' preschool facility in Novi Sad.

3.2. METHOD AND STIMULI. The participants performed a verb elicitation task. For this purpose, twenty verbs were chosen. The experiment consisted of two parts in which different stimuli were used. Two types of stimuli were chosen in order to check if one methodology was more sensitive to capturing the patterns of response. Puppets and toys were used to elicit verbs in the first part of the experiment, while colored drawings were used in the second part (see details below). Five verb types were tested in each part of the experiment: unergative, simple transitive, unaccusative, ditransitive and anti-causative verbs. The interviewer's descriptions and questions were prepared in advance in order to prevent using the words that were being elicited from the children.

In the first part of the experiment, we tested three unergative verbs (*lajati* 'bark', *spavati* 'sleep', *skakati* 'jump'), three simple transitive verbs (*jesti* 'eat', *piti* 'drink', *pevati* 'sing'), two unaccusative verbs (*pasti* 'fall', *svetleti* 'flash'), two ditransitive verbs (*baciti* 'throw', *dati* 'give') and two anti-causative verbs (*zatvoriti se* 'close', *ugasiti se* 'turn off'). Thus, there was a total of twelve verbs tested in this part. An example of a toy used as a stimulus (for the verb *lajati* 'bark') is given in Figure 1.

Figure 1. Toy stimulus.

In the second part of the experiment, one unergative verb (*trčati* 'run'), one simple transitive verb (*voziti* 'drive'), two unaccusative verbs (*imati* existential 'have', *pući* 'pop/burst'), two ditransitive verbs (*kupiti* 'buy', *staviti* 'put') and two anti-causative verbs (*otvoriti se* 'open', *pokvariti se* 'break') were tested, i.e. eight verbs in total. The verbs were distributed in this way because it was easier to present some events with toys (e.g. *lajati* 'bark'), whereas others were depicted

more easily with drawings (e.g. *trčati* 'run'). An example of a drawing used as a stimulus (for the verb *trčati* 'run') is given in Figure 2.

Every interview was transcribed following the rules of the CHILDES transcription system. Answers were coded as 'target' when the children produced the target verb, or as 'non-target,' when they did not give an answer or produced a non-target word. Self-corrections were allowed. Closely synonymous verbs, which belong to the same verb type, and therefore have the same number of arguments, were also coded as 'target'. Alternative answers were noted.

Figure 2. Drawing stimulus.

3.3. PROCEDURE. Parental consent forms were obtained prior to the testing for every child. Parents also gave their permission for the sessions to be audio-taped using a Dictaphone/voice recorder. Fifteen participants were tested in single sessions that lasted up to 10 minutes. The remaining three participants (aged 1; 6 months; 1; 9 months and 1; 11 months) were tested in 3 sessions each, due to their inability to concentrate on the task for the required period of time.

Each child was tested individually, in one of the rooms provided by the staff at the kindergarten. The only people present were the interviewer, the interviewee and occasionally the kindergarten teacher, which was inevitable, since some children were reluctant to participate without their teacher accompanying them. Occasional interruptions were unavoidable.

First, the interviewer was introduced to the child who was going to be tested. They spent some time together before the testing began. The child was introduced to the puppets and told that he/she would see and be asked to say what the puppets were doing. The procedure consisted of the experimenter describing situations,¹ one by one. After the situation was described, the experimenter would ask the participant what the puppet was doing. An example of a situation that was presented to the children is given below, followed by the expected answer:

“Interviewer: Here’s a dog. Hello, dog. He is very tired, so we now need to put a blanket over him. And now the dog... (Imitation of snoring) What is he doing now?
 Interviewee: He is sleeping.
 Interviewer: Yes, very good.”

¹ ‘Situation’ is used as a term for actions, states, and occurrences (COMRIE 1976).

The second part of the interview consisted of questions related to drawings. Each visual stimulus included two related pictures presenting a single situation. The interviewer first described one picture. Then, the child was expected to look at the other picture and the interviewer would ask him/her what the person in the picture was doing in the case of animate arguments of the verb or what had happened in the case of inanimate ones. An example of one such situation is the following:

“Interviewer: Oh, look at this box. What happened to it in the second picture?
 Interviewee: It opened.
 Interviewer: Good.”

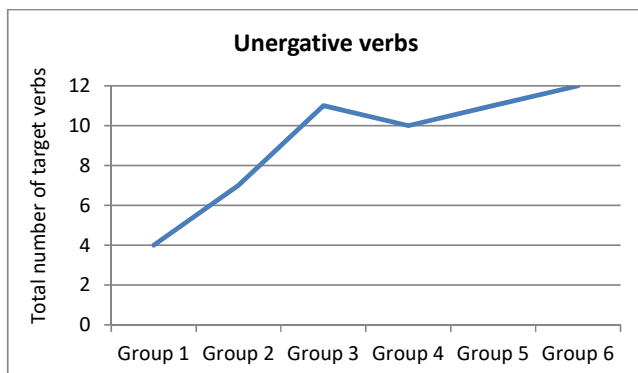
The interviewer would give some positively neutral feedback and make a short break between two situations. If the child did not respond, the interviewer would repeat the question. If the child remained silent, the interviewer would go on to the next question.

4. RESULTS

4.1. UNERGATIVE VERBS.² As far as unergative verbs are concerned, they were produced in every group tested. Group 1 produced four target verbs. The verb *trčati* ‘run’ was produced twice, and the verbs *lajati* ‘bark’ and *spavati* ‘sleep’ were produced once. As it can be seen in Figure 3, the number of verbs produced doubled in Group 2. The verb *spavati* ‘sleep’ was produced by all the participants, and the verbs *skakati* ‘jump’ and *trčati* ‘run’ were produced twice each.

The production was very high for the remaining four groups. In Group 3, only the verb *trčati* ‘run’ was not produced by all the participants, thus resulting in eleven correctly produced verbs. In Group 4, the production of unergative verbs was lower than the production of unergative verbs in Group 3, because the verb *lajati* ‘bark’ was produced only once. The production in Group 5 was exactly the same as in Group 3. Finally, in Group 6, all the target verbs were produced by all the participants.

Figure 3. Unergative verb production.

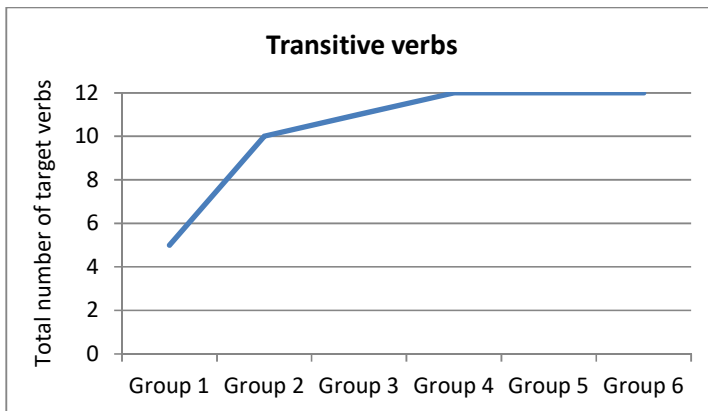

² For a detailed overview of the production of individual verbs and verb types per age group of participants see the tables in the Appendix.

4.2. TRANSITIVE VERBS. Transitive verbs were produced from the youngest age tested. As expected, the production of transitive verbs was more successful than the production of any other verb type tested. Group 1 produced five of the 12 target verbs. The verbs *jesti* ‘eat’ and *voziti* ‘drive’ were produced twice. The production was not as successful for the verb *piti* ‘drink’, which was produced only once.

There was a great increase in the production of transitive verbs in Group 2, as shown in Figure 4. Not only did the trend of a better production of transitive verbs than any other type of verbs continue in this group, but the participants’ performance was remarkable. There were ten target verbs produced. The verbs *jesti* ‘eat’, *piti* ‘drink’, and *voziti* ‘drive’ were produced by all the participants. Whereas there were no correct answers for the verb *pevati* ‘sing’ in the previous group, there was one correct answer in this group. In the remaining groups, the participants had no difficulty producing this type of verb. In Group 3, only the verb *pevati* ‘sing’ was not produced by one of the participants. Transitive verbs were the only type of verb that reached maximum production in three of the six groups tested – Groups 4, 5 and 6.

Figure 4. Transitive verb production.

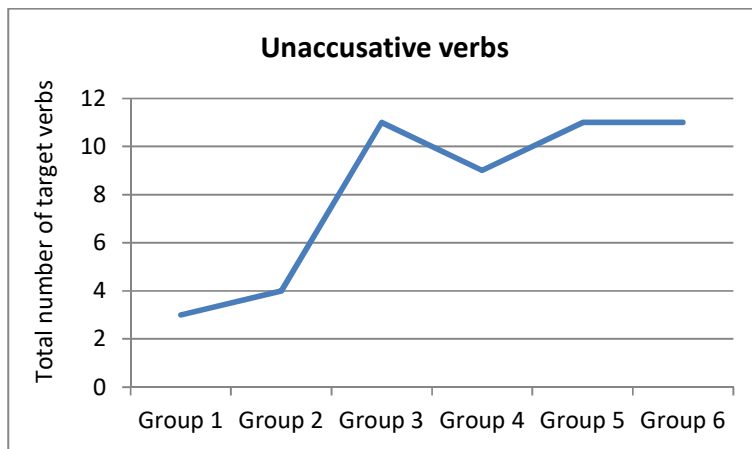

4.3. UNACCUSATIVE VERBS. As expected, the production of unaccusative verbs was not as successful as the production of transitive and unergative verbs in Group 1. The verbs *pasti* ‘fall’, *pući* ‘pop/burst’, and *imati* ‘have’ were each produced once. There were no responses for the verb *svetleti* ‘flash’. Unlike the production of unergative verbs, the production of unaccusative verbs did not double in Group 2, as can be seen in Figure 5. It was again considerably lower than the production of unergative and transitive verbs. The only verb for which the production was higher was the existential verb *imati* ‘have’, which was produced by all the participants. The verb *pasti* ‘fall’ was produced only once. There were no responses for the verbs *svetleti* ‘flash’ and *pući* ‘pop/burst’.

However, the production of unaccusative verbs was rather high in Groups 3, 4, 5 and 6, although it was somewhat lower in Group 4, as shown in the figure below. In Group 3, the verb *svetleti* ‘flash’ was produced by two participants,

whereas the production of all the remaining target verbs was flawless. The reason for the lower production in Group 4 is that the verb *pući* ‘pop/burst’ was produced only once. However, this verb was replaced with the verb *probušiti se* ‘pierce’. This verb corresponds semantically to the situation described, but it is syntactically more complex and could therefore not be coded as ‘target’. In addition, the verb *pasti* ‘fall’ was not produced by one participant, who replaced it with another unaccusative verb, *nestati* ‘disappear’. Similar to the situation observed in Group 4, one participant replaced the verb *pući* ‘pop/burst’ with the anti-causative verb *pocepati se* ‘tear’ in Group 5. Finally, in Group 6, only the production of the verb *imati* ‘have’ failed to reach maximum production.

Figure 5. Unaccusative verb production.

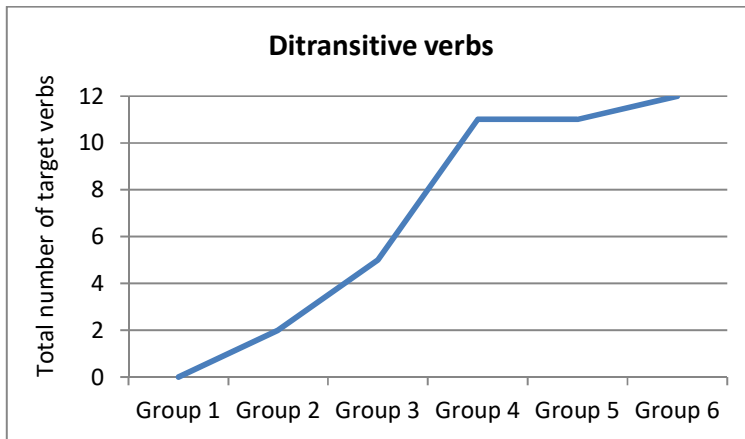

4.4. DITRANSITIVE VERBS. Figure 6 shows that the production of ditransitive verbs was delayed. Group 1 did not produce any of the target ditransitive verbs. However, some children produced the ditransitive verbs *dati* ‘give’ and *baciti* ‘throw’, even though these were not counted as target answers. The reason why these verbs were not coded as ‘target’ is that children either used them immediately after hearing that word from the interviewer (not as part of a question that should elicit that verb) or they used an incorrect form of the verb. The imperative form of the verb *daj* ‘give.2p.sg.imp.’ instead of the target forms *daje* (3.p.sg.pres.) or *dala* (3.p.sg.past.fem) was produced. Previous studies have shown that this form of the verb ‘give’ without arguments is the first one to appear in child language (ARMON-LOTEM 1997).

While Group 1 did not produce any ditransitive verbs, Group 2 produced two ditransitive verbs: *baciti* ‘throw’ and *kupiti* ‘buy’. In Group 3, the production of ditransitive verbs increased, but it was still quite low. The verbs *baciti* ‘throw’ and *staviti* ‘put’ were produced by two participants, whereas the verb *kupiti* ‘buy’ was produced only once. The verb *dati* ‘give’ was still not produced. The number of ditransitive verbs sharply increased in Group 4, after which it remained quite constant. The production of ditransitive verbs was even higher than the production

of unergative, unaccusative and anti-causative verbs in this group. Except for the target verb *staviti* ‘put’, which was produced by two participants, the production was flawless. The production of ditransitive verbs was as successful as the production of unergative and unaccusative verbs in Group 5, but this time the verb *baciti* ‘throw’ was not produced by one of the participants. Finally, in Group 6, all the target verbs were produced.

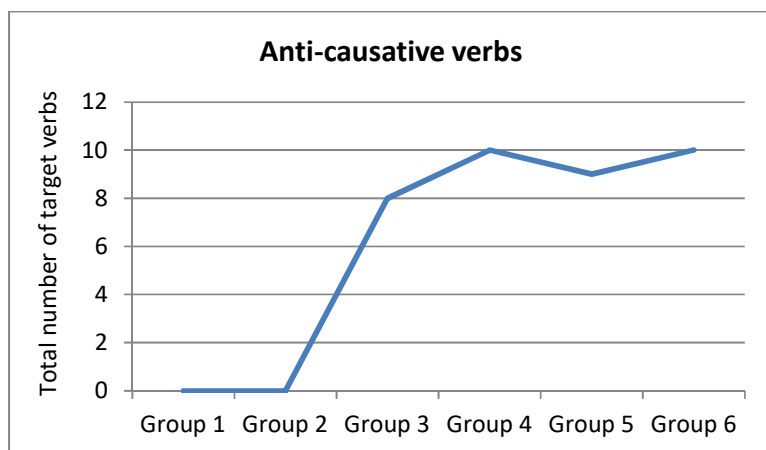
Figure 6. Ditransitive verb production.

4.5. ANTI-CAUSATIVE VERBS. The production of anti-causative verbs also proved to be delayed as no verbs of this type were produced by the youngest two groups of participants at all. As shown in Figure 7, their production rocketed in Group 3, after which it only slowly increased. In Group 3, it was even more successful than the production of ditransitive verbs. The verb *zatvoriti se* ‘close’ was produced by all the participants. The verbs *otvoriti se* ‘open’ and *pokvariti se* ‘break’ were produced twice each. The verb *ugasiti se* ‘turn off’ proved to be more difficult as it was produced only once. In Group 4, the verbs *zatvoriti se* ‘close’ and *otvoriti se* ‘open’ were produced by all the participants, whereas the verbs *ugasiti se* ‘turn off’ and *pokvariti se* ‘break’ were produced twice each.

In Group 5, the production was a bit lower than the production in Group 4. Only the verb *ugasiti se* ‘turn off’ was produced by all the participants. The verbs *zatvoriti se* ‘close’, *pokvariti se* ‘break’ and *otvoriti se* ‘open’ were produced by two participants. In Group 6, the production of anti-causative verbs was somewhat lower than the production of other verb types. The verbs *ugasiti se* ‘turn off’ and *otvoriti se* ‘open’ were produced by all the participants. The verbs *zatvoriti se* ‘close’ and *pokvariti se* ‘break’ were produced by two participants. What must be pointed out though is that one participant actually produced the passive forms of the verbs *zatvoriti se* ‘close’ and *ugasiti se* ‘turn off’. Since passive verbs also have one argument, which is a theme, these answers were coded as ‘target’.

Figure 7. Anti-causative verb production.

5. DISCUSSION

5.1. LIMITATIONS OF THE STUDY. The results of this cross-sectional research indicate that children acquire syntactically less complex verbs first. What needs to be said though is that the number of participants in the study was rather limited, which is also the reason why a statistical analysis could not be conducted. Our initial intention was to test at least five children in each group. However, this was impossible due to not having obtained enough parental consent forms. Therefore, the results of the research should be taken with caution at least until a study with a larger number of participants is conducted. Another drawback of the research is the fact that the frequencies of the target verbs in child language could not be explored in detail, because there is no frequency dictionary of child language at early stages of language acquisition for Serbian. However, we checked the verbs in Anđelković's (2012) inventory of verbs produced at the age of 18 months (which was the earliest age tested in this study), excerpted from CHILDES. All transitive and ditransitive verbs and the majority of unergative and unaccusative verbs that were used as stimuli in the present pilot study can be found there. The only verb type that was not found at this age were anti-causative verbs, although the transitive forms of *otvoriti* 'open' and *zatvoriti* 'close' were found as well. Due to the limited number of children whose transcripts are found in the corpus, the frequencies of the verbs were understandably rather small.

5.2. IMPLICATIONS FOR THE NATURE-NURTURE DEBATE. The major finding of this study is that syntactically more complex verbs seem to be acquired after less complex ones, which is in line with PINKER's Canonical Linking Hypothesis (1984, 1989). This especially holds true for ditransitive and anti-causative verbs. Reflecting on the debate about whether unaccusative verbs are learnt early or whether there is a maturational delay with A-chains, it is important to stress that the results of the present study do not support the maturational delay approach, since unaccusative verbs were produced even by the youngest participants.

The observed difficulty with anti-causative verbs cannot be attributed to the children's problem with the formation of A-chains, since even the youngest participants produced unaccusative verbs. It may lie in the difficulty of linking the surface subject with an underlying object position, as SNYDER – HYAMS (2008) suggested for passive constructions. Alternatively, it may be the case that the external argument of anti-causatives is removed before the remaining argument is merged internally (REINHART – SILONI 2005), which may pose an additional problem for children, who prefer the transitive variants of anti-causative verbs.

Hypothesizing possible reasons why the acquisition of ditransitive verbs is delayed, apart from the Canonical Sentence Strategy Hypothesis (BEVER 1970), it is interesting to discuss some of the conclusions reached in relation to intentional verbs. In their study, HUTTENLOCHER et al. (1983) found that children (22–30 months old) could produce and comprehend both verbs of motion and intentional verbs. Yet, they produced and understood both types of verbs only when they themselves were the agents of the target actions. When they were supposed to identify actions of other people, they could only identify movement. HUTTENLOCHER et al. (1983) suggested that that is because children are unable to identify the intentions of other people. This may also be one of the reasons why the ditransitive verbs tested were more problematic for the participants than other types of verbs.

It is of paramount importance to mention that the participants used adequate tense morphology on the verbs from the earliest age. This indicates that they can recognize verbs as members of a coherent syntactic category, different from that of nouns (verbs are always inflected for person and tense in Serbian, which is how they differ from nouns), which in turn supports the nativist approach. It also speaks against the usage-based account, which suggests that learning is item-based and that very young children are unable to make generalizations. The consistent use of the third person singular verb form by the participants in this study provides evidence that children are able to generalize from the earliest age.

6. CONCLUSION. In brief, the results of the present study, which was aimed at examining the production of verbs with different argument structures (unergative, unaccusative, anti-causative, transitive and ditransitive verbs) at different stages of first language acquisition and thereby contributing to the nature-nurture debate, show that children at a lower stage of language acquisition have more difficulty producing verbs with a complex argument structure, either those with a third argument or those which involve a complex syntactic process of derivation from a transitive verb. The acquisition of verbs starts with transitive and unergative verbs, followed by unaccusative verbs, while the production of ditransitive and anti-causative verbs is delayed.

In order to gain further insight into the individual development of children, a longitudinal study should be conducted in an attempt to increase our understanding of the nature of verb acquisition. Collecting an extensive corpus of child language in Serbian would be helpful in that sense, which is why that should be one of the primary goals of future research into first language acquisition in Serbian.

APPENDIX: VERB PRODUCTION PER VERB TYPE
AND AGE GROUP OF PARTICIPANTS

UNERGATIVE VERBS					
Target verbs/ Groups	<i>trčati</i> 'run'	<i>lajati</i> 'bark'	<i>spavati</i> 'sleep'	<i>skakati</i> 'jump'	Total number of verbs produced
Group 1	2	1	1	0	4
Group 2	2	0	3	2	7
Group 3	2	3	3	3	11
Group 4	3	1	3	3	10
Group 5	2	3	3	3	11
Group 6	3	3	3	3	12

TRANSITIVE VERBS					
Target verbs/ Groups	<i>jesti</i> 'eat'	<i>piti</i> 'drink'	<i>pevati</i> 'sing'	<i>voziti</i> 'drive'	Total number of verbs produced
Group 1	2	1	0	2	5
Group 2	3	3	1	3	10
Group 3	3	3	2	3	11
Group 4	3	3	3	3	12
Group 5	3	3	3	3	12
Group 6	3	3	3	3	12

UNACCUSATIVE VERBS					
Target verbs/ Groups	<i>pasti</i> 'fall'	<i>svetleti</i> 'flash'	<i>imati</i> 'have'	<i>pući</i> 'pop'	Total number of verbs produced
Group 1	1	0	1	1	3
Group 2	1	0	3	0	4
Group 3	3	2	3	3	11
Group 4	2	3	3	1	9
Group 5	3	3	3	2	11
Group 6	3	3	2	3	11

DITRANSITIVE VERBS					
Target verbs/ Groups	<i>dati</i> 'give'	<i>baciti</i> 'throw'	<i>kupiti</i> 'buy'	<i>staviti</i> 'put'	Total number of verbs produced
Group 1	0	0	0	0	0
Group 2	0	1	1	0	2
Group 3	0	2	1	2	5
Group 4	3	3	3	2	11
Group 5	3	2	3	3	11
Group 6	3	3	3	3	12

Target verbs/ Groups	ANTI-CAUSATIVE VERBS				Total number of verbs produced
	<i>zatvoriti se</i> 'close'	<i>ugasiti se</i> 'turn off'	<i>otvoriti se</i> 'open'	<i>pokvariti se</i> 'break'	
Group 1	0	0	0	0	0
Group 2	0	0	0	0	0
Group 3	3	1	2	2	8
Group 4	3	2	3	2	10
Group 5	2	3	2	2	9
Group 6	2	3	3	2	10

REFERENCES

- ANDELKOVIĆ, Darinka. *Glagoli i glagolske dopune u razvoju dečijeg govora*. Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 2012.
- ANDELKOVIĆ, Darinka, Nada ŠEVA, Jasmina MOSKOVLJEVIĆ. *Srpski elektronski korpus ranog dečijeg govora*. Beograd, Srbija: Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu; Katedra za opštu lingvistiku, Filološki fakultet u Beogradu, 2001.
- ARMON-LOTEM, Sharon. *A Parametric Approach to Functional Heads and the Acquisition of Hebrew*. Doctoral dissertation, Tel-Aviv University, 1997.
- BABYONYSHEV, Maria, Ronald FEIN, Jennifer GANGER, David PESETSKY, Kenneth WEXLER. The Maturation of Grammatical Principles: Evidence from Russian Unaccusatives. *Linguistic Inquiry* 32 (2001): 1–44.
- BEVER, Thomas G. The Cognitive Basis for Linguistic Structures. John R. Hayes (eds.). *Cognition and the Development of Language*. New York: Wiley, 1970, 279–362.
- BORER, Hagit, Kenneth WEXLER. The Maturation of Syntax. Thomas Roeper, Edwin Williams (eds.). *Parameter Setting*. Dordrecht: Reidel, 1987, 23–172.
- BOWERMAN, Misha. Mapping Thematic Roles onto Syntactic Functions: Are Children Helped by Innate Linking Rules? *Linguistics* 28 (1990): 1291–1330.
- BRAINE, Martin. Children's First Word Combinations. *Monographs of the Society for Research in Child Development* 41 (1976): 1–104.
- CHILDERS, Jane, Michael TOMASELLO. The Role of Pronouns in Young Children's Acquisition of the English Transitive Construction. *Developmental Psychology* 37 (2001): 739–748.
- CHOMSKY, Noam. *The Logical Structure of Linguistic Theory*. New York: Plenum, 1975.
- CHOMSKY, Noam. *Lectures on Government and Binding*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1981.
- CHOMSKY, Noam. *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. New York: Praeger, 1986.
- COMRIE, Bernard. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- COSTA, Joao, Naama FRIEDMANN. Children Acquire Unaccusatives and A-movement Very Early. Martin Everaert, Marijana Marelj, Tal Siloni (eds.). *The Theta System: Argument Structure at the Interface*. Oxford Studies in Theoretical Linguistics 37. Oxford: Oxford University Press, 2012, 354–378.
- FISHER, Cynthia, David G. HALL, Susan RAKOWITZ, Lila R. GLEITMAN. When it is Better to Receive Than to Give: Syntactic and Conceptual Constraints on Vocabulary Growth. *Lingua* 92 (1994): 333–375.
- GLEITMAN, Lila R. The Structural Sources of Verb Meaning. *Language Acquisition* 1 (1990): 3–55.
- HUTTENLOCHER, Janellen, Patricia SMILEY, Rosalind CHARNEY. Emergence of Action Categories in the Child: Evidence from Verb Meanings. *Psychological Review* 90 (1983): 72–93.
- LEE, Joanne N., Letitia R. NAIGLES. The Input to Verb Learning in Mandarin Chinese: A Role for Syntactic Bootstrapping. *Developmental Psychology* 41 (2005): 529–540.
- LIEVEN, Elena. Building Language Competence in First Language Acquisition. *European Review* 16 (2008): 445–456.
- LIEVEN, Elena, Julian PINE, Gillian BALDWIN. Lexically-based Learning and Early Grammatical Development. *Journal of Child Language* 24 (1997): 187–219.

- LORUSSO, Paolo, Claudia CAPRIN, Maria Teresa GUASTI. Overt Subject Distribution in Early Italian Children. Alejna Brugos, Manuella R. Clark-Cotton, Seungwan Ha (eds.). *A Supplement to the Proceedings of 29th Annual Boston University Conference on Language Development*. Somerville: Cascadilla Press, 2005.
- MACWHINNEY, Brian. The Emergence of Language Form Embodiment. *Monographs of the Society for Research in Child Development* 43 (1978): 1–123.
- NINIO, Anat. Model Learning in Syntactic Development: Intransitive Verbs. *International Journal of Bilingualism* 3 (1999): 111–131.
- PINKER, Steven. *Language Learnability and Language Development*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1984.
- PINKER, Steven. *Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge, MA: MIT Press, 1989.
- REINHART, Tanya, Tal SILONI. The Lexicon–Syntax Parameter: Reflexivization and Other Arity Operations. *Linguistic Inquiry* 36 (2005): 389–436.
- SNYDER, William, Nina HYAMS, Paola CRISMA. Romance Auxiliary Selection with Reflexive Clitics: Evidence of Early Knowledge of Unaccusativity. Eve V. Clark (ed.). *The Proceedings of the Twenty-sixth Annual Child Language Research Forum*. Stanford, CA: CSLI, 1995.
- SNYDER, William, Nina HYAMS. Children's Passives: The Role of Discourse Features. <https://william-snyder.uconn.edu/wp-content/uploads/sites/2834/2019/11/Snyder_Hyams_2008.pdf> 26.04.2021.
- TOMASELLO, Michael. *Constructing a Language: A Usage-based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.

Нина Илић

Сабина Халупка-Решетар

ПРОДУКЦИЈА ГЛАГОЛА У РАЗЛИЧИТИМ ФАЗАМА
УСВАЈАЊА МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА: ПОДАЦИ ИЗ СРПСКОГ

Резиме

Постојећа међујезичка истраживања усвајања глагола са различитом аргументском структуром дају супротстављене закључке. Док се у неким студијама дошло до резултата који говоре у прилог нативистичкој теорији усвајања језика, резултати других истраживања показали су да се усвајање језика, па и глагола, пре може објаснити у оквиру конструктивистичке теорије, где се продукција глагола на раном узрасту заснива на њиховој употреби. Главни циљ овог истраживања био је да испита којим редоследом се усвајају глаголи различите аргументске структуре (неергативни, неакузативни, антикаузативни, транзитивни и дитранзитивни глаголи) у српском језику као матерњем, те да на тај начин допринесе дебати о томе да ли је усвајање језика условљено генетским наслеђем или је оно резултат спољних утицаја (изложености и учења). Тестирано је укупно двадесет глагола, по четири од сваког типа. Укупно смо тестирали осамнаест испитаника, који припадају следећим узрастним групама: 18–21, 23–25, 31–33, 35–38, 39–43 и 48–52 месеци (по троје у свакој групи). Техника прикупљања података је била елицирана продукција у којој су коришћене играчке и визуелни материјал. Иако је узорак испитаника био мали, забележене су значајне разлике међу групама. Испитаници у најмлађој групи су углавном продуковали транзитивне и неергативне глаголе (код којих постоји каноничка веза између субјекта и агенса), као и неколико неакузативних глагола, али није било дитранзитивних нити антикаузативних глагола. Овај тренд се уочава и у следећој узрасној групи, али су овде испитаници били знатно успешнији у продукцији. Први пут су се јавили дитранзитивни глаголи. Антикаузативни глаголи су се први пут јавили у трећој групи испитаника. Ова група је продуковала готово све неергативне, неакузативне и транзитивне глаголе, али је још увек имала потешкоћа са продукцијом антикаузативних и дитранзитивних глагола. Продукција у наредне три групе је била доста слична, имајући у виду да су испитаници успешно продуковали готово све циљне глаголе, без обзира на њихову врсту. Резултати истраживања указују на то да деца на нижем ступњу развоја језика теже

продукују глаголе комплексне аргументске структуре (оне код којих је присутан трећи аргумент или оне код којих се одвија комплексан синтаксички деривациони процес). Усвајање глагола почиње усвајањем транзитивних и неергативних глагола, потом се усвајају неаузивни глаголи, док усвајање дитранзитивних и антикаузивних глагола касни. Важно је истаћи да су испитаници адекватно употребљавали морфологију глагола од најранијег узраста, што сведочи о њиховој способности да класификују глаголе као чланове кохерентне синтаксичке категорије, која се разликује од категорије именица, што говори у прилог нативистичкој тези о усвајању језика.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
nina.ilic@ff.uns.ac.rs
halupka.resetar@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 5. маја 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Мирјана Петровић-Савић

ТРАГОВИ КРАТКОГ АКУТА У ГОВОРИМА СЕВЕРОЗАПАДНЕ СРБИЈЕ*

У овом раду износе се наши први резултати истраживања о кратком акуту на терену северозападне Србије (Јадар, Рађевина и Подгорина). Грађа, расположива у овој прилици, показује да се овај стари акценат среће у вишесложним речима и да га има код готово сваке врсте речи.

Кључне речи: дијалектологија, кратки акут, краткоузлазни акценат, северозападна Србија, Подгорина, Рађевина, Јадар.

This paper presents the preliminary results of the research on the short acute accent in the territory of northwestern Serbia (Jadar, Radevina and Podgorina). The material which was available at this moment shows that this old accent is found in multisyllabic words, in almost all parts of speech.

Key words: dialectology, short acute accent, short rising accent, northwestern Serbia, Podgorina, Radevina, Jadar.

У претходном истраживању пажњу смо посветили остацима неоакута (дугог акута) на терену северозападне Србије (Петровић-Савић 2020). Овога пута предмет нашега интересовања јесте кратак акут, тј. његово постојање на истом терену (Рађевина, Јадар, Подгорина, Колубара и Посавотамнава). На овом месту изнећемо прелиминарна сазнања са терена; уједно, то су и прве потврде о постојању, односно чувању, макар у траговима, овога старог акцента на територији Србије, и то на терену шумадијско-војвођанског дијалекта.¹

Простор северозападне Србије чини широк терен, једним делом је истражен,² а истовремено је и област која чека прецизније утврђивање граница појединих језичких појава. Откриће незамењенога јата на овом простору и објашњење његовога порекла (в. Реметић 1981; 1981а), привукло је велику пажњу домаће науке. Оно једну типично шумадијско-војвођанску говорну зону осветљава из угла пре миграција које су знатно измениле језичку слику. Резултати нашега истраживања указују на чување и кратког акута, поред раније потврђеног дугог, још једне значајне предмиграцијске црте. Наш циљ је да у овом прилогу на обухваћеном простору региструјемо појаву. У будућим испитивањима намера нам је одредити границе овом архаизму на простору (северо)западне Србије.

* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 од 14.01.2021. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Драгољуб Петровић у свом раду *О крајњем акућу* разматра „проблем кратког акута у штокавским говорима од сарајевске околине, преко источне Босне и Посавине, до доње Подравине, Барање и западне Бачке, а прегледани су сви опсежнији доприноси познавању проблемског комплекса о коме је реч” (2018: 26).

² О степену испитаности шумадијско-војвођанског дијалекта, као и говора у овом делу северозападне Србије, в. Бошњакковић – Радовановић 2009.

Акценатски архаизам који овде посматрамо до сада није био примећен на простору обухваћеном овим истраживањем. Са старим акутом у дугим слоговима (зато и лакше уочљивијим), ситуација је нешто другачија: пошто је крајем XIX века откривен у чакавским говорима, назван је „чакавским акутом”. У штокавским говорима најпре је регистрован у посавским, па подравским и источnobосанским, а не тако давно и у косовско-ресавском и шумадијско-војвођанском дијалекту (Петровић 2018: 27). Према Петровићевим речима, „требало је да прође још цео век да би се схватило да такав акценат постоји и у кратким слоговима” (2018: 27).³

Поједини истраживачи (Brozović 1966; 2007; РЕМЕТИЋ 1981, VALJAVEC 1983) на делу терена источnobосанског дијалекта учили су краткоузлазни акценат на месту краткосилазног, притом се не упуштајући у питање његовог порекла (РЕМЕТИЋ 2004: 604). Поведен таквим записима са терена, Ивић је и казао да „у простору између Криваје и Босне у сливу Фојнице срећу се и понегде генетички нејасни примери са ` уместо ` на првом слогу (*шума*, *слуша*)” (1988: 73), а да изгледа као да се разлика између двају старих кратких акцената није сачувала нигде (1988: 76). Драгољуб Петровић напомиње да „на такво Ивићево схватање треба, напосто, гледати као на предубеђење да се један тако крупан архаизам не може сачувати у говорима у којима су се усталиле многе друге, и крупније, новоштокавске иновације” (2018: 28). О постојању, дотада неуоченог, прозодијског система научној јавности пажњу скреће Слободан Реметић (2004) који је, према речима Драгољуба Петровића, „основни аспект тога проблема лингвистички прецизно дефинисао” (2018: 27). Реметић је у свом раду посвећеном прозодијском систему Кладња и околине дошао до закључка да је на том терену присутан шесточлани акценатски ситем : према три дуга постоје и три кратка акцената (2004: 655).⁴ Вођени наведеним сазнањима о упадљивим архаизмима на терену северозападне Србије, почели смо трагати за нашим „необичним и неочекиваним” краткоузлазним акцентом на месту где се очекује краткосилазни, како се у литератури до сада бележио, а како смо и ми чинили до сада. У вези са тим, требало би подсетити на опште уверење у науци „да су се у току историјског развоја прозодијског система код Срба и Хрвата два стара кратка акцената свела на један, на вредност коју именујемо краткоузлазним акцентом” (Ивић 1988: 76). Међутим, показало се да, на територији обухваћеној овим истраживањем, ситуација доста подсећа на ону у Кладњу и околини, коју је С. Реметић представио у својим радовима (2004; 2009).

Постоји неколико општих дијалектолошких описа који у целости или делом обухватају овде обрађиван терен (в. Николић 1966; 1968; 1969; РЕМЕТИЋ 1981; РЕМЕТИЋ – ИВИЋ 1981, ПЕТРОВИЋ 2005; РАДОВАНОВИЋ 2006; 2014), али два стара акута нису регистрована. Корпус који нам је и овога пута на распола-

³ Не треба изгубити из вида чињеницу да је Павле Ивић истакао да се у појединим говорима источне Славоније јавља необичан изговор краткоузлазног акцената „у речима где тај акценат није на крајњем слогу: *бојџиш*, *јѣднѣко*” напомињући да је овакав акценат „полудуг и без силазности” (Ивић 2001: 265).

⁴ По логици утемељеној на начелу симетрије идеја о кратком прасловенском акуту наметнула се крајем деветнаестог века руском филологу А. Шахматову (в. UZAREVIĆ 2016: 198).

гању јесте грађа из Јадра, Рађевине, Подгорине и ограничено⁵ из Колубаре и Посавотманаве.⁶ Током сакупљања грађе у селима Осладић (2006) и Липеновић (2005; 2006), на маргини уз поједине лексеме, бележили смо „као да није краткосилазни акценат”, „личи на краткоузлазни”, „као да није прави краткоузлазни акценат”, али смо – тада на почетку научног формирања – ипак, сва та „сумњива” места акцентовали кратким силазним акцентом. Приликом писања рада *Преношење акцената на њроклијику у говору Рађевине* (Петровић-Савић 2012), примери од раније окарактерисани као сумњиви, постали су нам јаснији, посебно када смо их сравнили са онима који су недавно идентификовани за Кладањ и Плаховиће (Реметић 2004; 2009). Након поновног преслушавања трака из Рађевине, овога пута са потпуно другим циљем и сазнањем да у овој области већ постоји дуги акут, испоставило се да је присутан овај необичан акценат (ˊ), који је, према нашем слушном утиску, ближи час кратком силазном, час кратком узлазном. Ово сазнање нас је подстакло да, изнова, преслушамо материјал који имамо и из околних области. Овога пута на, условно речено, сумњивој позицији, а на месту које одговара старом кратком акуту нисмо бележили краткосилазни акценат. Поведени сазнањем о могућном постојању старог кратког акута, поред посведоченог дугог, на територији северозападне Србије, сакупљање ономастичке грађе на терену Јадра⁷ искористили смо да проверимо познаје ли и тај говор ову појаву. Аудио-записи које поседујемо, поменуто појаву потврђују у оном делу Јадра из којег имамо материјал.⁸ Ради потврђивања појаве на ширем простору, дошли смо и до грађе из још неколико подгорских села.⁹ У свакоме од њих препознали смо примере са старим кратким акутом.

Забележене примере наводићемо разврстане по категоријама речи у којима се јављају: глаголи, именице, придеви, заменице, прилози и речце, држећи се азбучног реда потврда, курзивом, иза којих у загради следи назив за пункт где је пример забележен. Акценат из техничких разлога бележимо знаком ˊ, на овоме месту без залажења у осетљиво питање његове акустичке вредности. Већина наших примера реализује се и с краткосилазним акцентом.¹⁰

1) У *глаголским* облицима кратки акут бележили смо у следећим примерима:

А ако *бӳдѣ њрѣбало* (Ставе). Подѣљена, ова̋ко *ви̋си* (Остружањ). При̋чѣ ми је како је *л̋а̋говѣ* (Коњуша). *Гл̋ѣгајѹ* сад по ђв̋им д̋ан̋ма (Бела Црква). *Ж̋а̋њѣ* се

⁵ В. фусноту 13.

⁶ У селу Осладић, које припада Подгорини, и Липеновићу у Рађевини, грађу смо сакупљали 2005. и 2006. године за потребе *Српског дијалектолошког аџласа*. За исте потребе је сакупљана грађа и у селу Зукве у Посавотманави и у Боговађи у Колубари. У свим осталим пунктovima који не припадају Рађевини, грађа је сакупљана у последњих неколико година. На терену Рађевине, у одређеним временским интервалима, грађу смо сакупљали од 2003. године до данас. То је иста грађа на којој смо пратили дуги акут (в. Петровић-Савић 2020).

⁷ Јадар је област којој недостаје монографски опис говора. По свему судећи, то је терен на којем се може чути и шумадијско-војвођански и источнохерцеговачки дијалекат. Потребно је утврдити границу међу овим дијалектима.

⁸ Тренутно располажемо грађом из следећих села: Тршић, Цикоте, Симино Брдо, Бадања, Јаребице и Сипуља.

⁹ Царина, Гуњаци, Лопатањ и Остружањ.

¹⁰ Забележени су и случајеви у којима информатор исту лексему изговара и са кратким акутом, али и са кратким силазним акцентом: *ѡр̋а̋ѡрци* : *ѡр̋а̋ѡрци*, *к̋а̋на* : *к̋а̋на*, *бр̋а̋на* : *бр̋а̋на*.

српом (Врбић). Кòло *йїрā* (Врбић). Кòње *јāловē*, а бикове тўцајў (Осладић). Дāо им да *јēгў* (Остружањ). *Кўвā* се тò (Липеновић). Нїсу се *мāзале* (Ставе). Кад *нòси* мāјка дēте (Ставе). Да вòдї рāчўн да нē би *йāла* (Бела Црква). Пēтò кукурїчē, *йēвā* (Осладић). Да се *йўцā* кад се йзводи млāда (Бадања). Дēца су *сїйїла* (Комирић). *Сїйїле* јāгоде (Бела Црква). *Чēкали* су бēбу седāмнēс гò дїна (Бадања).

2) Код *именица* смо овај акценат забележили у следећим примерима:

Па бїла му *бāба* (Осладић). Ймају *бāре* (Симино Брдо). Мòж да му бўдē *брāйї* (Толисавац). Ондāк кад изведē, *брāйї* изведē ако ймā брāта, ако нēмā, *рòђāк* (Врбић). Йдē *брāчино* вāлџа ў онò (Осладић). Кўћо, тò је црвени *вēйшар* (Ставе). И рēкнē дòбро *вēче* (Ставе). *Вїгрице* (Осладић). *Гљїве* (Осладић). Тò је било педесēтї *їòдїнā* (Сипуља). Ймајў и *йўске*, *јā*, и *йўске*, *йўщце* (Осладић). Бїò сам дēчāк, бїла је *жēйва* (Толисавац). Звāнā *жēйва*, *жēйва* (Осладић). А овāј је йзнò мāло *жїйїа* (Ставе). Пòспēш веселāк *жїйїом* (Ставе). Мēтнē јēдно зрño *жїйїа* у пòгачу (Ставе). Донēсē се *јāбука* (Осладић). Онда она бāцā *јāбуку* (Врбић). Сад кòрїсте у *јēла* (село Осечина). *Кāйа*, кāпа се нòсила òбавēзно (Ставе). *Клўче*, на *клўче* (Осладић). Мēтнē се *крїа*, дрòњ"ца кāка (Ставе). Зā мене је *кўћа* (Шљивова). Учили се код *кўћē* дòмāйї задāтак (Липеновић). Йдēмо *кўћи* (Гуњаци). Склòнї уз *кўћу* (Ставе). Штò нē почисти и *кўћу* (Цикоте). Прē смо ймали *кўче*, кēра (Осладић). Они, *лїсїйови* (Лопатањ). Мāло *лўка* бēлог (Бела Црква). Узмēш бēлòг *лўка* (Бела Црква). Узмēш *лўка* (Бела Црква). Кāже мēни, *мāма*, штā рāдїш (Ставе). *Мāйїер* жēну и трòје дēцē (Сипуља). А *Мāйїер"це* кад су ондā се вēжў мāјке (Бела Црква). *Мāчке* (Осладић). *Мòйїка* је дўгачка (Бадања). А он *мўка* нē верујē. (Ставе). У мēнē снāја рòд"ла *мўшко* (Ставе). А и она *Срїкиња* (Ставе). Зòвē се *нēрāсїй*, кòјї нїје ўштројен, *нēрāсїй*, *јā*, *нēрāсїй*. (Осладић). *Òбрва* (Липеновић). Ймајў прāпòрци, *йрāйòрци* (Осладић). За врēме *рāйїа*, нòс"ли смо чēтрї гòдине дрвенē òпāнке (Липеновић). Штò је мēрена *рāка* (Остружањ). Јā сам завршиò прē *рāйїа* чēтрї рāзр"да òснòвнē шкòлē (Липеновић). Па дòђē *рòдбина*, рòдбина дòђē (Врбић). До Сāвē до *мòсїа* (Равнаја) Онда *свāдбе*, ў јесēн кад пòчнў *свāдбе* (Толисавац). *Слāмар"це* нāпуњене *слāмò* (Осладић). Да ўђē у *сòбу* (Шљивова). Дāћу ја њòј *сòка* (Симино Брдо). Да бòдў са *шāйїòм* (Тршић). Вēли, *ўрнебēс* је (Толисавац). *Ўсна* (Липеновић). Кад се рòд"ла *ўсна* бїла рāсечена (Шљивова). Останē *ўсна* зāрезāна (Бела Црква). Свāка *чўда* прāвē (Шљивова). *Шўме* су йстò тākò (Симино Брдо).

3) *Придеви* у којима смо бележили кратак акут:

И *вēsели* (Бадања). *Дїмљено* мēсо (Бела Црква). Сўкња штò *дўжā* (Ставе). Нāрòд је прē бїò *здрāв* (Бела Црква). *Йсїйò* сїто (Липеновић). Овї кòјї су *јāчїй*, обāрајў (Толисавац). Кòд менē бїла *кòњскā* кòла (Врбић). *Кòжнò* (Осладић). Свї велē онò *кòжно* (Ставе). *Кўвāнї* кўпус, мēсо *кўвāно* (Осладић). *Мēкано* (Осладић). Кòлко је она *мòйна* (Ставе). На *Нòвў* гòд"ну (Гуњаци). *Пўн* онāј камїòн (Бела Црква). Гāјбе *йўне* (Бела Црква). Ёво ме на мēсту дē сам *рòђен* (Шљивова). Јā сам зātò Бòгом *рòђен* (Липеновић). *Срēйна* ћеш бїти (Ставе). *Срїски* сам чїтò, чїтò сам српскї (Липеновић). Мòрā да бўдē *шòйло* (Бела Црква). Пòўњава, *йò"йло* (Осладић). Дугāчко, знāш, а *ўско* (Бела Црква). Тї *сїй"чен* да нāс лēчїш (Гуњаци).

4) *Заменице* са забележеним кратким акутом:

Нēко пòбегнē сām (Врбић). *Нēко* ће кāзати (Липеновић). Нē в"ди *нїко* (Шљивова). *Нїкòм* нїшта (Ставе). *Нїцїйїа*, врат"ли тò (Ставе). Ако *нїцїйїа*, ондā ћеш

у бoлн^нцу (Бела Црква). Па н^нш^ни^на, б^нац^не (Толисавац). Да се п^нер^не н^нш^ни^на (Ставе). На н^ни^но кoлo кo н^нагаз^ни, он мoр^на д-обoл^ни (Бела Црква). Н^нш^ни^нхoвe з^нем^нл^не (Толисавац). Ал' н^неш да узм^неш б^ниш^ну б^ниљку (Ставе). Св^нако н^нештo о^нне дoб^нац^нн^нти (Кржава). Св^наш^ни^на је дoб^нрo зн^нати (Ставе).

5) Прилози са забележеним кратким акутом:

А *тoрe* ш^нирoк п^натoс (Осладић). П^нит^нај н^нег^на је л oн п^нрoж^ни^нњo н^не^нк^наg (Ставе). *О^нг^на* н^наши л^нј^нуди (Липеновић). *О^нг^на* је уч^нит^нел^ница (Липеновић). Б^ни^нло је овде у с^нелу н^не^нк^наg св^нег^на (Сипуља).

6) Код једне речце забележили смо праћену појаву:

М^нб^нж^на је пр^не, р^наниј^не б^нило (Толисавац). *М^нб^нж^на* је oн м^нен^не в^нидиo (Цикоте).

У изложеном материјалу кратки акут бележимо код именица, глагола, придева, заменица, прилога и речци. На основу расположиве и овде приказане грађе, по бројности потврда, предњаче именице. Наш корпус сматрамо репрезентативним јер показује типичне примере за ову акценатску појаву. Према наводима из литературе, којима наши примери и одговарају, кратким акутом се „може посматрати само онај ‘варијетет’ кратког силазног акцента који се, у познатим позицијама, на претходни слог преноси као ‘краткоузлазан’: *кoрa*: *иoд кoрy* „за разлику од циркумфлекса који се увек везује за почетну мору” *вoгy*: *иo вoгy* (Петровић 2018: 32) јер „početni akutski slog čuva akcenat kada ga poseđuje” (NEDELJKOVIĆ 1970: 116).¹¹ Неопходно је истаћи да се, за ово истраживање, количина грађе, гледано по пунктовима, знатно разликује од једнога до другoга као и то да нам пунктовима нису равномерно распоређени по целој територији. У наредним истраживањима настојаћемо кориговати ове недостатке. Зато и у овом прилогу саопштене доказе сматрамо прелиминарним, односно својеврсном најавом прецизнијег утврђивања правца простирања и ширине обухвата ове значајне прозодијске особине.

Забележени и овде изнети примери наводе нас на закључак да је простор северозападне Србије (Јадар, Рађевина и Подгорина) терен где се кратак акут чува, макар и у траговима. Примери предочени на овом месту јасно показују да се он није у потпуности изједначио са краткосилазним акцентом. Јавља се напореда са њим, али се краткосилазни чешће чује, те стога и сматрамо да кратки акут представља његову прозодијску варијанту. Након регистровања дугог акута на овом терену, на основу овде изложене грађе можемо закључити да је истраживана област ареал где се стари кратки узлазни акценат није увек изједначио са кратким силазним. Ситуација, на неки начин, одговара оној у Кладњу за коју Слободан Реметић тврди да је таква да према три дуга стоје и три кратка акцента (2004; 2009). У нашим примерима са кратким акутом, у изговору се чује узлазна интонација, али другачија од оне која је присутна код новоштокавског краткоузлазног акцента. Ако су друга два кратка акцента означавани као *с^ниoри* и *б^нрзи*, овај би се могао назвати *равним* (уп. РЕМЕТИЋ 2004: 655). У овом раду кратак акут обележавамо знаком ^н.¹²

¹¹ „Nova uzlazna (akutska) intonacija na kratkom vokalu, koja se u stvari udružuje i jednači sa starom uzlaznom intonacijom na drugom vokalu razlikujući se od nje uglavnom time što pada na vokale drugog tembra” (NEDELJKOVIĆ 1970: 122).

¹² Лично смо ближи решењу које је применио Реметић (2004; 2009), али немамо техничких могућности за његову реализацију.

Акцентску појаву којој смо овде посветили пажњу, није сасвим лако уочити јер изискује нарочите околности да би се утврдила у говору, и снимљеном и живом. На то, најпре, утиче сразмерно ниска учесталост потврда за кратак акут, а с друге стране, знатно је више потврда са краткосилазним акцентом. У овој прилици довољно је регистровање мелодијске компоненте кратког акцента с акутском интонацијом на местима која, историјски, одговарају кратком акуту, мелодије која опонира краткосилазном акценту, уобичајеном за истраживану област која припада четвороакцентском систему. Да би се прецизирао карактер такве тонске линије, потребна су додатна истраживања.

Северозападна Србија с пунктовима у којима су потврђени трагови кратког акута.

Исцртани ареал и пунктови обухваћени истраживањем, може бити да не представљају и крајње тачке где се чувају остаци овог акцентског архаизма.¹³

¹³ У делу нашега материјала из једнога села у Посавотамнави (Зукве) и једнога у Колубари (Боговађа), забележили смо неколико примера које бисмо могли посматрати као назнаку да је појава, коју овде пратимо, присутна и на том терену (*Вѣрујѣм* (Зукве). *Вѣзѣ* се сѣнице (Боговађа). *Ниси* трѣбала да ми *нѣсѣш* (Зукве). *Жиле* од дрѣвета (Зукве). *Пушкама* (Боговађа). *Усна* (Зукве). У *шѣјалу* (Боговађа). Тѣлко *нѣрѣзан* (Зукве). *Сјѣрена* (Зукве). Због недостатка грађе и из других пунктова у овим двама областима, за будућа додатна истраживања о потенцијалном присуству кратког акута, који је због своје посебности и теже уочити од дугог (који је потврђен у наведеним местима, уп. Петровић-Савић 2020), планирамо проширити мрежу пунктова. За полазиште ћемо искористити већ сакупљени материјал у поменутим пунктовима (Зукве и Боговађа).

Оно што нам се намеће као закључак јесте то да се ова појава може очекивати у троуглу између река Дрине, Саве и Колубаре. На основу свега реченог отвара се питање докле се посматрана особина простире на истоку наше територије. Такође, на основу овог материјала, намеће се питање, може ли посматрани архаизам представљати непрекинут ареал од наше, засад, најисточније тачке, па до околине Кладња,¹⁴ као и то докле ће ићи према северу и југу. У којој мери ће се, на овим просторима, поклапати са друге две архаичне црте потврђене на овом терену: незамењеним јатом и дугим акутом.

Сјисак њункџова њо областима: Јагар (Бадања, Симино Брдо, Сипуља, Тршић, Ступница), *Рађевина* (Бастав, Бела Црква, Врбић, Комирић, Коњуша, Кржава, Липеновић, Равнаја, Ставе, Толисавац, Шљивова), *Подгорина* (Гуњаџи, Лопатањ, село Осечина, Осладић, Остружањ) (в. карту).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошњакковић, Жарко, Драгана Радовановић. Степен испитаности народних говора на подручју шумадијско-војвођанског дијалекта. *Јужнословенски филолоџ* LXV (2009): 229–265.
- Ђуркин, Веселина. *Лексика Уљевика и Забрђа*. Сомбор: Педагошки факултет, 2006.
- Ивић, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* XLI/2 (1998): 113–132.
- Ивић, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација II. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* XLII (1999): 303–354.
- Николић, М. Берислав. Главније акценатске особине у говору Ваљавске Колубаре. *Зборник за филолоџију и лингвистику* IX (1966): 77–95.
- Николић, М. Берислав. Тршићки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII (1968): 367–463.
- Николић, М. Берислав. Колубарски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII (1969): 1–71.
- Петровић, Драгољуб. О кратком акуту. Драгомир Козомара, Слађана Цукот (прир.). *Зборник радова посвећен проф. др Милану Драјичевићу*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци – Филолошки факултет, 2018, 26–44.
- Петровић, Мирјана. Основне фонетске особине рађевског села Бела Црква. *Прилози проучавању језика* 36 (2005): 269–292.
- Петровић-Савић, Мирјана. Преношење акента на проклитику у говору Рађевине (на грађи из трију села: Бела Црква, Мојковић и Ставе). *Прилози проучавању језика* 43 (2012): 215–235.
- Петровић-Савић, Мирјана. О траговима неоакута у говорима северозападне Србије. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* LXIII/1 (2020): 131–139.
- Радовановић, Драгана. Морфолошке особености говора средње Колубаре. *Српски дијалектолошки зборник* LIII (2006): 189–374.
- Радовановић, Драгана. Говор Ваљевске Подгорине. *Српски дијалектолошки зборник* LXI (2014): 7–366.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* XXVII (1981): 7–105.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Питање икавизма шумадијско-војвођанског дијалекта у свјетлу потврде фонолошког јата у неким србијанским говорима. *Научни сасијанак славистиа у Вукове дане* 10/1 (1981a): 103–108.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. О још једном незапаженом екавско-јекавском босанском говору. *Научни сасијанак славистиа у Вукове дане* 11/2 (1982): 181–186.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине. Јудита Планкош (ур.). *Животи и дело академика Павла Ивића*. Суботица – Нови Сад – Београд:

¹⁴ Треба имати на памети чињеницу да је ова појава, у траговима, забележена и у Семберији (Ђуркин 2006: 13).

Градска библиотека Суботица, Матица српска, Филозофски факултет у Новом Саду, Народна библиотека Србије, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2004, 651–660.

РЕМЕТИЋ, Слободан. Прозодијске одлике босанско-херцеговачких говора. *Годишњак за српски језик и књижевност* XXII/9 (2009): 437–454.

*

БРОЗОВИЋ, Dalibor. О проблему ијекавскоšćакавског (истонобосанског) дијалекта. *Hrvatski dijalektološki zbornik* II (1966): 119–208.

БРОЗОВИЋ, Dalibor. Govor u dolini rijeke Fojnice. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 13 (2007): 243–425.

НЕДЕЛЈКОВИЋ, Olga. Problem istorije južnoslovenskog akcenta. *Filologija* 6 (1970): 113–129.

РЕМЕТИЋ, Slobodan, Pavle Ivić. Vijaka (OLA 49). (ur. Pavle Ivić). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, 423–430.

УŽАРЕВИЋ, Josip. Aleksej Šahmatov i problem posavskog akuta. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20 (2016): 189–207.

Mirjana Petrović-Savić

TRACES OF THE SHORT ACUTE ACCENT IN THE SPEECHES OF NORTHWESTERN SERBIA

Summary

This paper presents the preliminary results of the research on the short acute accent in the territory of northwestern Serbia (Jadar, Rađevina and Podgorina). In the presented material, the short acute accent is registered in nouns (*brá̋t, ží̋le*), verbs (*jě̋ du, žán̋je*), adjectives (*jáč̋i, rō̋đen*), pronouns (*ní̋ ko, ní̋ šta*), adverbs (*gō̋re, nē̋ kad*), and particles (*mō̋žda*). Based on the material presented in this paper, nouns dominate in terms of the number of examples confirming the accent's presence. We deem the collected corpus to be representative because it contains examples typical of this accent phenomenon. The presented examples lead us to the conclusion that the studied terrain in northwestern Serbia is an areal where the short acute accent is preserved, though in traces. The analyzed examples clearly demonstrate that the short acute accent has not merged with the short rising accent. They appear in parallel, though the short rising accent is more frequently heard. Accordingly, we believe that the short acute accent is its prosodic variant.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs

(Примљено: 31. августа 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Бојана Вељовић Поповић

ОДНОС ИНСТРУМЕНТАЛА, НОМИНАТИВА И ВОКАТИВА У СЛУЖБИ ПРЕДИКАТИВА У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ

У раду се анализира употреба инструментала, номинатива и вокатива у служби предикатива уз глаголе *zvati* (*se*), *nazvati* и *prozvati* у тутинско-новопазарско-сјеничком говору. Циљ је да се утврди фреквентност сваке од наведених падежних форми у овој синтаксичкој функцији, синтаксичко-семантички услови који омогућавају њихову реализацију, те могућност њихове заменљивости у истом синтаксичком окружењу. Посебна пажња посвећује се анализи вокатива у овој синтаксичкој служби, која му је иначе несвојствена, те се настоји закључити на који начин је могло доћи до њеног развика.

Кључне речи: предикатив, инструментал, номинатив, вокатив, говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице.

This paper analyses the use of instrumental, nominative and vocative functioning as predicatives with the verbs *zvati* (*se*), *nazvati* and *prozvati* in the speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica. The goal is to determine the frequency of each of the given cases in this syntactic function along with the syntactic-semantic conditions that enable their realization and thus provide the possibility for them to be exchanged in the same syntactic environment. Special focus is placed on the analysis of the vocative in this function, which is atypical, in an attempt to determine in which way this usage may have developed.

Key words: predicative, instrumental, nominative, vocative, speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica.

1. Увод. У овом раду, на дијалекатском корпусу прикупљеном теренским истраживањем, анализирамо употребу инструментала, номинатива и вокатива у служби предикатива¹ у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице², који припада северном поддијалекту зетско-сјеничког дијалекта. Ограничићемо

¹ У раду користимо термин *предикатив* имајући у виду да се за инструментал у овој служби у србистичкој литератури употребљава термиолошка синтагма *предикативни инструментал*. О постојању различитих термина у стручној литератури детаљније в. Ковачевић 2015: 47–51.

² Истраживањем су обухваћена 102 пункта, од којих је 51 село на територији тутинске општине. Наводимо њихов списак и скраћенице које су коришћене у раду:

Баћица (Ба), Биохане (Би), Блаца (Бл), Бороштица (Бо), Брегови (Бр), Врба (Вр), Врујца (Вру), Глухавица (Гл), Глоговик (Гло), Годово (Го), Гурдијеље (Гу), Делимеђе (Де), Дегане (Дег), Добри Дуб (Д. Дуб), Добриња (До), Долово (Дол), Дулебе (Ду), Ђерекаре (Ђер), Ервенице (Ер), Жирче (Жи), Жупа (Жу), Кељеполје (Ке), Коваче (Ков), Кониче (Кон), Кочарник (Коч), Лескова (Ле), Липица (Ли), Мелаје (Ме), Митрова (Ми), Набоје (На), Островица (Ост), Паљево (Па), Пероше (Пе), Пленибабе (Пл), Попе (По), Пресло (Пр), Пружањ (Пру), Рамошево (Рам), Рачиће (Рач), Рудница (Руд), Руђа (Ру), Саш (Са), Сврачиће (Св), Смолућа (См), Старчевиће (Ст), Струмце (Стр), Суви До (С. До), Тутин (Ту), Црниш (Цр), Шароње (Ша), Шипче (Ши).
У Новом Пазару обишли смо 26 пунктова:

Багри (Баг), Балетиће (Бал), Бобовик (Боб), Богоровина (Бот), Брђани (Брђ), Вучја Локва (В. Лок), Избице (Из), Јошаница (Јо), Јуковача (Ју), Кашаљ (Ка), Козарево (Коз), Лече (Леч), Лукаре (Лу), Неготинац (Не), Нетврђе (Нет), Осоје (Ос), Пожега (Пож), Прћенова (Прћ), Рајетиће

се на синтаксичку категорију допуне глагола типа *звaй̑и (се)*, *наз(и)вaй̑и (се)*, *ѣрозвaй̑и (се)*, који имају вредност именовања појмова са значењем живог или неживог. Посреди је синтаксичко-семантички конкурентна, али не и у потпуности синонимна нити подједнако фреквентна употреба наведених падежних форми. Употреба у предикативној позицији јесте једна од уобичајених функција инструментала и номинатива у српском језику. Појава вокатива у овој синтаксичкој позицији необична је, а у србистичкој литератури овај домен његове употребе до сада није описан, што указује на то да је посредни служба непозната стандарднојезичкој норми. У појединим дијалекатским студијама, о чему ће касније бити речи, бележе се примери употребе вокатива уз глаголе *звaй̑и (се)* и *назвaй̑и (се)*, с тим да се ова појава детаљније не анализира. Јављање вокатива уместо очекиваног инструментала или номинатива, примећено у нашој грађи, а присутно и у другим штокавским говорима, ову појаву маркира као дијалекатску, те је тако и у овом раду тумачимо³.

Посебна пажња у анализи посветиће се забележеним примерима у којима се у предикативу јавља вокатив. Утврдићемо разлоге појаве овога падежа у синтаксички несвојственој улози, упоредићемо синтаксичке, семантичке и прагматичке услове који омогућавају реализацију предикативног вокатива⁴, те степен учесталости појаве једног, другог, односно трећег падежног облика како бисмо открили евентуално постојање тенденције за унификацијом једног синтаксичког модела у овоме говору.

У наставку најпре дајемо преглед литературе и основне информације о граматичким категоријама које ће бити предмет анализе у овоме раду.

1.1. Номинатив и инструментал у служби предикатива у српском језику. Још од најранијих научних радова из области српско-хрватског језика увиђа се да су у предикативној служби уз глаголе *звaй̑и (се)*, *назвaй̑и (се)*, *ѣрозвaй̑и (се)* номинатив и инструментал синонимне јединице, али и да номинатив на употребном плану у конструкцијама овога типа превладава⁵ (уп. МАРЕТИЋ

(Ра), Рајчиновиће (Рај), Себечево (Се), Сопоћани (Со), Суха Ђуприја (С. Ђуп), Трнава (Трн), Цвијетње (Цв), Шавце (Шав).

Сјеничких пунктова је 25:

Баре (Бар), Бољаре (Бољ), Буђево (Бу), Врсјенице (Врс), Градац (Гр), Гошево (Гош), Дражевиће (Др), Дубница (Дуб), Дуга Пољана (Д. Пољ), Дујке (Дуј), Зајечиће (За), Карајукића Бунари (К. Бун), Кијевце (Ки), Кладница (Кл), Кнежевац (Кн), Трешњевица (Тре), Тријебине (Три), Тузиње (Туз), Угао (Уг), Цетановиће (Це), Црвско (Цр), Чедово (Че), Шаре (Шар), Штавал (Шт), Шушуре (Шу).

³ Ипак, током ексцерпције, посматрања грађе и прегледања литературе били смо у прилици да, сконцентрисани на овај проблем, више пута, у свакодневној комуникацији, у медијима и штампани запазимо примере са вокативом који су истога типа као они који ће се овде анализирати. Ово значи да је у питању језичка појава која карактерише и разговорни стил српскога језика, односно супстандардна, ненормирана синтаксичка реализација. У раду, ипак, остављамо по страни разговорни српски језик, с тим да сматрамо да би било значајно утврдити степен присуства оваквих конструкција и у овом стилском регистру.

⁴ У раду ћемо, не претендујући да сугеришемо на дефинитивно постојање ове категорије у српском језику, користити термин *ѣредикативни вокай̑ив*, као аналоган термину *ѣредикативни инструменёал / номинай̑ив*, дефинисаном у граматичкој литератури.

⁵ М. Ивић истиче да је предикативни инструментал граматичка категорија која води порекло из праиндоевропског језика, а нарочито је заступљена у словенским и балтским је-

1899: 579; Поповић 1964: 80; ВРАВЕС и др. 1966: 222, 239; СТЕВАНОВИЋ 1986: 449–450; КАТИЋИЋ 2002: 107–108; СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 2005: 287; ХЛЕБЕЦ 2008: 536–537; ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 376–377). Како истиче М. Ивић (2005: 156), „и поред тога што се употреба предикативног инструментала још увек одржава у језику, може се рећи да она не само што није нарочито жива, него се чак и лагано губи, уступајући место конструкцији са номинативом или с акузативом у зависности од глаголске управне речи”⁶. Узимајући у обзир фреквенцијски однос двеју категорија, односно разматрајући све учесталију употребу номинатива у предикативној служби А. Корин (1995: 79) поставља следеће питање: „(...) када и под којим условима треба признати да један облик или једна конструкција која је некада постојала у језику и сматрала се нормалном и књижевном, више не спада у књижевни језик?”⁷.

М. Стевановић (1986: 449–450) у овом значењском подтипу инструментала препознаје примарну семантику оруђа односно средства, те истиче да и у примерима типа: Ратка је називала само *набеђеним добровољцем* име у инструменталу у ствари има вредност средства за остварење онога што значи основни глагол. Испитујући појаву конкурентности падежних конструкција у предикативу, Д. Сааведра закључује да уз глаголе *звaйти (се)* и *назвaйти се* активна конкуренција инструментала и номинатива зависи од неколико услова. Наиме, онда када је предикатив властито име, када доминира функција називања, најчешће се користи номинативна конструкција, као у примеру: Звала се *Рајка Рагаковић*. Када је пак лично име употребљено у служби карактерисања, јавља се инструментал: (...) назвао је *Шајлоком у сукњи*. Инструментал се чешће употребљава и када се предикативом исказује назив с којим се говорник не слаже: (...) и да ти најмање не смета кад те називају *тврдицом, бездушним и саможивим створењем*; тј. њиме се сугерише да названо име није право име објекта (СААВЕДРА 2000: 137–138). У служби предикатива који представљају неутралан назив објекта сличан термину, без додатних семантичких обележја, доминира номинатив: (...) тај пламен у Црној Гори зову *илуча* или *свећа* (СААВЕДРА 2000: 138). Ауторка такође запажа да уз глагол *звaйти се*, који у већој мери означава ‘бити’, углавном долази номинатив, док уз *назвaйти се*, који је у већој мери у вези са значењем оцазоналности, доминира инструментал (СААВЕДРА 2000: 138). О инструменталу у нашој науци најдетаљније је писала М. Ивић (в. Ивић 2005). Инструментал у предикативној служби, истиче ауторка, „обележава шта постаје изван појам, какав нов физички, психички или друштвени лик стиче, било стварно, било привидно, у тренутку вршења глаголске радње” (Ивић 2005: 147). За наш рад о значаја је разматрање употребе предикативног инструментала

зицима, пре свега у пољском, руском и чешком. Српски језик није у већој мери развио употребу предикативног инструментала, те у том погледу долази тек на четврто место у породици словенских језика (Ивић 2005: 156).

⁶ Уз глаголе *преишворити*, *смайтрати* јавља се и акузатив са предлозима *у* и *за*, с тим да употребу акузатива не разматрамо будући да су предмет нашег интересовања глаголи са значењем *назвaйти* и *звaйти*, уз које акузатив као допуна не долази.

⁷ У другом раду посвећеном истој проблематици (CORIN 1999: 247–256) утврђује се обим повлачења предикативног инструментала преваходно у позицијама у којима овај облик потискује конструкција *за* + акузатив.

уз глаголе *назвайѝи* и *звайѝи*⁸, уз које инструментална форма долази као допуна онда када они значе „дати коме извесно име које не мора бити његово право нити му стварно одговарати” (Ивић 2005: 147). Инструментал уз глагол *назвайѝи* (= придавати некоме име које му стварно не припада) има исту семантику као и уз *звайѝи* (у значењу назвати) – „и овде, дакле, као и у другим случајевима, инструменталом се обележава појам који је у извесном смислу околиналан у односу на дато лице коме се приписује (исп. дистинкцију у савременом језику: *зову ја* (= придају му име) *Буџом* према *зове се* (= име му је) *Буџа*)” (Ивић 2005: 156). У *Синтакси савременој српској језика* (Пипер и др. 2005) разматра се употреба инструментала у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативне глаголе сложене рекције са семантиком ‘довођења неког појма у извесно стање’; ‘субјективног приписивања каквих својстава датом појму’ или ‘привидног стицања нових својстава од стране датог појма’. И овде се, између осталих, наводе глаголи *назвайѝи* и *звайѝи* у значењу ‘дати некоме име које не мора бити његово право нити му стварно одговарати’ (Пипер и др. 2005: 240–241). Најзад, Б. Хлебџ (2008: 539) закључује да се „номинатив иконички увек јавља у предикату онда када постоји референцијална једнакост појма у предикату и појма израженог у субјекту исте реченице. Нпр. *Посѝала је дирекѝор* (‘она’ = ‘директор’) (...) **Именовали су ја амбасадор* (‘он’ ≠ ‘амбасадор’)”. Као посебна група глагола издвајају се: *звайѝи*, *крѝиѝиѝи*, *наз(и)вайѝи* и *ѝрозвайѝи* због свеprisутног садржаја ‘речима узроковати да особа / нешто јесте са називом’. Њима следе имена којима неко некога (нешто) назива (Назвао га је „*јаѝга*” или Назвао га је: *јаѝга*), па се назив јавља у номинативу, као алтернативи инструменталу (Хлебџ 2008: 539–540)⁹.

1.2. Вокатив у служби предикатива. У три основне функције вокатива Ј. Вуковић (1971: 26) убраја: успостављање контакта између саговорника, одржавање постојећег контакта и појачавање контакта. У србистичкој и сербокроатистичкој граматичкој литератури вокатив се без изузетка означава као независтан падежни облик, неравноправан осталим падежним формама – он не зависи ни од једне друге речи у реченици и не показује никакав однос према било којој другој речи, нити је тешње везан за било који део реченице. Углавном врши функцију дозивне речи, или речи за скретање пажње на оно што се дотичном реченицом казује, па најчешће има карактер узвика и вредност експресивног средства помоћу којег се исказује неко осећање или расположење говорног лица (уп. Стевановић 1986: 171–172; Пипер и др. 2005: 653; Силић – Ранковић 2005: 200; Пипер – Клалн 2013: 328)¹⁰. Новије граматике

⁸ Дијапазон глаголских облика којима предикативни инструментал служи као допуна широк је. Тако М. Ивић издваја следеће: *учиниѝи*, *сѝвориѝи* (некога, нешто, таквим и таквим; довести некога или нешто у извесно ново стање); *ѝосѝавиѝи* (дати какав нов положај); *смаѝтраѝи* (придавати датоме појму својства која му не морају припадати) и др. (за увид у потпуни попис глагола и примере употребе инструментала уз сваки од њих в. Ивић 2005: 147–158).

⁹ У неким радовима посвећеним употребним карактеристикама овога падежа предикативна семантика се изоставља из фокуса интересовања – у раду Г. Вуковић (1967: 65–68) о инструменталу у Ћосићевим *Коренима* анализирају се инструментал оруђа, узрочни и инструментал места, док се предикативна служба не помиње.

¹⁰ Из наведеног се у граматикама једино изузимају случајеви употребе вокатива у народној поезији (*Неѝко беѝе Сѝрахѝиѝу Бане*), где се овај облик употребљава заправо у

карактеришу вокатив као морфолошку и прагматичко-семантичку категорију, а не као синтаксичко-семантичку, па се он анализира углавном кроз категорију вокативности у ширем смислу (Пипер и др. 2005: 650; Бабић 2011: 70). П. Пипер и И. Клајн (2013: 328) издвајају апелативни вокатив и експресивни вокатив, истичући да је права апелативност „могућа само у односу на реална бића (физичка или духовна) или фиктивна, измишљена бића за која се сматра да имају могућност усмеравања своје пажње”. Експресивни вокатив „карактеристичан је пре свега за обраћање предметима и појавама које говорно лице доживљава персонификовано, тј. као да су личности, нпр. *Београде, мој бели лабуде*” (Пипер – Клајн 2013: 328–329). М. Бабић (2011: 70, 79) примећује да је вокатив облик којим се номинује саговорник, што га приближава номинативу. Посебно се ово огледа у случајевима када функцију вокатива преузима номинатив, као у примерима: *Мајичић, ни корака натраг! Момак, може једна кафа?* (разг.); у којима је присутно обраћање мимо нормом прописаних узуса.

Ни код једног од наведених аутора не разматра се вокатив у предикативној служби у (суп)стандардној реализацији српског језика¹¹.

Једини рад у коме се помиње употреба вокатива у предикативној служби јесте прилог *Упоишреба вокативна у реченичној стурктури* Х. Булића (2014: 140–152), у коме се настоји доказати да у појединим својим реализацијама вокатив ипак може обављати одређене синтаксичке функције мимо оних које му се традиционално приписују. Аутор сматра да постоје случајеви у којима се вокатив појављује у површинској структури реченице, као у примеру: *Али не волим кад ме зове „мица-мацо”*. Наиме, како се наводи, облици вокатива овде нису типични управни говор, иако могу бити пореклом од управног говора или пак остаци неке реченице или конструкције. Но, будући да, за разлику од управног говора, немају висок ступањ самосталности, да нема паузе која би их одвајала од остатка реченице, ови облици вокатива боље су интегрисани у структуру реченице од оних који служе за дозивање или обраћање. Такође, могућност позиционирања енклитике у редоследу речи: *Мица-мацо* су је звали, не одговара реченицама са управним говором. Најзад, као најчвршћи аргумент аутор наводи немогућност изостављања вокатива из реченице уз задржавање истога значења глагола *звати*: **Али не волим кад ме зове*. На овом месту, закључује аутор, не може се употребити ни један други облик сем номинатива и инструментала (деталније в. Булић 2014: 140–152).

1.3. Синонимност падежних форми у предикативној служби у дијалектима српског језика. Инструментал и вокатив у предикативној служби обични су у говорима штокавског наречја и сразмерно често се помиње њихова

служби номинатива, тј. реченичног субјекта, али искључиво из потреба задовољења версификацијских начела. Стога се оваква, ограничена употреба, какве нема изван народне поезије, не сматра граматички релевантном (в. Марећ 1899: 571; Стевановић 1986: 172; Врбес и др. 1966: 235; Пипер и др. 2005: 650). Оваква служба вокатива назива се и песничким вокативом (Пипер – Клајн 2013: 329).

¹¹ Ни А. Марић (2013: 497–505) у раду у коме се бави формама и функцијама вокатива у српском и словачком језику не бележи примере предикативне употребе.

употреба у служби предикатива уз глаголе *звaй̄ти* и *назвaй̄ти*. За употребу вокатива у истој функцији пронашли смо примере само у двама студијама – о говору Левча и Параћинског Поморавља (Симић 1980: 7–146; Милорадовић 2003) – и то посвећеним синтакси падежа. Изван тога, предикативни вокатив помиње се једино још у студији о говору Горње Пчиње (Јуришић 2014: 367–534). Ваља, ипак, узети са резервом чињеницу да се у осталим описима говора предикативни вокатив не помиње – то не мора значити да не постоји, већ може бити у питању и то да, не бавећи се искључиво падежном проблематиком, аутори на овај тип синтаксичке реализације нису обратили посебну пажњу, приметили га и уврстили у своје описе.

Иако у повлачењу, предикативни инструментал још увек је жив у појединим народним говорима на различитим тачкама штокавске територије, док се у другима изгубио или је у поодмаклом процесу повлачења. Аутори у овој синтаксичкој позицији редовно бележе и номинатив, као конкурентну и форму у експанзији.

У студијама о говорима зетско-сјеничког дијалекта, који су истога типа као и идиом који ми описујемо, предикативна употреба инструментала/ номинатива углавном се не помиње. Једино се у опису говора Црмнице описује напоредна употреба ових падежа уз глагол *звaй̄ти*, уз који долази допуна у номинативу: *м̄й т̄о з̄о(в)ѐмо кар̄й̄ѐга*; *Т̄о у Црм̄н̄ицу з̄ој̄у в̄д̄ла̄й̄* (Милетић 1940: 500), али и у инструменталу: *Зов̄ѐ-га т̄ос̄й̄ог̄ар̄ом*; *Пр̄оз̄в̄али-су-га к̄а̄й̄ѐш̄а̄ном̄ ђд-гр̄иба* (Милетић 1940: 530). Током наших теренских истраживања, извршених 2020. године у селу Губавач, општина Бијело Поље, забележени је пример: *Т̄о се стар̄й̄ѐ ђсобе н̄ису зв̄але*, на пример, *нев̄ѐста ка-д̄о̄ђ̄ѐ*, *й̄меном*, *него а̄й̄ѐм* или *б̄ѐј̄ом*, или *н̄ѐк̄ако*; што указује на очување ове категорије на овом микроареалу. С друге стране, у говору Враке, уз глагол *звaй̄* забележена је само допуна у номинативу: *Т̄о су зв̄ал̄'и с̄т̄й̄убе* (Петровић 1974: 162).

Судећи по подацима из дијалекатских студија, предикативни инструментал најбоље се чува у говорима херцеговачко-крајишког дијалекта. У Лици је сасвим чест уз глагол (-)звaй̄ти: *М̄й га зв̄али Б̄й̄л̄а̄ком*; *ӯнуч̄ад га з̄ов̄у г̄ј̄ѐгом* (Драгичевић 1986: 188), а номинатив и вокатив се не помињу као конкурентне форме. У говору Љештанског уз глаголе *звaй̄ти*, *назвaй̄ти*, употребљава се поред номинатива и инструментал: *з̄ов̄ѐ га б̄ак̄суз*; *Н̄аз̄в̄ѐ га к̄ѐром* (Тешић 1977: 241). У Змијању је предикативни инструментал обичан једино уз глагол (*на*)звaй̄ти: *с̄т̄р̄ѐв̄ѐм* смо називали; *зв̄ала га Р̄ѐгом*, *н̄ѐ й̄ш̄а̄й̄ѐм* (Петровић 1973: 167), а појава номинатива и вокатива у овој позицији се не помиње. Исте податке налазимо и у студији о говору Баније и Кордуна (Петровић 1978: 134). М. Пижурица за говор Колашина, у поглављу о номинативу, констатује: „предикативни инструментал је репрезентован свега са неколико примера (Н̄аз̄в̄ала га е св̄а̄й̄м што ти н̄ѐ би п̄ало н̄ѐм ни у пом̄амилу, Зв̄ѐ се ја к̄ӯч̄к̄ѐм ако ми не пл̄атила!), што значи да проширује могућности реализације номинатива” (Пижурица 1981: 194). У говору Обада у босанском Подрињу уз глаголе *й̄ос̄й̄а̄й̄ти*, *й̄роз̄вaй̄ти*, *бӣй̄ти* (*јесам*), *на̄й̄рав̄ӣй̄ти се*, именски предикат стоји у номинативу, никад у инструменталу: *П̄ѐст̄ѐ е й̄ѐй̄ѐв̄ан*, *Пр̄оз̄ваше га м̄а̄һиа (...)* Уз глагол *звaй̄ти* бележене су обе могућности: а) св̄ѐ зв̄али *ш̄ар̄ње* [о]б̄ѐицу; б) св̄ѐ ђн њ̄ѐга зв̄аѐ *й̄ѐбр̄ѐм* (Симић 1978: 95).

О употреби предикативног инструментала у шумадијско-војвођанском дијалекту располажемо само подацима из студија о говору Мачве, где је забележен у примеру: зовемо *Микџм* (Николић 1966: 284) и Груже: прозваше га *Баџом*; зову га *ујком* (Стевовић 1969: 498).

У говорима призренско-тимочке зоне трагови предикативног инструментала чувају се у говору Гатња, у конструкцији типа: *Младожењом* кад бија та́та, али је овај тип готово истиснут новим моделом: та́та кад ми бија *младожења* (Младеновић 2013: 197). Нема података за употребу уз глагол *звати* (*се*). У Бучуму и Белом Потоку уз глаголе *џосџане*, *зове се*, *назива се*, *бива* долази номинатив: називају га *мајсџор* (Богдановић 1979: 107). У Горњој Пчињи у предикативној служби претеже номинатив: *викамо* ги *џриџке* и на њи са́димо; Тај, *Маринко* се зове (Јуришић 2014: 379). Ауторка истиче да се понекад на овом месту употреби и облик вокатива, и то најчешће онда када се именица односи на особу: *сва́но* ме *вика* поради *ћерку*; Која́ оће поштџје *свџкра*, *свџрву*, *вика* *мамо*, *џаџо* (Јуришић 2014: 379). На дијалекатском материјалу прикупљеном у пунктовима Бинач и Клокот у Горњој Морави, Ж. Бошњаковић (2021: 80), испитујући синтаксичке функције номинатива, утврђује да у служби предикатива уз глаголе са значењем именовања овај падеж доминира, те да му форме вокатива и инструментала нису конкурентне.

Поред студије о говору Горње Пчиње, за наш рад од значаја су и подаци о приликама у говору Левча (косовско-ресавски дијалекат), где вокатив функционише као конкурентна форма инструменталу и номинативу. Р. Симић (1980: 19) налази да је номинатив основни падеж предикативне службе у овој говору, а илуструју га примери: и са́д^т се зову *Грџи*; Зва́ла се *Досџана*. Спорадично се, међутим, као допуна глагола *звати* чује и вокатив, поред чешћег номинатива и окационалног инструментала: свџ ме зва́ли *дџкиџоре*; зову е *дџде*; зва́ли га *ба́ле*; ми́ оца зџвемо *баџо* / џни^е зову *џроклеџџа*; пџк^т зову *реџемџиџа* / а брџт^т брџта неће *брџшем* зва́ти (Симић 1980: 27). Предикативни вокатив у Парађинском Поморављу забележила је и С. Милорадовић, која наводи да номинатив јавља у допунском предикативу уз глаголе *звати* и *викаџи*; оба са значењем 'називати некога неким именом', премда је у тој улози знатно чешћи вокатив. Примери са номинативом су: неџга зва́ли *Жикџн*; ме́н срамџта да ме џна ви́че *снаџа* (Милорадовић 2003: 38); док су са вокативом забележени примери: Не зовџм га *дрџже* ни *џосџогџне*; *вика*о ме *ба́бо*; те́бе ћу *дџдо*, онџ ћу *џјно*; ви́че ме *дџдо*, неће *ба́бо*, Вџку сам зва́ла *се́џо*, Ни́ну зџџе (Милорадовић 2003: 193). Дакле, у Парађинском Поморављу као конкурентне форме функционишу вокатив и номинатив, који су, као потпуни синтаксичко-семантички синоними, потпуно истиснули предикативни инструментал (Милорадовић 2003: 205). У говору Трстеника може се чути тек понеки пример предикативног инструментала: називџо ме *кџрвом*; зва́о ме *лџџдвџм*; ме́не ни́ко ни́је зва́о *џокварењакем*. У овим позицијама данас су чешћи акузатив и номинатив (Јовић 1968: 170) За средњеибарске говор М. Божовић (2008: 324) констатује исто, наводећи и исте примере.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Предикативни инструментал у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице изгубио је своју наслеђену службу. У богатој грађи забележен је само један несумњиви пример употребе уз глагол *назваџи*: Назвао

га *лѡйѡвом* и *издѡјнѡком* (Де). Примере типа: Тѡ такѡ ѡсобѡ се *човѡком* не мѡре ни нѡзват (Бо); Тѡ нѡје ни да се назѡвѡ *човѡком*, тѡ је хѡјвѡн (Ту), тј. инструментал именице *човек* уз глагол *назваѡи* сматрамо окамењеном формом, коѡја је у овом говору обична, али без значаѡа за процену употребног статуса инструментала у овој служби.

Број забележених потврда за (пот)категорије издвојене у анализи коѡја следи велики је. Бар један сегмент казивања сваког од информатора, којих је било преко две стотине, био је посвећен разговорима о именовану предмета, особа, и природе коѡја их окружује. Током ексцерпције грађе, а за потребе анализе, ми смо све те примере издвојили, али их овде нећемо све наводити. Сваки од издвојених типова употребе илустроваћемо неколицином (до десет) потврда. Степен фреквентности једне, друге, односно треће варијанте дефинисаћемо у оквиру сваке од категориѡа, применом статистичког метода, посредством представљања процентуалне заступљености конкурентних синтаксичких јединица.

У грађи прикупљеној на терену овога говора као допуна глаголима типа *-зваѡи* (*се*) најчешће је бележен номинатив. Предикатив у номинативу редовно се јавља онда када је посреди именовање предмета, географских, апстрактних и осталих појмова са значењем неживог, и у овој служби инструментал и вокатив не функционишу као конкурентне форме.

Предикатив у номинативу редовно се употребљава онда када глаголи *зваѡи се* (в. т. 1), *зваѡи* (2)¹², *назваѡи* (3), *ѡрозваѡи* (4) реферишу на властиту именицу (или синтагму) у служби именовања одређеног географског појма, тј. уз топониме, као у примерима:

(1) Тѡ тврѡдѡ л'ѡди да су дѡшл'и ис Крѡшѡвца, и по тѡмѡ се зовѡ *Крѡшево* (Ју); Зовѡ се едно сѡло *Нѡиц* гѡре ко-Црнѡга врѡа (Ју); Зовѡ се једна ул'ица *Пѡрице* (Нет); У Бѡћицу се онѡ јзвор и дѡн дѡнас зовѡ *Крѡн* (Бу); Зовѡ се овѡ нѡша рѡјека *Грѡбовица* (Три); Бѡла је ѡде Сенѡица, пѡ нѡје имѡло вѡду, пѡ је пребѡчена тѡмо, е затѡ се зовѡ *Врѡсенице* – врѡх о-Сенѡицѡ (Врс); Тѡ се зовѡ *Вѡѡа*, онѡ се мѡсто зовѡ *Вѡѡа*, рѡјека *Вѡѡа* и онѡ се мѡсто зовѡ *Вѡѡа* (Кл); Пѡ видѡиш онѡ брѡло, тѡ се зовѡ *Крѡјан*, пѡ посл'ѡ *Крѡијѡла* што се зовѡ, пѡ пѡсл'ѡн дѡл'ѡ се зовѡ *Бѡћица* (Туз); Јѡ ћу ви испрѡћат и пѡвес ве тѡу на тѡу вѡду, *Бѡрѡевац се зовѡ* (Рам); *Јѡруѡи се зовѡ* овѡ планина (Ту);

(2) Тѡу ѡмајѡ двѡје реке, једна преко овогѡ брѡда, једна ѡловѡт. Зовѡмо је мѡ *Крѡменица*, имѡла крѡчњѡк (Три); Пѡ изнѡси гѡре на *Гѡлѡ Брѡго* што зовѡмо (На); Ёно ће се вѡшир кѡпѡи, онѡ што зовѡ *Ал'ѡјун* (Рам); Тѡ *Мѡчјѡ јѡма зовѡ* (Из); Ђмѡ овѡмо зовѡ једна *Бѡ'ѡлѡ вѡда*, ѡна је прѡзвѡта по тѡм бѡ'ѡлом кѡмену (Три); И то се зѡло *Јѡрингрѡт*, мѡ смо га зѡѡли *Јѡринѡѡи* (Ур);

(3) Врѡјце кроз врѡло ѡде, врѡло зовѡ се врѡло, и затѡ се назѡѡло *Врѡјца* (Вру);

(4) Прозѡѡли смо *Зѡл'ѡнѡ ѡрѡла*, ће ни је воденица (Ра); Тѡу је тутѡѡла нѡкѡ вѡјска пѡ су затѡ прѡзѡѡли *Туѡѡин* (Ту); Сѡтскѡ сѡло што се зовѡ гѡре, кажѡ да му је бѡи тѡу сѡт, и по томѡ се прѡзѡѡло *Сѡѡискѡ сѡло* (Прћ); У Пѡл'ѡво су Грѡци жѡвѡл'и, пѡ ка-су ѡни напѡстѡл'и, тѡ се прѡзѡѡло *Грѡчкѡ сѡло* (Па).

¹² У раду ћемо посебно посматрати примере са глаголом *зваѡи се* и са глаголом *зваѡи* јер очекујемо да избор морфолошког лика именице у предикативу може зависити разлике у семантичким садржајима коѡи се активирају употребом једне односно друге форме.

Изложена грађа показује да у овој категорији доминирају примери са предикативом у номинативу уз глагол *звaйи се* са значењем 'носити име, називати се', којем је семантички еквивалентан глагол 'бити' (Ово село *се зове / је* Врујца), што је и очекивано пошто се ради о званичним микротопонимима. Примера за глаголом *звaйи*, са значењем 'ословљавати, именувати' мање је, и бележени су углавном када говорници наводе мање познате топониме. Овде је, такође, присутна и додатна значењска компонента 'ми/они тако називамо/називају то место', која код званичних назива, будући да су подруштвљени и општепознати, није уобичајена. Глаголе *ѝрозвaйи* и *назвaйи* у значењу 'дати неке или нечему какво име, надимак, именувати' бележили смо онда када су информатори причали локалне легенде о настанку насеља и њихових имена. Но, у свим наведеним случајевима, семантика управног глагола није утицала на избор допуне, која редовно долази у облику номинатива.

Апелативи којима се обележавају делови насељених места бележени су такође редовно у номинативу, и то уз глагол *звaйи се*:

(5) Тò се зòвè сѝд̃анови, тaмò ђе тèрaмò стòку (Тре); Ту нeмa кр̃ша, ал' ту се зòвè кр̃ш пошто је око пећинè кaмeн (Гу); И дaн дaнас некѝ бун̃ари зòву се ѝр̃чкѝ бун̃ари (Три); Приѝе нaс ѝмају некa ѝр̃ч'кa ѝрòбл'a тaмò се зòву, лaѝѝнскa (Дол); А л'ивaде у зaбран, тò се звaло зaбран (Гу); Г'увно се звaло (Дел); Имaла су мочѝла су се звaла, è ту су кѝсел'ил'е жeне ту конòпл'у (Ста).

Називи предмета (делови куће и покућства, одеће, пољопривредних алатки, објекта за становање и чување животиња и сл.) увек стоје у номинативу, и то уз глаголе *звaйи се* (6), *звaйи* (7) и *назвaйи се* (8):

(6) Сѝд̃жер се зòвè ђе се вр̃шу кòњи, пa уфaтѝш двòе кòња, трòе, у онa, зòвè се aм, зaмкa на кòња, пa др̃угa зaмкa на др̃угòг, пa на трèћeг, трѝ зaмкe око гр̃ла. Па узмeш бѝч, зòвè се за прут бѝч, прутом, пa удари кòња, тèрa, они вр̃ши, обр̃ћи се око стòжера. Сѝд̃жер се то зòвè, кòлац (По); Тò се звaò бусaр, ту нам је шпòрет бѝо, ту се пèкò л'èп (Ли); Нѝ'е имaло посуђе него вaѝан се звaò од др̃вета (Уг); О-тогa плaтна коѝ се бeс звaò. Па пòсл'ен изaшò онa мaло квал'итетнѝ тaј бeс коѝ се звaò ѝaѝѝнска (Би); Нѝ'е се звaла сокò нò ѝaлѝа, пa нѝ'е се звaло ѝрòзор нò ѝaм, пa кухaло се у лòнац (С. Пуп); Рaло-е имaло, звaло се козaлац (Д. Дуб); Тò се звaло клѝса, а онò др̃во што-е побòђено òде, тò се звaло бaба (Вру); Онa грeдел' што-е носѝо др̃вено бѝло, волòви што су уфaћени, свè др̃вено, јaрмòви су се тò звал'и (Жу); Тaпут опaнци једни òковaнѝ звал'и су се кова̀ници (Ст); Штaл'е òт камена него су бѝл'е звал'е су се г'уби-роѝе (Ста);

(7) Пòсл'ен изaгòше овѝ ѝпроћaнци мѝ зòвeмо ову обућу (Туз); Сaд зòву рaзбој тe хал'ѝе (Дуј); Мѝ тò зòвeмо хал'ѝа, тa ѝл'им (Ли); Е тò зòву кр̃сѝине. Нeђе кр̃сѝине зòву пошто се тò укр̃шнa, а òђе дeсeѝице пошто је дeсет снòпa. Нeкò зòвè кр̃сѝине, дeсeѝице смо мѝ звaли (Тре); Мѝ смо звал'и мл'екaр, тò је старинскò, у Орл'е кл'ѝeѝ зòвaху, а мѝ смо звал'и у Дòлово мл'екaр (Дол); Ранѝ'е м'услук смо звал'и о-дaскè овaкò (Дол); Садaшнe хал'ѝице тѝпут смо звал'и а̀нѝарѝе (Ле); Имaл'и у онѝ хамaми, звал'и су хи хамaм по турскѝ хамaм кò купaтило (Трн); Носѝл'е су тумaл'ѝе, носѝл'е некè дугaчкè, звал'и су хи фѝсѝaни (Ру); Они су хи звал'и цѝaнци, онè шпорeте црне (Рам); У вѝду кò некѝ крeденац мaл'ѝ, душeклук, тò су гa звал'и мусaндара (Трн);

(8) У тај бошчџлук долџило је прслук, пл'етен од вунџе, чарџпе, назџвци, кошџл'а и по јџдна вишџа марџмица којџ се назџвџла *чџвре* (Би).

Глагол *звџи* овде је бележен онда када уз њџга као допуна долази именица којџ функционише као назив којџ говорници осеџају као на било којџ начин маркиран – локално, регионално, конфџесионално – као застарео јер се више не користи као име предмета или је сам предмет изашао из употребе (Ми *смо* то *звали* халије = То се сада више тако не зове / Они то нису *звали* тако / То се више не користи). Но, ни овде, као ни у претходно издвојеној категорији, избор глагола не условџава тип предикатива, јер се увек користи номинатив.

Именице којџма се обележавају називи хране (9) и биџака (10) као допуна глаголима *звџи се* и *звџи* такође су бележене увек у облику номинатива:

(9) Онџ сџр кат сџрџш, тџ се зовџ *џџџбџжак* (Ра); Цџка, тџ ти је из сџра, е тџ се зовџ *цџка*, онџ гџстџ (Три); Такџ се звџо *сомџн* тџ л'џп (Три); Спрџмџло се, тџ се звџало на примџр *биријџн* код нџс, биријџн тџ је примџч са мџсом (На); Мџтџница се раскрџви, тџ зовџмо *мџсло* (Пру); Тџ смо звџали *хџрчал'џе* нџпрџен (Ли); Јахнџџе онџ, мџ смо звџал'и *јахнџџе*, чџрба онџ (Па); Тџ ти је мџсеница, ви зовџте *мџсеница*, и мџ смо звџал'и *мџсеница* (Пру); Скџрџп, место кџмџка звџал'и су га *скџрџџ* (С. До);

(10) Онџ џмџ *џџвџсмо* се зовџ (Па); Зовџ се трава *вџл'икџ зџље* (По); Некџ трава којџ џмџ дџл'џ *рџшџк* се зовџ (Са); Имџла је јџдна бел'џка, јџдна *црнџка* се звџала (Кон); Имџло је звџало се *бил'ка* и *црнџ конџџл'а* (Је); Отџди убџри цвџџџе, *јаџл'џке* смо звџал'и (Је); Е гџџа пшеница, тџ је бџла, тџ нџџе имџла брџкџвџ кџ овџ пшенице штџ су, имџла је клџс ал'и нџџе имџла онџ класџне штџ смо звџал'и, сџмо зрнџ, тџ смо звџали *џџџа џшеница* (Це); Имџла јџдна кџфа звџал'и су је *џџџка* (Са).

Називи празника (11) или предузеџа, фирми, удружеџа, те верских објеката (12) увек су у номинативу:

(11) Тај празник се зовџ *Рамазански бајрам* (Ју); Зовџ се прџзник *Блџџ Марџџа* (Врс);

То зовџмо *Курбан-бајрам*, тај пост (Ју); И дџн дџнас се идџ на тџ вџшар, дџл'џ у Македџнију зовџ га *џл'џндџн*, а код мусл'имџнџ зовџ га *Ал'џндџн* (Гу);

(12) Онџ се зовџ *Идеџл*, онџ подно аутџбускџ дџл'џ онџ хотџл (Ке); Тџ црква зовџ се *Рџжџица* (Ка); *Рџснџк* се зовџ, земл'орџдничкџ зџдруга се звџала (Гл); *Вџсна се звџала* тџ фџбрика (Шт); Звџало се *Вџћџр* тџ предузеџе (Гл);

Они нџсу уџпште тџ сарџњени, Јџговиџи, него је пџсл'џ некџ богџташ направџо цркви и нџзвао је *Црква Јџџџџџ* (Че);

Када се у предикативу нађе властита именица којџ означава лично име или презиме одређене особе или групе особа, редовно је бележен номинатив. Службу глагола са значењем именоваџа овде врши искљџчиво глагол *звџи се* у значењу 'носити име', 'бити' (Ја се зовџм Зорица = Ја сам Зорица / Моје име је Зорица / Ја носим име Зорица), односно 'презивати се' у случају презимена:

(13) Јџ се зовџм *Чџџџџ Ризџџн* (См); Дџл'џе у Коштџнпол'џ се зовџ јџдан *Кџрџџо*, кџхџр (Је); А Тџ су Гџша примџл'и ислам и данџс се зовџ *Гџшџџи* (Че); Вџдо

је имао једнога брата о-тёткѣ звао се Пѣйко (Коз); Та Ўка што се звао, он је убио ч'овѣка тамо у Рожѣе за време тѣ Тўрскѣ (Гу); Кѣѣа Харѣмбаша се звао (Кл); Звала се та девојка Ранка (Из); Зоваше му се жѣна Хѣмѣга (Ру); Они су се звал'и и Байракѣѣрѣвићи, овамо предѣнул'и ѣме Шкрѣ'ел'и (Ле); Они се зваху Тѣрбеши (Мел).

Надимци (лични, породични, племенски) који функционишу као придодато име добијено на основу неке (физичке, моралне) карактеристике или пак мотивисано каквим догађајем, бележени су у номинативу. Уместо глагола звати се, овде редовно бележимо звати (14) или назвати (15), ѣрозвати (16), који упућују на њихову околиналност и неофицијелни карактер, те заснованост на личном односу јединке која је његов носилац и именованоца / именовалаца:

(14) Ова нѣш нѣрот зовѣ Србина Влѣх, а ѣни нѣсу Влѣси, Влѣси су у Румѣнију (Нет); А код нѣс мусл'имѣна, мѣ вѣру'ѣмо у Ёсуса Хрѣста, ја вѣру'ѣм, мѣ га зовѣмо Исѣ, ѣстѣ ко и Мухѣмеда (Кл); Мѣлан јѣ се ѣтац зовѣ, зовѣ га Црнѣ (Ша); Бѣо сам у бл'ницу с једнѣѣм, звао се Пѣтар, а зовѣ га Мѣл'е (Уг); Мѣл'ѣјѣна мѣ ѣме, а зовѣ ме Ана, ѣсл'и ѣме мѣ Мѣл'ѣјѣна, крѣшенѣ ѣме Мѣл'ѣјѣна (Гр); И Цѣзвѣр ѣмѣ – зовѣ га Цѣзвѣр, пол'ѣјѣјац јѣдан штѣ је (Не); И пѣсл'ѣ остѣло Зѣчеви, цѣ'ѣлу фѣмил'ѣју зовѣ Зѣчеви, Мѣѣрци, Зѣчеви (Кл); Овѣ Обрѣдовѣѣ Јѣжеви зовѣ (Ми); Тѣ ѣѣјну мѣјку, Нѣлѣ смо је звал'и (Прѣ); Качамѣковићи звал'и нѣс, двѣ надѣмка смо имѣл'и (Кл);

(15) Ёмѣ гѣре навр Бѣрѣ зовѣ се Цѣрина рѣван. Тѣ се некѣ барѣба назѣвѣ сѣм сѣбе Цѣр и ѣн тѣ ѣмрѣ и о тѣт се зовѣ Цѣрева рѣван (Нет);

(16) Та бѣо јѣдан мѣл'ѣ пѣ ѣзѣо вѣѣу жѣну пѣ га прѣзвал'и Зѣц (Ми).

У категорији придодатих имена (добијених на основу неке физичке карактеристике, по имену супружника, или код имена одмила), која имају карактер надимка као и прѣходна, номинативу, са нешто мањом фреквентношћу али као сасвим обѣчан, конкурише вокатив у служби предикатива. Имајући у виду њихов неслужбени карактер, те заснованост на личном или односу колектива према именованој јединки, и овде је бележен искључиво глагол звати:

(16) Она је са онѣѣм Бѣлом, швалѣр јѣј, затѣ је зовѣм Бѣловѣѣ (По); Тѣбе дѣда свѣ зовѣ Бѣѣо, а мѣне Зѣро (Бал); Мѣне мѣја свѣ зовѣ Зѣкиѣ (Ша); Мѣне је крѣтѣнѣ ѣме Рѣдмила, а зовѣ ме свѣ Рѣѣо (Го); Овѣ кѣмѣшѣ ѣде ме свѣ зовѣ Хѣјровѣѣ, пошто мѣ је мѣж Хѣјро (Жи); Нѣкѣ жѣну зовѣ Хѣсѣновиѣ, нѣкѣ Фѣѣѣовѣѣ, нѣкѣ Осмѣновиѣ, свѣ како јѣ се мѣж зовѣ (Пе); Јѣ сам нѣу звала Мѣѣо (По); Нѣу је бѣо пѣчио крѣ'ѣл'ѣ, пѣ сам је јѣ звала Крѣѣѣѣѣѣ (По); Нѣкат ме нѣсу зѣвнѣл'ѣ Бѣло докл'ѣ су ѣмрл'ѣ (На); Он би гѣдан свѣ мѣне звао Л'ѣѣѣо (Коз).

Код имена животиња такође смо у служби предикатива бележили номинатив (17) и вокатив (18):

(17) Румѣнка, Шѣрка, Бѣл'ка, Рѣѣа, кѣко кѣм се свѣѣѣ звал'и крѣве (Бо); Тѣга кѣња звали Бѣлѣхан (Саш);

(18) Тѣ смо крѣву звали Бѣѣо (Бал); Звалѣ је тѣ крѣву Мѣѣо (Дуј).

Зајѣдничке имениѣе којима се именују живѣ биѣа у служби предикатива такође су бележене у номинативу (19), али и у облику вокатива (20). Прѣтом,

номинатив се као допуна јавља уз глаголе *звaйи*, *звaйи се*, *наз(и)вaйи*; док вокатив увек долази уз глаголе *звaйи*, *назвaйи*:

(19) *Ймā онē једне ждрāйл'е се зовѹ*, онē сѣфкастѣ, а ове су *рoде* (На); *Ймā неко пйл'е зовѣ се ѿл'ица* (По); Постаѡио би се јѣдан и-сѣла да чѹѡа тѣ л'ивāде, он се *звāо бекчија* ил'и пол'ак (Гу); *Агāбaщa се звo тā нāјпрѡи којѣ идѣ пред свāто-ве* (Би); *Тo су āе се звāл'и* коѣ су имāл'и по стo ѣктѣрā земл'ѣ (Де); Имāл'и су тѣ *oйāнhāри се звāл'и* тāпѹт (Ра); *Сихирибāсице, сихирибāсе*, такo *су* тo *звāл'и* тѣ жѣне што врāчајѹ (Бо); *Тo су се звāл'и мушѣулѹицѣ* (Би); *Тo су бѣл'и мусл'ихуни се звāл'и*, бѣрāл'и се л'ѹди мāло бoл'и л'ѹди, старѣй'и л'ѹди, познатѣй'и мāло л'ѹди и такo тo (Глу);

Јā га *зовѣм злāл'е* и дāн дāнас (Ша); Јā сам хаѣйја, ишo на хāч, пā ме *зовѣ* по-нѣко *хаѣйја* (Кл); Нѣко је *зовѣ рoда*, нѣко *лѣјлек* (Ли); Обрѣћѣ се колāче јѣдно и дѣл'ете јѣдно, *кoнче* мѣ *зовѣмо* (На); Којā је мѹзла, којā је сѣрѣла, којā је тo гл'ѣдāла, тo је планѣнка, а oђе *зовѹ бачица* (Ра); Јā л'ѣгни, а свѣкар отѡорѣи вратā: „Што не л'ѣгнѣш?” „Пā”, реко, „да гл'ѣдāм, тāтā”, *звāла* га *шāтā*, „кāко ми дѣшѹ” (Гр); Мѣ *смо звāл'и* ове богатāше *бѣгоѡи, āгоѡи* (Де); *Звāли смо* га *шāтā* (Ув); *Најāмнѣк смо* мѣ *звāл'и* тo, кад је у тѹђу слѹжбу (Уг); То кāжѹ кат ѹмрѣ нѣкѣ хoвек, и он се дѣгнѣ понoћи и скāћѣ тѹ око грoба и кo га вѣдѣ, да шāшнѣ, бежѣ, кāко га *зовāхѹ, ламѣйр* (Бо).

(20) Реко: „Јā нѣ знāм, тѣ ме *зовѣш одѡѡѣћѹ*”, кажѣ: „Кāко нѣ знāш, тѣ си ми одѡѡѣћ” (См); *Мāјко* је свѣ *зовѣ*, свѣкрѡу (Туз); Он њѹ *зовѣ кāйѣшāне*, а она њѣга *зовѣ мāјoре*. Тo нешто кāо ради шāл'ѣ (Уг); Она тo по црногoрскѣ мāло, пā га *зовѣ свѣ ѣде* (Уг); Она мѣне свѣ *снāхо зовѣ*. Свѣ *снāхо* (Бо); Мoрāл'и су тādā једни дрѹгѣ да *зовѹ дрѹже* и *дрѹдāрице* (Че); Он ми вел'и: „Прѣјo”, свѣ ме је *ѡрѣјo звāо*, „да ме хoј нешто послѹшат” (Го); Свѣ га *звāо исѣкѣшoре*, пошто он онакo нoсѣ онѹ тoрбу (Бу); *Звāо је гѹшо*, свѣ смо се чѹдил'и (Це); *Ймā тѹ у сѣло јѣдан, свѣ ме звo рdѣаче* (Кл); Јā дошo из вoјскѣ, млāt, рāдѣо у кѹх'њу тāмо, *звāл'и* ме *гdкѣшoре* (Грн);

Амѣца-е шѣo да ме бѣћѣ, и oпсoвo ме, *нāзвo* ме *мāйрче* (Грн); На прāвди бoга је потѡорѣила, *нāзвāла* је *кѹрѡо* у цѣо она нāрод (Врс); Она извāди нoш иза по-јāса: „А тѣ немo да си ме тāкo, крмскѣ сѣне, јā нѣсам за тѣбе, крмскѣ сѣне”. *Крмскѣ сѣне* га *нāзвāла* (Бр); Кажѣ: „Брāте сл'ѣно, знāш л'и за кoк ме хoће?” Замѣсл'и, *нāзвāла* га *сл'ѣно*. Он бѣо јāдан, слѣнāв (Врс);

Као што се из изложене грађе види, именице у номинативу се увек употребљавају онда када је посреди титула, служба или назив који има официјелни, званични карактер или функционише као немаркиран на нивоу колектива. Вокатив поседује извесну маркираност – из њега се ишчитава лични или однос колектива према именованој особи. Заједничке именице којима се именују животиње никада не долазе у вокативу.

Највише примера са номинативом/вокативом у служби предикатива има у грађи забележеној при разговорима о народном обичају (данас угашеном) који се састоји у томе да невеста, приликом ступања у нови дом, надева посебна имена члановима мужевљеве породице. Невестинска имена¹³ настају тако што млада, на основу личног доживљаја, некој карактеристичној особини или друштвеном и породичном статусу сваком члану фамилије

¹³ Термин невестинска имена преузимамо од Б. Сикимић (1998: 29–55).

додељује надимак којим ће га убудуће ословљавати. Ову категорију посебно издвајамо не само услед фреквентности примера који су предмет анализе него и сходно томе што се овде најбоље огледа чињеница да су посредни имена мотивисана субјективним доживљајем, односно називи који осликавају лични однос именованога и именованог, и која се од личних надимака разликују по томе што их за именовање дате индивидуе користи искључиво особа која их додељује. У овој категорији бележили смо у ширем контексту напоредо употребљене и облике у номинативу и облике у вокативу¹⁴. Имајући у виду лични карактер, тј. чињеницу да су посредни придодата имена која нису званично, право име носилаца, увек у позицији глаголске лексеме долази глагол *звати*:

(21) *Аџа, везираџа*, како кò хòће звào – *шећераџа, дил'бџераџа*. Заве *зџа*, ко њмā јèдну, *хџанка*, кò њмā пòвише, звáл'и је *кџмџџхџанко*, онòј овакò име, онòј овакò, кā стáрòга вáкта. Јā и сàт овѣ старџ'ѣ што су овудџ'ѣ јā нџкòга не зовѣм, срамòта ме, по њмену, свàкòга зовѣм *мџицо* (Со); Пā свѣкрву сам звáла *мāма*, свѣкра *бāбо*, заве *ђеверзџава, милдџанзџава, сѣкица, л'џиозџава*, нāкòнче сам звáла *брáл'е*, такò тò, такò се пòштовáло (Ка); Овогā џевера што је с нāма бџо асли, звáла сам *ђџевџе*, такò ми рѣкò, а овā млāђџи што је, што је дòшò из вòјскѣ *мџобрáлџе*. Вџчū ти како ðџеш, а тџи смџисли. Їмáла сам јā вòђе ðвџџа џеверā дòста, њмāм јèднòга зòвѣм га *ђџикобраџи*. Јèднòга њмāм зòвѣм га *мџилосџидџин, мџођевџѣр*, свѣ сам јā тò звáла, *злāџиођевџѣр* и такò-е се звáло. Зџаове јèдну, њмáла сам трџи, јèдну звáла *ђевџерсџџа*, а јèдну што је нāјстаријā *ђџикозџава*. Јèдну сам звáла *сиџиндџирòђџџе*. Отпџр'џѣ њмáло звáло се *мџилођевџѣр, џџикобраџи, сџмòзлāџио, дџџизлāџио, мџилосџидџин, џџикозлāџио, сџмозлāџио* (Ув); Звáла је *сџџо*. Нāјстаријџу звáла *злāџиозџава*, ўдāта је у Крāљѣво, а овџу дрџгџу *мџил'џна*, а трџџу *мџилā*. Ёто тѣ трџи зџаве њмāла, такò сам и звáла. Пā јā знāм мѣне којā је бџила нāђџела њме *дџелиџукобраџиџедџикойџредџиџаџукомандџирко*, сџџи џзгòр низ пешкџир да те вџдџи офџиџир. А пòсл'ѣн су ме звáл'ѣ *мџил'џна, злāџиозџава, џносџџџѣ*, ёто такò. Кад ме гòј, ёно Стāнџиџмџрка, стāлно ме звáла *злāџиозџава* (Гр); Тò џзрани'ѣ, звáли *мџил'ђевџе*, старинскò што-е бџило. Мòје рòђенѣ џевџере звáлā сам нāјстаријѣг џевџера *ђџџио*, бџио ми је рџчни џевџѣр, пā пòсл'ѣ дрџгòга џевџера сам звáла *ђевџерџосџидџа*, пā ёво овогā зовѣм *мџилђевџѣр*, пā *ђевџербрáл'ѣ, мџилобрáлџе, па дџиванбрáл'ѣ*. Зџаове сам звáла *дџикомџилā, мџилозџава, џувџенџиџџе, мџилозџава*, јèдну сам звáла *сџџа*, јèдну *дџикомџилā*. Јèдна ме снāа звáла *сџџиџџџе*, онџдā онѣ пòсл'ѣ млāдѣ, нѣкā ме звáла *дџиковџило, дџикоџвѣђџе*, нѣкā *беāрвџило*, нѣкā *мџилол'ѣднā*, ёто такò. Звáли *ђџуборџвѣђџе, мџилосџиновџиџџе, дџиковџило* (Кн); Звáлџи су џевџерове *мџилђевџѣре, злāџиођевџѣре, милдџбраџи, сокòлџиђџу, џосџиоџџџѣ*. Нāкòнче су звáли *злāлџе* и *сџмозлāџио* (Че); Снāха свѣкра зовѣ *бāбо*, џевџера *ђевџѣре, оџабрāнђевџѣре*, јòк њменом. *Млāђђевџѣре, мџилођевџѣре, бећāрђевџѣре*, ако рāдџи у ðпштинџу, *џисāрђевџѣре, оџабрāнђевџѣре* смо звáли. Зѣрду сам звáла *оџабрāнзџава*, овогā џевџера *мџилђевџѣре*, јèдну сам звáла, *фџилдџанзџава, бећāрзџава, бџибџерзџава, дџилбџерзџава, офџиџџирзџава*. Тò би одрѣђѣвāли тā безбāтнā њмēна ка-дòђемо. Мѣне јòш јèдна зовѣ *злāџиођевџѣре*. Ђне оџабџирајџу њме, *шећџерџџиџа, фџилдџанџџиџа, фџилдџанџџѣђџе*. Јā ти кāђѣм јòш зовѣм јèдну Зѣрду

¹⁴ За обележавање номинатива користимо италику а за истицање вокатива подвучени италику. Није увек могуће, због обличке једнакости номинатива и вокатива код појединих имена, одредити који падеж је у питању. Ми ћемо овде вокативом сматрати и обележавати само оне примере код којих је такво одређење несумњиво на основу морфолошких или прозодијских карактеристика.

(24) Ё, и ђни је дӑрујӑ посѣн на ону, вѣкало се *иѣбл'а*, нѣе послужѡнѣк (Бо); Сӑд нѣкѡ вѣчѣ *дӑдови*, нѣкѡ *харчал'ѣје*. Цѣцѣйна свѣкрва вѣчѣ *харчал'ѣје*, а мѣне бѣше тѡ сат чӑдо, јӑ не знӑвӑ штӑ је тѡ (Бо); Она му свѣ вѣчѣ *бӑбо* (Бо).

3. Дискусија. Предмет овога рада био је да се утврди фреквентност инструментала, номинатива и вокатива у предикативној служби у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, синтаксичко-семантичке околности које условљавају њихову употребу, те степен синонимности и међусобне заменивости у контексту.

Истраживање је показало да предикативни инструментал у испитиваном говору више није жива категорија, те да ову службу врше номинатив, као јединица универзалне семантике, која се може употребити у служби предикатива без обзира на глагол у предикату или тип именице која долази као допуна. У одређеним синтаксичко-семантичким условима номинативу конкурише вокатив, који, да би без измене значења могао заменити номинатив, захтева да буду испуњени и услови који се тичу типа управног глагола и услови који се односе на тип именице која попуњава позицију предикатива, а на избор вокатива утичу и неки прагматички моменти.

Номинатив, као једини падеж који врши службу предикатива, бележен је у свим случајевима када као допуна глаголима (-)звaѣи (*се*) имамо било коју именицу којом се именује неживо – топоними (апелативи и властите именице), имена предмета, хране, биљака, празника или институција. Такође, у категорији именовања живог (властите именице које функционишу као права, официјелна имена или презимена) предикатив је увек у форми номинатива, с тим да у је позицији предиката увек глагол звaѣи *се*, који и сугерише њихов службени карактер (Зове се *Миограј*). Када, међутим, властита именица обележава име које је датој особи придодато, које није њено званично име, а у предикату се налази глагол звaѣи (*ѣрозвaѣи*, *назвaѣи*), који имплицира да је посреди секундарно именовање, номинативу конкурише вокатив – Звала ју је *Маца* / Звала ју је *Мацо*. Исти случај је и са осталим именицама којима се ословљавају жива бића (властита имена животиња, заједничке именице) с тим да и овде стоји услов да вокатив увек долази уз глагол звaѣи (*назвaѣи*, *ѣрозвaѣи*) али не уз звaѣи *се*.

Статистички увид у анализиране примере представимо у виду табеле, како би се прецизније указало на однос фреквенције конкурентних форми (пре свега номинатива и вокатива, пошто инструментал, који је забележен у свега неколико примера, не посматрамо као функционалну категорију). Анализа је показала да номинатив апсолутно доминира у већини издвојених категорија, док му је вокатив конкурентан у поткатегоријама у којима смо груписали примере у којима је у предикативу бележена властита или заједничка именица у служби именовања живих бића (људи или животиња), а која је обавезно неофицијално, придодато име.

Табела 1. Број примера са номинативом и вокативом у служби предикатива.

Категорија	Номинатив	Вокатив
1. Називи географских појмова (властите и заједничке именице)	100%	/
2. Називи предмета	100%	/
3. Називи хране, биљака	100%	/
4. Називи празника, предузећа, фирми, удружења, верских објеката	100%	/
5. Лична имена и презимена официјелног карактера	100%	/
6. Пригодата властита имена неофицијелног карактера (лични, породични и племенски називи)	73%	47%
7. Властита имена животиња	65%	35%
8. Заједничке именице у служби именовања живих бића (пригодата имена)	61%	39%

Синтаксичко-семантички услови у којима се употребљава вокатив у испитиваном говору у потпуности одговарају окружењу које погодује употреби предикативног инструментала – придавање назива или имена које се заснива на субјективној оцени даваоца, које именованој особи не мора припадати стварно, које је казационалног, неофицијелног карактера – о чему је у уводном делу било речи. Инструменталом се, даље, истиче и какав ко друштвени лик стиче самим именовањем, што се потврдило посебно у нашој грађи из категорије невестинских имена, где такође налазимо бројне примере са вокативом. У прилог овој претпоставци иде чињеница да ни вокатив нисмо бележили уз глагол *звaйти се*, већ само уз глагол *звaйти*.

Употребљен у предикативној служби, вокатив задржава неке од основних семантичких чинилаца из своје основне службе. И овде он превасходно функционише на прагматичком плану, и то кроз службу именовања засновану на личном односу именованог и онога ко именује; задржава, такође, и вредност експресивног средства помоћу којег се исказује неко осећање или расположење говорног лица (однос симпатије, поштовања, нетрпељивости и сл.), служи за успостављање контакта између саговорника, одржавање постојећег контакта и појачавање контакта и сл. Све ово указује на чињеницу да је особа која се именује говорном лицу (или колективу), са свим својим особинама на којима се заснива именовање, већ од раније позната, јер се и само име формира или користи с обзиром на неко претходно искуство, те сходно томе изрази са вокативом нису лишени експресивности.

У испитиваном говору вокатив је заузео синтаксичке позиције ишчезлог инструментала, а не искључујемо ни могућност да је, својим ширењем домена употребе и уласком у ову синтаксичку службу, потиснуо предикативни инструментал. Поставља се, међутим, питање како је могло доћи до тога да вокатив, у литератури дефинисан као самосталан падеж који не улази у синтаксичке односе и не врши функцију реченичног члана нити се тешње везује за неки од реченичних делова, развије ову своју службу.

Узимајући у обзир изложену грађу и синтаксичко-семантичко окружење у којем се јавља вокатив, тј. то да номинативу конкурише једино када у служби предикатива долази уз глагол *звaйти* (ређе уз *назвaйти*, *ћрозвaйти*), а не и уз *звaйти се*, сматрамо да је пут развитка предикативног вокатива ишао

преко његове примарне семантике дозивања и обраћања преко семантике ословљавања до значења именована. На овај развојни пут свакако је од пресудног утицаја била полисемантичка структура глагола *звaйџи*, који значи ‘обраћати се некоме јачим гласом да би му се нешто саопштило, дозивати’, ‘тражити од некога да дође, позивати’, ‘ословљавати, именовати’, те, као повратни глагол, ‘носити име, називати се’ (РМС 2007: 427). Укрштање значења дозивања, које је основна служба и вокатива као падежа, и именована, као једног од значења овога глагола, могло је узроковати и то да вокатив из своје примарне службе пређе у службу предикативног елемента уз глагол *звaйџи*. Глаголи *назвaйџи* и *џрозвaйџи* такође у својој семантичкој структури имају семе ‘дати некоме или нечему неко име, назив, именовати (некога или нешто)’, ‘ословити некога неким именом, надимком, прозвати’ (РМС 2007: 767, 1061), што такође омогућава семантички и синтаксички трансфер из једне у другу службу.

Вокатив је, дакле, захваљујући блискости семантике називања и дозивања могао је прећи пут од основне службе дозивања (Звао ју је: „Мацо” = дозивао ју је) до секундарне, предикативне службе (Звао ју је Мацо = називао ју је). Појава вокатива у предикативној служби захтевала је свакако да се размотри и питање да ли је, заправо, овде посреди управни говор, тј. основна, а не секундарна служба вокатива. Сматрамо, на основу неколико момената, да је таква могућност искључена, и то пре свега што у контекстима у којима је употребљен вокативни облик се, како је то случај са управним говором, не издваја од синтаксичког окружења – нема паузе, нема промене интонације, нема осталих синтаксичких индикатора да је посреди управни говор, нема дидаскалија, и, што је и најважније, он је у свим забележеним потврдама потпуно заменљив номинативом или инструменталом, без штете по значење. Ово најбоље потврђују бројни примери где се при набрајању имена номинатив и вокатив наизменично употребљавају и смењују без уочене законитости која би регулисала њихову дистрибуцију.

Такође, не треба занемарити ни обличку једнакост номинатива и вокатива присутну код већег броја именица – Звао ме је *џаџа*; Звали су га *аја* и сл. – која је такође могла погодовати ширењу вокатива у овој служби, а такође ни могућу тенденцију ка аналитизацији и уједначавању падежних облика условљену принципом језичке економије, која је већ уочена у овом говору (мада не у већој мери) у неким другим категоријама. Заменљивост вокатива номинативом, већ присутна у разговорном стилу српског језика (*Момак, дођи овамо*), такође сведочи о могућности уласка једних падежних форми у домен употребе који покрива други падеж.

4. ЗАКЉУЧАК. Спроведена анализа показала је да је у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице предикативни инструментал ишчезао, али и да службу овог недостајућег елемента језичког система, у свим оним позицијама које су припадале инструменталу, преузима вокатив. Уз глаголе *звaйџи*, *назвaйџи*, *џрозвaйџи* вокатив у служби предикатива показује исте значењске особине као и инструментал, а пре свега семантику придавања имена које датој особи не мора реално припадати или пристајати. Такође, вокатив остаје онда када се у функцији именована употреби глагол *звaйџи се* (што

је случај и са инструменталом), као и у свим случајевима именовања појмова који се односе на неживо, и ту службу у испитиваном говору врши номинатив.

Пошто је један од истраживачких задатака у овом раду био да се утврди како је вокатив развио могућност вршења предикативне службе, закључили смо да је у питању највероватније укрштање двају значења гагола *звати* – првог, које се тиче дозивања, и другог, које се односи на именовање. Вокатив је, тако, из своје основне службе падежа који служи за дозивање, могао ступити у секундарну службу именовања.

ЦИТИРАНА ЛЕТЕРАТУРА

- Бабић, Миланка. Морфолошко-синтаксичке специфичности вокатива. *Српски језик: студије српске и словенске* 16 (2011): 69–82.
- Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): I–XIV + карта + 1–178.
- Божовић, Маринко. *Говори средњега Ибра*. Приштина, Лепосавић: Институт за проучавање културе Срба на Косову и Метохији, 2008.
- Бошњакковић, Жарко. Функције и значења номинатива у говору села Бинач и Клокот у Горњој Морави. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LXIV/1* (2021): 67–95.
- Вуковић, Гордана. О неким функцијама инструментала без предлога у језику Ћосићевих „Корена”. *Прилози проучавању језика* 3 (1967): 65–68.
- Драгичевић, Милан. Говор личких јекаваца. *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): 7–241.
- Ивић, Милка. *Значења српскохрватској инструментала и њихов развој*. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.
- Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): XVI + 1–238 + карта.
- Јуришић, Марина. Синтакса падежа Горње Пчиње. *Српски дијалектолошки зборник LXI* (2014): 367–534.
- Ковачевић, Милош. *О реченици и њеним члановима*. Београд: Јасен, 2015.
- Марић, Ана. Форма и функција вокатива у словачком и српском језику. Ивана Живанчевић Секеруш (ур.). *Шестии међународни интердисциплинарни симпозијум Сусрећ култура: зборник радова, књ. 1*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2013, 497–505.
- Милетић, Бранко. Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): 209–663 (с картом).
- Милорадовић, Софија. *Ујошреба падежних облика у говору Параћинској Поморавља. Балканиситички и етномиграциони аспекти*. Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, 2003.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовској села Гајиње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Николић, Берислав. Мачвански говор. *Српски дијалектолошки зборник XVI* (1966): 179–313 + карта.
- Петровић, Драгољуб. *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица Српска – Књижевно одељење: Библиотека Зборника за филологију и лингвистику, 1973.
- Петровић, Драгољуб. Из синтаксичке проблематике говора Врачана. *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду XVII/1* (1974): 161–183.
- Петровић, Драгољуб. *Говор Банице и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета, 1978.
- Пижурица, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1981.
- Пипер, Предраг, Срето Танасић, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременој српској језика: протип реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005.

- ПИПЕР, Предраг, Иван КЛАЈН. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2003.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића. *Наш језик*, књ. 14, св. 2/3 (1964): 73–129.
- РМС 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СЛАВЕДРА, Димка. Конкуренција падежних конструкција код предикатива у саставу именског предиката. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 29/1 (2000): 131–141.
- СИКИМИЋ Биљана. Невестинска имена: од хипокористика до пејоратива. *Српски језик: студије српске и словенске* 3/1–2 (1998): 29–55.
- СИМИЋ, Милорад. Говор села Обада у босанском Подрињу. *Српски дијалектолошки зборник XXIV* (1978): 1–124.
- СИМИЋ, Радоје. Синтакса левачког говора I, Употреба падежних облика. *Српски дијалектолошки зборник XXVI* (1980): 7–146.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТЕВОВИЋ, Игрутин. Шумадијски говор у Гружи са особитим освртом на акценте. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): 401–635.
- ТЕШИЋ, Милосав. Говор Љештанског. *Српски дијалектолошки зборник XXII* (1977): 159–328.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. „Предикативни инструментал” у светлу колокацијске анализе. *Јужнословенски филолоџ* LXIV (2008): 535–550.

*

- БРАБЕЦ, Ivan, Mate HRASTE, Sreten ŽIVKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1966.
- БУЛИЋ, Halid. Употреба вокатива у реченичној структури. Munir Mujić (ur.). *Sarajevski filološki susreti: zbornik radova*, 1/2. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2014, 140–152.
- CORIN, Andrew. Предикативни инструментал у савременом српскохрватском језику. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 24/1 (2015): 73–80.
- CORIN, Andrew. Хијерархије у изражавању номиналног предиката у српском језику. *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 28/2 (1999): 247–256.
- КАТИЋИЋ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002.
- МАРЕТИЋ, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: L. Hartman, 1899.
- СИЛИЋ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- ВУКОВИЋ, Jovan. Повезивање лексиčkih и синтагматских целина у реченици. *Radovi ANUBiH XLIV* (1971): 13–88.

Bojana Veljović Popović

THE RELATION BETWEEN INSTRUMENTAL, NOMINATIVE AND VOCATIVE
FUNCTIONING AS PREDICATIVES IN THE SPEECH
OF TUTIN, NOVI PAZAR AND SJENICA

S u m m a r y

The paper analyses the use of instrumental, nominative and vocative functioning as predicates with the verbs *zvati* (*se*), *nazvati* and *prozvati* in the speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica. The goal is to determine the frequency of each of the given cases in this syntactic function along with the syntactic-semantic conditions that enable their realization and thus provide the possibility for them to be exchanged in the same syntactic environment. Special focus is placed on the analysis of vocative in this function, which is atypical, in an attempt to determine in which way this usage may have developed.

We have determined that in this speech the instrumental functioning as a predicative is reduced to a bare minimum, while the nominative is the most frequently used as it covers all syntactic and semantic possibilities. The vocative is less frequently used and usually in those positions in which we would expect instrumental – with verbs *zvati*, *prozvati*, *nazvati* – in order to name something based on the subject's experience and always when the concept is an animate subject.

We hypothesize that one of the main factors that influenced the development of the predicative function of the vocative is the polysemantic structure of the verb *zvati* (*se*), due to which there could have been a mixing of the semantics of calling and naming. Consequently, we notice that vocative has obtained the latter function.

The paper provides an overview of the previous research on the instrumental and nominative functioning as a predicative with the verbs *zvati* (*se*), *nazvati* and *prozvati*, as well as the syntactic functions of vocative, in order to determine the degree to which the syntactic categories of these cases has been researched. A review of the situation in the other Štokavian dialects enables us to gain insight into the areal distribution of the given linguistic units and their functions in the aforementioned idiom, thus providing a comparison with the speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Јована Цвијића б.б., 34000 Крагујевац, Србија
bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

(Примљено: 16. октобра 2020;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Душанка Звекић-Душановић

О НЕКИМ АСПЕКАТСКИМ АЛТЕРНАЦИЈАМА У МАЂАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се описује један мањи сегмент проблематике глаголског вида и аспекта на релацији мађарски – српски језик. Прихватајући став мађарских лингвиста да се аспект испољава на реченичном нивоу, те да на његову интерпретацију утичу различита синтаксичка средства, у раду се истражује утицај типа спацијалне одредбе на реченични аспект. Анализи су подвргнути мађарски глаголи за означавање положаја тела *áll*, *ül* и *fekszik*, којима у српском одговарају индирективни глаголи *стајајати*, *сегејати* и *лежајати*, али и директивни *стајати/стајајати*, *сести/сегајати* и *лећи/легајати*.

Кључне речи: српски језик, мађарски језик, контрастивна анализа, глаголски вид, глаголски аспект, спацијалност.

This paper describes a small segment of the problematics concerning verb aspect and Aktionsart in the relation Hungarian – Serbian. Accepting the opinion of Hungarian linguists that aspect is realized on the sentential level and that its interpretation is conditioned by different syntactic means, the paper investigates the influence of the types of spatial adjuncts on the sentential aspect. The analysis encompasses the Hungarian verbs expressing bodily posture *áll*, *ül* and *fekszik*, whose Serbian counterparts are indirective verbs *stajati*, *sedeti* and *ležati*, but also the directive ones *stati/stajati*, *sesti/sedati* i *leći/legati*.

Key words: Serbian, Hungarian, contrastive analysis, verb aspect, Aktionsart, spatiality.

1. Увод. Мађарски и српски језик у мноме се разликују када је у питању исказивање глаголског вида/аспекта. Разлике у систему ова два језика одражавају се на тумачење овог феномена, његову типологију и терминологију.

У фокусу овога рада јесте опис једног мањег сегмента ове проблематике – утицај типа спацијалне одредбе на аспектску интерпретацију синтаксичких структура с мађарским глаголима којима се означава положај тела ('*testtartást kifejező igék*' (Sipos 2019: 299)), као што су *áll*, *ül* и *fekszik*. Полазећи, дакле, од мађарског језика показаше се у којим се синтаксичко-семантичким околностима у српском језику остварују глаголи *стајајати*, *сегејати* и *лежајати*, а у којима *стајати/стајајати*, *сести/сегајати* и *лећи/легајати*.

Примери за овај рад преузети су из електронске базе података мађарских глагола с допунама *Mazsola – a magyar igei bővítményszerkezet vizsgálata*, као и из мађарских студија које се баве овом проблематиком. Мађарски примери наводе се без измена како би се сачувала њихова оригиналност, а превод на српски је аутора овог рада уз проверу од стране изворних говорника мађарског и српског језика.

2. О ГЛАГОЛСКОМ ВИДУ И РЕЧЕНИЧНОМ АСПЕКТУ. И у српском и у мађарском језику постоје глаголи имперфективног и перфективног вида. Најчешће средство перфективизације у оба језика јесте префиксација, што се може илустровати следећим примерима:

(1) *Olvasta az újságot.* (KIEFER 2015: 730)

(1a) *Чии́ао* је новине.

(2) *Elolvasta az újságot.* (KIEFER 2015: 730)

(2a) *Прочи́ао* је новине.

Ипак, у мађарском је честа појава да се глаголима имперфективног вида исказује завршена радња. На то утичу различита синтаксичка средства, па и шири реченични контекст:

(3) *Írt egy levelet.* (KIEFER 2015: 730)

(3a) *Пи́ао* је писмо.

(4) *Írt egy levelet és hazament.* (KIEFER 2015: 730)

(4a) *Наи́ао* је писмо и отишао кући.

Сматра се (KIEFER 2015: 730) да је глагол и у реченици (3) и у реченици (4) имперфективан, али да је у реченици (4) исказана довршена (перфективна) радња.

Показујући ову ситуацију на различитим примерима Кифер (KIEFER 2015: 730) долази до закључка да се категорија свршености/несвршености не односи само на глаголе, већ зависи од читаве реченице. Зато, уместо о глаголском виду, говори о аспекту, који је синтаксичко-семантичка категорија. Сматра да су аспекатске категорије универзалне, а да се разлика између аспекатских и неаспекатских језика огледа у различитим језичким нивоима на којима се ова појава испољава, морфолошким или синтаксичким. Констатује, такође, да су ‘чисти случајеви’ ретки. Тако, према његовом мишљењу, мађарски језик није ‘чисто аспекатски језик’ у смислу да на реченични аспект утичу и морфологија глагола и синтаксички елементи.

Једно од средстава перфективизације у мађарском језику јесте и одговарајући тип спацијалне одредбе. Ф. Кифер (KIEFER 2015: 772) ову појаву илуструје следећим примерима:

(5) *Józsí futott.* (KIEFER 2015: 772)

(5a) *Јо́жи је и́рчао.*

(6) *Józsí a konyhába futott.* (KIEFER 2015: 772)

(6a) *Јо́жи је ои́рчао/уи́рчао* у кухињу.

Кифер (KIEFER 2015: 772) примећује да именска реч с лативним наставком *-ba/-be* истовремено одређује и смер кретања и његов циљ, крајњу тачку. Синтагма *a konyhába fut* (у примеру (6)) означава усмерену и ограничену активност, те је ситуација њоме означена свршеног аспекта, док је она у реченици (5) несвршеног аспекта. У српском се ова разлика одражава тако што је еквивалент глагола *fut* без спацијалне одредбе имперфективни глагол *и́рчаи́и* (пример 5a), за разлику од синтагме с лативном одредбом, којој одговарају перфективни глаголи *ои́рчаи́и/уи́рчаи́и* с одредбом у акузативу с предлогом у (пример 6a).

3. О СИСТЕМУ СПАЦИЈАЛНИХ ОДРЕДБИ У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ. Мађарски језик карактерише тзв. ‘тројност правца’ (*irányhármasság*), појава која је најдоследнија у обележавању просторних односа. На основу питања

одакле (*honnan*), *íge* (*hol*) и *куга* (*hová*) постављена је и структура мађарских адвербијала. Одредбе за место се у мађарском најчешће исказују именским речима с падежним наставцима или постпозицијама.¹ Већина падежних наставака и постпозиција управо и постоје у три варијанте, обележавајући на тај начин наведену ‘тројност’:

АБЛАТИВ Előzményhatározók	ЛОКАТИВ ² Tartamhatározók	ЛАТИВ ³ Véghatározók ⁴
<i>honnan?</i> ‘одакле?’ <i>az iskolából</i> jön долази из <i>школе</i> kimászott az asztal alól испузао је <i>испод стола</i>	<i>hol?</i> ‘íge?’ <i>iskolában</i> van налази се у <i>школи</i> <i>az asztal alatt</i> mászott пузао је <i>испод стола</i>	<i>hová?</i> ‘куга?’ <i>iskolába</i> megy одлази у <i>школу</i> bemászott az asztal alá упузао је <i>испод стола</i>

У новијој српској лингвистичкој литератури семантичка структура синтаксичких јединица са спацијалним значењем описује се укрштањем два параметра: позиционог и динамичког (Антонић 2005; Пипер 2005; Павловић 2006). Позициони параметар односи се на утврђивање позиције објекта локализације у односу на локализатор, при чему се може разликовати локациона и оријентациона концепција спацијалности. Динамичким се аспектом упућује на промену позиције објекта локализације, карактерише га опозиција индирективност – директивност, а у оквиру директивности разликовање аблативности и адлативности. Показаће се да је за тумачење семантике синтаксичких структура које су предмет овога рада релевантан управо динамички аспект.

У примерима датим у табели 1. уочава се и семантичка компатибилност глагола и спацијалне одредбе. Семантика глагола *jön* (*голазији*) захтева аблативну, *van* (*налазији се*) локативну, а *megy* (*оглазији*) лативну спацијалну одредбу. Некада је управо префикс сигнал одређеног типа директивности. Тако је глагол с префиксом *ki-* (*из-*) компатибилан с аблативном, а глагол с префиксом *be-* (*у-*) с лативном одредбом. Неретко, ипак, сама семантика глагола није довољно прозирна да би се, без контекста, могла предвидети њихова динамичка обележја.

4. О СТАТИЧНОСТИ/ДИНАМИЧНОСТИ ГЛАГОЛА *ÁLL*, *ÜL* И *FEKSZIK*. Т. Форгач (FORGÁCS 1996: 57–58) глаголе посматра из перспективе теорије валенције. Према његовом мишљењу глаголи *áll*, *ül* и *fekszik* располажу с три рекцијске структуре:

(7) Péter áll/ül/fekszik. (FORGÁCS 1996: 57)

(7a) Петар стоји/седи/лежи.

¹ У овом раду се неће разматрати друга језичка средства за исказивање спацијалности.

² Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 140–173) под ‘локативним падежима’ подразумева групу падежних наставака чија је примарна функција обележавање месног или временског односа, независно од критеријума ‘тројности правца’.

³ Термин ‘латив’ употребљава Ј. Вајда (VAJDA 1976: 12). У српској литератури више је познат под називом ‘адлатив’ (Пипер et al. 2005; Павловић 2006).

⁴ Термини су преузети од Б. Кеслер (KESZLER 2000: 430).

(8) Péter valahol áll/ül/fekszik. (FORGÁCS 1996: 57)

(8a) Петар негде стоји/седи/лежи.

(9) Péter valahová áll/ül/fekszik. (FORGÁCS 1996: 57)

(9a) Петар некуда стаје/седа/леже.

Прва два примера представљају статичке конструкције и могу се посматрати као једна структура с факултативним проширком. Разликују се, ипак, у томе што је у првом акценат на самој ситуацији (*Péter áll = nem ül, fekszik, megü stb.* – *Петар сјоји = не сеги, лежи, иде и сл.*), док је у другом акценат управо на месту на којем се она одвија. Трећа је конструкција, према Форгачу, динамична. Овај се аутор не бави аспекатским питањем ових структура.

Разматрајући веома подробно феномен аспекта у мађарском језику Б. Немет (NÉMETI 2012) посебну пажњу обраћа на статичност. Ауторка уочава везу између статичности и семантике глагола стања. Једно од својстава стања јесте инхерентна перзистенција, чија је суштина, према ауторки, у томе да постојање/одржавање стања не захтева улагање енергије од стране неког агенса, при чему прекид стања махом настаје услед неког спољашњег утицаја (NÉMETI 2012: 114). Говорећи о инхерентној перзистенцији разматра особености мађарских глагола *áll* (*сјојајџи*), *ül* (*сегејџи*) и *fekszik* (*лежајџи*), глагола који се могу сврстати у категорију тзв. динамичких стања. Наиме, ове глаголе стручна литература често убраја у специфичну врсту глагола стања. Уколико се инхерентна перзистенција сматра једним од основних критеријума за одређивање глагола стања, глаголи *áll* (*сјојајџи*) и *ül* (*сегејџи*), сматра ауторка, не могу се сврстати у стања, већ најпре у групу хомогених процеса, будући да стајање и седење захтевају улагање одређене енергије. Од ових се разликује појам лежања које не захтева улагање енергије, те се на основу приказаног критеријума глагол *fekszik* (*лежајџи*) може сврстати међу стања. Б. Немет даје следеће примере:

(10) Anna a kapuban állt. (NÉMETI 2012: 114)

(10a) Ана је стајала у капији.

(11) Pisti a földön ült. (NÉMETI 2012: 114)

(11a) Пишти је седео на земљи.

(12) A kisfiú a fa tövében feküdt. (NÉMETI 2012: 114)

(12a) Дечак је лежао у подножју дрвета.

На основу датог тумачења и наведених примера може се закључити да је Б. Немет имала у виду само статичке конструкције.

И Ф. Кифер (KIEFER 2015: 743–744) уочава специфична обележја ових глагола. Сматра да они припадају прелазној категорији, имају карактеристике и глагола стања, али и радње и збивања. Наиме, глаголе стања карактерише временски интервал који се не може прекинути, што не важи за наведене глаголе. Временска структура ових глагола допушта прекид. Ову карактеристику појашњава следећим примерима:

(13) Pisti egész este ott állt a sarkon. (KIEFER 2015: 743)

(13a) Пишти је цело вече стајао на ћошку.

(14) Anna egész nap az ágyban feküdt. (KIEFER 2015: 743)

(14a) Ана је цео дан лежала у кревету.

Према Ф. Киферу, прва реченица садржи истиниту тврдњу и ако временски интервал о којем је реч важи и за периоде у којима Пишти није стајао на ћошку. Тако и друга реченица остаје истинита и ако је Ана током дана више пута устала из кревета. Ово својство их, каже Кифер, приближава динамичким глаголима. Као што се из примера и објашњења види, он на овом месту не повезује тип спацијалне одредбе с динамичким/нединамичким карактеристикама ове групе глагола.

У српском језику се глаголи *стајајати*, *сегајати* и *лежати* сврставају у глаголе стања (MRAZOVIĆ 2009: 69; ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 149). С друге стране, глаголи *стајати/стајајати*, *сегати/сегајати* и *лећи/лећати*, на основу описа који даје П. Мразовић (2009: 69),⁵ могу се сврстати у глаголе за означавање радње. Док глаголе *стајајати*, *сегајати* и *лежати* карактерише индирективност, глаголе *стајати/стајајати*, *сегати/сегајати* и *лећи/лећати* карактерише директивност, која је специфична утолико што припадају глаголима тзв. глаголима смештања, тј. глаголима финалне директивности, односно глаголима с ослабљеном моториком. Заправо се ови глаголи налазе на граници између директивних и индирективних глагола. Њима „се денотира завршница усмереног кретања, односно почетак мировања у простору” (Павловић 2006: 21).

5. ПРИКАЗ ГРАЂЕ. Преглед ових језичких средстава за исказивање просторних односа и њихових српских еквивалената налазимо код Ј. Вајде (VAJDA 1976) и Е. Андрић (ANDRIĆ 2002; 2008). У наставку ће се узети у обзир њихови налази. Где год је то могуће, тј. ако су заступљени у корпусу, дају се примери у садашњем и прошлом времену како би се видело да ли темпорални аспект утиче на видску интерпретацију. Приказане су оне синтаксичко-семантичке структуре које су пронађене у корпусу и које су комбинабилне са семантиком посматраних глагола.

5.1. ЛОКАТИВНЕ (ИНДИРЕКТИВНЕ) КОНСТРУКЦИЈЕ

5.1.1. Наставком *-ban/-ben* (наставак за инесив) означава се унутрашњи просторни однос. За глаголе у овом раду релевантно је да се њиме изражава стање мировања. У српском му је типичан еквивалент конструкција у + локатив, којом се упућује на унутрашњост локализатора, при чему глаголи уз које стоји имају обележја динамичност (+/-) и директивност (-) (АНТОНИЋ 2005: 283):

(15) Az előszobában álltunk.

(15a) Стајали смо у предсобљу.

(16) Iza ott áll a szobában...

(16a) Иза стоји у соби...

⁵ П. Мразовић глаголе којима се означава радња дефинише на следећи начин: „вољна, свесна физичка или психичка активност вршиоца радње (у реченици субјекта), активност која се најчешће врши с одређеним циљем, при чему увек постоји могућност да се радња изврши или не” (MRAZOVIĆ 2009: 69).

⁶ Будући да мађарски језик не познаје граматички род, приликом превођења се није могло знати који је род у питању. Определила сам се за мушки род као неутралан.

(17) A cukrászdában ültek.	(17a) Седели су у посластичарници.
(18) ...ül a csónakban...	(18a) ...седи у чамцу...
(19) A szobámban feküdtem...	(19a) Лежао ⁶ сам у својој соби.
(20) Az ágyban fekszik...	(20a) Лежи у кревету...

5.1.2. Наставком *-n/-on/-en/-ön* (наставак за супресив) означава се спољашњи просторни однос. За наше примере релевантно је да се њиме изражава површина на којој се нешто налази у стању мировања. У српском му је типичан еквивалент *на* + локатив, којим се упућује на горњу површину локализатора, такође се јавља уз глаголе с обележјима динамичност (+/-) и директивност (-) (Антонић 2005: 283):

(21) Álltam a hegyen...	(21a) Стајао сам на брду...
(22) ...a küszöbön áll...	(22a) ...стоји на прагу...
(23) A hátsó ülésen már ül valaki.	(23a) На задњем седишту неко већ седи.
(24) Az ágy szélén ült...	(24a) Седео је на ивици кревета...
(25) A felső ágyon fekszik...	(25a) Лежи на горњем кревету...
(26) ... feküdt a földön...	(26a) ...лежао је на земљи...

5.1.3. Наставком *-nál/-nél* (наставак за адесив) означава се шири степен спољашњих просторних односа. Такође може изражавати стање мировања у близини појма обележеног овим падежом. У српском су му еквиваленте предлошко-падежне конструкције *код/близу/крај/go/īoreg* + генитив, *уз* + акузатив и *за* + инструментал. И. Антонић (2005: 148) генитив с овим предлозима сврстава у конструкције којима се исказује неусмереност, док код С. Павловића (2006: 50) налазимо да су директивно неутралне. С обзиром на критеријум статичан/динамичан глагол, предлози *go* и *код* захтевају статичан глагол, а предлози *крај* и *īoreg* дозвољавају и статичан и динамичан глагол (Антонић 2005: 149). Генитив с предлогом *близу* садржи податак о проксималности (Антонић 2005: 148). Акузатив с предлогом *уз* по правилу се јавља уз динамичне глаголе, али се, ређе, може појавити и уз неке глаголе с обележјем динамичност (-) када се ради о „значању посредне просторне локализације са обележјем просторне удаљености типа проксималност (непосредна близина)” (Антонић 2005: 216).⁷ Могућност комбиновања акузатива с предлогом *уз* с глаголима мировања бележи и Н. Арсенијевић (2003: 192), и као типичне наводи управо глаголе *сīајаиши*, *седеиши* и *лежайиши*. Инструменталом с предлогом *за* имплицира се значење ‘поред’, именицама се означава локализатор типа *сīо*, *машина*, *клавир*, *волан* и уз статичне глаголе формирају ‘идиоматизоване структуре’ (Антонић 2005: 249).

(27) Állok az ablaknál...	(27a) Стојим поред прозора...
(28) Álltunk a kútnál...	(28a) Стајали смо код бунара...

⁷ И Антонић (2005: 216) сматра да је данас ова конструкција с наведеним значењем ретка, да се среће у језику писаца, а наводи примере управо с глаголима *лежайиши* и *седеиши*.

(29) Ülök az asztalnál...	(29a) Седим за столом...
(30) ...ült a lábánál...	(30a) ...седео му је крај ногу...
(31) ...a lábánál fekszik...	(31a) ...лежи му уз ногу...
(32) Itt feküdt, a küszöbnél...	(32a) ...лежао је овде, поред прага...

5.1.4. Постпозицијом *mellett* означава се шири степен спољашњих просторних односа. Нешто се налази поред именице којој се постпозиција прикључује. Еквиваленти су јој конструкције *йорег/крај* + генитив. Генитивом с наведеним предлозима означава се неусмереност у простору, а обзиром на критеријум статичан/динамичан глагол предлози *крај* и *йорег* су необележени (Антонић 2005: 149).

(33) Az ágy mellett áll.	(33a) Стоји поред кревета.
(34) A felesége mellett állt...	(34a) Стајао је поред своје жене...
(35) Ül az ágy mellett.	(35a) Седи поред кревета.
(36) A sofőr mellett ültem...	(36a) Седео сам поред возача...
(37) Feküdtem Anna mellett...	(37a) Лежао сам поред Ане...
(38) Miklós az öccse mellett feküdt...	(38a) Миклош је лежао поред свог млађег брата...

5.1.5. Постпозицијом *alatt* означава се шири степен спољашњих месних односа. Нешто се налази испод именице којој се постпозиција прикључује. Еквиваленти су јој конструкције *исйог* + генитив и *йог* + инструментал. Генитив с предлогом *исйог* неутралан је с обзиром на обележја место целог тока предикације, адлативност, аблативност и перлативност (Антонић 2005: 150). Инструментал с предлогом *йог*, за разлику од конструкције с генитивом, има обележје место целог тока предикације (+) (Антонић 2005: 250). Имајући у виду семантику управног глагола, у примерима који следе наведене конструкције могу се сматрати синонимичним.⁸

(39) ...állnak a nagy fa alatt...	(39a) ...стоје испод великог дрвета...
(40) Álltak hárman egy esernyő alatt...	(40a) Троје их је стајало под једним кишобраном...
(41) Bender a napernyő alatt ül...	(41a) Бендер седи испод сунцобрана...
(42) A barackfa alatt ültünk...	(42a) Седели смо испод дрвета кајсије...
(43) ...pontosan a polc alatt fekszik.	(43a) ...лежи тачно испод полице.
(44) Sárga takaró alatt feküdt...	(44a) Лежао је испод жутог покривача...

5.1.6. Постпозицијом *felett (fölött)* означава се шири степен спољашњих месних односа. Нешто се налази изнад именице којој се постпозиција при-

⁸ Ова констатација важи и за одељке 5.1.6., 5.1.7., 5.1.8. и 5.1.9. овога рада. Синонимичним се могу сматрати спацијални генитив с предлозима *исйог*, *изнад*, *исйорег*, *иза*, *између* и спацијални инструментал с предлозима *йог*, *над*, *йорег*, *за*, *међу* уз индирективне глаголе *сйајајйи*, *сегејйи* и *лежајйи*.

кључује. Еквиваленти су јој конструкције *изнад* + генитив и *над* + инструментал. И генитив с предлогом *изнад* неутралан је с обзиром на обележја место целог тока предикације, адлативност, аблативност и перлативност (Антонић 2005: 150). Инструментал с предлогом *над*, за разлику од конструкције с генитивом, има обележје место целог тока предикације (+) (Антонић 2005: 250).

(45) ...áll a koporsó felett...	(45a) ...стоји над ковчегом...
(46) Álltak a sír fölött...	(46a) Стајали су над гробом...
(47) Közvetlenül a víz fölött ülünk...	(47a) Седимо тачно изнад воде...
(48) ...ott ült hajdani városok felett...	(48a) ...седео је тамо изнад некадашњих градова...
(49) Vattás köd feküdt a nádasok felett.	(49a) Магла као вата лежала је над тршчаком.
(50) ...a kabala fölött oldalra kinyúlva feküdt.	(50a) ...лежао је над кабалом, испружен постранце.

5.1.7. Постпозицијом *előtt* означава се шири степен спољашњих месних односа. Нешто се налази испред именице којој се постпозиција прикључује. Еквиваленти су јој конструкције *испред* + генитив и *успред* + инструментал. Генитив с предлогом *испред* такође је неутралан с обзиром на обележја место целог тока предикације, адлативност, аблативност и перлативност (Антонић 2005: 150). Инструментал с предлогом *успред*, за разлику од конструкције с генитивом, има обележје место целог тока предикације (+) (Антонић 2005: 250).

(51) ...az ajtó előtt áll...	(51a) ...стоји пред вратима...
(52) A ház előtt álltam...	(52a) Стајао сам испред куће...
(53) Ülök a tévé előtt...	(53a) Седим испред телевизора...
(54) ...ült a kályha előtt...	(54a) ...седео је испред пећи...
(55) ...ott fekszik a kút előtt.	(55a) ...лежи тамо испред бунара.
(56) ...a zárt kávéház előtt feküdtek.	(56a) ...лежали су испред затворене кафане.

5.1.8. Постпозицијом *mögött* означава се шири степен спољашњих месних односа. Нешто се налази иза именице којој се постпозиција прикључује. Еквиваленти су јој конструкције *иза* + генитив и *за* + инструментал. Генитив с предлогом *иза* такође је неутралан с обзиром на обележја место целог тока предикације, адлативност, аблативност и перлативност (Антонић 2005: 150). Инструментал с предлогом *за*, за разлику од конструкције с генитивом, има обележје место целог тока предикације (+) (Антонић 2005: 250).

(57) A hátam mögött állnak...	(57a) Стоје ми иза леђа...
(58) ...álltam az ajtó mögött...	(58a) Стајао сам иза врата...

(59) A taxis mögött ül...	(59a) Седи иза таксисте...
(60) A hátad mögött ültünk...	(60a) Седели смо ти иза леђа...
(61) A ház mögött fekszik a napon.	(61a) Лежи на сунцу иза куће.
(62) A nő a férfi mögött feküdt...	(62a) Жена је лежала иза мушкарца...

5.1.9. Постпозицијом *között* (*közt*) означава се унутрашњи месни однос, тј. да се нешто налази између именица уз које стоји. Српски еквиваленти овакве мађарске структуре су *између* + генитив или *међу* + инструментал. Обе конструкције сврстане су у средства за исказивање неусмерености. Сматра се да генитив с предлогом *између* може бити замењен инструменталом с предлогом *међу* „уз напомену да код генитива поред идентификације места постоји и представа о одмеравању места према крајњим границама с обе стране, а инструменталом се остварује искључиво идентификација места без представе о оваквом одмеравању” (Антонић 2005: 149–150).

(63) ...hogy ne a nevelők közt álljon...	(63a) ...да не би стајао међу васпита-
чима...
(64) ...ott állt a két író közt...	(64a) ...стајао је између два писца...
(65) Ott ül a jövődő nászai között...	(65a) Седи тамо међу будућим прија-
тељима...
(66) Közte és a magas néger között
ültem.	(66a) Седео сам између њега и високог
црнца.
(67) ...két férfi között egy szőke hajú nő
fekszik.	(67a) ...између два мушкарца лежи јед-
на плавуша.
(68) A ceruzák, bögrék, kanalak között
feküdtek...	(68a) Лежали су међу оловкама, шо-
љама, кашикама...

5.1.10. Постпозицијом *körül* означава се шири степен спољашњих ме-
сних односа. Нешто се налази око именице којој се постпозиција прикљу-
чује. Еквивалент јој је конструкција *око* + генитив, којом се, по правилу,
означава неусмереност у простору.

(69) Egyre többen állnak a lány körül.	(69a) Све више њих стоји око девојке.
(70) Az asztal körül álltak..	(70a) Стајали су око стола...
(71) Ülnek a láng körül.	(71a) Седо око ватре.
(72) Az asztal körül ültünk...	(72a) Седели смо око стола...
(73) ...fekszenek a kihamvadt tűz körül.	(73a) ...леже око угашене ватре.
(74) ...feküdtek a tábor körül...	(74a) ...лежали су око кампа...

5.2. ЛАТИВНЕ/АДЛАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ. Парадигма могућих српских екви-
валената сложенија је у овој групи у односу на претходну. Наиме, оствариве
су и перфективне и имперфективне варијанте директивних глагола *сїаїиїи/*
сїајаїиїи, *сесїиїи/сегаїиїи* и *леїиїи/леїаїиїи*. Шири контекст, ред речи, темпорал-
ни модификатори, интонација поузданије би разрешили ову дилему, али су
у раду издвојени минимални реченични модели, те остаје могућност за

различиту интерпретацију. Начелно се може рећи да је перфективна варијанта резервисана за ситуацију у прошлом времену, а имперфективна за ситуацију актуелну у моменту говора,⁹ стога ће се оне узети као еквиваленти. Оно што обједињује обе варијанте јесте обележје директивности, у питању су динамични глаголи, перфективност/имперфективност глагола не утиче на тип спацијалне одредбе.

5.2.1. Наставком *-ba/-be* (наставак за илатив) означава се унутрашњи просторни однос, тачније да се нешто из спољњег простора креће ка унутрашњости. Стоји уз динамичне глаголе. У српском му је типичан еквивалент конструкција *у + акузатив*, којом се обележава усмереност, приближавање локализатору с податком о досезању циља. Глагол носи обележја динамичност (+) и директивност (+), а предлог *у* показује да је циљ унутрашњост локализатора (АНТОНИЋ 2005: 213).

(75) Patrick Roy áll a kapuba...	(75a) Патрик Роа стаје у гол...
(76) A civilruhás a sarokba állt...	(76a) Човек у цивилу стао је у ћошак...
(77) ...a fotelba ül...	(77a) ...седа у фотелу...
(78) ...taxiba ültünk...	(78a) ...сели смо у такси...
(79) ...ágyába fekszik...	(79a) ...леже у кревет...
(80) ...fübe feküdt...	(80a) ...легао је у траву...

5.2.2. Наставком *-ra/-re* (наставак за сублатив) означава се спољашњи просторни однос. Изражава кретање, усмереност ка површини појма исказаног сублативом и крајњи циљ кретања. Најчешћи еквивалент му је у српском конструкција *на + акузатив*, која има обележја идентична претходном моделу, с тим да предлог *на* показује да је циљ, најчешће, горња површина локализатора (АНТОНИЋ 2005: 213).

(81) ...a párkányra áll...	(81a) ...стаје на симс...
(82) A nagy Tiborc a vállára állt...	(82a) Велики Тиборц му је стао на рамена...
(83) ...a földre ül...	(83a) ...седа на земљу...
(84) ...a küszöbre ült.	(84a) ...сео је на праг.
(85) ...hasra fekszik...	(85a) ...леже на стомак...
(86) ...az ágyra feküdtem...	(86a) ...легао сам на кревет...

⁹ Колики је уплив контекста, неких синтаксичких елемената, али и специфичних правила посматраних језика, а који могу утицати на различиту интерпретацију, илустроваћу с неколико примера. У мађарском се презент често употребљава за исказивање будућности, док је у српском чешћи футур, имперфективном *ül* одговара перфективно *szüni*: *...majd vasárnap autóra ül.* – *иа ће у недељу сесити у аушо*. Уплива може имати и тип временске реченице, тј. одговарајући везник: *...amíg a helyére ültem...* – *...док сам сегао на њеово месито...*; *...amint a pianínó elé állt.* – *чим је ситио пред ијанино*. Утицај временске одредбе показују следећи примери: *...mert gyakran lóra ülték.* – *...јер су месито седали на коње*; *...hasra is feküdt egyszer...* – *...једном је легао и на ситомак...*

5.2.3. Наставком *-hoz/-hez/-höz* (наставак за алатив) означава се шири степен спољашњих месних односа. Карактерише га усмереност кретања или вршења неке радње ка близини неког појма. У српском су му еквиваленти конструкције *go/kog/близу/крај/ћорег* + генитив, *уз/за* + акузатив. И. Антонић (2005) генитив с овим предлозима сврстава у конструкције којима се исказује неусмереност, док код С. Павловића (2006) налазимо да су директивно неутрални (уп. тачку 4.1.3. овог рада). Акузативом с овим предлозима означава се адлативност. Предлог *уз* указује на бочну страну „првенствено када је живи локализатор, или неспецификована страна, када је неживи локализатор” (Антонић 2005: 215). И. Антонић напомиње да предлог *уз* употребљен уз вертикалне локализаторе носи обележје просторне удаљености типа проксималност (непосредна близина). Предлогом *за* означава се задња страна локализатора. И. Антонић (2005: 215) примећује да је та конструкција врло ретка у савременом језику, али да се доследно задржава уз локализаторе типа *сво, ћрћеца, машина, клавиr* и сл., и да има значење сасвим нарочитог просторног односа.

(87) A falhoz állnak...	(87a) Стају до зида...
(88) A kerítéshez állt.	(88a) Стао је уз ограду.
(89) A lábához ül...	(89a) Седа му уз ногу...
(90) A zongorához ültem...	(90a) Сео сам за клавиr...
(91) Hozzám fekszik...	(91a) Леже поред мене...
(92) ...asztán egymáshoz feküdtek...	(92a) ...онда су легли једно уз друго...

5.2.4. Постпозицијом *mellé* означава се да је нешто усмерено да заузме место поред именице уз коју стоји. Еквиваленти су јој *ћорег/крај* + генитив и *уз* + акузатив. Проблем исказивања адлативности генитивном конструкцијом примећује Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 89) која, у недостатку једнозначног еквивалента, нуди прецизирање у загради: *(go)ћорег* + генитив. Акузатив с предлогом *уз* карактерише усмереност адлативног типа, глагол носи обележје динамичност (+) и директивност (+), а оријентир је бочна страна локализатора (Антонић 2005: 215).

(93) Abed az ágya mellé áll...	(93a) Абед стаје поред њеног кревета...
(94) Adam a zongora mellé állt...	(94a) Адам је стао поред клавира...
(95) ...az ablak mellé ülünk.	(95a) ...седамо поред прозора.
(96) A detektív mellé ült.	(96a) Сео је поред детектива.
(97) ...és az ura mellé fekszik.	(97a) ...и леже поред господара.
(98) A ló mellé feküdt...	(98a) Легао је поред коња...

5.2.5. Постпозицијом *alá* означава се да је нешто усмерено испод именице уз коју стоји. Еквиваленти су му *исћог* + генитив и *ћог* + акузатив. Генитив с предлогом *исћог* неутралан је с обзиром на обележја места целог тока предикације, адлативност, аблативност и перлативност (Антонић 2005: 150). Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 89) нуди прецизирање у загради: *(go)исћог* +

генитив. Акузатив с предлогом *íod* карактерише усмереност адлативног типа, глагол носи обележје динамичност (+) и директивност (+), а оријентир је доња страна локализатора (Антонић 2005: 215). Имајући у виду семантику управног глагола, у примерима који следе наведене конструкције могу се сматрати синонимичним.¹⁰

(99) Gyorsan a Mária-kép alá állt...	(99a) Стаје брзо испод слике Марије...
(100) A fa alá állt...	(100a) Стао је под дрво...
(101) Ülök a hid alá...	(101a) Седам испод моста...
(102) ...és az ablak alá ült...	(102a) ...па је сео испод прозора...
(103) ...éjjel az ágy alá feküdtem...	(103a) ...ноћу сам легао под кревет...
(104) A véreb a kocsi alá feküdt...	(104a) Ловачки пас је легао под кола...

5.2.6. Постпозицијом *fölé* означава се да је нешто усмерено изнад именице уз коју стоји. Еквиваленти су јој је *iznađ* + генитив и *nađ* + акузатив. Генитив с предлогом *iznađ* неутралан је с обзиром на обележја место целог тока предикације, адлативност, аблативност и перлативност (Антонић 2005: 150). Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 89) нуди прецизирање у загради: (*go*)*iznađ* + генитив. Акузатив с предлогом *nađ* карактерише усмереност адлативног типа, глагол носи обележје динамичност (+) и директивност (+), а оријентир је горња страна локализатора (Антонић 2005: 215).

(105) ...s egy fényes csillag áll a láng fölé.	(105a) ...и једна сјајна звезда стаје изнад пламена.
(106) Felesége fölé állt.	(106a) Стао је изнад своје жене.
(107) Garfield (...) a fejem fölé ül a párnára.	(107a) Гарфилд седа изнад моје главе на јастук.
(108) ...forró lavór fölé ültek...	(108a) ...сели су изнад врућег лавора... ¹¹

5.2.7. Постпозицијом *elé* означава се да је нешто усмерено испред именице уз коју стоји. Еквиваленти су јој *исīрег* + генитив и *īрег* + акузатив. Генитив с предлогом *исīрег* неутралан је с обзиром на обележја место целог тока предикације, адлативност, аблативност и перлативност (Антонић 2005: 150). Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 89) нуди прецизирање у загради: (*go*)*исīрег* + генитив. Акузатив с предлогом *īрег* карактерише усмереност адлативног типа, глагол носи обележје динамичност (+) и директивност (+), а оријентир је предња страна локализатора (Антонић 2005: 215).

(109) ...a tükör elé állt...	(109a) ...стаје пред огледало...
(110) ...autójuk elé állt.	(110a) ...стао је испред њиховог аута...

¹⁰ Ова констатација важи и за одељке 5.2.6., 5.2.7., 5.2.8. и 5.2.9. овога рада. Синонимичним се могу сматрати спацијални генитив с предлозима *исīод*, *изнаđ*, *исīрег*, *иза*, *између* и спацијални акузатив с предлозима *íод*, *наđ*, *īрег*, *за*, *међу* уз директивне глаголе *сīаийи/сīа-јаийи*, *сесīи/сегайи*, *лећи/леїайи*.

¹¹ У корпусу није забележен глагол *fekszik* с постпозицијом *fölé*.

(111) ...a tükör elé ül...	(111a) ...седа испред огледала...
(112) ...és a térkép elé ült.	(112a) ...па је сео испред карте.
(113) És mégsem fekszem a villamos elé.	(113a) Па ипак нећу лећи пред трамвај.
(114) A kutyám a lábam elé feküdt.	(114a) Пас ми је легао испред ногу.

5.2.8. Постпозицијом *mögé* означава се да је нешто усмерено иза именице уз коју стоји. Еквиваленти су јој је *иза* + генитив и *за* + акузатив. Генитив с предлогом *иза* неутралан је с обзиром на обележја места целог тока предикације, адлативност, аблативност и перлативност (Антонић 2005: 150). Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 89) нуди прецизирање у загради: (*go*)*иза* + генитив. Акузатив с предлогом *за* карактерише усмереност адлативног типа, глагол носи обележје динамичност (+) и директивност (+), а оријентир је задња страна локализатора (Антонић 2005: 215).

(115) Seres háta mögé állok...	(115a) Стајем иза Шерешевих леђа...
(116) ...s Eszter mögé állt.	(116a) ...па је стао иза Естере.
(117) ...a vezetőülés mögé ülök...	(117a) ...седам иза возачевог седишта...
(118) Tímár a lány mögé ült.	(118a) Тимар је сео иза девојке.
(119) Az asszony mögé feküdt...	(119a) Легао је иза жене... ¹²

5.2.9. Постпозицијом *közé* означава се унутрашњи месни однос, исказује се да је нешто усмерено између именица иза којих стоји. Еквиваленти су јој *између* + генитив и *међу* + акузатив. Проблем исказивања адлативно-сти конструкцијом између + генитив примећује Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 89) која, у недостатку једнозначног еквивалента, нуди прецизирање у загради: (*go*)*између* + генитив. Акузатив с предлогом *међу* карактерише усмереност адлативног типа, глагол носи обележје динамичност (+) и директивност (+). Предлог *међу* знак је интерлокализације и јавља се у случају више локализатора или делова једног локализатора (Антонић 2005: 215).

(120) Elemér a térdei közé áll.	(120a) Елемер му стаје између колена.
(121) ...utána állt a hivatásosok közé.	(121a) ...затим је стао међу професионалце.
(122) Egyik az asztal alá ül (...), Bedzsó a fal meg a konyhaszekrény közé.	(122a) Један седа испод стола (...), Беџо између зида и креденца.
(123) Két ág közé ült.	(123a) Сео је између две гране.
(124) ...sort fekszenek két bokor közé...	(124a) ...редом лежу између два жбуна...
(125) ...a végén néhány fadeszka közé feküdt...	(125a) ...на крају је легао између неколико дасака...

5.2.10. Постпозицијом *köré* означава се да се нешто креће да заузме место око именице уз коју стоји. Еквивалент јој је предлошко-падежна конструкција *око* + генитив, којом се примарно означава неусмереност, али у

¹² У корпусу није забележен пример с глаголом *fekszik* у презенту с постпозицијом *mögé*.

случају посматраних глагола управо њихова семантика показује да је могућа и директивна интерпретација.¹³ Проблем исказивања адлативности овом конструкцијом примећује и Е. Андрић (ANDRIĆ 2002: 89) која, у недостатку једнозначног еквивалента, нуди прецизирање у загради: (*go*)око + генитив.

(126) ...nemsokára gyűrűbe állnak a falu köré. (126a) ..ускоро ће стати укруг око села.

(127) Nagy tisztelettel álltak (...) HULAF BILGERLAND köré. (127a) С великим поштовањем стали су око HULAF BILGERLAND-а.

(128) ...és a terített asztal köré ülnek. (128a) ...па седају око постављеног стола.

(129) Ismét a kisasztal köré ültünk... (129a) Поново смо сели око сточића...

6. ЗАКЉУЧАК. На основу овога што је приказано може се рећи да на директивност мађарских глагола *áll, ül* и *fekszik* непосредно утиче тип спацијалне одредбе. Њима у српском одговарају и индирективни *сїајаїи*, *сегеїи* и *лежаїи*, али и глаголи финалне директивности *сїаїи/сїајаїи*, *сесїи/сегаїи* и *лећи/леїаїи*. Индирективни су истовремено и имперфективни, док директивни, у зависности од темпоралне ситуације и других синтаксичких елемената, могу бити и перфективни и имперфективни.

Недвосмислено индирективне спацијалне конструкције су: локатив с предлозима *у* и *на*, инструментал с предлозима *за*, *међу*, *їод*, *їред* и *над*, које се остварују уз имперфективне глаголе *сїајаїи*, *сегеїи* и *лежаїи*. Недвосмислено директивне конструкције и то лативног/адлативног типа представља акузатив с предлозима *у*, *на*, *за*, *међу*, *їод*, *їред* и *над*, и оне се остварују уз перфективне и имперфективне глаголе *сїаїи/сїајаїи*, *сесїи/сегаїи* и *лећи/леїаїи*. Остале забележене могућности су необележене с обзиром на критеријум директивности. Тако је генитив с предлозима *исїод*, *исїред*, *изнад*, *иза*, *код*, *близу*, *крај*, *до* (са значењем *близу*), *їоред*, *између* и *око* необележен, као и акузатив с предлогом *уз*, стога се остварују уз све наведене глаголе.

На крају се може констатовати да у мађарском језику тип спацијалне одредбе једнозначно одређује семантику посматраних глагола, те има уплива и на аспекатску интерпретацију реченице, за разлику од српског у којем постоје и оне предлошко-падежне конструкције на основу којих се не могу предвидети обележја глагола. Да ли ће спој глагола и спацијалне одредбе имати обележје директивности/индирективности у тим случајевима зависи од семантике управног глагола.

ИЗВОР

Mazsola – a magyar igei bővítmenyszerkezet vizsgálata. corpus.nytud.hu/cgi-bin/mazsola/mazsola_hun.pl

¹³ И. Антонић наводи пример *Деца су їосегала око сїола* (2005: 149).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Простја реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–300.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 107–263.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Дейтерминативни падежи у савременом српском језику*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Простја реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–982.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматица српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- *
- ANDRIĆ, Edita. *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, 2002.
- ANDRIĆ, Edita. *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, 2008.
- FORGÁCS, Tamás. *A valenciaelmélet nyelvtörténeti alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdései*. Szeged, 1996. <<https://core.ac.uk>>
- KESZLER, Borbála. A határozók. Balog Judit, Haader Lea, Keszler Borbála et al. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000, 423–443.
- KIEFER, Ferenc. Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Bánréti Zoltán, Kenesei István, Kiefer Ferenc, É. Kiss Katalin et. al. *Strukturális magyar nyelvtan. 1. kötet. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015, 729–809. <<http://www.nytud.mta.hu>> smny > mondattan>
- MRAZOVIC, Pavica, Zora VUKADINOVIC. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- NÉMETH, Boglárka. *Az aspektus a magyar nyelvben. Különös tekintettel a statikusságra. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 144*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2012.
- SIPOS, Mária. 2 in 1 – A szinjai hanti lokatív mondatok egyik kvázikopolujáról. In: Forgács Tamás, Németh Miklós, Sinkovics Balázs szerk. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szeged: SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2019, 299–310.
- VAJDA, Jožef. *Padežne mesne i vremenske konstrukcije. Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika 4*. Novi Sad: Institut za hungarologiju, 1976.

Dušanka Zvekić-Dušanović

ON SOME ASPECTUAL ALTERNATIONS IN HUNGARIAN AND SERBIAN

S u m m a r y

This paper analyzes a segment of the problematics concerning verb aspect and Aktionsart in the relation Hungarian – Serbian: the Hungarian verbs expressing bodily posture *áll, ül* and *fekszik*, whose Serbian counterparts are indirective verbs *stajati, sedeti* and *ležati*, but also the directive ones *stati/stajati, sesti/sedati* i *leći/legati*. The analysis is focused on the influence of the types of spatial adjuncts on the semantic interpretation of the aforementioned Hungarian verbs, which determine the sentential aspect. The author concludes that the type of spatial adjunct determines the directivity of the verbs *áll, ül* and *fekszik*. The Serbian indirective equivalents are imperfective, while the directive ones, depending on the temporal situation and other syntactic elements, can be both perfective and imperfective. The type of spatial adjunct in Hungarian determines semantics of the analyzed verbs, thus influencing the aspectual interpretation of a sentence. Constructions which exhibit a

mutual influence of verb semantics and a spatial adjunct in Serbian are identified, as well as prepositional phrases with spatial meaning on the basis of which a verbal meaning cannot be determined, thus the interpretation depends on the semantics of the predicate.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dusazd@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 16. августа 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Јелена Ајџановић
Томаш Квока

ПЕРИФРАСТИЧНИ ИЗРАЗИ С ГЛАГОЛИМА КРЕТАЊА У СРПСКОМ И ПОЉСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се испитују перифразе с глаголима кретања, синонимичне и често кому-табилне са семантички еквивалентним глаголом акционалне семантике, у српском и пољском језику. Испитивањем глаголских перифраза из формалног и садржинског угла, идентификоваће се подударности и разлике између ових постојаних веза у српском и у пољском језику на синтаксичко-семантичком и прагматичком плану. Контролни корпус за испитивање употребе пописаних перифраза чине примери из електронског корпуса савременог српског језика (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>) и примери из националног корпуса пољског језика (<http://www.nkjp.pl/>).

Кључне речи: српски језик, пољски језик, синтакса, глаголска перифраза, глаголи кретања.

This paper examines periphrases with verbs of motion, synonymous and often commutable with a semantically equivalent verb belonging to a certain situation type, in Serbian and Polish. By examining verbal periphrases from the perspective of their form and content, similarities and differences between these fixed constructions in Serbian and Polish at the syntactic-semantic and pragmatic level are identified. The controlling corpus for examining the use of the excerpted periphrases comprises examples from the electronic corpus of contemporary Serbian (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>) and examples from the national corpus of Polish (<http://www.nkjp.pl/>).

Key words: Serbian, Polish, syntax, verbal periphrasis, verbs of motion.

1. Увод. Перифрастични изрази, како је у литератури дефинисано и описано, јесу спој синсемантичног глагола са номиналном речју, који је, притом, синонимичан (и често комутабилан) са семантички еквивалентним глаголом (в. Радовановић 1977: 53; Ивић 1980: 1). Аналитичким структурама, као заједничкој типолошкој особини многих модерних европских језика (Радовановић 1977: 53; Ивић 1980: 1)¹, даје се посебан значај у лингвистичким студијама заснованим на различитим теоријским полазиштима: синтаксичко-семантичком (WIERZBIŃSKA 1982), генеративном (GRIMSHAW – MESTER 1988), функционалном (APRESJAN 2009), когнитивном (NORVIG – LAKOFF 1987), лексиколошком, лексикографском (Тополињска 1982; KOTSYVA 2007), стилском (Дражић – Ајџановић 2019: 184) и сл. Овако разноврсни приступи омогућили су

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта: *Синтаксичка, семантичка и прагматичка исцртавања* (бр. 178004), који се реализује на Филозофском факултету у Новом Саду, уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

¹ Према, дакле, савремена лингвистичка (србистичка) литература декомпоновање предиката сматра „све изразитијим обележјем савременог српског језика” (Пипер 2005: 315; Танасић 2005: 123), истраживања која се баве ранијим фазама развоја нашег књижевног језика показују да је овај језички процес био фреквентан и у 19. веку (Ивић 1987; Петровић 1988; Петровић 1988; Бјелаковић 2007; Волновић 2007).

фокусирање и осветљавање готово свих специфичних аспеката овога феномена, што имплицира добру теоријску утемељеност његовог одређења.

У србистичкој литератури перифрастичне конструкције темељно су осветљене. Разматране су са теоријског и примењеног аспекта, из синхроничке и дијахроничке перспективе. Синхроничка истраживања посматрају перифрастичне конструкције са теоријског становишта, нудећи одређења овога феномена, описујући природу њихових конститутивних елемената, уочавајући разлоге за њихову употребу (Радовановић 1977; Ивић 1980; Керкез 1997; Керкез 1998; Пипер 1999; Лазич-Коњик 2006; Штрбац 2010; Алановић 2013 и други), али и из практичног угла, у примењенолингвистичким истраживањима који се, превасходно, баве наставом српског језика као другог и страног (Дражић 2014; Ајцановић 2016; Дражић – Ајцановић 2019). Испитивања из дијахроничке перспективе дају инвентар модела у којима се остварују перифрастичне структуре у језику из ранијих фаза развоја нашег књижевног језика, при чему се забележено стање обично пореди са ситуацијом у савременом, стандардном српском језику (Ивић 1987; Петровић 1988; 1989; Бјелаковић 2007; Волновић 2007). Из синхроничке перспективе важан сегмент дијахроничких истраживања јесте идентификовање смене појединих глаголских лексема у забележеним моделима из језика предвуковске епохе (Бјелаковић 2007) и уочавање и описивање семантичких разлога за појаву других глагола у примерима из савременог језика (Волновић 2007). Овакву методологију проучавања глаголских и неглаголских спојева могуће је применити и на анализу примера из савременог језика – дефинисање семантичких обележја датих лексема која омогућују њихово удруживање.

У новијој полонистичкој литератури издвајају се радови Е. Јенджејко посвећени испитивању перифрастичних предикатских конструкција. У својим радовима ауторка се превасходно бави овом проблематиком из лексикографске перспективе. За наше истраживање, међутим, важна су њена теоријска полазишта. Применом постулата когнитивне лингвистике, ауторка, позивајући се на Тејлорове тврдње да синтаксичке структуре представљају један од најпозданијих доказа да структура језичких категорија одсликава структуру нејезичке стварности (Taylor 1995: 197), истиче да сложена структура перифрастичних конструкција почива како на граматичко-семантичкој повезаности удружених лексема тако и на устаљеним начинима концептуализације појава у датој заједници (Једржејко 2011: 29).² Тачније, према овој ауторки, овакве сложене структуре високо су фразеологизиране, семантички, формално и функционално у корелацији су са пунозначним глаголима,

² И у србистичкој и у полонистичкој литератури постоји неусаглашеност у погледу терминолошких решења за овакве спојеве. У србистици најзаступљенији је термин *декомпоновани њредикај* (Радовановић 1977; Ивић 1980; Пипер 1999); у употреби су још термини *декомпоновани глагол* (Танасић 1995), *њерифрасијични њредикајски изрази/њерифрасијични њредикај* (Тополињска 1982; Мразовић – Вукадиновић 2009; Петровић 1988; Керкез 1997; 1998; Лазич-Коњик 2006), *аналијички глаголски изрази* (Пипер 1999), *глаголска њерифраза* (Дражић 2014). У полонистици термини *комплексан/аналијички/њерифрасијични њредикај*, те *глаголско-именски аналијизам* означавају овакве идиоматске синтаксичке конструкције (Једржејко 2011: 28). За термин *њерифраза* определили смо се превасходно из перспективе структуре – означава вишечлани израз уместо једнолексемске форме (в. Kristal 1985: 259).

а настају номинализацијом и секундарном вербализацијом предиката, као и метафоричком концептуализацијом догађаја који означавају (ЈЕДРЗЕЈКО 2013: 57). Надовезујући се на резултате истраживања Е. Јенджејко, К. Лисчик Кубина посебну пажњу поклања анализи вербално-номиналних конструкција с фазном семантичком компонентом, при том уочавајући релевантност диференцијације између агентивних и неагентивних структура (LISCZYK-KUBINA 2015: 144). Ауторка приликом анализе оваквих аналитичких структура примењује семантички приступ, а нарочито је значајна њена напомена о потреби укључивања когнитивнолингвистичког аспекта (пре свега концептуалних метафора) у проучавање овог проблема (LISCZYK-KUBINA 2015: 144).

Посебан допринос за наше истраживање, с обзиром на његову контрастивну оријентацију, представљају испитивања перифрастичних конструкција на међујезичком, првенствено међусловенском плану (в. нпр. Тополињска 1982; MINDAK-ZAWADZKA 1983 и сл.). Полазну тачку за нашу анализу представља управо важно запажање З. Тополињске – природа перифрастичних конструкција је иста у словенским, и не само словенским – језицима, али се разликује инвентар функционалних глагола у њиховом саставу, а спојеви таквих глагола са номинализованим изразима непредвидљиви су феномени и спадају у идиосинкратичне особине језика (Тополињска 1982: 36). Констатација А. Шева да је у примерима типа *вести разговор* глаголски елемент мање-више десемантизован, те да је услед недовољно јасне, замагљене семантике често веома тешко објаснити „његову лексичку избирљивост” и одговорити на питање зашто он стоји или не стоји уз неку именицу (Шево 1987: 109), потврђује нужност проучавања оваквих синтаксичких феномена, посебно из угла контрастивне анализе, превођења и усвајања језика као страног.

Након приказа разматрања појма перифрастичних конструкција, понуђених у бројним истраживањима како у србистичкој тако и у полонистичкој литератури, а у функцији идентификације и разумевања декомпонованих структура као универзалног језичког феномена, даље се формулише тематски оквир истраживања, постављају се његови основни циљеви (1.1) и описују коришћени, примарни и контролни, корпуси (1.2). У другом, централном, одељку представљен је кључни део рада – класификација прикупљених веза према функционалном глаголу, опис семантичких компоненти глаголске и номиналне компоненте и, када је релевантно, сагледавање њиховог понашања на синтаксичком и прагматичком плану, уз компаративно-контрастивну анализу. Овоме следе закључци који могу представљати смернице за даља истраживања глаголских перифраза – сагледавање ових спојева у различитим језицима, а у контексту дефинисања општих законитости њиховог структурирања и функционисања, с једне стране, и, с друге стране, идентификација оваквих веза као диференцијалних црта између различитих језика, што би допринело уједначеној и адекватној лексикографској обради перифраза, те проналажењу најподеснијег начина усвајања (учења) овог сегмента вокабулара.

1.1. ПРЕДМЕТ, МЕТОДОЛОГИЈА И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА. У раду се истражују перифразе с глаголима кретања акционалне семантике у српском и пољском језику – њихова формална структура, уже инвентар глагола у позицији глаголске компоненте и попис предлошко-падежних форми номиналне компо-

ненте, али и семантичка обележја њихових конститутивних елемената, како би се стекла јаснија слика о сличностима и разликама у погледу функционисања ових постојаних спојева.

Испитивању перифрастичних конструкција може се приступити из две перспективе. Могуће је поћи од одређене групе синсемантичких, перифразних глагола и утврдити структурне и семантичке особености номиналног дела с којим се удружују, из чега се даље могу извући закључци о значењским класама којима припадају еквивалентне једночлане јединице (в. нпр. Алџановић – Дражић 2010; Алановић 2013; DRAŽIĆ 2014; Дражић – Алџановић 2019). Друга перспектива фокусира одређену семантичку класу глагола и даје преглед модела њихових декомпозиција (в. нпр. Алџановић 2008; ШТРБАЦ 2010).

Полазећи од основног циља ове анализе – поређење перифрастичних конструкција у српском и пољском језику, определили смо се за прво полазиште. Потпуном ексцерпцијом глагола из одређене значењске класе, те провером њихове употребе у контексту, издвајају се спојеви у којима су глаголи употребљени као функционални, на основу чега се може формирати потпунији и поузданији инвентар перифрастичних конструкција. За конкретан предмет истраживања одабрана је класа глагола кретања³ из два разлога.⁴ Прво, кретање јесте једна од основних човекових радњи и то се, наравно, рефлектује на плану језика многобројним граматичким и лексичким средставима за денотирање промене положаја у простору (VUJOVIĆ 2019: 9). Ово имплицира богат и значењски разноврстан инвентар глагола за денотирање човековог кретања. Глаголи кретања, притом, осим основних значења, тесно везаних за диференцијацију према обележју ‘усмереност +/-’, развијају и пренесена значења (Войводич 2010: 470)⁵, што их, претпоставка је, чини подесним за улогу функционалних глагола.⁶ Стога, чини се, закључци изведени на основу анализе великог броја глаголских лексема могу пружити основу за издвајање основних обележја која омогућују/блокирају употребу глагола као функционалног у структурирању перифрастичних конструкција. Друго, семантичка категорија ‘кретање’, с обзиром на то да се, с једне стране, човек односи према простору кроз кретање (HASKO – PERELMUTTER 2010: 2), те, с друге стране, будући да просторни односи спецификују концепт

³ Под глаголима кретања подразумевамо глаголске лексеме које означавају кретање тела и тиме промену његовог места у простору (уп. SMUŁCZYŃSKI 2013: 176).

⁴ М. Алановић анализом перифраза с глаголима просторно-мобилних односа обухватио је и глаголе кретања и извео низ значајних закључака, драгоцених за наше истраживање. С обзиром на циљеве постављене у овом раду, чини се да је, ипак, остало довољно простора за даље испитивање глагола кретања у позицији функционалних глагола. Полазимо од хипотезе да другачији приступ у овоме раду – с једне стране, компаративно-контрастивни, и, с друге стране, структурно-семантички с акцентом на испитивање семантичких обележја номиналне компоненте – може донети нове закључке о испитиваним везама.

⁵ У литератури се издвајају две основне групе унутар класе глагола кретања – маркирани само обележјем ‘усмереност +/-’ и они обележени значењском компонентном која упућује на начин кретања, околности, темпо и сл. (ŁAZIŃSKI 2020: 107–108).

⁶ Испитујући глаголе кретања у српском језику као систему који јесте извор грешака у усвајању руског језика као страног, Е. Гусева и Д. Поповић посебно издвајају проблеме у употреби ових глагола у перифрастичним структурама где развијају пренесена значења (Гусева – Поповић 2012: 286).

кретања (SEN – JANOWICZ 2005), тесно је повезана са категоријом ‘спацијалности’ – базичном, примарном семантичком категоријом као извором метафоричких пресликавања приликом структурирања других значењских категорија (KASIRER 1985: 132). Просторне метафоре, у неким случајевима, јесу извор структурирања перифрастичних предикатских конструкција, као у примерима *йасѝи на йамейѝ, имайѝи на уму* и сл.

Ипак, с обзиром на то да је тоталном ексцерпцијом добијена веома обимна грађа, морали смо установити критеријум на основу којег смо издвојили део примера који ће у овом раду бити анализирани. Пошли смо од семантичког критеријума – овим истраживањем обухваћене су само перифразе које денотирају ситуације агентивне (ПАДУЧЕВА 2004: 426), тј. акционалне природе (ЗОЛОВОТА 1982: 159) (на пример *дођи до закључка : закључиѝи*) док ће бити изостављене оне које означавају психофизиолошка стања (*йасѝи у гејресѝу : йосѝайѝи гејресѝиван*). Значењски план, очекивано, рефлектује се и на формални. Семантичка опозиција акционалност/неакционалност огледа се у постојању једнолексемске форме, односно у њеном непостојању – када је реч о перифрази акционалних глагола, наспрам ње постоји једночлани глагол или двочлана структура (нпр. *сѝровесѝи реформе : реформисаѝи* и *уђи у расѝраву : йочейѝи се расѝрављаѝи*); код перифраза психофизиолошких глагола, чини се, не постоји одговарајућа једнолексемска форма (нпр. *йасѝи у очај : йочейѝи очајавайѝи, уйасѝи у йроблеме : **).

Како бисмо што обухватније сагледали феномен перифрастичних израза у српском и пољском, посматрали смо га из различитих углова и уз примену различите методологије.

Применом *комѝаратѝивно-комѝрасѝивне мейѝоге* утврдили смо сличности и разлике пре свега на структурно-семантичком плану. Уочавање подударних модела, с једне стране, и еквивалентних функционалних глагола, с друге стране, у српском и пољском језику доприноси извођењу закључака о универзалним законитостима структурирања перифрастичних конструкција (ЈЕДРЗЕЈКО 2011: 28). Разлике између спојева у српском и спојева у пољском језику пак значајне су у домену примењене лингвистике. У настави српског/пољског језика као страног правилна употреба оваквих спојева, између осталог, остварује примарни циљ говорника у процесу учења језика – овладавање спонтаним исказом, што ближим изворном говорнику (ДРАЖИЋ – АЉДАНОВИЋ 2019: 184). Неопходно је пописати разлике које се очитују између перифрастичних спојева у српском и пољском језику како би њихова лексикографска обрада (као непредвидљивих веза, који представљају високо организован, граматички део речника (ТОПОЛИЊСКА 1982: 39), била адекватна.

Сѝрукѝурно-семанѝички асѝекаѝ имплицира, с једне стране, селекцију значењских компоненти вербалног и номиналног дела које обезбеђују афинитет у слагању (ДРАЖИЋ 2014: 38). С друге стране, полазећи од хипотезе да глаголска лексема у перифрастичној конструкцији није само граматичка реч (КЕРКЕЗ 1997: 303–304; ЛАЗИЋ-КОЊИК 2006: 233; АЛАНОВИЋ 2019: 282), овај приступ подразумева анализу утицаја семантичких компоненти функционалног глагола на морфолошки облик номиналног дела везе. Осим тога, перифрастичне конструкције посматраће се и на синтаксичком плану јер је, понекад, категорија персоналност/имперсоналност, која се огледа у синтак-

сичком облику реченице (ПИПЕР 2005: 592–607), уско повезана са значењским компонентама садржаним у семантичкој структури номиналне јединице (уп. нпр. *дошли смо до закључка* и *дошло је до несјоразума* и сл.).

1.2. Корпус истраживања. Корпус за ово истраживање формиран је, првенствено, на основу индекса глагола људског кретања наведеног у докторској дисертацији Д. Вујовић *Семантичка и деривациона анализа глагола кретања у српском језику*. Даље су значења глагола преузимана из једнојезичних речника српског и пољског језика: шестотомни *Речник српскохрватској књижевној језика* Матице српске и Матице хрватске (РМС) и *Słownik języka polskiego* (СЈП). Пописане глаголе, наравно, сагледали смо у одређеном језичком контексту како бисмо из семантичке класе глагола људског кретања издвојили оне који структурирају перифрастичне конструкције. Када је реч о српском језику, употреба посматраних глагола проверавана је у електронском корпусу савременог српског језика (СрпКорп). Употреба испитиваних глагола у пољском језику проверавана је у националном корпусу пољског језика (<http://www.nkjp.pl/>) (ПолКорп),⁷ уз употребу опције *колокацијор* (<http://www.nkjp.uni.lodz.pl/collocations.jsp>) из корпусног претраживача ПЕЛКРА (Pelcra) са следећим подешавањима: контекст речи са леве и десне стране: 2 и максималан размак међу лексемама: 1. Описани начини претраге доступних електронских корпуса омогућили су брже и поузданије формирање инвентара перифраза са глаголима кретања у оба посматрана језика.

2. АНАЛИЗА ГРАБЕ. Перифразе, издвојене на основу значењског критеријума [акционалност +/-], структурирају функционални глаголи из две веће групе. Прву скупину чине глаголи маркирани само обележјем ‘смер кретања’ (ПИПЕР 1997: 27), односно ‘усмереност’ (АНТОНИЋ 2005: 152): *голазиџиу/przychodzić, dochodzić, goћu/przyјsć, doјsć, улазиџиу/wchodzić, ућиu/weјsć, наилазиџиу/na(d)chodzić, napotykać, наућиu/nadeјsć, napotkać* и *излазиџиу/wychodzić, изаћиu/wyјsć*. У другу групу убрајају се глаголи који, уз обележје ‘усмереност’, имају и обележје ‘каузативност’: *вогиџиу/prowadzić, сїповогиџиу/przeprowadzać, сїповесїџиу/przeprowadzić*.⁸

⁷ Коришћени корпус пољског језика настао је као заједнички пројекат Института за основе информатике Пољске академије наука (координатор), Института пољског језика ПАН, Научног издаваштва ПВН и Одсека за рачунарску и корпусну лингвистику Универзитета у Лођу. Обухвата преко пола милијарде лексема ексцерпираних из свих врста текстова: дела пољске књижевности, дневне и периодичне штампе, стручних периодика, звучних снимака. Корпус је жанровски и тематски уравнотежен, придржавајући се равномерне презентације говорника различитих узраста и из свих региона Пољске.

⁸ Увидом у прикупљену грађу може се уочити да је аспекатска ситуација релевантна за синтаксичко понашање перифраза. Перфективна аспекатска ситуација најчешће означава искључиву перфектност – саопштавање о конкретном догађају реализованом у одређеном времену у прошлости (СОМРИЕ 1976: 58). Ово корелира са наводима М. Ивић о томе да аналитичке конструкције именују радњу у конкретном смислу када глагол нема ту могућност (Ивић 1988: 2). Перифразе са глаголима имперфективног вида употребљавају се у специфичним синтаксичко-семантичким условима – обично, чини се, у генеричком значењу, што би указало на то да су оне погодне језичко средство и за именовање радње у начелном смислу. Испитивање употребе перифраза из овога угла, ипак, захтева посебно истраживање, засновано на богатој грађи, стилски и тематски разноврсној.

2.1. Директивни глаголи. У прикупљеној грађи доминирају перифразе са глаголима адлативне концепције кретања (Алановић 2013: 49) у односу на аблативне глаголе кретања. При томе, премда функционални глаголи, на пример *ући* и *изаћи*, чине антонимски пар, перифразе са овим глаголима не ступају у значењски саоднос супротности (уп. нпр. *ући у расцрпаву* : **изаћи из расцрпаве* и сл.).

2.1.1. Глаголи са семантичком компонентом ‘адлативност’. Ова семантичка компонента упућује на приближавање локализатору, односно на додир са циља у границама локализатора или ван њих (Антонић 2007: 35–36), при чему „циљ није опредмећено место него апстрактан појам у домену интерактивних (...) резултата самосталног или заједничког ангажмана” (Дражић 2014: 181).

Прикупљена грађа бележи следеће функционалне глаголе: *голазити/гоћи*, *улазити/ући* и *наилазити/наићи*. Сваки од њих одликује се специфичном семантиком, врло удаљеном од примарног значења, што условљава значење именица које с њима чине јединствену везу (Дражић 2014: 179).

2.1.1.1. ПЕРИФРАЗЕ СА ГЛАГОЛОМ *ДОЛАЗИТИ/ДОЋИ*. Подударност између перифраза са глаголом *голазити/гоћи* у два посматрана језика велика је, а разлике су минималне. Формални обрасци с овим функционалним глаголом не разликују се – везује се, доминантно, за предлошко-падежну конструкцију до + NGen, као показатељем метафоризације просторног изворног домена, транспоновања на апстрактни семантички план (Антонић 2007: 34). Ни у погледу семантике именица не уочавају се системске разлике – остварују се именице разноврсне семантике, формирајући, ипак, две јасно диференциране групе. Разграничење забележених именица кретало би се према значењу ‘позитивно’, ‘неутрално’ и ‘негативно’. Прву групу чиниле би перифразе са именицама позитивно и/или неутрално конотираним, а другу оне са негативном конотацијом, а разлика између њих очитује се на плану структурирања реченице.

(А) Перифразе са именицама позитивно или неутрално конотираним денотирају, најшире, менталне процесе, а начин на који концептуализујемо ове апстрактне појмове потиче из чулно-моторних домена (Лелкоф – Џонсон 2014: 273). Појмовна метафора *САЗНАЊЕ/ДОГОВАРАЊЕ ЈЕ ПУТОВАЊЕ – КРЕТАЊЕ (ПУТОВАЊЕ) ОСОБЕ КОЈА ЈЕ НОСИЛАЦ МЕНТАЛНИХ ПРОЦЕСА, ЦИЉ КОЈИ ЈЕ ОДРЕДИШТЕ, ТЕШКОЋЕ КОЈЕ СУ ПРЕПРЕКЕ КРЕТАЊУ – УСЛОВЉАВА, ЗАПРАВО, УПОТРЕБУ ГЛАГОЛА КРЕТАЊА (голазити/гоћи)* и циљне конструкције (генитив блокиран предлогом до) (уп. Лелкоф – Џонсон 2014: 273–305) приликом структурирања перифрастичне конструкције. Именице у оваквим спојевима означавају (а) менталне процесе, тј. објективну спознају и промишљање света (*гоћи до закључка/dojść do wniosku*; *гоћи до сазнања/dojść do poznania*⁹ и сл.) (в. Алановић 2013: 50; Дражић 2014: 180) и (б) социјативне односе који, учешћем двеју, на почетку супротстављаних страна, доводе до каквог резултата (в. Дражић 2014: 180) (*гоћи до решења/dojść do rozwiązania*; *гоћи до гођовора/dojść do porozumienia*;

⁹ Премда је пример *dojść do poznania* маркиран као архаичан, у корпусу савременог пољског језика налазимо потврду за употребу дате везе.

goћu go сћоразума/doјѕћ do porozumienia; goћu go наћогбе/doјѕћ do ugodу и сл.). Функционални глагол маркиран је обележјима ‘резултативност’ и ‘интенционалност’ (в. Алановић 2013: 50), имплицирајући додатне радње које агенсу омогућују досезање циља. Уз то, када се овај глагол везује за именице из класе социјативних односа, присутно је, осим наведених компоненти, и обележје ‘труда, напора, напрезања’. Ово потврђује могућност супституције перифраза са глаголима *goћu/doјѕћ* онима са блискозначним функционалним глаголом *ћосћићућu/osiћgnћ* (нпр. *goћu go doћовора : ћосћићућu doћовор/doјѕћ do porozumienia : osiћgnћ porozumienie*). Јасно је да је извор семантичке компоненте која упућује на савладавање препрека у постизању циља садржан у дефиницији примарног значења глагола *ћосћићућu* – „активност која подразумева долажење до чега напрезањем, задобијање онога за чим се тежило” (Дражић – Алдановић 2019: 187). Описано значење анализираних перифраза диктира и њихово синтаксичко понашање – у прикупљеној грађи оне могу да се остварују у персоналним реченичним структурама:

1. када сам то проанализирао са колегама, *doћли смо go закључка* да већина ћака проводи више од два сата уз телевизију (СрпКорп); *Rozwaћaliћmy to wszystko dzisiaj z K. i dosћliћmy do wniosku, że nie ma co robiћ sobie zлudzeћ* (ПолКорп).
2. У сваком случају, што пре *морамo ga goћемо go рещења* и почнемо да се припремамо за обавезе (...) (СрпКорп); *Waћny jest sposћb, w jaki chcecie doјѕћ do rozwiћzania problemu* (ПолКорп).
3. (...) најважније је да задржимо конструктиван дух како *бисмо моћли ga goћемо go doћовора* (СрпКорп); *Proszę wykazaћ odrobinę dobrej woli, a na pewno doјdziemy do porozumienia* (ПолКорп).
4. Покушавамо да преговорима *goћемо go сћоразума* (СрпКорп); *Negocјacje będa јednak kontynuowane. Moћe doјdziemy do porozumienia?* (ПолКорп).

(Б) Спојевии са негативно конотираним именицама, знатно бројнији у анализираном корпусу, денотирају појаве или акције које имају неповољан утицај на човека (*goћu go екѕћлозије/doјѕћ do екѕћplozјi; goћu go ћојара/doјѕћ do poћaru; goћu go ћуће/doјѕћ do bћјki; goћu go сукоба/doјѕћ do nieporozumienia, konfliktu* и сл.), на плану структурирања реченице понашају се другачије, а функционални глагол носи нове значењске компоненте.

Овакве перифразе реализују се по правилу у имперсоналним реченицама.¹⁰ Реч је о деагентизацији евентивног типа (VAN LEEUWEN 2008: 66), што потврђује и комутабилност глагола *goћu* и прототипичног евентивног глагола *десћић се*, тј. *doћодићић се* (Ружић 1997: 201–207) (*doћло је go екѕћлозије : десћла се екѕћлозија; doћло је go сукоба : десћо се сукоб* и сл.). Ипак, између наведених перифраза успоставља се следећа диференцијација. У примерима *goћu go екѕћлозије/doјѕћ do екѕћplozјi; goћu go ћојара/doјѕћ do poћaru* означене су појаве чији се прави вршилац у неким ситуацијама и не може идентифи-

¹⁰ Бавећи се синтаксом и семантиком предлога *go*, И. Антонић наводи употребу девербативне именице у генитиву с предлогом *do* у декомпонованим структурама, уз значајну напомену да је реч о имперсоналним реченицама (Антонић 2007: 34). Ипак, ауторка не анализира семантику забележених глаголских именица, нити употребу оваквих спојева сагледава из прагматичке перспективе. Ми ћемо покушати да објаснимо употребу ових веза из ова два плана јер је, с обзиром на тип нашег истраживања и постављене циљеве, то значајно, а, чини нам се, из угла учења језика као страног неопходно.

ковати (Алановић 2005: 174); реч је о радњама које су представљене као догађај (VAN LEEUWEN 2008: 66), обично „без (свесног) посредовања субјекта” (Дражић 2014: 180). Када је пак реч о перифразама којима се означавају процеси са лошим исходом (Дражић 2014: 180) у којем учествују супротстављене стране, разлози деагентизације евентивног типа прагматичке су природе. Јасно је да се ради о радњи коју реализује агенс са семантичким обележјем [људско +] (VAN LEEUWEN 2008: 67), али се свесно податак о идентитету онога ко делује брише (СТЕПАНОВ 2016: 115) или пак ставља у други план исказивањем неким од зависних падежа. Ово се чини или стога што је агенс још увек непознат или, још чешће, с обзиром на негативан карактер радње, како би се избегло исказивање одговорности за њену реализацију.¹¹

Функционални глагол *долазити/доћи* у перифразама са негативно конотираним лексемама не носи обележје ‘интенционалност’, већ је маркиран обележјима ‘резултативност’ и ‘изненадност’.

Описано потврђују забележени примери у корпусу:

5. У Панчеву 28. фебруара ове године у једној кући *дошло је до експлозије* земног гаса (СрпКорп); W mieszkaniu, w którym *doszło do eksplozji*, wyleciały okna wraz z futrynami i drzwiami (ПолКорп).

6. (...) јуче око девет часова *дошло је до пожара* у тој згради (СрпКорп); Wczoraj w Szytkowicach *doszło do pożaru* budynku mieszkalnego i gospodarczego (ПолКорп).

7. На неколико бирачких места у Новом Саду *дошло је до сукоба* због захтева за истицање заставе Покрајине Војводине (СрпКорп); Zanim podjęto ostateczne decyzje *doszło do konfliktu* między władzami miasta, a rodzicami i nauczycielami (ПолКорп).

8. После смрти кнеза Владимира 1015. године *дошло је до борбе* између његових синова (СрпКорп); W piątek w chorwackiej części Bośni *doszło do walk* ludności z siłami SFOR (ПолКорп).

2.1.1.2. ПЕРИФРАЗЕ СА ГЛАГОЛОМ *УЛАЗИТИ/УЋИ*. Перифразе са овим функционалним глаголом показују већи степен неподударања између двају посматраних језика. Разлика се очитује у инвентару формалних образаца – у српском језику овај се глагол удружује само са конструкцијом *у + NAcc* (*ући у расправу, ући у његовој, ући у конфликт, ући у израђу* и сл.), док се у пољском, осим наведеног морфосинтаксичког облика (нпр. *wejść w dyskusję, wejść w konflikt*), везује и са до + NGen (*wejść do akcji*). Обе конструкције – акузативна и генитивна – сигнализирају ступање на унутрашњост циља, што се у перифрастичним конструкцијама транспонује као инхоативност (Алановић 2013: 51). Инхоативно значење потврђује употреба фазног глагола *ћочети* у трансформу, нпр. *ући у расправу : ћочети се расправљајући*.

¹¹ О представљању актера и деагентизацији у српском политичком дискурсу, у језику предизборних политичких говора, пише С. Степанов (2016: 114–151). И у нашој грађи деагентизовано представљене ситуације бележи се углавном у текстовима, из публицистичког функционалног стила, политичке тематике. С тим у вези јесте и следеће. Осим перифраза са негативно конотираним значењем, региструју се и примери типа *дошло је до нагодбе, дошло је до његовој, дошло је до његовој* и сл. Пажљивијом анализом ових примера, можемо закључити да је и овде, очито, реч о деагентизацији с циљем да се не открије степен одговорности за реализацију радњи. Денотирана је ситуација у којој учествују две стране са супротстављеним ставовима, при чему превазилажење несугласица имплицира чињење (нежељених) компромиса, те се стога употребом оваквих језичких структура маскирају, генерализују актери (СТЕПАНОВ 2016: 120).

Што се тиче значењских компоненти номиналног дела посматраних веза, нема разлике између српског и пољског језика. Функционални глагол удружује се са именицама које означавају комуникативни догађај у којем учествују две стране или више њих (ШТРБАЦ 2011: 108) (*yћu y расцраву, дискусцју/wejść w dyskusję, yћu y конфликтц, yћu y сукоб/wejść w konflikt*). Ређе са именицама укљученим у семантичку и лексичку универзалију, у концепт деловања (ВЕЖБИЦКАЈА 2011: 223), маркираним обележјем ‘манипулативност’, што имплицира пасивног учесника подвргнутог некој од манипулација (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 31) (*yћu y анализу, yћu y изцрагњу* односно *wejść w posiadanie, reakcję* и сл.). Пресек значења именица које се могу остварити у овим везама може се дефинисати као ‘процес који континуирано траје’, што корелира са семантичком компонентом ‘инхоативност’ функционалног глагола, будући да је означена иницијалност у вршењу радње. Осим овога обележја, присутно је и обележје ‘интенционалност’, те у корпусу доминирају персоналне реченичне структуре:

9. *Ушли смо у сарагњу* са ДОС-ом на прошлим изборима (СрпКорп); *Dlatego między innymi wchodzimy, a właściwie już weszliśmy, we współpracę ze strażą miejską i żandarmerią wojskową* (ПолКорп).

10. Британски јавни сервис *уцао је у сукоб* и са запосленима (...) (СрпКорп); *Książę Bułgarii Aleksander Battenberg wszedł w konflikt z carem Aleksandrem III* (ПолКорп).

11. Неколико година касније *уцао је у ѿосао* са челиком (СрпКорп); *Mieli do niego pretensje, że “wszedł w interes pisania faktur”* (ПолКорп).

12. Дубак, или ходалица, *уцао је у ућоцребу* као стимулатор развоја хода (СрпКорп); (...) *hydro-żel na stałe wszedł do użycia* jako preparat porzawiający żywotność sadzonek (ПолКорп).

2.1.1.3. ПЕРИФРАЗЕ СА ГЛАГОЛОМ *НАИЛАЗИТИ/НАИЋИ*. Перифразама са овим функционалним глаголом у српском језику одговарају везе са глаголом *spotkać (się)* (срп. *спесцћи (се)*) у пољском језику. Различити функционални глагол у два посматрана језика на значењском плану се ипак подударују – осим семе ‘адлативност’, маркирани су обележјем [интенционалност-], тј. садрже значењску компоненту која би се могла дефинисати као ‘успутно, случајно приближавање каквом локализатору’ (Алановић 2013: 53). Значење ‘изненадности’ генерисано је примарним значењима два глагола – 1. *нацћи* ‘изненада, случајно доћи, појавити се, искрснути’ (РМС), односно *spotkać się* 2. ‘наткнаћ се на когос, на сос’ (СЈП). Семантика именица са којима се удружују упућује на специфичан однос учесника у ситуацијама денотираним датим перифразама. Како показују прикупљени примери, и из српског и из пољског језика, овај се глагол везује за именице које означавају различите емоционалне реакције, нпр. *разумевање, цријем, цогричку, осуду, оцћор, одбцјање; zrozumienie, przyjęcie, porarcie, potępienie, opór, odmowę* и сл. Компонента [интенционалност-] функционалних глагола, у литератури означених као оператори пасивности (в. Алановић 2013: 53; Дражић 2014: 182), с једне стране, и семантика с њима удруживих именица, с друге стране, реферишу о следећем. Глаголским перифразама типа *нацћи на разумевање/spotkać się ze zrozumieniem* означава се каузативно-емотивни (афективни) однос (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 78):

субјекат, осим што каузира реакцију, у радњу, означену именицом, укључен је као њен дубински објекат (Алановић 2013: 54), док је носилац реакције исказан посесивним формама (посесивним заменицама, посесивним придевима или посесивним генитивом). Субјекат, као каузатор емотивне реакције, јесте некакав поступак или пак какво лице, при чему је тада реч о метонимијском померању вршилац за радњу (РАДАН – КЕВЕЧЕШ 2014: 320). Осим тога, овакве везе маркиране су обележјем ‘рецептивност’, које имплицира подложност каквом осећању независно од воље експериментера (NOWAK 2001: 30). Наведено илуструју следећи примери:

13. Амерички преседан *наишао је на осугу* и учесника саме конференције (СрпКорп); *Proces Wanga spotkał się z potępieniem ze strony międzynarodowych organizacji (...)* (ПолКорп).

14. Ваши разлози *су несумњиво наишли на разумевање (...)* (СрпКорп); *Ich prognozuję nie spotkały się ze zrozumieniem macierzystej federacji* (ПолКорп).

15. Где год смо се обраћали за помоћ и сарадњу, свуда *смо наишли на изванредан њријем, њогршкy и разумевање* (СрпКорп); (...) *społeczne inicjatywy spotykały się z przyjęciem znacznie bardziej przychylnym niż w Polsce* (ПолКорп).

16. Лидијина молба (...) *наишла је у почетку на очево одбијање* (СрпКорп); *Ta prośba również spotkała się z odmową* (ПолКорп).

Примери показују специфичност на плану форме. Функционални глаголи у српском и пољском, у складу са својим реакцијским својствима и непоклапања у том смислу, формирају различите формалне обрасце – српско *наићи* везује за себе адлативни акузатив са предлогом *на*, а пољско *spotkać się* инструментал блокиран предлогом *z* (‘са’).

2.1.2. Глаголи са семантичком компонентом ‘аблативност’. Подаци добијени на основу прикупљене електронске грађе сведоче о доминацији адлативних глагола. Из групе аблативних глагола регистрован је само глаголи *излазићу/wychodzić, изаћи/wyjść*. У оба посматрана језика појављује се само високо идиоматизоване структуре *изаћи с њредлоћом, изаћи с игејом, изаћи са сћавом/wyjść z propozycją, wyjść z pomysłem, wyjść z nastawieniem* у којима се потискује примарно значење функционалних глагола ‘удаљавање *ог*, тј. из локализатора’, а фокусира се његово секундарно значење ‘доћи, појавити се, показати се негде, избити на површину, помолити се’ (РМС), односно ‘*wydstać się na zewnątrz, stając się widocznym, słyszalnym, odczuwalnym*’ (СЛП). Како показују примери регистровани у корпусу, ови глаголи, у оба посматрана језика, стоје уз именице које денотирају комуникативне радње, упућујући, притом, на намеру говорника да утиче на саговорника (ШТРБАЦ 2011: 50).¹²

2.2. Каузативни глаголи кретања. Каузативна компонента, садржана у семантичком садржају лексема *вогућу/prowodzić, сћровогућу/przeprowadzać, сћровесту/przeprowadzić*, јесте генератор за развијање базичног значења перифраза са овим функционалним глаголима. Њима се, најначелније, озна-

¹² У корпусу се бележе и структуре са адлативним падежним формама (нпр. са акузативом блокираним предлогом *њред*, нпр. *изаћи њред јавностћ, изаћи њред лице њравде* и сл.). Овакви спљеви имају изразит идиоматизовани карактер, понашају се готово као фразеолошке јединице.

чава усмерен и контролисан процес (нпр. *водити исцртају, сироводити реформу* и сл.). Ипак, диференцирају се две групе перифраза – с једне стране, оне са глаголом *водити/prowadzić* и, с друге стране, оне са глаголима *сироводити/przeprowadzać, сировестити/przeprowadzić*.

2.2.1. ПЕРИФРАЗЕ СА ГЛАГОЛОМ *ВОДИТИ*. Нема разлика између српског и пољског језика ни у погледу структуре веза са овим функционалним глаголом (функционални глагол и беспредлошки акузатив), ни у погледу њиховог значења. Семантика именица које структурирају ове перифразе разнолика је, при чему се, ипак, све оне могу уврстити у класу речи са комуникативно-интелектуалним значењем.¹³

Везе са именицама са значењем комуникативне активности представљају декомпозицију социјативних комуникативних глагола који у први план истичу размену информација, „као један од најважнијих сегмената комуникације јер обележавају ситуацију у којој су активна оба учесника комуникативног догађаја” (ШТРЕБАЦ 2011: 51). При томе, како показују примери из оба језика, ови спојеви употребљавају се у екстралингвистички условљеним ситуацијама, тј. онда када је релевантно указати на њихов формални, институционализовани карактер (РАДОВАНОВИЋ 2007: 58). Наведено јесте у корелацији са избором функционалног глагола. Институционализованост акције подразумева чврсту структуру комуникационог чина – унапред познати учесници, задати тематски оквир разговора, те прецизно утврђене фазе у његовој реализацији. Ово условљава употребу глагола *водити* с обзиром на компоненту [контрола +], садржану у његовим примарним семантичким реализацијама: српско *водити* а. ‘давати правац кретања коме идући испред њега, помажући га, показујући му пут, држећи га на вођици, мамећи га за собом’; б. ‘одређивати правац, путању кретања чега; спроводити’; в. ‘управљати кретањем чега; повлачити; руководити чиме’ (РМС); пољско *prowadzić* 1. ‘zmierzać wraz z kimś, wskazując mu drogę’ (СЈП).

Када је реч о перифразама са апстрактним именицама које денотирају когнитивне процесе, ситуација је јасна – денотирана је акција коју по правилу спроводи и чијом реализацијом управља институција или, ређе, појединац, нпр. *Министарство трговине води евиденцију о закљученим уговорима* (СрпКорп); *Професор Ричард Шарп, који је водио исцртавање* (СрпКорп); *Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji prowadzi ewidencję zezwoleń* (ПолКорп); *Tadeusz Stryjeński, Aleksander Babiński, który w Peru prowadził badanie geologiczne* (ПолКорп).

2.2.2. ПЕРИФРАЗЕ СА ГЛАГОЛОМ *СПРОВОДИТИ*. Структура перифраза са глаголом *сироводити* иста је у српском и пољском језику – овај глагол за себе везује именицу у беспредлошком акузативу. Нема разлике ни у семантичким класама именица које се реализују у оба језика. Реч је о именичким лексемама са обележјима [динамика +] и [релација +], што имплицира да денотирају радњу којом је обухваћен „пасивни учесник који је подвргнут некој од манипулација – моционе, трансформационе, креативне или деструктивне природе (...)” (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 31).

¹³ Детаљну диференцијацију значења именица уз глагол *водити* даје Дражић (2014: 182).

3. ЗАКЉУЧАК. Значај компаративно-контрастивних истраживања декомпонованих структура, формализованих по моделу „функционални глагол + девербативна именица”, огледа се, пре свега, у идентификовању сличности и разлика у два посматрана језика – српском и пољском, на садржинском и формалном плану.

Садржински аспект и формални аспект перифраза акционалне семантике показују висок степен подударања, заједничких црта, уз минималне, ретке диференцијалне црте, у српском и пољском језику.

Посматране везе садржински се у већини случајева подударају, ово даље имплицира њихово исто синтаксичко понашање, те поклапања на стилском, тј. прагматском плану, што иде у прилог тези о декомпонованим структурама као језичким универзалијама. Уз функционалне глаголе, по правилу, реализују се именице из истих семантичких класа (нпр. уз глагол *наући* у оба језика везују се именице са значењем емотивних реакција). Исто тако, на примеру веза са глаголом *гоћи* и негативно конотираних именица види се да у оба посматрана језика прагматски разлози, тачније намера да се одговорност за реализацију радње не искаже (нпр. *дошло је до сукоба* или *doszło do konfliktu*), диктирају њихову употребу у имперсоналним реченицама у текстовима из публицистичког функционалног стила, превасходно, политичке тематике. О важној улози ванјезичког контекста сведоче и примери са глаголом *вођићи* и именицама комуникативне семантике (нпр. српско *вођићи разјовор* или пољско *prowadzić rozmowę*) – овакве везе, у оба језика, користе се у ситуацијама институционализованог, формалног карактера. Осим тога, подударања између функционалних глагола у српском и у пољском језику показују да позицију глаголске компоненте, с једне стране, не заузима прототипичан глагол кретања *ићи* (осим у идиоматизованим везама *ићи на живце*, *ићи од руке* и сл.), немаркиран додатним семантичким обележјима, и, с друге стране, глаголи кретања значењски врло спецификовани (као нпр. *вући се*, *іеіаііи се* и сл.).

Неподударања на формалном плану између перифраза у два анализирана језика очитују се у непоклапању синсемантичних глагола у перифрастичним изразима: српско *наући на разумевање* и пољско *spotkać się ze zrozumieniem*. Даље, разилажења у валенцијским обрасцима глагола *наући* и *spotkać (się)* условљавају и другачију морфосинтаксичку формализацију номиналног дела – у српском се у овим везама реализује акузатив блокиран предлогом *на*, а у пољском инструментал са предлогом *z* (‘са’).

Садржинска диференцијација и неподударност, у неким примерима, односи се на хијерархизацију значења, примарно пунозначних, а у датим везама функционалних, глагола кретања, наведених у једнојезичним реченицама српског и пољског језика. На пример, према подацима у СЈП глагол *kierować* има следећа значења: 1. ‘упућивати некога, нешто’; 2. ‘управљати, возити’; 3. ‘водити, управљати’. У спојевима типа *kierować administrację* глагол није употребљен у својој примарној семантичкој реализацији и одговара му српско *вођићи*.

Коначно, оваква испитивања глаголских перифраза дају смернице за даља истраживања овог језичког феномена и откривају задатке који се постављају пред истраживаче.

Уочене подударности у структурирању и функционисању перифраза упућују на то да је реч о универзалном језичком феномену. Ово, свакако, диктира преиспитивање примерености методологије истраживања перифраза – требало би, на пример, испитати у којој је мери когнитивнолингвистички приступ значајан и применљив у оваквим истраживањима.

Закључке о значењским компонентама глагола кретања релевантним да би се одређена глаголска лексема појавила у служби функционалног елемента требало би проверити испитивањем других семантичких класа глагола (нпр. глагола *давања* (нпр. *дајти њодрџку*, *џружџџи њодрџку* и сл.), *џосеговања* (нпр. *џмаџи џоверења*, *сџећи џоверење* и сл.)). Такве анализе потврдиће или оповргнути закључке који произилазе из анализе глагола кретања, те пружити могућност да се уоче, издвоје и дефинишу евентуалне правилности у функционисању глаголске компоненте у перифразама.

Забележене разлике, без обзира на то што су заиста минималне, с друге стране, потврђују да глаголске перифразе захтевају посебну пажњу када је у питању њихова обрада како у настави српског/пољског као страног тако и њихова лексикографска обрада, што може имати значајне позитивне импликације и у превођењу.

ИЗВОРИ

СрпКорп: *Корџус савременој срџској језика на Маџематџичком факулџеџу Универзџџеџа у Беоџраџу*. <<http://korpus.matf.bg.ac.rs.html>> 20.4.2021.

РМС: *Речник срџскохрватскоја књџжевној језика*. (ур. М. Стевановић, С. Марковић, С. Матић, М. Пешикан), I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

*

СЈП: *Slownik jęzjka polskiego* (red. W. Doroszewski), I–XI. Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1958–1969.

ПолКорп: *Narodowy Korpus Jęzjka Polskiego* <<http://www.nkjp.pl/>> 30.3.2021.

ГК: Вуџовић, Душанка. *Semantička i derivaciona analiza glagola kretanja u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2009 (odbranjena doktorska disertacija).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ајцановић, Јелена. Лексичко-граматичка перифраза модалних глагола. *Научни сасџанак славистиџа у Вукове дане* 37/1 (2008): 127–137.

Ајцановић, Јелена, Јасмина Дражић. Колокације с глаголима (*о*)*држ(ава)џи* као операторима. *Годишњак Филозофској факулџеџа у Новом Саџу* XXVI/2 (2010): 325–335.

Ајцановић, Јелена. Модални глаголи и њихови перифразни еквиваленти у настави српског језика као страног. *Срџски језик као сџирани у џеориџи и џракси III*. Београд: Филолошки факултет, 2016, 51–61.

Алановић, Миливој. Типични структурно-семантички модели перифраза са глаголима просторно-мобилних односа. *Зборник Маџице срџске за филолоџиџу и линџвистиџку* LVI (2013): 39–59.

Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синџакса савременој срџској језика. Просџа реченица* (у редакцији академика Милке Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књџга – Матица српска, 2005, 119–300.

- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика предлога *до*. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 31–45.
- Белаковић, Исидора. Декомпоновање предиката у новинским и административним текстовима 19. и 20. века (смена модела). *Научни састајанак славистица у Вукове дане* 36/1 (2007): 341–356.
- Војновић, Јелена. Семантички разлози смене појединих декомпонованих конструкција у новинским и административним текстовима 19. и 20. века. *Научни састајанак славистица у Вукове дане* 36/1 (2007): 325–340.
- Войводић, Дарја Д. К вопросу о метафорическом использовании фразеологизмов с глаголами движения в русском и сербском языках (Предварительный анализ). Руси Русев (ред.). *Арнаутов сборник*, том 6. Сборник осъществен по научен проект „Исследоване на личността, творчеството и идеите на Михаил Арнаудов“. Русе [България]: Лени-Ан, 2010, 470–478.
- Гусева, Елизавета В., Драгана Поповић. Сербские глаголы движения: система как источник ошибок при изучении русского языка как иностранного. Л. П. Клобукова (ред.). *Язык, литература, культура: Актуальные проблемы изучения и преподавания. Сборник научных и научно-методических статей*, вып. 8. Москва: МАКС Пресс, 2012, 273–289.
- Дражић, Јасмина. *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- Дражић, Јасмина, Јелена Алдановић. Усвајање перифрастичних конструкција у српском језику као страном. *Прилози проучавању језика* 50 (2019): 184–195.
- Золотова, Галина Александровна. *Коммуникативные аспекты русской синтаксиса*. Москва: Наука, 1982.
- Ивић, Милка. Још о декомпонованом предикату. *Јужнословенски филолој* XLIV (1980): 1–5.
- Ивић, Милка. О Вуковој лексици и поводом ње. *Научни састајанак славистица у Вукове дане* 17/1 (1987): 23–29.
- Керкез, Драгана. Глаголски конституент перифрастичних предикатских конструкција (у руском и српском језику). *Српски језик* 1–2 (1997): 303–310.
- Керкез, Драгана. Номинални конституент перифрастичних предикатских конструкција. *Славистика* II (1998): 93–98.
- Лазић-Ковић, Ивана. Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 219–304.
- Лејкоф, Џорџ, Марк Џонсон. О појмовној метафори. Катарина Расулић, Душка Кликовац (ур.). *Језик и сазнање. Хрестоматија из коинитивне лингвистике*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 273–307.
- Падучева, Елена Викторовна. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- Петровић, Владислава. О перифрастичном предикату са глаголом *чинити* у Његошевом језику. *Научни састајанак славистица у Вукове дане* 18/2 (1988): 507–513.
- Петровић, Владислава. Конструкција са глаголом *чинити* у процесу лексикализације од Доситеја до данас. *Научни састајанак славистица у Вукове дане* 19/2 (1989): 93–101.
- Петровић, Владислава. Евентивни глаголи као темпорални модификатори реченичног садржаја. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997): 201–209.
- Пипер, Предраг. Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа ‘изразити захвалност’. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLII (1999): 37–43.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Јудмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Простра реченица* (у редакцији академика Милке Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- Радовановић, Милорад. Декомпоновање предиката. На примерима из српскохрватског језика. *Јужнословенски филолој* XIII (1977): 53–80.
- Раден, Гинтер, Золтан Кевечеш. Ка теорији метонимије. Катарина Расулић, Душка Кликовац (ур.). *Језик и сазнање. Хрестоматија из коинитивне лингвистике*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 307–336.
- Танасић, Срето. *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига, 2005.
- Тополињска, Зузана. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолој* XXXVIII (1982): 35–50.

- ШЕВО, Александар. Лексичка спојивост глагола кретања у руском језику у поређењу са српскохрватским (на лексикографском материјалу). *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti* 8 (1987): 107–168.
- ШТРБАЦ, Гордана. Глаголске перифразе за значењем комуникативних делатности. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIII/2 (2010): 77–88.
- ШТРБАЦ, Гордана. *Дојуне комуникативних глагола. Синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

*

- APRESJAN, Jurij. The Theory of Lexical Functions: An Update. D. Beck, K. Gerdes, J. Miličević, A. Polguère (eds.). *Proceedings of the Fourth International Conference on Meaning-Text Theory*. Montréal: OLST, 2009: 1–13.
- COMRIE, Bernard. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- DRAŽIĆ, Jasmina. Glagol *imati* kao konstituent glagolske perifrize u srpskom jeziku. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* III (2014): 749–758.
- GRIMSHAW, Jane, Armin MESTER. Light Verbs and Ø-Marking. *Linguistic Inquiry* 19/2 (1988): 205–232.
- HASKO, Victoria, Renee PERELMUTTER. Verbs of Motion in Slavic Languages. Victoria Hasko, Renee Perelmutter (eds). *New Approaches to Slavic Verbs of Motion*. Studies in Language Companion Series (SLCS), vol. 115. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010, 1–15.
- JĘDRZEJKO, Ewa. The Problematics of Describing Periphrastic Predication: Between Word and Image. *Studies in Polish Linguistic* 6/2 (2011): 27–44.
- JĘDRZEJKO, Ewa. Complex Verbo-nominal Predicates in the Light of Prototype Approaches to Categorization. *Studies in Polish Linguistic* 8/2 (2013): 57–74.
- KASIRER, Ernst. *Filozofija simboličkih oblika. Jezik*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada, 1985.
- KOTSYBA, Natalia. Semantics of Light Verbs in Lexicographical Presentation. *Proceedings of the International Conference Modern Problems of Lexicography*, 2007. <http://http://domeczek.pl/~natko/papers/nk_GrodnoXO7.pdf> 20.04.2021.
- KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1985.
- ŁAZIŃSKI, Marek. *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2020.
- MINDAK-ZAWADZKA, Jolanta. *Peryfrastyczne konstrukcje predykatywne z parafrazą przymiotnikową (na materiale polskim, serbo-chorwackim i macedońskim)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- NORVIG, Peter, George LAKOFF. A Study in Lexical Network Theory. *BLS* 13 (1987): 195–205.
- NOWAK, EWA. Opis semantyczny analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych (na przykładzie AWN oznaczających uczucia pozytywne). *Polonica XXI* (2001): 25–51.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: XX vek, 1997.
- SEN, Sumit, Krzysztof JANOWICZ. *Semantics of Motions Verb*, 2005. <<http://ifgi.uni-muenster.de/~sumitsen/Sen%26Janovicz.pdf>> 20.04.2021.
- SMULCZYŃSKI, Michał. Walencja semantyczna polskich i duńskich czasowników ruchu w ujęciu kontrastywnym. *Studia Linguistica* 32 (2013): 173–188.
- STEPANOV, Strahinja. *Asertivnost, relativnost i žanr*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016.
- TAYLOR, John R. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- VUJOVIĆ, Dušanka. *Glagoli kretanja u savremenom srpskom jeziku – semantika i derivacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019.
- WIERZBIKA, Anna. Why Can You Have a Drink When You Can't *Have an Eat?. *Language* 58/4 (1982): 753–799.

Jelena Ajdžanović
Tomasz Kwoka

PERIPHRASTIC EXPRESSIONS WITH VERBS OF MOTION
IN SERBIAN AND POLISH

S u m m a r y

This paper analyses periphrases with verbs of motion belonging to a certain situation type in Serbian and Polish, which are recorded in electronic corpora of the two languages. The functional verbs which are part of periphrastic constructions and morphosyntactic forms of their nominal components in the two languages as presented. The analysis has shown that the examined periphrases, formalized according to the model: a verb of motion + a deverbative noun, match to a great extent in Serbian and Polish. These constructions match in terms of form and content, they behave in the same manner at the syntactic level and match at the stylistic, i.e., pragmatic level. Differences between the two languages are minimal. However, regardless of the fact that the differences are slight, verbal periphrases represent a significant segment in the process of mastering spontaneous linguistic utterance, being as natural and familiar to a native speaker as possible, which is the primary goal in the process of language learning.

Јелена Ајџановић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 1, 21000 Нови Сад, Србија
jelena.ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 30. августа 2021;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Tomasz Kwoka
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Słowiańskiej
Zakład Filologii Serbskiej
ul. Romana Ingardena 3, 30-060 Kraków, Polska
tomasz.kwoka@uj.edu.pl

Milana Dodig
Tijana Ašić

L'ITÉRATION PASSÉE ET LES EFFETS STYLISTIQUES EN FRANÇAIS ET EN SERBE

Ce travail traite de la question de l'expression de l'itération dans le passé en français et en serbe. Nous nous focaliserons essentiellement sur les formes verbales suivantes : l'imparfait, le passé composé, le passé simple, le plus-que-parfait, le potentiel, le parfait¹, et nous analyserons le type d'itération qu'ils admettent ainsi que les différences existant entre eux dans des contextes propices à déclencher l'itération dans le passé. Notre objectif est également d'expliquer le lien entre l'itération et les effets stylistiques lors de l'usage de certains temps verbaux du passé.

Mots clés : itération, imparfait, passé composé, passé simple, plus-que-parfait, potentiel, parfait des verbes imperfectifs, effets stylistiques.

This paper deals with the question of the expression of the past iteration in French and Serbian. We draw attention to the following verb tenses: imperfect, simple past, past historic, past perfect, potential, perfect (imperfective aspect), and we analyze what type of iteration they create, and the differences between them in the production of the past iteration. Our goal is also to explain the link between iteration and stylistic effects.

Key words: iteration, imperfect, simple past, past historic, past perfect, potential, perfect (imperfective aspect), stylistic effects.

1. INTRODUCTION. La notion d'itération relève de la catégorie de la fréquence qui concerne la représentation de la quantification d'un procès. Ainsi l'itération dénote un procès qui est dit s'être passé plusieurs fois. En français, comme en serbe, ce phénomène se marque typiquement par des circonstants et des adverbes de temps du type *chaque jour* ('svaki dan'), *le dimanche* ('nedeljom'), *souvent*, *parfois*, ('često', 'ponekad'), etc. ; il faut également mentionner, pour le français, certains suffixes verbaux comme *-ailler*, *-oter* (*criailler*, *toussoter*) et des verbes comme *rabâcher* et, pour le serbe, des verbes itératifs comme *preplivavati*² ('traverser à nage régulièrement'), *poskakivati* ('sautiller'), *lupkati* ('frapper plusieurs fois') dénotant l'itération.

Et le temps verbal comme marqueur de l'itération? En français, la première réponse qui vient à l'esprit est sans doute l'imparfait. Dans toutes les grammaires traditionnelles est fait mention de l'imparfait *itératif* (WILMET 2003 : 415) ou *d'habitude* (GREVISSE 1964 : 653, RIEGEL 2001 : 308). Néanmoins, nous soutenons la position de J. Bres expliquant que cette constatation est fautive. Plus précisément, notre objectif dans ce travail est de montrer, suite aux travaux de Bres (2006 ; 2007), que l'itération ne représente l'ingrédient intrinsèque d'aucun temps verbal, mais

¹ Dans cette étude nous nous intéressons aux verbes imperfectifs.

² Nombreux sont les verbes imperfectifs en serbe (comme *preplivavati*) qui peuvent souvent exprimer des actions semelfactives en plus des actions itératives (*Uhvatio ga je grč dok je preplivavao jezero.*).

que ce sont les temps verbaux (« L'IMP, le PS et le PqP³ ») qui sont « des ingrédients, parmi d'autres, de la production des fréquences semelfactive et itérative » (2007 : 42). Partant de l'hypothèse de Bres selon laquelle les effets de sens itératifs sont le résultat des éléments du co(n)texte, nous nous focaliserons dans la suite de notre travail sur l'examen des temps verbaux du français participant de la production de l'itération dans le passé. En ce qui concerne la langue serbe, les formes verbales typiques liées au phénomène de l'itération dans le passé sont le parfait des verbes imperfectifs et le potentiel (MARETIĆ 1906 ; BELIĆ 1999 ; KATIĆIĆ 2002 ; PIPER 2005 ; IVIĆ 2008). Nous aborderons également, dans ce travail, le problème d'expression de l'itération en serbe dans une perspective contrastive, en mettant l'accent sur le potentiel serbe et ne faisant qu'effleurer le domaine des effets stylistiques possibles juste pour donner une idée de toute la complexité du phénomène grammatical que nous nous proposons d'examiner dans notre travail. Il va de soi que nous ne prétendons nullement à l'exhaustivité tant du point de vue de l'inventaire des formes examinées permettant l'émergence de l'effet de sens itératif dans le passé que du point de vue des effets stylistiques possibles, car toute quête d'exhaustivité, si tant est qu'elle soit possible à réaliser, exigerait une étude beaucoup plus poussée et beaucoup plus vaste que ne nous le permet le cadre d'un article dont la portée est, par définition, beaucoup plus modeste.

2. L'EXPRESSION DE L'ITÉRATION DANS LE PASSÉ EN FRANÇAIS. La littérature française traditionnelle relie souvent l'imparfait, comme le temps verbal de l'indicatif, avec l'expression de l'itération passée :

- (1) Chaque matin il *allait* rôder autour de l'hôtel Meurice. (Recueil de romans, contes, nouvelles, histoires, voyages, mémoires, feuilletons, etc., des écrivains les plus remarquables de l'époque: Mélanges, Volume 1, 2010);
- (2) L'année dernière il *allait* rôder autour de l'hôtel Meurice.

Cependant, il faut souligner que l'effet de sens itératif n'est pas un produit du temps verbal mais résulte du co(n)texte, dont il sera question *infra*.

Aussi, dans les contextes appropriés, le passé composé n'en est pas moins apte à marquer la répétition dans le passé :

- (3) Je te l'*ai* déjà *dit* mille fois : ne lis pas mes lettres, froides et inertes paroles ! (Georg Büchner, Auguste Dietrich, *La mort de Danton*).

Or, il n'en reste pas moins vrai que l'emploi de ces deux temps impose deux types d'interprétation itérative distincts, à savoir l'habitude (comme dans (1) et la fréquence (l'usage de l'imparfait en (2) et du passé composé en (3)). La principale différence entre ces deux effets de sens concerne la longueur de l'intervalle marquant l'itération : il est nécessaire que l'intervalle soit suffisamment long, d'un point de vue pragmatique, pour que l'éventualité répétée soit comprise comme une habitude (AŠIĆ – STANOJEVIĆ 2012 : 256). Les auteurs ajoutent que, par rapport à l'imparfait, le passé composé est utilisé lorsque le nombre de répétitions est limité et spécifié (AŠIĆ – STANOJEVIĆ 2012 : 257) ce que l'on remarque dans l'exemple (3).

³ On pourrait, certes, ajouter le passé composé, mais, faute de place, nous ne prendrons en compte que les temps verbaux mentionnés ci-dessus dans le texte, d'autant plus qu'ils sont les plus fréquents dans notre corpus.

Néanmoins, nous n'aborderons dans la suite de ce travail que l'itération (la fréquence⁴ itérative) en nous appuyant sur l'approche de Bres (2007) : en définissant la valeur en langue des temps verbaux appréhendée en termes de temps et d'aspect nous pourrions analyser le rôle de ces temps dans la production de l'itération.

Comme le signale Bres (2007 : 42) dans son article l'itération n'est pas un sens de base d'un temps verbal (« le temps verbal n'est pas plus itératif que semelfactif ») mais le résultat de congruence de plusieurs facteurs : le type de verbe au sens vendlerien⁵ et la présence d'un circonstant temporel. Ensuite, en définissant l'imparfait dans le paradigme aspectuo-temporel, Bres précise que selon ses instructions aspectuelles⁶ ([+ tension], [- incidence]), l'imparfait donne à voir le procès dans son cours et il désigne l'itération cursive (exemple (1)).

En ce qui concerne le passé composé dont les instructions aspectuelles sont : [+ tension], [± incidence], ce temps verbal marque le procès globalement ou cursivement selon le co(n)texte, *i.e.* il peut marquer l'itération globale ou cursive en fonction du co(n)texte.

Maintenant il est possible d'expliquer plus précisément l'interprétation itérative des exemples suivants :

(4) Longtemps je *me suis couché* de bonne heure. (M. Proust, À la recherche du temps perdu);

(5) Je *me suis souvent désaltéré* avec bonheur. (vicomte de Gravelle, *Le souvenir*, 1863).

dans l'exemple (4) le passé composé à l'aide du co(n)texte – la présence de l'adverbe *longtemps*, le type du verbe au sens vendlerien (accomplissement) indiquant que le procès entier est vu dans son cours – construit l'itération cursive, tandis que dans le cas de (5) le passé composé participe de la production de l'itération globale (moyennant l'adverbe *souvent*, le type du verbe au sens vendlerien *se désaltérer*).

Venons-en maintenant à la présentation de deux cas intéressants, à savoir l'usage itératif du passé simple⁷ et du plus-que-parfait⁸.

⁴ La fréquence, en tant que phénomène référentiel, concerne la représentation de la quantification d'un événement, le plus souvent signifié par le verbe. Cette catégorie est à deux termes : semelfactivité (une fois) vs itération (plusieurs fois). La fréquence en français se marque typiquement par des circonstants et des adverbes de temps : une fois / chaque fois... ; par le déterminant des noms de temps (ce soir / le soir) ; par le nombre d'un SN ou d'un SP ; par certains suffixes verbaux et certains verbes.

⁵ le mode d'action (Aktionsart).

⁶ Les instructions aspectuelles concernent les catégories de la *tension* (i) et de l'*incidence* (ii) représentant le temps interne au procès :

(i) [+ tension] / [+ extension] permettent de marquer la différence entre formes simples et formes composées, *i.e.* les formes simples représentent le temps interne au procès en tension, entre les bornes initiale et terminale, et les formes composées représentent le temps interne au procès en extension, à partir de la borne terminale atteinte ;

(ii) [+ incidence] / [- incidence] « concernent principalement le mode d'inscription du temps interne impliqué par le verbe sur l'imaginaire ligne du temps que construit le discours » (BRES 2009 : 17) ; la première concerne les formes représentant le procès de façon sécante (cursive ou dans son cours), c'est-à-dire sans prendre en compte les bornes, tandis que la deuxième implique les formes produisant une vision globale du procès.

⁷ Nous avons noté chez Grevisse (1964 : 655) la constatation que le passé simple peut exprimer l'habitude. Néanmoins, dans ce cas, il est équivalent du présent signifiant « une vérité générale, un aphorisme » et il est toujours accompagné de circonstants temporels : Souvenez-vous bien Qu'un dîner réchauffé ne *valut jamais* rien.

⁸ Il faut mentionner que nous avons trouvé chez Riegel et al. (2001 : 299) l'exemple du présent se référant à un fait passé : *Je me lève à 5h depuis vingt ans*, dans lequel le circonstant *depuis vingt*

Bres affirme que le passé simple peut également être employé pour désigner l'habitude. Or il ne s'agit pas de l'itération cursive mais de l'itération globale du fait que le passé simple, d'après ses instructions aspectuelles [+ tension], [+ incidence], donne à voir le procès en accomplissement (de sa borne initiale à sa borne finale). Cela n'est point étonnant car ce temps verbal, utilisé avec des verbes atéliques, donne l'interprétation globale :

(6) Il marcha de 10 à 11 heures.

Cette lecture est en fait le résultat du conflit entre les aspects grammatical et lexical où l'aspect grammatical prévaut. Ainsi, dans l'exemple en (6), le verbe imperfectif *marcher* obtient une lecture perfective au travers d'un processus de transformation aspectuelle connu sous le nom de "coercion aspectuelle"⁹ (SWART 1998 ; STANOJEVIĆ – AŠIĆ 2006).

Venons-en au passé simple d'itération. Bres part de l'exemple suivant :

(7) Vers la mi-janvier, après des chutes de neige qui rendirent les chemins tout à fait impraticables, le temps *s'éclaircit* et un avion de reconnaissance allemand, à l'heure du déjeuner, *remonta* la vallée de la Meuse. [...] Le spectacle ne *parut* à Grange nullement guerrier [...] L'avion *revint* presque chaque jour pendant une semaine. Grange pensa que la neige rendait les terrassements en cours sur la position de la Meuse plus visibles. (J. Gracq, *Un Balcon en forêt*).

L'auteur explique que la séquence qui commence en semelfactivité comporte les procès actualisés au PS : *s'éclaircit*, *remonta*, *parut* ; ensuite la séquence se poursuit donnant l'effet de sens de fréquence itérative – marquée par les circonstants *chaque jour* et *pendant une semaine* – sans que le temps verbal change : « L'avion *revint* presque chaque jour pendant une semaine ». Bres conclut que le PS peut s'intégrer à la saisie itérative d'un événement. Or, il y a quelques conditions pour que cela soit possible : l'existence de la relation de progression entre plusieurs procès, soit : [remonta < revint¹⁰]. Cette relation consiste à parcourir le temps interne du premier procès *remonta* de sa borne initiale A à sa borne finale B, et à passer de la borne B à la borne initiale C du second procès *revint* et ensuite à parcourir le temps interne de ce second procès de sa borne initiale C à sa borne terminale D, et ainsi de suite.

Bres signale que cette relation exige que le temps interne soit actualisé (i) en *tension* (représentation du temps interne dans sa réalisation), et (ii) en *incidence* (représentation du temps interne en accomplissement ou en conversion de l'accomplissement en accompli). Étant donné ses instructions aspectuelles [+ tension], [+ incidence], le PS s'accorde parfaitement à la double demande de la relation de progression. Signalons également la présence de l'adverbe *pendant une semaine* qui impose la lecture globale.

ans représentant l'intervalle temporel passé spécifié et limité mais n'impliquant la limite du procès, informe aussi d'un fait passé qui se répétait et qui est toujours actuel.

⁹ Le mécanisme de la coercion aspectuelle est déclenché s'il y a un conflit entre l'aspect lexical et l'aspect grammatical. Dans ce cas, le passé simple, combiné à un verbe imperfectif, exige la transformation aspectuelle de ce dernier produisant une éventualité bornée (ou télique) caractérisant le sens lexical (mode d'action) des verbes perfectifs.

¹⁰ Le signe < signifie que l'événement auquel réfère *revint* est ultérieur à l'événement auquel réfère *remonta*.

S'agissant de l'itération passée, le cas du plus-que-parfait est encore plus intéressant que celui du passé simple. Il s'agit d'un temps verbal de l'indicatif situant le procès dans l'époque passé (son instruction temporelle), mais, à la différence de l'imparfait et du passé simple, ce temps est morphologiquement la forme composée signifiant qu'il relève de l'aspect extensif. En effet, selon son instruction aspectuelle [+ extension], le plus-que-parfait représente le procès à partir de la borne terminale atteinte, apportant alors le sens d'accompli.

Comment est-il possible que ce temps verbal puisse marquer l'itération ? Bres (2007 : 48) l'affirme : « C'est donc non pas le PqP¹¹ qui est allergique à la fréquence itérative ; mais le PqP dans un cotexte spécifique ». Il est possible alors de construire l'itération passée avec le plus-que-parfait dans un co(n)texte approprié ; quel type d'itération ? Son instruction aspectuelle concernant la catégorie de l'incidence est la suivante : [- incidence], comme celle de l'imparfait, indiquant que le plus-que-parfait représente le procès dans son cours, ce qui implique qu'il peut produire l'itération cursive.

Dans le cas de (8) on peut remarquer que le plus-que-parfait déclenche la lecture habituelle ou plus précisément la lecture itérative cursive :

(8) Il avait également ressenti un trouble vague *chaque fois qu'elle s'était penchée* vers lui ou qu'elle *avait regardé* fixement de ses yeux gris. (N. Roberts, *La saga des Stanislaski*).

Les procès *pencher* et *regarder* marqués par les plus-que-parfaits *s'était penchée* et *avait regardé* sont représentés à partir de leur borne terminale atteinte ; la conjonction *chaque fois que* met en relation de succession immédiate l'atteinte de cette borne avec le procès qui suit (*ressentir*). Ainsi, le plus-que-parfait s'accorde ici parfaitement avec la saisie *cursive* de l'itération. Soulignons aussi que la conjonction temporelle *chaque fois que* dont l'instruction primaire est la progression temporelle immédiate entre les actions de la principale et de la subordonnée, signifie aussi la répétition et le caractère habituel d'une action préparant ainsi le co(n)texte pour l'interprétation itérative.

3. L'EXPRESSION DE L'ITÉRATION DANS LE PASSÉ EN SERBE. Étant donné que l'imparfait est reconnu comme forme typique pour marquer l'itération dans le passé dans la langue française, la question se pose de savoir ce qu'il en est de l'imparfait serbe qui pourrait également exprimer l'itération dans le passé. Cependant, l'imparfait en serbe contemporain est une forme vieillotte qu'on n'utilise guère que pour des raisons stylistiques dans la langue littéraire ou dans certaines variétés dialectales de cette langue. C'est le parfait des verbes imperfectifs qu'on emploie à sa place en serbe tant en langue parlée qu'en langue écrite. Notons ici qu'en langue parlée on ne rencontre l'imparfait que dans certains énoncés figés comme : Gde to *beše?* ('Où était-ce déjà?'), Kako se ono *zvaše* ('Comment s'appelait-il déjà?'). Ensuite, la littérature serbe traditionnelle (MARETIĆ 1906 ; VUKOVIĆ 1967) fait mention de la possibilité de l'aoriste de désigner l'itération dans le passé, voire du plus-que-parfait. Cependant, tous les auteurs soulignent que le parfait serbe a

¹¹ Bres utilise cette abréviation pour marquer le plus-que-parfait.

repris également les fonctions de l'aoriste (MARETIĆ 1906 : 205 ; VUKOVIĆ 1967 : 23, etc.), et que le plus-que-parfait, exerçant sa fonction de désigner l'itération passée, est remplaçable par le parfait (MARETIĆ 1906 : 206 ; STEVANOVIĆ 1969 : 131 ; KATIČIĆ 2002 : 68). Aussi, en parlant des emplois relatifs du présent des verbes perfectifs et imperfectifs et de l'impératif, les grammairiens (MARETIĆ 1906 ; VUKOVIĆ 1967 ; STEVANOVIĆ 1969 ; KATIČIĆ 2002) notent que ces formes verbales peuvent marquer des événements itératifs passés mais en ajoutant qu'ils sont interchangeable avec des formes prétéritales. Pour ces raisons, nous allons brièvement expliquer les rôles de ces temps verbaux (et du mode verbal) dans la production de l'itération passée.

L'imparfait serbe situe une action dans le passé, qui se déroulait parallèlement avec une autre action marquée par un autre temps du passé (parfait, aoriste, présent narratif). C'est un temps qui n'entre en combinaison qu'avec les verbes imperfectifs. Il peut exprimer des actions référentielles¹² ou non référentielles. Dans le cas où il marque des actions non référentielles, l'interprétation itérative est possible :

(9) *Sanjaše je, u mukama, skoro svaku noć.* (M. Crnjanski¹³);

(9a) Il *révait* d'elle, dans le tourment, presque toutes les nuits.

Ici, la présence de l'adverbe temporel permet ladite interprétation, comme dans le cas suivant emprunté à Maretić (1906 : 200) qui souligne que l'imparfait est parfaitement remplaçable par le parfait des verbes imperfectifs :

(10) *Roditelji njegovi idahu (su išli) svake godine u Jerusalim o prazniku pashe.*

(10a) Ses parents *allaient* à Jérusalem chaque année pour la fête de Pessa'h.

C'est Stevanović (1969 : 110) qui ajoute, en expliquant ainsi la raison de la disparition de l'imparfait, que cette forme verbale et le présent historique et le parfait ont « grosso modo, les mêmes valeurs sémantique et syntaxique ».

S'agissant de l'aoriste, il peut exprimer l'itération passée marquée uniquement par les verbes imperfectifs dans les contextes appropriés :

(11) *O koliko se puta tako vraćah kući.* (I. Andrić¹⁴);

(11a) Oh, combien de fois je *rentrais* à la maison ainsi.

Cependant, Vuković (1967 : 22), Stanojčić et Popović (1994 : 392), Katičić (2002 : 67), Piper *et al.* (2005 : 427) soulignent que l'emploi de l'aoriste des verbes imperfectifs n'est pas fréquent dans la langue serbe contemporaine ou qu'il est presque disparu (STEVANOVIĆ 1969 : 79), *i.e.* on ne le rencontre que dans les proverbes folkloriques, dans la traduction de la Bible faite par Đura Daničić et par Vuk Karadžić et dans la traduction de l'Histoire des Serbes de Majkovič faite par Đura Daničić. Maretić (1906 : 200) compare ledit aoriste à l'imparfait, plus précisément, l'auteur les prend pour les équivalents (comme Katičić également, 2002 : 68) et il ajoute que les deux formes verbales marquant l'itération dans le passé peuvent être remplacées par le parfait des verbes imperfectifs.

¹² Une action est qualifiée de référentielle par le verbe seulement dans le cas où elle est présentée comme une réalité, actuelle dans le présent, le passé ou le futur (Ivić 2008 : 54).

¹³ L'exemple est emprunté à Piper *et al.* (2005 : 431)

¹⁴ L'exemple est emprunté à Piper *et al.* (2005 : 427).

Finalement, l'itération dans le passé peut être exprimée par le plus-que-parfait des verbes imperfectifs¹⁵ au passif marquant des actions non référentielles (PIPER *et al.* 2005 : 421) et à l'aide du contexte – en l'occurrence, l'emploi de l'adverbial temporel :

(12) Straže su morale silom da ih dovlače natrag, u logor, gde *su* svaki dan *bili* *batinani*. (M. Crnjanski¹⁶);

(12a) Les gardiens ont dû les forcer à retourner au camp, où ils étaient battus tous les jours.

Ce sont Stevanović (1969 : 131) et Katičić (2002 : 69) qui remarquent que le plus-que-parfait des verbes imperfectifs est très rare. Stevanović ajoute que ladite forme figure rarement même dans les proverbes folkloriques et dans la langue des écrivains anciens, en soulignant que l'on n'a pas rencontré un seul exemple dudit plus-que-parfait chez les écrivains contemporains – prenant pour exemple la langue d'Ivo Andrić¹⁷. S'agissant de la morphologie du plus-que-parfait, ce temps verbal possède deux¹⁸ formes. C'est la deuxième forme que Vuković (1967 : 385) distingue comme celle stylistiquement marquée contenant l'imparfait du verbe *biti* qui garde sa propriété d'origine de l'imparfait serbe – la donnée pertinente du fait que cette relation avec l'imparfait explique la possibilité du plus-que-parfait de marquer l'itération.

(13) Što god Ture pjano govorilo, to trijezno *bješe činilo*. (MARETIĆ 1906 : 207);

(13a) Tout ce que le Turc disait ivre, il le *faisait* sobre.

Dans cet exemple on remarque le plus-que-parfait des verbes imperfectifs et le contexte introduisant l'itération passée ; il y est également possible d'employer le parfait des verbes imperfectif *je činilo* à la place du plus-que-parfait (MARETIĆ 1906 : 207).

Mentionnons aussi le cas intéressant du présent désignant l'itération passée en serbe. Selon Piper *et al.* (2005 : 359) le présent des verbes perfectifs et imperfectifs marquant des actions non référentielles moyennant le contexte approprié – l'emploi d'adverbiaux définissant un intervalle temporel plus large (*zimi*, 14) et de constructions itératives comportant un syntagme prépositionnel (*svako popodne s prijateljima*, 15) :

(14) *Zimi pijemo čaj izjutra i uveče*. (PIPER 2005 : 359);

(14a) En hiver, nous *buvons* du thé le matin et le soir.

(15) *Svako popodne s prijateljima izađe u šetnju*. (PIPER 2005 : 360);

(15a) Il *se promène* avec ses amis tous les après-midi.

Le plus intéressant cas de l'expression de l'itération passée en serbe est celui de l'impératif (mode verbal). Plus précisément, il s'agit de l'impératif narratif

¹⁵ Le plus-que-parfait des verbes perfectifs n'exprime pas l'itération passée, même s'il se trouve dans la combinaison avec les adverbes temporels (à la différence du plus-que-parfait français). Cela s'explique par l'aspect morphologique, *i.e.* la nature des verbes perfectifs (PETROVIĆ 1991 : 101).

¹⁶ L'exemple est emprunté à Piper *et al.* (2005 : 422).

¹⁷ Stevanović (1969 : 132) mentionne que Stanojčić dans son étude *Langue et style de Ivo Andrić* dit explicitement que l'écrivain n'utilise que le plus-que-parfait des verbes perfectifs dans ses œuvres.

¹⁸ La première forme a été citée dans le cas de (12), composée du parfait du verbe *biti* et du participe passé du verbe conjugué.

figurant exclusivement dans la langue littéraire ou dans certaines variétés de la langue parlée :

- (16) Nije mene po snijegu zima, no je mene na odžaku zima kod mojega neradosna vojna, ja *s'primakni*, a on *se odmakni*. (Vuk Karadžić, *Narodne pjesme*)¹⁹;
 (16a) Je n'ai pas froid dans la neige, mais dans la maison de mon ami malheureux, je *me rapproche* et il *s'éloigne*.

Cependant, Stanojčić et Popović (1994 : 395) notent que l'impératif dans cet emploi a disparu de la langue serbe contemporaine du fait que le présent des verbes perfectifs exerce ladite fonction de l'impératif :

- (17) On *dođe*, *sedne* s nama, *popije* kafu i *ode*, tako svaki dan;
 (17a) Il *vient*, *s'assoit* avec nous, *boit* du café et *part*, et ainsi tous les jours.

Comme nous avons déjà annoncé et expliqué *supra*, nous nous focaliserons dans la suite de ce travail sur les deux formes verbales marquant l'itération d'un procès dans le passé. Il est bien connu qu'en serbe on peut utiliser le parfait des verbes imperfectifs et le potentiel d'habitude²⁰ (MARETIĆ 1906 ; KATIČIĆ 2002 ; PIPER 2005 ; IVIĆ 2008) afin de désigner l'itération passée. Nous aborderons deux questions pertinentes dont les réponses ne sont pas, selon nous, correctement expliquées dans la littérature traditionnelle : comment les deux formes verbales produisent-elles l'itération dans le passé ? Y-a-t-il une différence entre lesdites formes verbales dans la production de ce sens ? Il est à noter que ces questions ont déjà attiré l'attention d'autres chercheurs comme Piper *et al.* (2005) et Ivić (2008), ce que nous allons montrer *infra*, mais nous proposerons aussi notre explication en nous fondant sur les travaux d'Ašić (2007), Bres (2007) et Dodig (2018).

3.1. SUR LE PARFAIT. Selon Bres (2007), pour pouvoir analyser le rôle d'un temps verbal dans la production de l'itération, il faut d'abord définir sa valeur en langue, *i.e.* déterminer ses instructions temporelles (situant un procès dans une des trois époques) et aspectuelles (concernant les catégories de la *tension* et de l'*incidence*, v. le point 2).

Le parfait serbe situe un procès antérieurement au moment de la parole (son emploi indicatif²¹) :

- (18) Juče *sam sreća* Luka;
 (18a) Hier, j'*ai rencontré* Luka.

ou antérieurement à un autre moment dans le passé (son emploi relatif) :

- (19) Juče mi je Luka rekao da *se šetao* u parku;
 (19a) Hier, Luka m'a dit qu'il *s'était promené* dans le parc.

En tant que forme composée, le parfait serbe représente le temps interne au procès en extension, à partir de la borne terminale atteinte ([– tension]). S'agissant de la catégorie de l'incidence, la forme verbale en question est neutre ([± incidence]), *i.e.* elle donne à voir le procès de façon cursive et globale. Étant donné

¹⁹ L'exemple est emprunté à Stanojčić et Popović (1994 : 395).

²⁰ Nous utilisons le terme issu de la classification des emplois du potentiel proposée par Dodig (2018).

²¹ L'emploi absolu dans la linguistique française.

qu'en serbe c'est l'aspect morphologique qui est en vigueur, le parfait représente le procès globalement ou cursivement selon qu'il actualise un verbe imperfectif ou perfectif (*čitati* 'lire' / *pročitati* 'avoir lu'). Dans l'exemple (19) nous avons affaire au verbe imperfectif *šetati* ('se promener') conjugué au parfait marquant le procès dans son cours tandis que dans le cas de (18) figure le verbe perfectif *sresti* ('rencontré') conjugué au parfait présentant la lecture globale du procès.

Concernant le phénomène de l'itération passée, le parfait des verbes imperfectifs donne à voir le procès en cours de déroulement seulement s'il se combine avec des verbes imperfectifs, comme en (20). Il n'est pas possible avec les verbes correspondants perfectifs (21) :

(20) Satima *sam sjedio* pred Begovom džamijom, na kamenu, i *gledao* ljude kako prolaze, ili nebo, ili ništa. *Slušao sam* vrapce i njihovo smiješno čavrljanje, kao u dobrodušnoj svađi, ili u vedrom pričanju o svemu i svačemu...Bili su pitomi i bezopasni, kao djeca. I djecu sam volio, njihove zvonke glasove, brzi topot bosih nogu... Samo, kad bi se potukli, *zatvarao sam* oči i uši, uznemiren. (M. Selimović, *Tvrđava*, p. 28);

(20a) Je *restais* des heures entières *assis* sur une pierre devant la mosquée du Bey, à regarder les passants ou le ciel ou rien du tout. J'écoutais le pépiement cocasse des moineaux, leurs querelles amicales ou leur joyeux babillage... Familiers et inoffensifs comme des enfants. J'aimais aussi les enfants, leurs cris, la course rapide de leurs pieds nus... Ce n'est que lorsqu'ils se battaient que, troublé, je *fermais* les yeux et *me bouchais* les oreilles. (M. Selimović, *La Forteresse* p. 26);

(21) Satima **sam sjeo* pred Begovom džamijom, na kamenu, i **vidjeo* ljude kako prolaze, ili nebo, ili ništa. **Čuo sam* vrapce i njihovo smiješno čavrljanje, kao u dobrodušnoj svađi, ili u vedrom pričanju o svemu i svačemu...Bili su pitomi i bezopasni, kao djeca. I djecu sam volio, njihove zvonke glasove, brzi topot bosih nogu... Samo, kad bi se potukli, **zatvorio sam* oči i uši, uznemiren.

L'exemple (21) où figure le parfait des verbes perfectifs (*sjesti* 's'asseoir', *vidjeti* 'voir', *čuti* 'entendre', *zatvoriti* 'fermer') est agrammatical, car les prédicats marquent l'incohativité des procès et entrent en conflit avec les adverbes de type *satima* ('des heures') ce qui empêche l'interprétation itérative.

Ce fait confirme l'affirmation de Piper *et al.* (2005) et d'Ivić (2008) selon laquelle dans la production de l'itération dans le passé ne participe que le parfait des verbes imperfectifs. Remarquons ici que le parfait des verbes perfectifs²² exprime uniquement la progression temporelle, *i.e.* la succession des prédicats semelfactifs des événements passés. Ajoutons aussi que le parfait des verbes imperfectifs peut, selon le co(n)texte, produire le sens semelfactif ou le sens itératif. Suit l'explication plus élaborée.

S'il est vrai que le parfait des verbes imperfectifs désignant l'itération dans le passé s'utilise souvent avec les expressions temporelles du type *souvent*, *parfois* qui servent à marquer l'itération, cela n'est pourtant pas nécessaire, l'itération pouvant être déclenchée par le co(n)texte :

²² Il faut mentionner que l'itération peut être marquée par le parfait des verbes perfectifs comme dans l'exemple : *Rekao mi je to hiljadu puta*.

moyennant le contexte approprié et la condition remplie – lorsque le nombre de répétitions est limité et spécifié (*hiljadu puta*). Bien évidemment, il s'agit de l'itération qui diffère de celle dont nous parlons dans notre travail.

(21b) I djecu sam volio, njihove zvonke glasove, brzi topot bosih nogu...Samo, kad bi se potukli, *zatvarao sam* oči i uši, uznemiren;

J'aimais aussi les enfants, leurs cris, la course rapide de leurs pieds nus...Ce n'est que lorsqu'ils se battaient que, troublé, je *fermais* les yeux et *me bouchais* les oreilles.

Pourquoi l'itération ne se produit-elle qu'avec le parfait des verbes imperfectifs ? et pourquoi s'agit-il d'une itération cursive ?

Les verbes imperfectifs représentent par défaut l'éventualité comme non bornée : le verbe imperfectif désigne un état de chose valable au passé. Dans le cas des verbes dont l'Aktionsart²³ est de nature télique (accomplissement et achèvements) on a un conflit entre leur nature et l'imperfectivité. Une des solutions est d'avoir l'interprétation itérative :

(22) Često je *prelazio* ulicu na crveno svetlo;

(22a) Il *traversait* souvent la rue au feu rouge.

Lorsque le processus est atélique il n'y a pas de conflit de sorte que pour produire l'interprétation itérative il faut un adverbe temporel fonctionnant comme marqueur de l'itération (23) ou simplement un co(n)texte qui permet ladite inférence (24) :

(23) Često je *spavala* kod bake;

(23a) Elle *dormait* souvent chez sa grand-mère;

(24) Kao dete *spavala je* kod bake;

(24a) Enfant, elle *dormait* chez sa grand-mère.

Notons que l'énoncé (24) sans marqueur d'itérativité a une interprétation semelfactive.

(24b) *Spavala je* kod bake;

Elle *a dormi* chez sa grand-mère.

Pour conclure ce sous-chapitre sur le parfait des verbes imperfectifs désignant l'itération passée, résumons-le en quelques points :

- (i) le parfait serbe possède les instructions temporelles et aspectuelles suivantes : il situe un procès antérieurement au moment de la parole et il implique que le résultat du procès est actuel au moment de la parole ; le parfait représente le procès cursivement ou globalement selon qu'il actualise un verbe imperfectif ou perfectif (čitati 'lire' / pročitati 'avoir lu') ;
- (ii) par rapport au parfait des verbes perfectifs qui exprime uniquement la progression temporelle entre des événements passés introduits par les prédicats semelfactifs, le parfait des verbes imperfectifs peut marquer aussi l'itération des événements dans le passé, plus précisément, l'itération cursive ;
- (iii) l'interprétation itérative cursive dans le passé s'infère moyennant la nature atélique des verbes imperfectifs au parfait, les circonstants temporels fonctionnant comme marqueurs de l'itération ou simplement à l'aide du co(n)texte approprié ;
- (iv) l'interprétation des verbes téliques est selon le co(n)texte soit l'itération soit l'achèvement.

²³ Ce terme s'applique en linguistique à la manière dont est conçu le déroulement du procès et à son découpage en phases.

3.2. SUR LE POTENTIEL. Le potentiel serbe représente un mode verbal dont la valeur de base est l'inactualité (DODIG 2018) signifiant que ce mode marque un procès simplement envisagé dans notre pensée :

(25) Danas sam sva crna od greha, crnja od svake Ciganke; neću da postanem žena u ovakvom stanju; dete *bi mi bilo* prokleta, ako ostanem bremenita. (R. Konstantinović, *Biće i jezik*);

(25a) Aujourd'hui, je suis plus noire de péchés qu'une gitane ; je ne veux pas devenir femme dans cet état de damnation : mon enfant *serait* maudit, si je suis grosse de vous. (www.korpus.matf.bg.ac.rs).

Cependant les grammairiens traditionnels (STEVANOVIĆ 1969 ; IVIĆ 2008 ; PIPER *ET AL.* 2005 ; KLAJN – PIPER 2013 ; etc.) affirment que le potentiel d'habitude possède la valeur temporelle désignant une action réalisée qui se répétait dans le passé. Nous aborderons cette question en détail dans la suite de ce travail.

C'est Dodig (2018 : 124–130) qui a défini l'instruction aspectuelle du potentiel en postulant que le potentiel est aspectuellement neutre²⁴, ce qui veut dire qu'il permet de désigner des procès globalement ou cursivement en combinaison avec les deux types aspectuels des verbes, à savoir les perfectifs (*otići* 'être allé') et les imperfectifs (*odlaziti* 'aller') :

(26) *Ponekad bih odlazio* da vidim pocrnjele zidove i mrtve oči mrtvog zdanja. (M. Selimović, *Tvrđava*, p. 27);

(26a) *Ponekad bih otišao* da vidim pocrnjele zidove i mrtve oči mrtvog zdanja;

(26b) *J'allais* contempler les murs noircis et les yeux éteints de la maison morte. (M. Selimović, *La Forteresse*, p. 25).

Soulignons que le potentiel d'habitude²⁵ ne peut pas signifier une action semelfactive dans le passé, car il marque une action qui se répétait dans le passé, *i.e.* une action ayant tendance à se répéter dans le passé. L'inférence de l'interprétation itérative provient de la combinaison du potentiel et des marqueurs de l'itération parmi lesquels nous classons des adverbes temporels (par ex. *ponekad* 'quelquefois' dans (26), mais aussi certaines constructions (du type *pred njegov dolazak* 'avant son arrivée') et les propositions temporelles dont il sera question *infra*. Il est à noter que leur présence est obligatoire car c'est elle qui bloque l'interprétation d'inactualité que l'on a par exemple dans (27) :

(27) *Ja bih odlazio / bih otišao* da vidim pocrnjele zidove i mrtve oči mrtvog zdanja;

(27a) *J'irais* contempler les murs noircis et les yeux éteints de la maison morte.

La question qui se pose est de savoir comment une forme modale peut avoir une valeur temporelle²⁶. Une première observation qui pourrait être faite est que

²⁴ Rappelons que l'instruction aspectuelle du parfait dépend également de la valeur aspectuelle du verbe employé.

²⁵ Lorsque le potentiel marque l'inactualité d'une action, *i.e.* son sémantisme de base, l'interprétation semelfactive est toujours en vigueur (v. exemple 17).

²⁶ Nous avons déjà abordé ce sujet en montrant que le potentiel est intrinsèquement temporel dans les propositions non téléonomiques (AŠIĆ – DODIG 2015; AŠIĆ *ET AL.* 2017) ; il faut souligner que dans cet emploi, le potentiel est toujours semelfactif :

Uložio je tri miliona evra u fabriku i prijavio zaradu od osam miliona *da bi* potom, u junu, *ugasio* proizvodnju. (*Politika*, 14 mars 2008);

les phrases au potentiel marquent par défaut une tendance du sujet, une action non réalisée (ce qui est en accord avec son sémantisme de base – l’actualité) :

- (28) Rado *bismo govorili* francuski jedno s drugim.²⁷;
 (28a) Nous *parlerions* volontiers le français l’un à l’autre.

Cependant si le verbe est modifié par un complément circonstanciel, fonctionnant comme marqueur de l’itération, les phrases dénotent une répétition dans le passé :

- (29) U otmenim restoranima *bismo govorili* francuski jedno s drugim;
 (29a) Dans les restaurants chics nous *parlions* le français l’un à l’autre²⁸;
 (30) (Kad bi ona dopustila) *Poljubio bi* je u kosu;
 (30a) (Quand elle lui permettait) Il *l’embrasserait* dans les cheveux;
 (31) Na rastanku *bi* je *poljubio* u kosu;
 (31a) En disant adieu il *l’embrassait* dans les cheveux;
 (32) Dušan *bi* rado *pobegao* u orman;
 (32a) Dušan *fuirait* volontiers dans le placard;
 (33) Pred čika Životin dolazak, Dušan *bi* uvek *pobegao* u orman;
 (33a) Avant l’arrivée de l’oncle Života, Dušan *fuyait* toujours dans le placard.

Il est possible de remplacer le circonstant par une subordonnée temporelle au potentiel :

- (34) Kada *bismo izlazili* u otmene restorane, *govorili bismo* francuski jedno s drugim;
 (34a) Quand nous *sortions* dans les restaurants chics, nous *parlions* le français l’un à l’autre;
 (35) Kad *bi se rastajali*, *poljubio bi* je u kosu;
 (35a) Chaque fois qu’ils *se disaient* adieu, il *l’embrassait* dans les cheveux.

Notons que comme il est possible de désigner l’itération avec le parfait des verbes imperfectifs on peut également utiliser cette forme verbale, ce dont témoignent les exemples (36, 37). La différence d’emploi des deux formes verbales produisant l’itération sera expliquée ci-dessous.

- (36) Kada *smo izlazili* u otmene restorane, *govorili smo* francuski jedno s drugim;
 (36a) Quand nous *sortions* dans les restaurants chics, nous *parlions* le français l’un à l’autre;
 (37) Kad *su se rastajali*, *ljubio ju* je u kosu;
 (37a) Chaque fois qu’ils *se disaient* adieu, il *l’embrassait* dans les cheveux.

Il a investi trois millions d’euros dans l’usine et déclaré un bénéfice de huit millions, *pour* ensuite *mettre fin*, en juin, à la production.

²⁷ Les exemples sont empruntés à Ašić (2007).

²⁸ Soulignons que cette proposition est ambiguë. On pourrait également inférer le sens potentiel de : Dans les restaurants chics nous *parlerions* le français l’un à l’autre.

Dans ce cas, il est plus clair que nous avons affaire au potentiel d’habitude s’il est précédé par la proposition/la construction temporelle (*kada* ‘quand’) :

Kada *bismo izlazili* u otmene restorane, *govorili bismo* francuski jedno s drugim;
 Quand nous *sortions* dans les restaurants chics, nous *parlions* le français l’un à l’autre.

Dans son article de 2007 Ašić soulève la question de savoir comment cela se fait que le potentiel, un mode verbal, dont la valeur de base est l'inactualité, puisse être employé dans les propositions temporelles marquant le sens itératif dans lesquelles il est traité d'un temps verbal ? Nous supposons qu'il existe un lien entre les emplois modaux et les emplois temporels du potentiel : en fait les phrases au potentiel expriment une tendance du sujet à répéter une action dans le passé.

Considérons l'exemple suivant :

- (38) *Ona bi se pojavila na vratima, ušla u moju sobu, pritrčala mi i zagrlila me;*
 (38a) Elle *apparaissait* à ma porte, *entrait* dans ma chambre, *courait* vers moi et *m'embrassait*.

On aperçoit dans cet exemple l'enchaînement des événements selon un ordre établi et on peut interpréter chacun comme une sorte de condition pragmatique (préparation) pour l'autre qui le suit.

Il est aussi des cas, sans la condition exprimée, dans lesquels on a l'impression que l'événement signalé par le potentiel d'habitude 'demande une suite', *i.e.* l'événement suivant doit être indiqué :

- (39) *Dušan bi pobegao u orman... I mi bismo ga po čitav sat tražili;*
 (39a) *Dušan fuyait* dans le placard...et nous le *cherchions* pendant toute une heure;
 (40) *Učiteljica bi me dobro izgrdila... i poslala u čošak;*
 (40a) L'institutrice me *grondait* sévèrement et *envoyait* au coin.

Dans les exemples (39) et (40) le locuteur s'attend à ce que la narration se poursuive. Il s'établit, ainsi, comme un lien entre les événements, la condition (comprise comme un lien pragmatique entre les deux entités) étant exprimée dans une certaine mesure.

3.3 SYNTHÈSE. Le potentiel serbe est un mode verbal désignant des actions inactuelles simplement envisagées dans notre pensée. Son instruction aspectuelle, comme celle du parfait des verbes imperfectifs, informe qu'il peut représenter un procès globalement ou cursivement selon qu'il actualise un verbe imperfectif ou perfectif (čitati 'lire' / pročitati 'avoir lu'). Même s'il s'agit d'une forme modale, le potentiel exprime aussi une valeur temporelle : nous avons montré qu'il est intrinsèquement temporel dans les propositions non téléonomiques (Ašić – DODIG 2015 ; Ašić *et al.* 2017) ; les grammairiens traditionnels affirment la même chose dans le cas de l'expression de l'itération dans le passé. Nous avons expliqué *supra* que dans ledit emploi le potentiel garde toujours un lien avec sa modalité, *i.e.* il exprime l'habitualité conditionnelle (la condition au passé perd son inactualité et devient un fait qui se répète) qui effectivement n'est qu'une itération dans le passé (AŠIĆ 2007).

Nous avons vu que, par rapport au parfait des verbes imperfectifs, le potentiel marque l'itération dans le passé en actualisant les deux types aspectuels des verbes, à savoir les verbes perfectifs et les verbes imperfectifs. L'interprétation itérative dans le passé s'infère moyennant les marqueurs de l'itération typiques : *chaque jour* ('svaki dan'), *le dimanche* ('nedeljom'), *souvent*, *parfois*, ('često', 'ponekad'), etc, mais aussi moyennant ceux parmi lesquels nous rangeons les propositions et les constructions temporelles préparant le co(n)texte pour l'emploi du potentiel d'habitude. En fait, d'un point de vue syntaxique, pour produire le

sens d'itération dans le passé sans présence de circonstant, il faut qu'il y ait au moins deux propositions : une construction temporelle (p.ex. *pred njegov dolazak* 'avant son arrivée') ou une proposition temporelle + une proposition contenant le potentiel.

S'agissant de l'interprétation semelfactive, nous avons montré qu'elle est toujours en vigueur si le potentiel exploite uniquement son sémantisme de base, à savoir l'inactualité qui est présent dans les non téléonomiques, mais qu'elle n'est jamais possible lors de l'emploi du potentiel d'habitude marquant l'action actuelle qui se répétait dans le passé. Le lien qui existe entre des phrases au potentiel d'itération avec des phrases conditionnelles explique pourquoi le potentiel ne peut désigner un procès passé semelfactif.

4. L'EXPRESSION DE L'ITÉRATION ET LES EFFETS STYLISTIQUES

4.1. L'EXPRESSION DE L'ITÉRATION ET LES EFFETS STYLISTIQUES EN FRANÇAIS. Du fait que nous avons noté qu'il existe un parallélisme entre l'imparfait et le passé simple en français et le potentiel et le parfait des verbes imperfectifs en serbe en ce qui concerne des effets stylistiques, nous avons décidé de les analyser en plus de détails *infra*.

Nous avons démontré (v. le point 2) que l'imparfait participe de la production de l'itération cursive alors que le passé simple construit l'itération globale. Vu cette différence, nous aimerions examiner des différences au niveau stylistique entre ces deux formes verbales exprimant l'itération dans le passé. Selon nous, l'imparfait donne une vision statique des procès itérés dans le passé ce que l'on peut remarquer dans l'exemple (41) :

(41) Assez souvent, dès huit heures du matin et plus tôt, elle *allait* chez quelque ministre. Rarement elle *dînait* chez eux avec leurs femmes et une compagnie fort trayée. (L. de Rouvroy, *Mémoires de Saint-Simon*).

Ici il sert à décrire un état des choses valable dans le passé, exprimant une habitude.

Par contre, le passé simple met l'accent sur chaque réalisation particulière du procès en l'individualisant. Dans l'exemple suivant, nous pouvons remarquer que la progression temporelle est effective (l'enchaînement des procès au passé simple), nécessaire pour la construction de l'itération globale; cependant, l'itération n'est pas vue comme une habitude :

(7) Vers la mi-janvier, après des chutes de neige qui rendirent les chemins tout à fait impraticables, le temps *s'éclaircit* et un avion de reconnaissance allemand, à l'heure du déjeuner, *remonta* la vallée de la Meuse. [...] Le spectacle ne *parut* à Grange nullement guerrier [...] L'avion *revint* presque chaque jour pendant une semaine. Grange pensa que la neige rendait les terrassements en cours sur la position de la Meuse plus visibles.

4.2. L'EXPRESSION DE L'ITÉRATION ET LES EFFETS STYLISTIQUES EN SERBE. Comme il a déjà été mentionné, ce sont le parfait des verbes imperfectifs et le potentiel qui marquent l'itération dans le passé en serbe. S'il y a deux formes marquant un même sens, il est logique de s'attendre à une différence au niveau stylistique entre elles. Selon Ivić (2008 : 60), l'emploi de ces deux formes verbales est fondé sur

l'opposition : « l'information strictement factuelle de la répétition de l'action – la représentation émotionnelle de l'action ». Le parfait est utilisé dans le premier cas et le potentiel dans le deuxième. Soulignons que par rapport au parfait, le potentiel possède la capacité à styliser l'action répétée dans le passé, *i.e.* il marque l'itération d'une action dans le passé en produisant l'effet stylistique de l'évocation des souvenirs et de la nostalgie²⁹.

Stanojević et Ašić (2012) soulignent aussi une différence entre le potentiel et le parfait concernant la représentation de l'itération d'une action dans le passé.

Comparons les exemples suivants :

- (42) Marija *je* svako več *pila* čokoladno mleko;
 (42a) Marie *a bu*³⁰ du lait au chocolat chaque soir;
 (43) Marija *bi* svako več *popila* šolju hladnog čokoladnog mleka;
 (43a) Marie *buvait*³¹ un verre de lait au chocolat froid chaque soir.

Dans les exemples *supra*, les deux formes verbales expriment une éventualité qui se répétait dans le passé, mais le parfait (42) la représente comme une habitude du sujet, *i.e.* sa caractéristique permanente durant une période, tandis que le potentiel (43) ne la présente pas comme une habitude ni comme un comportement habituel du sujet qui se répétait dans le passé ; il met l'accent sur chaque réalisation particulière de cette qualité du sujet, de son comportement qui ne se répétait pas régulièrement dans le passé. Le potentiel ne peut pas exprimer une caractéristique qui était valable dans le passé, ce qui explique la nécessité d'employer le parfait pour marquer ce sens :

- (44) Marija *je* kao osnovac odlično *igrala* košarku;
 (44a) Élève, Marie *a joué* très bien au basket-ball;
 (45) *Marija *bi* kao osnovac odlično *igrala* košarku;
 (45a) Élève, Marie *jouait* très bien au basket-ball.

La production de l'effet stylistique déjà mentionné – l'évocation des souvenirs – s'explique alors, selon nous, exactement à cause de cette image de chaque occurrence particulière de l'événement que donne le potentiel et qui s'accorde avec la réminiscence. C'est pourquoi le parfait des verbes imperfectifs qui dénote une caractéristique du sujet ne produit pas d'effets de réminiscence.

Dans l'exemple suivant, on peut remarquer la différence entre les manières dont le potentiel d'habitude et le parfait expriment l'itération d'une action :

- (46) Pred džamiju *je dolazio* i Salih Golub, siromašni šerbedžija s Vratnika. *Skinuo bi* s ramena tešku posudu sa šerbetom, i *sjeo* na kamen, teško dišući. Kad *bi se odmorio, počeo bi* da pjevuši, poluglasno, za sebe, naslonjen na zid, zatvorenih očiju. (M. Selimović, *Tvrđava*, p. 28);
 (46a) Devant la mosquée *venait* aussi Salih Goloub, le pauvre marchand de sorbets de Vratnik. Il *déposait* son lourd bidon et *s'asseyait*, tout haletant, sur une pierre.

²⁹ L'effet stylistique de la nostalgie résulte de l'effet de l'évocation des souvenirs. En effet, si les événements n'existent plus dans le présent, c'est-à-dire, si on se souvient de quelque chose qui est irréversiblement disparu, on exprime alors la nostalgie.

³⁰ Selon le contexte, il y est également possible d'employer l'imparfait *buvait*.

³¹ Ici, l'imparfait est obligatoire et exprime l'habitude, colorié d'effets stylistiques dont il était question *supra*.

Une fois *reposé*, il *se mettait* à chantonner à mi-voix, pour lui-même, adossé au mur, les yeux clos. (M. Selimović, *La Forteresse*, p. 26).

Par le biais du prédicat au parfait du verbe imperfectif *dolaziti* (*je dolazio* ‘venait’) le narrateur informe et introduit le lecteur dans le récit tandis que par le potentiel (*skinuo bi* ‘déposait’; *bi sjeo* ‘s’asseyait’; *bi se odmorio* ‘une fois reposé’; *počeo bi* ‘se mettait’) il vivifie les événements, il crée une image de cet homme Golub devant les yeux du lecteur. Les prédicats au potentiel forment une sorte de suite des événements se répétant dans le passé. Les événements progressent obligatoirement et on a une vision dynamique des choses.

Force est de noter que cet effet stylistique, à savoir le dynamisme narratif produit par le potentiel, se perd en serbe si on emploie le parfait des verbes imperfectifs car cette forme verbale ne donne pas l’instruction sur la progression temporelle, ce que l’on peut remarquer dans l’exemple (47) :

(47) *Sedeo je i pio kafu;*

(47a) Il était assis et il *prenait* son café.

signifiant que les deux éventualités au passé imperfectif ont eu lieu en même temps, alors que le cas de (48) où les deux éventualités sont au passé perfectif signifient que la première éventualité précède la seconde :

(48) *Seo je i popio kafu;*

(48a) Il *s’assit* et *prit* son café.

L’exemple (49) dans lequel nous employons le parfait des verbes imperfectifs au lieu du potentiel, reflète un autre effet stylistique : les verbes imperfectifs de par leur nature atélitique, semblent ralentir les actions de sorte qu’il n’y a pas de succession immédiate entre les événements :

(49) *Pred džamiju je dolazio i Salih Golub, siromašni šerbedžija s Vratnika. Skidao je s ramena tešku posudu sa šerbetom, i sjedao na kamen, teško dišući. Kad se odmarao, počinjao je da pjevuši, poluglasno, za sebe, naslonjen na zid, zatvorenih očiju;*

(49a) Devant la mosquée *venait* aussi Salih Goloub, le pauvre marchand de sorbets de Vratnik. Il *déposait* son lourd bidon et *s’asseyait*, tout haletant, sur une pierre. Une fois *reposé*, il *se mettait* à chantonner à mi-voix, pour lui-même, adossé au mur, les yeux clos.

5. CONCLUSION. L’objectif de notre travail était d’analyser et de comparer les différentes manières d’expression de l’itération dans le passé en français et en serbe. En français le moyen typique d’exprimer cette lecture itérative est d’employer l’imparfait et le passé composé. Cependant, nous avons montré que cela est aussi possible à l’aide du passé simple et du plus-que-parfait, les temps verbaux qui sont à première vue “allergiques” à l’expression de l’itération. Notre objectif était de souligner que l’itération ne fait pas partie du sémantisme d’un temps verbal, comme ce fait s’applique traditionnellement dans le cas de l’imparfait français intitulé dans la littérature l’imparfait *itératif* ou *d’habitude*, mais qu’elle représente le produit de la combinaison des éléments co(n)textuels (l’Aktionart, les circonstants, etc.) et des instructions temporelles et aspectuelles des formes verbales qui sont pertinentes pour la détermination du type de l’itération ; plus précisément,

en fonction de la représentation du procès, soit vu dans son cours sans prendre en compte les bornes, soit vu en accomplissement, on distinguera l'itération cursive ou globale. Ainsi, nous avons vu que l'imparfait et le plus-que-parfait participe de la production de l'itération cursive alors que le passé simple construit l'itération globale, et le passé composé peut construire les deux types.

Dans la langue serbe, l'itération dans le passé peut être désignée également par l'imparfait, l'aoriste, voire le plus-que-parfait, ensuite à l'aide du présent et de l'impératif narratifs et bien entendu moyennant le parfait des verbes imperfectifs et le potentiel. Néanmoins, en prenant en considération le cadre limité de cet article et le fait important que, par rapport au français, la langue serbe marque un emploi beaucoup plus modeste des trois premiers temps verbaux cités *supra* représentant une catégorie stylistique, ce qui s'est reflété sur notre corpus aussi, et que l'on emploie/peut employer le parfait à leur place en serbe, nous nous sommes focalisées sur l'analyse du parfait et notamment du potentiel puisqu'il s'agit d'un mode verbal. Ainsi nous avons réussi à inférer des réponses assez pertinentes qui ne sont pas, selon nous, correctement expliquées dans la littérature traditionnelle :

- (i) le parfait des verbes perfectifs exprime uniquement la progression temporelle entre des événements passés alors que le parfait des verbes imperfectifs peut marquer aussi l'itération des événements dans le passé ;
- (ii) le parfait des verbes imperfectifs construit l'itération cursive inférée moyennant la nature atélique des verbes imperfectifs au parfait, les circonstants temporels fonctionnant comme marqueurs de l'itération ou simplement à l'aide du co(n)texte approprié ;
- (iii) le potentiel participe de la production de l'itération globale et cursive en actualisant les deux types aspectuels des verbes (perfectifs et imperfectifs) moyennant les marqueurs de l'itération typiques : *chaque jour* ('svaki dan'), *le dimanche* ('nedeljom'), *souvent, parfois*, ('često', 'ponekad'), etc., mais aussi moyennant le co(n)texte dans lequel figurent les propositions et les constructions temporelles ;
- (iv) en tant qu'une forme modale, le potentiel n'exprime pas une valeur temporelle dans le cas de l'expression de l'itération passée, ce que l'affirmation tous les grammairiens traditionnels, mais il garde toujours un lien avec sa modalité, *i.e.* il exprime l'habitualité conditionnelle (la condition au passé perd son inactualité et devient un fait qui se répète) qui effectivement n'est qu'une itération dans le passé ;

Dans ce travail nous avons aussi mis accent sur le lien existant entre l'itération passée et les effets stylistiques. Chose intéressante, il s'est avéré qu'il y a un parallélisme entre d'un côté l'imparfait et le passé simple en français et de l'autre côté le potentiel et le parfait des verbes imperfectifs en serbe, concernant les effets stylistiques : à la différence de l'imparfait français et du parfait des verbes imperfectifs serbe, le passé simple français et le potentiel serbe marquent l'itération passée qui n'est pas vue comme une habitude ; plus précisément, l'imparfait français et le parfait des verbes imperfectifs serbe expriment une éventualité qui se répétait dans le passé en la représentant comme une habitude du sujet, *i.e.* sa caractéristique permanente durant une période alors que les deux autres formes verbales mettent l'accent sur chaque réalisation particulière de cette qualité du sujet. Finalement, nous avons montré la différence entre le parfait des verbes imperfectifs et le potentiel au niveau stylistique : par rapport audit parfait, le potentiel possède la capacité à styliser l'action répétée dans le passé en produisant

les effets stylistiques suivants : l'évocation des souvenirs et de la nostalgie ; aussi, le potentiel est apte à vivifier la narration alors que le parfait des verbes imperfectifs la ralentit.

LITTÉRATURE CITÉE

- AŠIĆ, Tijana. S one strane potencijala – novi pristupi objašnjenju upotrebe potencijala za označavanje ponavljanja u prošlosti. *Južnoslovenski filolog* 36/1 (2007): 137–150.
- AŠIĆ, Tijana, Veran STANOJEVIĆ. On expressing habituality in French and English. *Zbornik Matice Srpske za filologiju i lingvistiku* 15/1 (2012): 255–263.
- AŠIĆ, Tijana, Milana DODIG. Conditionnel temporel objectif en français et en serbe. *Actes du colloque Études françaises aujourd'hui*. Belgrade : Faculté de Philologie, 2015, 167–180.
- BELIĆ, Aleksandar. *Istorija srpskog jezika*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
- BRES, Jacques. Fréquence narrative et temps verbal : une approche linguistique à partir de Un Balcon en forêt. *L'Information grammaticale* 115 (2007): 42–46.
- DODIG, Milana. *Le conditionnel français et ses équivalents sémantiques en serbe – étude comparative entre le conditionnel français et le potentiel serbe*. Thèse de doctorat, Université Montpellier 3, Université de Kragujevac, 2018.
- DODIG, Milana. Le phénomène d'itération dans l'époque passée en français et la question de sa traduction. *Philologia Mediana* 12 (2020): 235–249.
- GOSSELIN, Laurent et al. *Aspects de l'itération : l'expression de la répétition en français : analyse linguistique et formalisation*. Berne : Peter Lang, 2013.
- GREVISSE, Maurice. *Le Bon Usage*. Éditions Duculot, Gembloux, 1964.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.
- KATIČIĆ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002.
- MARETIĆ, Tomislav. *Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*. Zagreb : L. Hartman, 1906.
- PETROVIĆ, Nada. *Francuska glagolska vremena I: komparativna analiza francuskog i srpskog pluskvamperfekta*, Beograd: Naučna knjiga, 1991.
- PETROVIĆ, Nada. *Francuska glagolska vremena II*. Beograd: Filološki fakultet, Narodna knjiga, 2002.
- PIPER, Predrag et al. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad: Matica srpska, 2005.
- RIEGEL, Martin et al. *Grammaire méthodique du français*. Paris : Presses universitaires de France, 2001.
- STANOJČIĆ, Živojin, Ljubomir POPOVIĆ. *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Novi Sad : Zavod za izdavanje udžbenika, 1994.
- STANOJEVIĆ, Veran, Tijana AŠIĆ. *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2006.
- STANOJEVIĆ, Veran, Tijana AŠIĆ. *Vremenske upotrebe kondicionala u francuskom i srpskom jeziku*. *Srpski jezik, književnost, umetnost*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2012, 367–379.
- STEVANOVIĆ, Mihailo. *Funkcije i značenja glagolskih vremena*. Posebna izdanja Srpske akademije nauka i umetnosti, Odeljenje literature i jezika, knj. 20. Beograd: SANU, 1969.
- VUKOVIĆ, Jovan. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- WILMET, Marc. *Grammaire critique du français*. Paris : Hachette supérieur, 2003.

Милана Додиг
Тијана Ашић

ИТЕРАЦИЈА У ПРОШЛОСТИ И СТИЛСКИ ЕФЕКТИ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У овом раду истражујемо начине исказивања итерације у прошлости у француском и српском језику. Треба напоменути да су типични начини обележавања итерације у оба језика: прилози и прилошке одредбе (*chaque jour; souvent* ('често'), сама природа глагола (*rabâcher*; поскакивати ('*sautiller*'), а често се овој класификацији придружују и различити глаголски облици. Нашу пажњу је управо привукла последња констатација, односно чињеница да се дати феномен може изразити и глаголским временом. Ми се придружујемо Бресу (2007) у ставу да је итерација заправо продукт контекста, а не глаголског времена (прецизније, није део његовог семантизма), који подразумева бројне факторе: тип глагола према Вендлеровој класификацији, присуство прилошких одредби, темпоралне и аспектуалне инструкције глаголских времена. Дакле, наш посебан циљ био је да, у оквиру Бресовог приступа, представимо релацију глаголско време – итерација, али смо се ограничили на домен прошлости, што диктира наш корпус, а и лимитиран обим рада.

Што се тиче француског језика, у традиционалној литератури најчешће се имперфекат, као глаголско време, доводи у везу с исказивањем итерације у прошлости, али се помиње и перфекат, док су у српском језику типични глаголски облици за маркирање датог феномена: перфекат несвршених глагола и потенцијал, а наводе се још и имперфекат, аорист, чак плусквамперфекат, затим наративни презент и императив. У фокусу наше анализе су, ипак, перфект несвршених глагола и потенцијал, из разлога што се, у односу на француски језик, последњи наведени глаголски облици све ређе користе у стандардном српском језику, што се може приметити у нашем корпусу, а и уместо њих се може употребити перфекат. У анализи француског, испитали смо, поред имперфекта и перфекта, и прошла глаголска времена, која се на први поглед никако не могу довести у везу с исказивањем прошле итерације: аорист и плусквамперфекат.

У раду смо се бавили и врстом итерације, коју поменути глаголске форме могу да маркирају: глобална/курзивна, и приказали њихове разлике у изражавању итерације у прошлости. Посебну пажњу посветили смо утврђивању и објашњењу везе која постоји између итерације и стилских ефеката, које производе поменути глаголски облици.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Јована Цвијића бб, 34000 Крагујевац, Србија
dodigmilana@filum.kg.ac.rs
tijana.asic@gmail.com

(Примљено: 16. октобра 2020;
прихваћено: 28. октобра 2021)

Виктор Маркович Живов. *История языка русской письменности*, I и II том. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2017, 1285 стр.

Виктор Маркович Живов (1945–2013) био је знаменити руски слависта, ерудита. Поред историје руске писмености, бавио се и историјом старе руске књижевности, историјом руске и византијске културе, те историјом руске црквене историје. Монографија коју представљамо, издата је постхумно, а представља резултат дугогодишњег ауторовог бављења питањима из историје руског књижевног језика. Њено приказивање научној јавности четири године након њеног појављивања не губи на својој актуелности, будући да В. М. Живов у њој не доноси нова, досад необјављена размишљања о историјскојезичкој ситуацији Русије, већ их сублимира и доноси у оквирима једне књиге (на преко 1200 страна). Централна идеја његових промишљања јесте то да се књижевни језик не развија спонтано и органски (природно), већ по неким сценаријима условљеним културним процесима.

Монографија је устројена по хронолошком принципу. У првом тому описана је рана историја руске писмености (11–14.в.), док други том обухвата наредни период до настанка савременог стандардног руског језика. Међутим, одређене теме, посвећене структурним карактеристикама писаног језика, представљене су свеобухватно.

Први том књиге се састоји из две целине: *Развитие письменного языка и формирование его регистров* (стр. 76–324) и *История языковых явлений, характеризующих регистры письменного языка* (стр. 325–815). У првој целини В. М. Живов представља спољашњу историју руског књижевног језика и објашњава настанак регистара писаног језика (стандардног и хибридног), да би у другој представи њихов развој у хронолошкој и стратификацијској вертикали кроз реализацију конкретних лингвистичких параметара.

Овим двома целинама претходе *Предисловие* (стр. 9–10), које потписује руски лингвиста и академик А. М. Молдован, и уводно поглавље насловљено *Введение. Теоретические проблемы* (стр. 11–75) у којима аутор дефинише опште појмове помоћу којих у наредним поглављима описује историју руске писмености.

У оквиру уводног поглавља В. М. Живов најпре дефинише границе књижевног језика и његов однос ка говорном. Он књижевним језиком сматра писани језик који има посебну структуру и механизме развоја, те који се од говорног разликује на нивоу синтаксе и лексике, јер су то језички нивои на којима се најјаче осећа стилизација потенцијала говорног језика у књижевном под утицајем грчког и латинског језика. Књижевни и говорни језик

имају различите комуникативне функције. Док први служи култури, призна тој традицији, други служи свакодневној комуникацији. Они не представљају јединствени језички систем, већ различите регистре руског језика који се користе у различитим околностима (употреба им је функционално мотивирана). Међутим, у историји руске писмености затичу се и текстови који се одликују хетерогеношћу елемената пореклом из оба регистра, чији језик временом стиче статус засебног језичког регистра. В. М. Живов у својој монографији настоји да језички расветли све те појаве, али се у објашњењима не ослања само на језичке, већ и на социокултурне параметре. Наиме, он сматра да промене у књижевном језику не треба посматрати само као одраз промена у говорном језику, већ и као промене изазване социокултурним подешавањима у контакту језикā. Ако је узус књижевног језика представљен у одређеном корпусу текстова, онда су промене у њему рефлекс вештина читања, тј. вештина усвајања књижевог језика (која је у средњем веку, за разлику од данас, подразумевала најпре усвајање вештина читања, па тек онда писања). Тако је свака нова генерација писаца стицала своја знања на основу претходних генерација и формирала своје писане вештине, али старији слојеви искуства у читању обуздавају ту динамику, па се промене у књижевном језику спорије одвијају.

В. М. Живов надаље истиче да је и сваки писани узус фрагментиран на регистре и да је сваки регистар повезан са одређеном врстом комуникације. У предстандрадном периоду руске писмености не постоји тежња обједињавања узуса у целину, већ различите језичке варијанте припадају различитим регистрима, а различити регистри показују различите степене нормативности.

Говорећи о историјском развоју језичких регистара, аутор полази од тога да се сваки језик мења, те да се варијабилност може посматрати као начин постојања језика, а промена као конвенционализација одређених опција. У том процесу наслеђена традиција делује као најважнији фактор одржања континуитета –што је слабији притисак традиције, моменат варирања језичких елемената је већи.

Описујући историјскојезичку ситуацију древне Русије са социолингвистичког становишта, В. М. Живов аргументовано одбацује раније становиште појединих руских историчара језика да је у древној Русији постојала коегзистенција црквенословенског и староруског вернакулара, што би подразумевало да су се та два језика могла употребљавати у истим функцијама, а прихвата концепцију диглосије, коју је у славистику увео Успенски. Он каже да диференцирана употреба два основна језичка регистра у функцији више и ниже стилске варијанте, међу којима је постојало стално међудејство (удаљавање или приближавање), каква је забележена у раној руској писмености, јесте главна одлика диглосличне ситуације и притом додаје да се дистрибуција језика у функцији високе и ниже стилске варијанте у зависности од друштвене ситуације усваја са усвајањем и самог језика. Осврћући се критички на ставове других научника који су оспоравали примену ове концепције у Фергусоновом смислу на ситуацију древне Русије, В. М. Живов, да би доказао њено постојање, истиче да је најважније то како се ове језичке варијанте представљају у језичкој свести аутора. Он диглосију сматра одличним инструментом за описивање хетерогености језика. Она је усмерена

на очување јединства језика, будући да су у древној Русији црквенословенски и староруски заиста били две варијанте истог језика (слично као књижевни језик и дијалекти данас), односно два регистра која су функционисала у оквирима једног језичког колектива. Тек у руским споменицима од 16. века постоје потврде о различитом именовану ова два језика, што би можда био сигнал о преласку са диглосичне ситуације на неку другу.

У првом делу првог тома насловљеном *Развитие письменного языка и формирование его регистров* (стр. 76–324) В. М. Живов најпре представља културно-историјски контекст настанка писмености код Источних Словена (Глава I: стр. 76–149), потом појашњава процес обуке књижевном језику и механизме његовог усвајања (Глава II: стр. 150–204) и на крају описује формирање стандардног и хибридног регистра језичких средстава унутар књишког језика и њихову дистрибуцију по жанровима древне источнословенске писмености (Глава III: стр. 205–324).

В. М. Живов истиче да међу Источним Словенима писменост ниче са примањем хришћанства, а као главне изворе руске писмености наводи византијске изворе који су на источнословенски терен стигли посредством јужнословенских преписа. Ипак, напомиње да се у појединим текстовима руске писмености крију сведочанства и о западнословенским предлошцима, насталим на основу латинских извора.

На основу грађе из сачуваних рукописних текстова аутор реконструише процес усвајања књижевног језика који је текао од читања ка писању. Ученик најпре учи да сриче одређене слоговне секвенце, потом чита црквенословенске текстове попут Псалтира и Часловца и учи их напамет. На тај начин ученик усваја и основне књишке синтаксичке обрасце и лексику црквенословенског језика, које касније примењује приликом репродукције текстова или приликом настанка нових. В. М. Живов разликује два основна механизма овладавања књижевним језиком: механизам оријентације на текст (који се ослања на научене текстовне фрагменте) и механизам адаптације (који се ослања на то да се непознати књишки елементи из предлошка доводе у везу са елементима живог језика и њима се замењују у новом тексту). Избор књишког односно вернакуларног средстава за исказивање новог садржаја зависио је од много фактора: од степена опште и професионалне писмености писца, од жанра, од социјалног статуса адресанта и адресата и сл. Аутор истиче да се супротстављање језичких средстава најбоље испољило на ортографском и морфолошком нивоу, док на плану синтаксе и лексике делују навике књишког изражавања које су заједничке за све редакције.

В. М. Живов целокупну руску писменост дели на књишке и некњишке текстове. Текстови основног корпуса јесу обрасци за настанак текстова сличног комуникативног задатка са којима заједно чине корпус књишких текстова. То су богослужбена дела, наративна дела преводног карактера, проповеди, житија и летописи. Са друге стране, корпус некњишких текстова чине оригинални текстови при чијем настанку нису деловали ни механизам оријентације на текст основног корпуса, ни механизам адаптације, а ту спадају текстови правног карактера и приватна писма. Од почетака писмености у књишким текстовима реализовали су се стандардни и хибридни црквенословенски језик. Први се везивао за текстове преводног, а други за ори-

гиналне књишке текстове. У некњишким текстовима реализовао се језик који је веома близак говорном (староруском). Настанак хибридног језичког регистра аутор описује тако што су, како каже, генетски засноване опозиције језичких елемената, које су на почецима руске писмености биле немотивисане и случајне, полако почеле добијати функционални карактер. Следеће особине сматра релевантним за разликовање стандардног и хибридног језика: аграматичност књишких карактеристика (што се среће само у хибридним текстовима), дистрибуција књишких средстава (може се очекивати њихова фреквентнија употреба у одређеним текстовима у зависности од теме и композиције) и свесно уклањање књишких црта (што је чешће у хибридним текстовима). Летописи су основни жанр у којима се употребљава хибридни регистар језичких средстава, а та писмена традиција се коначно формира током 16. и 17. века. В. М. Живов, при крају овог поглавља, пажњу посвећује и проблему варијантности у некњишким текстовима.

Други део првог тома насловљен *История языковых явлений, характеризующих регистры письменного языка* (стр. 325–815) В. М. Живов, као што смо већ поменули, посвећује конкретним лингвистичким проблемима, чија употреба може да диференцира језичке регистре, а то су: синтакса партиципа (Глава IV: стр. 325–464), ред речи и друге реторске стратегије (Глава V: стр. 465–657), ортографија (Глава VI: стр. 658–736) и морфологија (Глава VII: стр. 737–815).

На почетку овог дела монографије, В. М. Живов истиче да се основна разлика између књишког и некњишког регистра испољава на синтаксичком нивоу, што је условљено различитим комуникативним функцијама писаног и говорног језика. Основна одлика књишког начина изражавања је, како наводи, у томе што његове синтаксичке структуре следе логичку организацију текста, док се у некњишким текстовима може срести разговорна синтакса, оријентисана на ситуациони поредак информација организованих по важности. То подразумева употребу другачијег реда речи, другачијих средстава фокализације, другачију хијерархизацију предикативних јединица итд. Детаљније разматрање ових прагматичких аспеката историјске синтаксе би могло боље да расветли карактер интерференције међу регистрима.

Четврту главу (стр. 325–464) В. М. Живов посвећује синтакси партиципа. Они су имали велику улогу у формалној хијерархизацији предикативних јединица, што је основ реторски организоване сложене реченице. Како су они били карактеристика и говорног језика (мада у ограниченом степену), њихова употреба је у књишким текстовима повећана, те су се они употребљавали и у оригиналним књишким саставима. Неке партиципске конструкције су биле обичне и у стандардном и у хибридном црквенословенском, а неке карактеристика само хибридног црквенословенског. Тако, В. М. Живов правилну употребу детерминативног и супстантивизованог партиципа, апсолутног датива, партиципа уз глагол *быти*, конструкције акузатив+партицип и *иже*+партицип сматра књишким употребама, док појаву неконгруентних партиципа у функцији герунда, партиципа у функцији независног предиката, као и појаву апсолутног датива са партиципом у номинативу везује пре свега за хибридни црквенословенски. За свако од наведених средстава В. М. Живов даје унутрашњу еволуцију, позивајући се на резултате конкретних

истраживања на конкретним споменицима (књишким и некњишким). У закључним разматрањима ове главе аутор, поред већ набројаних партиципских конструкција, издваја и друге одлике употребе партиципа које могу диференцирати стандарни и хибридни црквенословенски, а то су: фреквенција употребе партиципских конструкција, степен правилне употребе кратких партиципа, употреба везника између партиципа и главног глагола, при чему се те разлике пре очитују кроз нијансе њихове употребе, него кроз опозиције, што је условљено преференцијама појединих аутора.

Потом, у оквиру пете главе (стр. 465–657), В. М. Живов говори о елементима разговорне синтаксе који су пре свега одлика некњишких текстова, а који могу да продру и у књишке. То су, на пример, номинатив теме, номинатив у набрајањима, екстрапонирани чланови исте синтагме, понављање предлога и сл. Овакве употребе су у вези са жанром, говорног или писаног језика. Уважавајући и ставове других лингвиста, В. М. Живов закључује да се основне стратегије говорног и писаног језика могу везати за два жанра – лежерни дијалог и описну прозу – који се налазе на крајњим тачкама истог континуума, између којих се могу распоредити сви остали који су настали као резултат мање или веће интерференције ових стратегија.

Говорећи надаље о интерференцији регистара, В. М. Живов говори о инфинитивним конструкцијама. Наводи да је инфинитив, слично партиципу, несумњиво постојао у граматичком систему говорног језика, те да је чак играо и важнију улогу од њега. У говорном језику он се употребљавао као глаголска допуна или унутар модалних конструкција. У књижевном језику инфинитив добија још неке функције – иступа као кондензатор целе предикативне јединице. Књишким средствима сматра следеће инфинитивне конструкције: *јак* + инфинитив и *јак* + датив + инфинитив у резултативном значењу, потом датив + инфинитив са модалним значењем, супстантивизиран инфинитив помоћу „чланског” *еже*, *егда* + инфинитив у функцији темпоралног детерминатора, као и конструкцију *accusativus cum infinitivo* уз глаголе говорења и мишљења. То су све регуларна средства у текстовима основног корпуса, док у оригиналним и(ли) хибридним текстовима њихова употреба указује на образованост аутора и особеност његовог језичког израза.

В. М. Живов, у оквиру истог поглавља, посебно скреће пажњу на један феномен који је до сада веома слабо описиван како у књишким, тако и у некњишким текстовима, а то је ред речи. Аутор истиче да је ред речи такође жанровски условљен, те да он није исти у текстовима у којима се писац обраћа читаоцу или слушаоцу, у наративни текстовима или када су у питању безличне структуре. Како би илустровао важност истраживања и ове синтаксичке стратегије он показује хронолошки развој и особености регистра писаног језика на примеру реда речи са глаголима говорења, кретања и прелазним глаголима.

У завршници ове главе аутор представља како се регистри међусобно диференцирају када је у питању употреба простих претериталних глаголских облика. Претходно напомиње да у руској дијахроној лингвистици владају два мишљења о том проблему: прво, традиционално, јесте да су прости претеритални глаголски облици постојали у говорном језику све до среди-

не 13. века, а друго, ревизионистичко мишљење јесте да су се они већ током 11. века губили из говорног језика, те да њихова употреба у писаним споменицима јесте само последица угледања на предлошке. У сваком случају, В. М. Живов се залаже да је у овом случају добро држати се жанровског принципа, будући да се употреба л-форме у летописиним текстовима сматра допустивом категоријом, док се у химнографској литератури таква употреба сматра огрешењем о норму.

У оквиру шесте главе (стр. 658–736) В. М. Живов нас упознаје са ортографским карактеристикама регистара. Пошто се искуство владања књижевним језиком усвајало читањем текстова, онда су се писци могли руководити својим утиском о томе шта се где среће. Такви утисци у случају ортографије нису формирали бинарне опозиције, већ се често избор сводио на више од два средства. По угледу на Успенског, В. М. Живов издваја четири фактора од којих је могла зависити варијантност на ортографском плану: 1) степен копирања оригинала (тј. протографа), 2) степен копирања усвојених правописних навика, 3) степен копирања књишког начина изговора и 4) степен копирања разговорног начина изговора, при чему је последњи фактор доводило до нарушавања књишке норме. И избор правописне практике се могао довести у везу за типом текста, односно жанром. Наравно да је најмање варијантно било у текстовима основног корпуса, те се на основу резултата истраживања тих текстова могу реконструисати правописни системи карактеристични за одређено време.

Седма глава (стр. 737–815) посвећена је морфолошким варијантама и њиховој дистрибуцији по регистрима. Варијантност морфолошких форми јесте одлика како књишких, тако и некњишких текстова. В. М. Живов запажа да одређена морфолошка средства сама по себи нису ни у каквој вези са дискурским интенцијама адресанта, али учествују у формирању одређених реторских стратегија. Дистрибуција морфолошких варијанти по регистрима писаног језика најпре је условљена континуитетом језичких навика, а никако неким другим социокултурним факторима. Притом, варијантност морфолошких форми је у руској писмености била пристуна од самих њених почетака. Диференцијацију регистара писаног језика на морфолошком нивоу представља кроз употребу двојине, формализацију категорије аниматности и кроз употребу различитих форми инфинитива.

Други том књиге подељен је на две веће целине: *Динамика языковой ситуации в период до формирования языкового стандарта* (стр. 821–932) и *Формирование стандартного литературного языка* (стр. 933–1151). На самом крају књиге дат је богат попис литературе (стр. 1152–1236) и индекс појмова (стр. 1236–1285).

Трећи део књиге посвећен је начинима мењања регистара писаног језика током периода у коме се писани језик још увек организује по регистрима (до краја 17. века). Он садржи две целине: *Второе южнославянское влияние и развитие грамматического подхода к книжному языку* (стр. 821–887) и *„Простота” языка и социокультурная дифференциация авторов и их читателей* (стр. 888–932).

Овим делом књиге обухваћени су период реструктурирања односа међу регистрима, који настаје као резултат одвајања књишког од говорног

језика и развоја граматичког приступа књишком језику, што се дешавало током 14–16. века, и 17. век, када долази до прерасподеле функција појединих регистара и до проширивања функционалног опсега књишког језика.

Два главна процеса која у овим периодима одређују промену односа између регистара и саму структуру регистара јесу развој граматичког приступа, што се јавља као резултат тзв. *групої јужнословенскої утицаја*, и формирање идеја о једноставном („простом“) језику, то јест о једноставности и разумљивости као неопходним одликама барем неких варијетета књишког језика. Ови процеси имају двоструки исход: долази до формирања нових подела између регистара писаног језика, у коме се сада стандардни црквенословенски и хибридни књишки језик супротстављају према критеријуму учени – прости језик. Истовремено, долази до промене у структури регистара на морфолошком и синтаксичком нивоу: у неким случајевима долази до процеса разграничења регистара, а у другим до процеса њиховог међусобног утицаја.

У осмој глави (стр. 821–888) В. М. Живов најпре даје преглед историјско-културних околности које су довеле до другог јужнословенског утицаја, а затим нас спроводи кроз различите граматичке нивое (пре свега ортографски и лексички) показујући на конкретним примерима процесе који се одвијају у писаном језику под утицајем граматичког приступа језику који се развио као последица другог јужнословенског утицаја. Ово поглавље заокружује причом о системском разлучивању писаног књишког језика од говорног језика кроз развој граматичке традиције и крајњем производу ових језичких процеса: црквенословенском као књишком језику.

Други јужнословенски утицај био је индиректни резултат појаве новог аскетског покрета и позајмљивања аскетских текстова од Јужних Словена у другој четвртини 14. века, због чега долази до темељне унутрашње промене језичке свести код Источних Словена. Ова промена језичке свести резултирала је обнављањем „чистог и исправног“ словенског језика угледањем на јужнословенске моделе, односно свесним чишћењем писаног језика од елемената говорног језика. Ово „чишћење“ језика значило је замену нових образаца старим обрасцима, а та промена била је најочигледнија на ортографском нивоу. На лексичком нивоу долази до настанка лексичких опозиција које супротстављају књишки језик некњишком, док се житија и даље пишу на хибридном језику. Важност ових процеса В. М. Живов види у томе што стварају потенцијал за разликовање различитих врста књишког језика: ученог црквенословенског, који показује само мали степен хибридности и прилично традиционалног хибридног језика.

Реформисани језик захтевао је системску употребу специфично књишких елемената, што је довело до развоја граматичке традиције и појаве граматичких трактата и граматичке номенклатуре, а самим тим и до класификације облика, пре свега оних књишких. Граматичка исправност постаје најважнији критериј у оцени исправности текстова. Резултати граматичког приступа могу се, према В. М. Живову, опримерити упоређивањем оригиналне верзије „Житија Михаила Клопског“ са каснијом обрадом В. М. Тучкова. У последњој верзији овог житија присутна је широка употреба апсолутног датива, елиминисана је говорна лексика и забележен је прелаз од

употребе простих претерита као књишких елемената до њихове доследне и углавном диференциране употребе.

В. М. Живов нам овде указује и на нову улогу граматичке кодификације: раније је она служила само за одржавање стабилности основних карактеристика текстова-образаца, а сада се они могу уређивати према ново-развијеним граматичким правилима. Исправност текста више није повезана са старином, већ са научно-филолошком обрадом.

Развој граматичког приступа мења однос и интерпретацију регистара књишког језика, будући да током 16. и 17. века већина оних који су се бавили књигом није била упозната с граматичким трактатима, те и даље пише хибридни језиком. Црквенословенски језик, у својој граматички софистицираној разноликости, насталој вештачким нормирањем, постаје наглашено учени језик. Описани процеси доводе до значајне промене у језичкој ситуацији: у другој половини 17. века појављује се још један регистар – „учени” црквенословенски, који се од стандардног црквенословенског разликује својим ученим карактером, и као такав постоји све до средине 18. века, када се потпуно одбацује као непогодан за нову секуларну државу. Овај револуционарни преокрет у историји руског језика постаје разумљив из угла процеса друштвене диференцијације прималаца писаних текстова и развоја концепта „простог” (једноставног) језика, о коме аутор говори у наредној глави.

Девета глава (стр. 888–932) бави се везом између регистара писаног језика и друштвеног раслојавања, као и развојем концепта „простог” (једноставног) језика у Московској Русији у 17. веку. На самоме крају ове главе истакнуте су специфичности руске секуларизоване културе и њихов значај за формирање језичког узуса.

Грамматичко образовање имало је очигледан утицај на друштвену диференцијацију и на дистрибуцију текстова намењених различитим адресатима: једни су били намењени ученом делу друштва, а други простим људима. Као резултат тога, најпре у Украјини, а потом и у Московској Русији, створили су се услови за развој и усвајање концепта „простог” језика.

У оквиру промене културних парадигми која карактерише 17. век, регистар пословног језика у Московској Русији од 16. до 17. века добија специфичан и стабилан облик, и као такав супротстављен је норми књижевног језика која се остварује у регистру стандардног црквенословенског, а посебно у новонасталој форми „ученог” црквенословенског језика. Временом долази до надметања различитих идиома, будући да се један комуникативни задатак може реализовати у различитим регистрима писаног језика у зависности од публике којој је текст намењен. Језички развој 17. века карактерише језичка нестабилност, која постепено поткопава темеље употребе регистара, као и ширење концепта једноставности језика, што доводи до радикалних промена које наступају у доба Петра Великог.

Концепт „простог” језика од 16. века постаје важан фактор промене језичке ситуације код православних Словена, када, у интеракцији са другим факторима, формира нови став према традиционалном књишком језику и филолошкој традицији, изазивајући промене у функционисању одређених типова књишког језика и, на крају, одбацивање традиционалног књишког језика као главног средства израза културе. В. М. Живов указује на паневроп-

ски процес трансформације језичког мишљења, покренут процесима реформације и контрареформације, који је пратило ширење полемичке, катихетске и апологетичке литературе у сврху образовања широких народних маса.

Промена језичке ситуације захвата најпре Украјину, односно Рутенију, на коју директно утичу процеси реформације и контрареформације. Формира се тзв. „једноставни” писани језик или „руска мова”, на основу пословног језика Литванске Русије и овај језик се широко користи у полемичкој литератури, проповедима, као и у апологетичкој и апокрифној литератури. На овај језик превод се делови Светог писма, делови богослужења и светоотачка литература. Упркос целокупном обиму књижевне делатности „руске мове”, овај језик остаје помоћни језик у односу на црквенословенски и његова употреба се у Кијеву смањује већ у другој половини 17. века. С друге стране, у Московској Русији, потреба општег верског образовања развија се у првој половини 17. века и употреба „једноставног” језика присутна је у реформаторским активностима Јована Неронова и протојереја Авакума. В. М. Живов овде посебно истиче промену функције књишких облика у Авакумовом „Житију”: избор више или мање књишког израза не базира се на супротности сакралног и профаног, већ је одређен супротстављањем гледишта – да ли се ради о очевицу или о безличном посматрачу.

Како књижевност на новом језику не би угрозила постојање књижевности на црквенословенском језику, учињен је компромис између традиције и јасноће књишког језика, па је тако у различитим ситуацијама резултат овог компромиса могао бити ближи једном или другом језику. Овај компромис је, међутим, значајно утицао на функционисање „једноставних” текстова, ограничавајући полифункционалност „простог” језика.

В. М. Живов указује и на различитост културне и језичке ситуације у Московској Русији у односу на ситуацију у Украјини (Рутенији): потреба за „простим” језиком није била тако изражена као у Украјини, те није постојао разлог за, макар и делимично, одбацивање црквенословенске традиције. У Московској Русији овај развој се одвијао у оквиру регистара традиционалног књишког језика, те у 17. веку овде не долази до стварања новог језика. Детаљнијим испитивањима споменика Московске Русије из друге половине 17. века, писаних (према записима самих аутора) „простим” језиком, утврђено је да је већина ових споменика написана стандардним црквенословенским језиком, а да се декларисање овог језика као „простог” може разумети само у контексту супротстављања традиционалне и „учене” употребе овог језика. За разлику од диглосије успостављене у Украјини, која се огледала кроз конкурентни однос црквенословенског и „просте мове”, у Московској Русији паралелизам настаје из потпуно супротних разлога – због ширења црквенословенског у сферу функционисања руског језика (пре свега у сферу преписке и правних споменика) у оквиру највишег слоја друштва. Дакле, поред „неучене” верзије стандардног црквенословенског језика, „прост” језик у Московској Русији у другој половини 17. века реализује се и кроз употребу мешаног књишког и некњишког језика, врло сличну оној у хибриднијим текстовима истог периода. Још један подстицај за избор нестандардног регистра била је потреба да се у есеју полемичке природе пренесе ауторово лично уверење, патос појединачног подвига.

Појавом „једноставних” варијанти књишког језика, значај традиционалног црквенословенског језика у културном и језичком систему утврђује се пре свега у његовој црквено-религиозној употреби. Црквенословенски језик секуларизацијом културе стиче атрибут језика свештенства и цркве, што води ка његовом постепеном одбацивању. Истовремено, сама природа нове културне и језичке ситуације показује се зависном од природе процеса секуларизације, па специфичност њеног тока у Русији значајно утиче на особености формирања руског књижевног језика.

Процес секуларизације културе у Русији потпуно се разликује у односу на исти процес у европским земљама. Узрок томе В. М. Живов види у особеностима рецепције хришћанске културе код Источних Словена, за разлику од Трубецког, који узроке тражи у специфичностима источног хришћанства. Будући да секуларна култура у Русији није имала своје корене, за њен развој пресудни су преводи витешких романа, који у почетку чине језгро врло ограничене секуларне традиције.

Нови књижевни језик постаје део нове секуларне културе и борба за његову превласт постаје саставни елемент државне политике, потврђујући јединственост секуларне власти. Један од резултата културне и језичке политике Петра Првог био је нови руски књижевни језик, који се радикално разликовао од његових европских корелата, управо због специфичности његове везе са културном политиком секуларизације.

Секуларизација доводи до формирања књижевног језика коме идеје о једноставности нису најважније: главна карактеристика тог језика јесте повезаност с новом секуларном културом. Све док је та веза релевантна, нови књижевни језик не може стећи полифункционалност својствену његовим европским моделима. В. М. Живов истиче парадоксалност претензија новог књижевног језика на универзалност у односу на стварну друштвену ситуацију: раслојеност друштва, учвршћена Петровим реформама, које су довеле до културолошког разграничења друштва, резултирала је тиме да различите друштвене групе на различите начине овладају (или уопште не овладају) доминантном европеизираним културом, и у складу с тим, свака од њих је формирала свој језик културе. Различите друштвене групе имају различита језичка искуства која корелирају са њиховим културним вредностима и претварају се у активне језичке вештине које одређују језички облик новонасталих текстова. Формирање новог књижевног језика води до новог диференцирања писане традиције, које, такође, има друштвено мотивисан карактер.

Четврти део књиге посвећен је процесима формирања стандардног књижевног језика. Он садржи пет целина: *Изменение языковой ситуации в Петровскую эпоху. Возникновение „гражданского наречия” как начальный этап формирования литературного языка* (стр. 933–990), *Нормализация языка и утверждение роли литературы* (стр. 991–1025), *Славянороссийский язык и синтез культурно-языковых традиций* (стр. 1026–1078), *Утверждение основных характеристик литературного стандарта (полифункциональность, общеобязательность, стилистическая дифференцированность)* (стр. 1079–1126) и *Эпилог. От Пушкина до наших дней* (стр. 1127–1151).

Овим делом књиге обухваћен је период 18. века и почетак 19. века, као и време појаве руског књижевног језика новог типа, односно време формирања

језичког стандарда. У овом периоду дешавају се два процеса: нормирање књижевног језика и изградња стилског система. Сам крај књиге посвећен је периоду стабилизације норме савременог руског књижевног језика и формирања система нормираног усменог говора и потискивања дијалеката и народних говора из сфере усмене комуникације, што се дешавало почетком 19. века.

За време владавине Петра Великог долази до радикалних културних промена које прате и језичке промене. Циљ језичке револуције Петра Великог био је првенствено замена старе организације језичке делатности (по регистрима) једним полифункционалним писаним језиком, чија је основа био „грађански дијалект”. Из „грађанског дијалекта” током 18. и почетком 19. века формира се стандард руског језика, односно руски књижевни језик, који има све потребне карактеристике стандардног језика: полифункционалност, универзалност, нормираност и стилску диференцијацију.

Пишући о овом периоду, В. М. Живов поново комбинује унутрашњу и спољашњу историју развоја књижевног језика. Унутрашња историја се односи на опис настанка „Петровог базена” и на начине формирања јединствене и универзално обавезујуће норме која произилази из овог „хаоса”, како В. М. Живов описује језичку ситуацију у Петрово време. Спољашњу историју овог развоја чини утврђивање и ширење формираног језичког стандарда. „Грађански дијалект”, с једне стране, одбацује стари књишки језик, а с друге стране одржава континуитет са свим регистрима писаног језика претходног периода. Избачене су оне језичке особине које су биле перципиране као маркери старог књишког језика, а које су се реформаторима чиниле као „клерикалне”, док су се и даље користили они елементи црквенословенског језика који нису били овако маркирани. Како би стара подела по регистрима била уништена, сада се варијанте које су раније биле дистрибуиране у различитим регистрима користе у недиференцираној употреби, што је резултирало потпуним језичким хаосом. Овај хаос се касније подвргава уређивању у нормативним граматикама: део елемената је уграђен у језички стандард, док су други елементи из њега искључени, а трећи су се разликовали према формалним или стилским параметрима. Овај избор биће потврђен и у језичкој пракси писаца-узора.

Спољашња историја утврђивања и ширења овако формираног језичког стандарда имала је неколико фаза: успостављање грађанског штампања књига (увођење грађанског фонта), оснивање Академије наука и појава групе преводилаца ангажованих на нормирању руског језика у оквиру ње, почетак наставе руског језика и стварање образовних граматика, појава нове „европске” књижевности и развој концепта књижевних узора као образаца правилне језичке употребе, развој система књижевних жанрова, оснивање основних школа и спровођење наставе руског језика у њима, и, најзад, спајање образовних и књижевних образаца.

Као резултат ових процеса језички стандард формиран је у књижевној пракси 20-их и 30-их година 19. века, пре свега у књижевном делу А. С. Пушкина, и добија статус општеобавезног и полифункционалног језика. Учи се у школама, служи као медиј изражавања у лепој књижевности, а постепено почиње и да функционише као симболички капитал. Књига се завршава испитивањем ових процеса стабилизације језичке норме.

Десета глава (стр. 933–990) бави се променама у језичкој ситуацији за време владавине Петра Великог и појавом тзв. „грађанског дијалекта”, који постаје основа за формирање језичког стандарда. Аутор нас овде упознаје са историјском и културном ситуацијом у Русији за време владавине Петра Великог, као и са његовим реформама, чији је главни циљ био стварање нове секуларне културе и раскид с прошлошћу. У контексту Петрових реформи све сфере понашања, међу којима је и језичка употреба, добијају примарно политички и идеолошки значај. Нова култура је морала да створи нови „европски” и „секуларни” језик. За потребе нове идеологије реформисано је писмо и формиран је „грађански фронт”. Подела писма на црквено и грађанско подстицала је супротстављање световног и духовног у свим штампаним текстовима, а ова опозиција текстова створила је нову концептуалну шему супротстављања црквенословенског и руског језика.

Петрова културнојезичка политика није доследно спроведена у језичкој пракси, а добијени резултат В. М. Живов описује као хаотичну мешавину хетерогених карактеристика лишена сваке систематизације. Језик Петрове епохе обилује с једне стране речима, изразима и граматичким облицима црквенословенског порекла, а с друге стране вернакуларном и дијалекатском лексиком, али и обиљем калкова и позајмљеница, који су често слабо прилагођени у фонетском, морфолошком и семантичком смислу. В. М. Живов језик Петровог времена назива термином „Петров базен”, који карактерише неселективна употреба језичких елемената, што се највише одражава на употребу морфолошких варијанти, а посредно и на синтаксу.

Језик Петрове политике („обични руски”) може се сагледати у руском издању „Опште географије”, у којој су „високословенске речи” уклоњене из текста. Исправке које Софроније Лихуд уводи односе се на ограничени скуп карактеристика, углавном морфолошких и синтаксичких (нпр. замена аориста и имперфекта некњишким облицима прошлог времена, облика инфинитива на -ти облицима инфинитива на -тъ, облика двојине бројевима у облику множине, замена суперлативних облика придева са суфиксом -ајш/-ѣјш облицима компаратива са суфиксом -ш- и др.). Синтаксичко уређивање укључује неке од наредних поступака: замену променљивих партиципских облика у прилошкој функцији непроменљивим облицима, уклањање конструкције апсолутног датива, конструкције јеже + инфинитив, замену конструкције да + презент императивом или зависном клаузом с везником дабы, уклањање инверзија, замену једне негације двоструком.

Што се тиче лексичке ревизије, она се односи готово искључиво на помоћне елементе (заменице, везнике, партикуле и поједине прилоге) и њихову елиминацију или замену некњишким варијантама. Пунозначна лексика практично не игра улогу у супротстављању књишког и „једноставног” језика. Дакле, промена језика оригиналног превода „Опште географије” састоји се у уклањању оних елемената који су у претходној традицији указивали на књишки карактер текста. „Једноставан” језик дефинисан је кроз негацију у односу на традиционални књишки црквенословенски језик.

Говорећи о западноевропском пореклу синтаксичког стандарда руског књижевног језика, В. М. Живов полемише са радовима А. В. Исаченка и Г.

Хутл Волтера, указујући на радикалност става да су француски и немачки језик били узор према коме је научен нови принцип синтаксичке конструкције. В. М. Живов сматра да су спољни модели одиграли одређену улогу, међутим, да не треба потцењивати важност континуитета и природног развоја. Процес се састојао управо у ревизији и одабиру постојеће залихе средстава, у њиховом прилагођавању новим комуникативним задацима, али не и у промени језичке грађе. Током овог процеса, елементи ситуационе синтаксе се постепено уклањају из новонасталог језика. Овај процес не захвата једнако све жанрове, а В. М. Живов нам указује на његову социјалну димензију: аутори који припадају културној елити брже се решавају елемената ситуационе синтаксе од аутора из других слојева друштва.

Дакле, у претходном периоду комуникативни задатак одређивао је избор регистра, а сада појава текстова који су у простору између регистара доводи до прекида континуитета и раскида са традицијом, како би се испунио комуникативни задатак оних текстова који су били од фундаменталног значаја за Петрову културну политику (научне публикације, политичке расправе итд.).

Важно је још напоменути Живовљево запажање да идиом „Петровог базена” није био замишљен као полифункционалан. Он није деловао само као средство изражавања нове културе, већ и као њено симболичко отелотворење, а ова чињеница била је у јасној супротности са захтевом јасноће и приступачности језика, који је, парадоксално, истакнут као главни разлог његовог стварања. Ова контрадикторност се најјасније огледала у широкој употреби неприлагођених или недовољно прилагођених позајмљеница у текстовима Петровог доба: позајмљенице су имале функцију показатеља нове културне оријентације.

Формирање „једноставног” језика из доба Петра Великог значио је сами зачетак процеса нормирања, формирајући нове навике писаног језика, иако без јасне структуре и плана. Може се претпоставити да су аутори конструисали свој узус прилагођавајући овај „хаос” својим индивидуалним укусима. В. М. Живов причу о језику „Петровог базена” обједињује у следећој констатацији: могло би се рећи да у Петрово време није функционисао „једноставан” језик, већ различите врсте „једноставног” језика, које уједињује одсуство књишких елемената.

В. М. Живов сматра да није легитимно говорити о новом писаном језику као о руском књишком језику новог типа, као што се често ради у новијим радовима (нпр. Хутл-Волтер), с обзиром на недостатак потребних карактеристика овог језика за испуњење критеријума књижевног језика. Овај језик представљао је „грађански дијалект”, односно језик ограничен у својој употреби на световну сферу, док је у духовној сфери наставио да доминира стари књишки црквенословенски језик. Као резултат Петрове језичке политике, супротстављање традиционалног књишког црквенословенског и „једноставног” руског повезује се са супротстављањем култура. У овом сукобу црквенословенски језик задобија атрибут клерикалног језика. В. М. Живов нам предочава да није случајно да се баш у том периоду први пут појавила сама синтагма „црквенословенски језик”, који се до тада називао „словенски” језик.

Једанаеста глава ове књиге (стр. 991–1025) бави се описом почетака процеса нормирања књижевног језика, појавом синтетичке академске норме, као и резултатима примене француског класицистичког пуризма у руском језику.

Развој нове норме одвијао се првенствено као уклањање немотивисане варијабилности, коју је требало регулисати, а његова кодификација значила је симболичку пројекцију нове државне културе. Нови књижевни језик требало је да обавља комуникативне задатке који су претходно били дистрибуирани у различитим регистрима писаног језика, па се потребне иновације у језику одражавају првенствено на лексику и синтаксу. В. М. Живов напомиње да овај процес има своју друштвену димензију: нормирани текстови намењени су образованој елити, док се у текстовима намењеним мање образованим деловима друштва чувају конструкције карактеристичне за „Петров базен”.

Проблем европеизације речника у Петрово доба решаван је асимилацијом бројних позајмљеница, а као одговор на овакву употребу позајмљеница убрзо се јавља пуризам као доминантно начело. Петровом смрћу престаје притисак на институције које су биле под његовом управом, а њих замењује нова институција: Академија наука. Она се почиње бавити питањем нормирања руског књижевног језика и у оквиру ње се развија академска граматичка традиција. Појавом првих граматика крајем 20-их година 18. века, нови идиом добија прве атрибуте нормираног језика. Правопис и морфолошки ниво показују се као најпогоднији за нормирање с обзиром на то да правописне и морфолошке варијанте нису директно повезане са комуникативним задатком и стога су лако подложне универзалној регулацији. В. М. Живов посебно истиче то да процес нормирања није имао никакве везе са самом књижевношћу и да се одвија потпуно независно од ње.

Грамматички опис новог идиома био је заснован на принципима граматика других језика, пре свега латинског и немачког, због чега су се руски нормативисти сусрели са проблемом језичке хетерогености, која није била карактеристична за европске језике. У пракси се догађа извесна синтеза нових ставова са старом граматичком традицијом.

Академски филолози 30-их година 18. века (Адодуров, Шванвиц, Тредиаковски, Тауберт, Лебедев) полазе од пуристичког концепта који захтева елиминацију „словенских” елемената из „самодовољног” руског језика. Овакв став актуелизује параметре генетске супротности руског и црквенословенског и одређује њихов оштро негативан став према Паусовом синтетичком приступу, који се заснива на јединству црквенословенског и руског језика. У исто време, задаци нормирања новог књижевног језика ограничавају им могућност да овај језик „очисте” од „славенизама”, посебно на нивоу морфологије, тако да норма коју установљавају академски филолози задобија синтетички карактер, комбинујући у себи и одбацивање црквенословенске граматичке традиције и континуитет у односу на ову исту традицију. Ова синтетичка норма спроводи се у академским публикацијама и на тај начин утискује у корпус узорних текстова којима се води писани узус културне елите. Важност ове граматичке активности јесте у томе што она поставља темељ нормативној активности, неопходној за формирање стандарда руског језика.

Европски оријентисана руска елита требало је да примени систем језичко-костилске доктрине француског класицизма на лексичком материјалу руског језика, што је представљало велики проблем, будући да се језичка ситуација у Русији с почетка 18. века радикално разликовала од језичке ситуације у Француској средином 17. века када је овај концепт настао. У Русији није постојала устаљена употреба говора двора нити општеприхваћена књижевна традиција, то јест, није било основних смерница које је подразумевао француски пуризам, стога је прилагођавање руског материјала француским рубрикама захевало оригиналност.

Европска шема супротстављања „мртвог” латинског и живих европских језика преноси се у Русију, те се црквенословенски елементи у новом књижевном језику доживљавају као аналози латинизмима у француском књижевном језику и добијају негативан стилски значај. В. М. Живов посебно истиче чињеницу да славенизми као стилска категорија нису постојали у претходним периодима, а њихова појава у овом својству била је радикална теоријска иновација, посебно на лексичком нивоу. Тако се негативан став према традиционалном књишком језику (црквенословенском) сада преноси на лексички ниво, што доводи до низа теоријских и практичних потешкоћа.

Напорима Третијаковског, а нешто касније Ломоносова и Сумарокова, састављен је минимални корпус узорних текстова. Жанровска структура корпуса књижевности одређује решење кардиналних проблема који су настали у процесу стварања језичког стандарда. Жеља за избацивањем свих „славенизама” из језичког стандарда врло брзо престаје да буде актуелна, будући да постоји континуитет главних жанрова нове књижевности са црквенословенском панегиричком књижевношћу претходног периода. Важно је напоменути да у овом периоду нема речи о „националном” језику: језички стандард који се развија у пост-Петровом периоду био је уско елитистички феномен.

Дванаеста глава (стр. 1026–1078) бави се проблемима примене касицистичке теорије пуризма на руску језичку ситуацију и формирањем славеноруског језика као синтезе културнојезичких традиција. Посебна пажња посвећена је питањима примене пуристичких рубрика на лексичку грађу руског језика и питањима улоге књижевности у овом процесу и социолингвистичким обележјима књижевног језика.

Неадекватност генетских параметара показала је да се природа материјала руског језика суштински разликовала од европских језика. Стога се концепт „славеноруског” језика као књижевног језика, који је комбиновао црквенословенски и руски, наметнуо као решење овог теоријског проблема. Важну улогу у овом премишљању имала је књижевност. Једна од последица ове ситуације јесте извесна недоследност у стандардизацији различитих нивоа језика: морфолошка норма је у значајној мери већ формирана средином 30-их година 18. века, док су синтакса и посебно лексика остале углавном нерегулисане.

Средином 40-их година 18. века, као резултат Петрове политике, успостављена је нова културно-историјска ситуација, која је представљала извесну синтезу реформисаног православља и царског култа, те борба против

црквенословенске језичке традиције престаје да буде актуелна. Нови текстови бивају обједињени заједничком оријентацијом ка нормираном књижевном језику који испуњава захтеве класицистичког пуризма. Постојање писане традиције на новом књижевном језику омогућило је позивање на текстове као критеријум језичке исправности.

Нова перспектива захтевала је ослобађање од дуализма грађанског и црквеног језика који је успостављен у оквиру Петрових реформи. Требало је превести Свето писмо и црквене службе на руски језик и руски нормативисти одлучили су се за компромисно решење које је спојило руски и црквенословенски језик. Промена гледишта главних аутора по питању јединства руског и црквенословенског језика утицала је на другачију квалификацију славенизама, који се више не доживљавају као научене речи. Словенски и руски облици сада се подједнако укључују у књижевни језик, комбинују се, а употреба црквенословенских облика сада служи као израз одређеног стилског задатка. Механизам регистра замењен је стилским механизмом.

Таква синтеза сугерисала је да се сада и руске и црквенословенске речи схватају као „чисте”. Однос русизама и славенизама, укључених у корелативне парове, сада се мења и славенизми постају главни облици. Резултат овакве синтезе био је „славеноруски” језик као отелотворење руског пуризма. Као језичка норма, овај језик остаје доминантан до краја 18. века.

Будући да је тематска класификација речи (високе, средње и ниске), карактеристична за европски класицизам, била неподобна за класификацију целокупног речника руског језика, Ломоносов је замењује класификацијом заснованом на генетским параметрима и повезује ову класификацију са жанровима. Према Ломоносовљевој теорији о три стила, у жанровима високог стила треба користити словенске и славеноруске речи, у жанровима ниског стила – славеноруске и руске речи, док у жанровима средњег стила треба користити и словенске, словеноруске и руске речи. В. М. Живов напомиње да ова подела није имала запажени ефекат на језичку праксу. Ова регулација била је потребна првенствено ради разумевања формираног језичког стандарда који одговара европским ставовима. Ипак, у овом симболичком облику, подела речника у категорије дала је атрибут стилске диференцијације изградњи књижевног језика.

У језичким и стилским конструкцијама првих руских писаца који су доктрине класицистичког пуризма пренели на руско тло, оваква употреба језика постала је легитимна. Они се сада окрећу „црквеној” литератури као узорним текстовима нове руске књижевности и нормализују употребу традиционалног језичког наслеђа. Ова одлука била је заједничка за све тадашње руске ауторе (Тредиаковског, Ломоносова и Сумарокова) и јасан је пример како је сам развој књижевности утицао на формирање језичког стандарда.

Последица оваквог језичког решења била је хетерогеност створеног језичког стандарда, што је поставило нови задатак стилског уређења: било је потребно утврдити како би се различите варијанте језичких средстава требале односити према комуникативном задатку текста. Тако, у првим деценијама пост-Петровог периода, нови идиом стиче неке од одлика књижевног језика, једино нема промена у односу на универзалност, која ће уследити организованим радом образовних институција у наредном периоду.

Тринаеста глава (стр. 1090–1126) бави се питањима утврђивања основних карактеристика књижевног стандарда за време владавине Катарине Велике, а важан допринос у томе била је Карамзинова синтаксичка реформа и Пушкинов ауторски рад.

Питање универзалности новог књижевног језика почиње да се мења крајем 50-их година 18. века, када се појављују прва издања Кадетског корпуса и када интелектуална настојања, књижевност, а с њима и књижевни језик, присваја пре свега племство, али и образовано друштво у целини. Обим примене новог језичког стандарда у овом периоду значајно расте и, захваљујући томе, добија престиж који му је раније недостајао, те почиње да се користи и у духовној књижевности, административним и пословним списима. В. М. Живов претпоставља да је управо присвајање језичког стандарда од стране друштвене елите (племства) одредило његов друштвени углед, а то је утицало на укус и вештине других делова друштва.

Нови језички стандард стиче стилску диференцијацију првенствено у лепој књижевности. Овај процес дешава се прилагођавањем залиха хетерогених језичких средстава из жанрова књижевности претходног периода сложенијој жанровској структури и новим естетским задацима, при чему се неки елементи показују прихватљивијим за различите ауторе и погодним за различите жанрове. Као резултат тога формиран је стилски неутрални корпус заједничких елемената и корпус маркираних елемената који се односе на одређене жанрове или на засебне књижевне правце. Тако се у настајућем језичком стандарду појављују елементи стилске диференцијације који још увек не формирају целовит систем.

Током 80-их година 18. века појављују се оне институције које осигуравају универзалност језичког стандарда: основне школе. Посебним уредбама Катарине Велике уводи се „Сажета руска граматика” Сиреишчикова у државне школе, а временом се и узус духовне књижевности на руском доводи у склад с прописаном нормом.

Синтаксичко и стилистичко нормирање уследило је акумулацијом читалачког искуства, чији је извор била књижевност. Школска реформа створила је повољне услове за ширење читања и на тај начин индиректно допринела регулисању ових аспеката језика. Током имплементације језичког стандарда елементи ситуационе синтаксе и елементи колоквијалног карактера постају неприхватљиви у писаном језику, а В. М. Живов брзину њихове елиминације корелира са друштвеним статусом писца. Процес уклањања таквих конструкција ствара супротност стандарда писаног језика и колоквијалног говора и долази до издвајања говорног језика као посебног регистра.

Синтаксичке стратегије које би обезбедиле синтаксичку регулацију у новом језичком стандарду требале би бити развијене кроз књижевност која је у Русији тек требала да се створи. Ту се показало да је одлучујући корак рана књижевна активност Карамзина и његових сарадника. Карамзин је истицао неопходност писања кратким, неумарајућим реченицама и нужност логичког распореда речи. Ова два правила односе се на синтаксу, чије је поједностављивање учињено у делима Карамзина, како закључује В. М. Живов, захваљујући имитирању француског или енглеског језика (како то

закључује Виноградов), а не због „потребе руског ума и укуса”, како је то сматрао Грот. В. М. Живов указује на то да атрактивност Карамзинове прозе нису обезбедиле само њене естетске особине, већ и њени друштвени идеали.

Ипак, конструкција књижевног стандарда коју је предложио Карамзин била је само делимично прихваћена. Полифункционалност и стилска диференцијација коју је наметао Карамзин били су превише ригидно повезани с његовим идеолошким ставовима, због чега се ова конструкција испоставља као превише полемична. Књижевни стандард добија стабилна обележја као резултат разрешења спорова између такозваних „архаиста” (А. С. Шишкова и његових сарадника) и „иноватора” (Карамзин, П. И. Макаров, Вјаземски и Дашков).

Уништавање културне и језичке синтезе друге половине 18. века у први план ставља проблеме индивидуалне свести и малих жанрова, које првенствено негују карамзинисти. Управо са оријентацијом на ове жанрове В. М. Живов повезује удаљавање карамзиниста од црквенословенског језичког наслеђа. Будући да су у извесној мери црквенословенски елементи прихватљиви и за карамзинисте, закључује да је питање значаја жанрова испред питања језичких и културних традиција, а то, поново, указује на то да је сукоб био првенствено књижевни, а не општекултурни. Карамзинов допринос се првенствено састојао у томе што је књижевност коначно постала главна институција која је одредила, заједно са школским образовањем, развој језичког стандарда.

Карамзин је отворио пут да Пушкиново дело постане основа за стабилизацију руског књижевног језика. Пушкин проширује распон допуштених стилских средстава књижевног језика и тиме га чини знатно прилагођенијим спровођењу нових комуникативних и естетских задатака. Пушкин није био оптерећен проблемима уређивача књижевног језика новог типа, па тако њега не занима порекло језичких елемената, већ њихов однос према књижевној традицији, симболички спектар који је реч или конструкција стекла у току књижевног развоја. Он језичке елементе користи за стварање књижевних и историјско-културних асоцијација које његовим текстовима уносе дијалогизам.

Међутим, В. М. Живов скреће пажњу да то није била главна ствар: Пушкин скоро за живота постаје класик руске књижевности, његови текстови се уче напамет, а примери из његових дела постају неопходан елемент уџбеника руског језика. У случају Пушкина, две институције које одређују појаву језичког стандарда (школско образовање и лепа књижевност) спајају се у једно, и то одређује посебну улогу Пушкина у формирању руског књижевног језика. Ова улога одређена је, према Живовљевом мишљењу, управо тиме што је књижевна норма била оријентисана на Пушкина. Он не говори о вештачком учвршћивању норме на основу Пушкинових текстова, већ о формирању искуства књижевног језика уз помоћ дела главног руског писца, која се стално читају и памте.

„Пушкиновом синтезом” избор језичких елемената постаје ствар ауторовог укуса и снажљивости, и ту престаје потрага за путем руског књижевног језика. Потрагу за путем замењује потрага за најбољим језичким

средствима, остварујући специфичан циљ аутора у оквиру засебног текста. Тако се постиже стабилизација књижевног језика и решавање општих теоријских проблема који се сада претварају у посебне проблеме књижевне стилистике.

Четрнаеста, и последња, глава (стр. 1127–1151) бави се језичком ситуацијом у Русији после Пушкина и у кратком епилогу аутор даје опште смернице у развоју књижевног стандарда током овог периода и указује нам на најважније проблеме са којима ће се будући истраживачи суочити.

В. М. Живов у овој глави релативизује појам стабилности језичког стандарда, будући да се он стално развија, само се динамика језичког стандарда одражава на другим нивоима језика у односу на средњи век и рано ново доба. В. М. Живов сматра да се основна конструкција језичког стандарда, његове основне синтаксичке, морфолошке и фонетске норме у периоду након Пушкина не мењају, мада се унутар ове непроменљиве основне структуре стално дешавају одређени помаци, чији опис руској науци и даље недостаје. Пре свега, мењају се социолингвистички параметри књижевног језика: описмењавање становништва и еволуција уџбеника руског језика који су се користили у школама. В. М. Живов посебно истиче важност овог недовољно проученог питања које је изузетно важно за институционалну историју језичког стандарда. Такође, аутор подсећа научну јавност да за сада постоје само врло ограничени подаци о језику овог периода, и да се они своде, пре свега, на језик појединих писаца и описе језика одређених историјских периода (нпр. језик револуционарне епохе). Слика целокупног развоја који се догодио остаје нејасна, а да би се то разјаснило потребно је темељно испитивање и колективна активност. Детаљан опис развоја језичког стандарда од Пушкина до данас аутор оставља будућим истраживачима.

Повећање писмености има утицај на састав читалачке публике, њене потребе и понуду коју је произвела ова растућа потражња. Један од резултата овог процеса било је значајно смањење улоге лепе књижевности и од средине 19. века концепт „књижевног језика” се одваја од концепта „уметничког израза”. Развој жанрова белетристике, новинарства, научно-популарних чланака и расправа ставио је у први план проблем новинарског и научно-популарног језика.

В. М. Живов истиче важност спољне историје писаног језика (историје институција које обезбеђују функционисање језичког стандарда, историје читања, историје перцепције и друштвених функција језичког стандарда) за долазак до општих закључака у вези са историјом језичких елемената, структура и саме структуре текста.

Динамику језичког стандарда у Русији у 20. и у раном 21. веку обележили су револуционарни помаци, а ти помаци се могу описати као дискредитовање језичког капитала претходне ере, и каснија обнова дискредитованог језичког капитала (у поново осмишљеном и измењеном облику). Карактеристично је да руска револуција има језичку компоненту која укључује повећану употребу позајмљеница из европских језика. Ова појава у вези је са супротстављањем Русије и Запада, па је пуристичка реакција (чишћење језика од позајмљеница) својствена процесима рестаурације језика.

В. М. Живов истиче специфичност процеса трансформације језичког капитала у различитим епохама и увиђа да се ови процеси понављају у руској историји. Присутно је наизменично смењивање оних који дискредитују и уништавају традиционални језички капитал и оних који га обнављају. Ови феномени карактеришу период револуције након 1917. године, када је традиционални језички капитал уништен, да би од краја 20-их година 20. века делимично био обновљен. Ови процеси могу се запазити у културној револуцији Петра Великог и у делимичној обнови која почиње 30-их година 18. века, а посебно су уочљиви у револуцији деведесетих година 20. века (перестројки и првим постсовјетским годинама) и накнадној рестаурацији, коју В. М. Живов назива путинском. Такође, периоди владавине реторике „умерености” и „пристојности” смењују се са периодима реторике „спонтаности”, коју прати употреба вулгарних, жаргонских, опсцених речи и израза, а који се широко користе у доба револуције.

Треба указати и на то да се на самоме крају књиге, иза богатог пописа литературе (стр. 1152–1236) налази предметни индекс појмова (стр. 1236–1285), који је према Живовљевој жељи саставила Ана Пичхадзе, а који умногоме олакшава служење овом књигом.

Приступ В. М. Живова проучавању историје руског књижевног језика представљен на преко 1200 страница ове монографије показује се као врло оригиналан. Књига прати везу између језика и културе, сагледавајући писани језик као оруђе које друштво користи у различите сврхе, прилагођавајући начине изражавања комуникативној ситуацији и семантичком задатку. Формирањем јединственог књижевног језика и утврђивањем стабилног језичког стандарда развија се међусобна зависност између граматичких елемената и културног статуса језика. Као последица полифункционалности језичког стандарда, у стандардној комуникативној ситуацији писац показује степен овладавања језичким стандардом (његов језички капитал) кроз лексички избор и стилистику синтаксичких конструкција. Различити начини организације информација доводе до разликовања типова текстова.

Вредност ове монографије састоји се и у томе што садржи детаљну анализу различитих језичких нивоа и упућује на обимну научну литературу. Притом, она баца ново светло на познате процесе и чињенице јер их посматра у контексту савремених социолингвистичких концепата и новог језичког материјала, који је прикупљао сам В. М. Живов током читаве своје научне делатности из бројних руских рукописа. Иако је књига хронолошки организована, В. М. Живов повремено излази из хронолошких оквира, како би у широј перспективи представио значај одређених историјских или језичких промена. Посебно је значајан допринос ове монографије за историјску синтаксу, која је значајно слабије испитана у односу на историјску морфологију или ортографију. Верујемо да ће ово капитално научно дело у будућности умногоме одредити боље разумевање унутрашње, а посебно спољашње историје руског књижевног језика. В. М. Живов оставио је као задатак руским историчарима језика рад на новој академској историји руске књижевности, која се намеће као један од приоритетних задатака руске филологије. Састављачи будуће историје неће само морати да обједине најновија открића и тумачења која се тичу стваралачког наслеђа појединих аутора и најважнијих

текстова, већ ће и у неколико тачака ревидирати традиционални концепт кретања руске писмености од њеног настанка до нашег доба.

Монографија је намењена стручњацима (лингвистима, књижевним историчарима, као и историчарима), као и свим појединцима заинтересованим за историју руског књижевног језика и руске културе.

Марина Курећевић

Сања Пејровић (докторанд)

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

marina.kuresevic@ff.uns.ac.rs

sanja.lj.petrovic@gmail.com

UDC 091.003.349.1(497.5 Beram)(049.32)

UDC 003.349.1(497.571)''14''(049.32)

Milan Mihaljević, Andrea Radošević (ur.). *Studije o Drugome beramskom brevijaru*. Bibliotheca Glagolitica Croatica, knj. 4. Zagreb: Staroslavenski institut, 2021, str. 455.

Недавно се у издању Старославенског института у Загребу појавила књига *Studije o Drugome beramskom brevijaru*. Њоме се заокружује целина посвећена овом значајном споменику хрватске баштине из XV столећа, који се некада употребљавао у Берму и Истри, а данас је похрањен у Народној и универзитетској библиотеци у Љубљани. Претходе јој фототипско издање са транслитерацијом у два дела: *Drugi beramski brevijar: hrvatskoglagoљjski rukopis 15. stoljeća. 1. dio, sv. 1: faksimil, sv 2: transliteracija*. Zagreb: Staroslavenski institut, 2018; *Drugi beramski brevijar: hrvatskoglagoљjski rukopis 15. stoljeća. 2. dio, sv. 1: faksimil, sv 2: transliteracija*. Zagreb: Staroslavenski institut, 2019. Овај „триптих” резултат је петогодишњег истраживања Знанственога центра изврности за хрватско глагољаштво, током којег је, како истичу уредници у *predgovoru*, створена и електронска база података, која садржи, поред транслитерованог текста споменика, речник, претражив попис лексема са потврдама, подацима о њиховим граматичким формама, податке о иницијалима, верзалним словима, лигатурама и др. (стр. 7). По свом обухвату, темељности приступа и резултатима овај пројекат у целини може служити као својерсни узор у обради словенских средњовековних рукописа.

Књига коју приказујемо садржи, поред поменутог *Predgovora* (стр. 7–10), четири целине: *I. dio: Opisi* (стр. 11–139), *II. dio: Tekstološka, književnopovijesna i liturgička raščlamba* (стр. 141–242), *III. dio: Jezik* (стр. 243–376) и *IV. dio: Povijest* (стр. 377–455).

Прва целина обухвата два прилога: „Paleografski opis *Drugoga beramskog brevijara*” Матеа Жагара (стр. 13–76) и „Илуминација *Drugoga beramskog brevijara*” Љиљане Мокровић (стр. 77–139). Матео Жагар, са становишта савремене палеографије и у историјском и компаративном контексту старословенских и релевантних хрватских глагољских рукописа, предочава по-дробну палеографску анализу Бревијара, који припада епосу у којој долази до високог степена уједначавања словних облика у хрватскоглагољским књигама, тј. златном столећу хрватског глагољаштва. Монографска студија употпуњена је и веома добрим илустрацијама слова, текстуалних сегмената, као и таблицама лигатура. Љиљана Мокровић својом обимном анализом илуминације Бревијара поставља и методолошке оквирице за одговарајућа проучавања хрватскоглагољских књига, наглашавајући притом да је неопходан интердисциплинарни приступ, који се објашњава теоријски низом параметара који дефинишу илуминацију у кодиколошком, литургијском, текстолошком, палеографском и ликовном погледу. За филологе који се овом проблематиком баве свакако је користан податак да је за дигитализацију и претраживање хрватскоглагољских рукописа сачињен и посебан компјутерски програм (*Минијаџџуре*).

Други део зборника садржи пет студија, а отвара га рад Весне Бадурине Стипчевић „*Tekstološke osobine Drugoga beramskog brevijara u kontekstu drugih hrvatskoglagoljskih brevijara*” (стр. 143–154). Ауторка закључује да Бревијар, мада „по мјесту nastanka i uporabi pripada sjevernim, istarskim brevijarima, prema tekstološkim osobinama biblijskih, hagiografskih, apokrifnih i drugih tekstova, pripada južnoj, mlađoj skupini glagoljskih brevijara” (стр. 151–152). Ова група се у односу на северну одликује тиме што прати латински текст, језик је млађи и с више говорних елемената. У прилогу „*Patristički tekstovi u Drugome beramskom brevijaru*” (стр. 155–178) Андреа Радошевић након кратког историјата патристичких текстова, осврта на њихове изворе, те прегледа патристичких дела у глагољским бревијарима, анализира овај тип текстова у *Другом берамском бревијару*. Истраживање указује на сву сложеност питања бревијарских хомилетских текстова уопште и на њихову слојевитост, те ауторка, изневши поједине карактеристике патристичких текстова у Бревијару, закључује да ће тек након подробнијег проучавања других глагољских бревијара бити могуће донети крајње закључке о њима. Јосип Вучковић и Марија-Ана Диригл (Dürriegl) у раду „*Nacrt za usporedno istraživanje uloge brevijara i zbornika u povijesti hrvatskoglagoljske knjige*” (стр. 179–211) пореде хрватскоглагољске зборнике и бревијаре с циљем да дефинишу специфичности ова два жанра те понуде смернице за будућа истраживања, у оквирима „нове филологије”, која рукописну књигу посматра као „*kulturni artefakt koji je sam po sebi vrijedan proučavanja i koji nam omogućuje istraživanje čitateljskih zajednica*” (стр. 180). У закључку, између осталог, аутори истичу да бревијари, будући да су део службе, имају предвидиву, стабилну структуру, док се нелитургијски зборници често међусобно знатно разликују. У раду „*Liturgička gašćlamba Drugoga beramskog brevijara*”, који потписују Анте Црнчевић и Кристијан Кухар (стр. 213–227) детаљно су приказани структура Бревијара и литургијски називи. Бревијар је, како читамо, истоветан латин-

ским књигама исте типологије, а литургијске називе приређивач Бревијара је верно превео с латинског, при чему је могуће „*da je pisar pred sobom imao i neki stariji predložak glagoljskoga brevijara*” (стр. 226). Последњи рад у овом сегменту је „*Popis molitava i himana u Drugome beramskom brevijaru*” Кристијана Кухара (стр. 229–242), и он је, како се у поднаслову и наглашава, прилог претходноме раду. У њему се прегледно наводи попис молитава и химни.

Трећи, најобимнији део овог зборника, посвећен језику, састоји се из десет прилога. Први међу њима је рад Милана Михаљевића „*Fonološke značajke Drugoga beramskog brevijara*” (стр. 245–256). Аутор даје анализу фонолошких одлика Бревијара (праћену приказом за то релевантних графичких одлика рукописа), поткрепљујући је низом примера: вокализације полугласника, укључујући и секундарне и некадашње слабе полугласнике, рефлекса јата (који се разликују у зависности од писара и предлошка), једначења сугласника, упрошћавања сугласничких група, специфичности рефлекса назала итд. Деклинација именица тема је рада „*Sklonidba imenica u Drugome beramskom brevijaru*” Јасне Винце (стр. 257–269). Даје се преглед свих деклинација, праћењем категорије рода, живог (+/-), броја и падежа. Генерално се потврђује стање у црквенословенским споменицима: продуктивност **o/jo*, **a/ja* и **ī* промене, утицај продуктивних на непродуктивне именичке врсте, повлачење двојине, с тим што се Гјд. у Ајд. именица мушког рода за категорију живо (+) још увек није сасвим усталио. Још један прилог у овом сегменту потписује Милан Михаљевић: „*Zamjenice u Drugome beramskom brevijaru*” (стр. 271–280). Како је предочено, деклинација и личних и неличних заменица је црквенословенска, уз мањи број одступања од норме под утицајем говорне чакавске базе, као што су облици заменице за 3. лице с иницијалним *њ-* и када се испред *ње* не налази предлог, наставак *-īa* у Гјд. м.р., употреба релативне заменице *ки, каја, које* и др. Сандра Пожар у студији „*Osnovne značajke pridjevne i participske morfologije u Drugome beramskom brevijaru*” (стр. 281–296) бави се деклинацијом придева, укључујући и опште тенденције у њиховој промени, творбеним особинама ове врсте речи, те морфологијом партиципа и компаратива, при чему се наводи и процентуални однос конкурентних форми. Уз мањи број ненормативних црта, Бревијар одликује црквенословенска норма, а главна иновација везана је за повлачење просте придевске промене у односу на сложену. Променљивим речима посвећен је још и рад „*Morfologija glagola u Drugome beramskom brevijaru*” Сање Зубчић (стр. 297–309). Анализи су подвргнути сви прости и сложени глаголски облици (времена и начини). Текст чува у основи црквенословенску норму, уз присуство наноса из народног језика (нпр. изостанак *-īū* у 3.л.јд., појава *-мо* у 1.л.мн., футур с помоћним глаголом *биѿи* и др.), али и архаизама попут асигматског аориста, који је већ у старословенским споменицима био редак. У прилогу Јасне Винце „*Prijedlozi u Drugome beramskom brevijaru*” (стр. 311–316) даје се инвентар предлога у Бревијару, уз указивање на синтаксичке конструкције у којима се реализују, док су у раду „*Prilozi, čestice i uzvici u Drugome beramskom brevijaru*” Ане Шимић (стр. 317–323) приказани именски (незаменички) и заменички прилози, партикуле и узвици. Синтаксичким одликама

Бревијара посвећена је студија „*Iz sintakse Drugoga beramskog brevijara*”, чији су аутори Милан Михаљевић, Ана Шимић и Јозо Вела (стр. 325–350). У њој су анализирани одабрани проблеми: негација, конгруенција, синтакса инфинитива и партиципа, апсолутне конструкције, удвајање везника *ga*. Како аутори истичу, у свим овим доменима запажа се синтаксичка хетерогеност (будући да су текстови различитог порекла, преведени у различито време), те се поред архаичних особина наслеђених из старословенског јављају и млађе, било да су настале под утицајем латинских предлога или говорног хрватског језика. „*Leksik Drugoga beramskog brevijara*” Маринке Шимић (стр. 351–364) показује лексичку вишеслојност Бревијара, карактеристичну и за друге хрватскоглагољске литургијске рукописе. Ауторка представља моравизме, лексеме традиционално везане за Преславски и Охридски центар, кроатизме тј. чакавизме, грецизме, латинизме, моравизме и германизме, наглашавајући да је преплитање северних и јужних одлика хрватскоглагољских кодекса, присутно и на другим језичким нивоима, посебно изражено на лексичкој разини. Последњи у овоме делу је прилог Силване Вранић „*Vernakularni elementi u Drugome beramskom brevijaru*” (стр. 365–376), у којем се обрађују следеће особине другог дела Бревијара, с циљем да се одговори на питање о дијалекатској провенијенцији рукописа, у светлу пазинске скупине говора, којој припада и говор Берма: рефлекс јата, назала задњег реда, упитно-односна заменица за неживо, предлог и префикс *в(-)*, рефлекс назала предњег реда иза *ј, ч, ж*, промена **dj > j*, префикс **чу* и неутрализација *о > у*.

Последњи део зборника састоји се из обимне студије „*Beram, župa Pazinskoga vikarijata u Porečkoj biskupiji te kòmun i Städtl Pazinske knežije u Habsburškome Carstvu do sredine 17. stoljeća*” (стр. 379–455), коју потписују Иван Ботица, Томислав Галовић и Елвис Орбанић. Како аутори пишу на самом почетку рада, њоме се даје „*retrospektivni uvid u cjelokupnu povijest Berma od prapovijesti do sredine 17. stoljeća*”, односно „*pokušaj sinteze beramske povijesti*”, почев од најстаријих података које пружа археологија, преко сведочанстава о временима у којима се на берамском подручју смењивала власт различитих држава, писаних помена Берма (почев од 10. века), све до описа и анализе историјских и културних прилика у 16. и 17. столећу, којима је посвећена и највећа пажња. И управо у 17. веку долази до великих промена у литургијском животу, клирици су сада морали учити латински и италијански да би постали свештеници, глагољаштво замире а „*voljom viših crkvenih vlasti ubrzo je nestalo crkvenoslavenskoga u liturgijskoj uporabi*” (стр. 442).

Зборник радова *Studije o Drugome beramskom brevijaru* пажљиво је тематски осмишљен тако да читаоцу представи све аспекте овог рукописа, од описа палеографских одлика и илуминације, преко текстолошких истраживања, анализе свих језичких нивоа, те историјских и културних прилика берамског подручја, за које се рукопис везује, а сваки прилог садржи и богату библиографију која ће заинтересованом читаоцу пружити широке оквире за бављење хрватским глагољаштвом. Стога се Зборником, како смо на самом почетку поменули, на најбољи начин заокружује трокњиже посвећено

Другом берамском бревијару, важном споменику хрватског глагољаштва али и црквенословенске писмености у целини. Признање за овај узорни научни подухват треба одати свим ауторима прилога, и, пре свега, уредницима Зборника, Милану Михаљевићу и Андреи Радошевић.

Јасмина Грковић-Мејџор

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jgrkovicns@gmail.com

UDC 811.163.41'367(049.32)

Миливој Алановић, *Зайиси из српске синџаксе:*
узајамне везе форме и значења.
Нови Сад: Филозофски факултет, 2020, 350 стр.

1. Монографија *Зайиси из српске синџаксе: узајамне везе форме и значења* Миливоја Алановића, редовног професора Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, представља научну студију објављену 2020. године, која доноси 16 публикованих научних радова о синтаксичким и семантичким појавама у савременом стандардном српском језику. Неке радове је аутор ревидирао и значајно дорадио у складу са савременим лингвистичким схватањима.

Књига садржи 350 страница, а радови су груписани у 4 поглавља (I. *Ка јединству лексикограмаџике: Интерфејс лексике и граматике: узрок слабљења граница међу језичким категоријама* (стр. 19–41); *Форма значења и значење форме: проблем интерпретације значења реченице и њених чланова* (стр. 42–58); *О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице* (стр. 59–90); *Утицај лексичке селекције на значењску структуру конструкције* (стр. 91–105); II. *Значењски ресурси реченичних чланова: Оглед о значењу граматичког субјекта* (стр. 109–120); *Објекат – од форме ка значењу, и обратно* (стр. 121–139); *Адвербијали – у светлу синтаксичких, семантичких и валенцијских критеријума класификације* (стр. 140–164); *Конструкциона стабилност (транс)адвербијала* (стр. 165–184); *Начела структурне и семантичке организације глаголских перифраза* (стр. 185–202); *Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе* (стр. 203–243); III. *Падежне форме и њихови значењски ресурси: Граматички оквири падежне идентификације агенса* (стр. 247–264); *Један специфичан семантички тип аблативног генитива* (стр. 265–274); *Субјекатски локатив и локатив семантичког субјекта: сличности и разлике, предности и недостаци у класификацији*

(стр. 275–286); IV. *Значењске везе међу реченичним члановима*: Граматика синтаксичке кореференцијалности (стр. 289–303); Комуникативни и прагматички регулатори синтаксичке кореференцијалности (стр. 304–316); Принципи синтаксичке кореференцијалности осим-структура у српском језику (стр. 317–331). Радовима претходи *Предговор* на 10 страна с освртом на садржај и циљеве сваког поглавља и кратким прегледом сваког текста унутар њих, а на крају је дат списак од преко 200 библиографских јединица на 6 језика, што указује на ауторово темељно познавање старијих, али и рецентних, домаћих и иностраних, истраживања форме и значења. Књигу допуњује резиме на енглеском језику у којем су дати темељни закључци истраживања.

2. Разлог за приказивање ове књиге јесте тај што је она једна од ретких из српске синтаксе која односе између синтаксичких конструкција и лексичких јединица еклектички сагледава кроз различите савремене теоријске и методолошке парадигме, што представља велик допринос развоју лингвистичке мисли код нас и подстицај за будуће сличне подухвате у области граматике српског језика.

2.1. Наслови поглавља јасно указују на основни смер истраживања – од значења ка форми – и основну тему – комплексан однос значења и форме. У сваком тексту су образложене теоријско-методолошке основе истраживања, а задаци и циљеви су јасно дефинисани. Грађа коришћена за потребе истраживања садржи конструисане примере, примере из електронског корпуса савременог српског језика, затим оне из других електронских извора и речника савременог српског језика, као и примере из аутентичних извора (електронских медија који припадају различитим функционалним стилевима – књижевноуметничком, публицистичком [из дневне и недељне штампе], научном [из технике, лингвистике и сл.] и административно-правном стилу). Овакав избор грађе омогућио је доношење поузданијих закључака о функционисању одређених категорија у савременом српском језику, али и стицање јаснијег увида у законитости и функционисање језика на лексичком и синтаксичко-семантичком плану.

2.2. Иако је реч о темама које су и раније изучаване у српској лингвистици, ову књигу посебно издваја то што аутор проучавању лексике и синтаксе приступа из другачије перспективе заснивајући своје анализе на еклектичком приступу тако што користи разноврсне теоријске оквире како би потврдио своје хипотезе, те примењује принципе зависности, конструкционе, функционалне и когнитивне граматике. Занимљиво је што се кроз сва ова истраживања, директно или индиректно, уочава и обрађује проблематика (де)агентијације учесника у радњи, што је посебно важно за прагматички ниво текста.

Веза између централних и периферних синтаксичких функција посматра се као однос лик-позадина што, иако то није експлицитно поменуто, одговара гешталтистичком (холистичком) приступу утврђивању менталних образаца који одређују начин на који перципирамо спољни свет. Имајући у виду да се менталне слике о стварности устројавају поштујући граматичку језика, посебан допринос ових истраживања јесте у томе што показују да

нам језик заиста помаже да схватимо свет око себе и односе у њему. У том смислу, синтаксичка структура реченице одражава структуру мишљења, док га лексика испуњава конкретним садржајем.

3. Прво поглавље, под називом *Ка јединицу лексикограматике*, посвећено је истраживањима основних граматичких категорија просте реченице и њиховом односу с лексичким јединицама као њиховим регулаторима, а полази се од хипотезе да граматичким моделима лексичке јединице дају садржај, док конкретно значење зависи и од типа конструкције и од реализоване комбинације речи. Из постављеног циља, а то је да се утврде границе између лексичког и граматичког плана, те да се преко најрепрезентативнијих примера типа *Иде ми се на њецање*, *Добио сам њемпературу* формулишу правила или околности преласка једне категорије у другу и покаже како једна иста реч може носити и лексичку и граматичку информацију, произилази и резултат истраживања: оштре границе између граматичких категорија знатно слабе посебно онда када се избор речи одвија мимо уобичајених правила. Тиме се показује да су лексика и граматика нераскидиво повезане, а да њихово садејство, заправо, пресликава однос језика и мишљења, највише онда када се успоставља улога и намера учесника у комуникацији.

На истраживање семантичког и лексичког плана синтаксичких структура аутора је подстакла чињеница да површински исто структуриране реченице, с истим или сличним лексемама, могу реализовати потпуно различито значење што може узроковати погрешну интерпретацију реченице и њених чланова. Из тога следи један од његових основних задатака, а то је да се утврде разлике у значењима базичних реченичних чланова који одступају од примарног семантичког профила субјекта, објекта или адвербијала и покаже како веза између форме и значења није увек стабилна. Изналажењем начина да се превазиђе проблем приликом интерпретације реченице и искоракком у другачије сагледавање везе између форме и значења напушта се традиционално полазиште додељивања улога реченичним конституентима да би се показало да иста форма може имати различита значења те да исто значење може бити различито формализовано. Непоклапање носиоца предикације са личним глаголом, дакле, мења концепт прототипичних значења субјекта, објекта и адвербијала, што указује на уску повезаност семантичких потенцијала језичких јединица са мисаоним механизмима.

4. Друга глава је посвећена допуњавању значења и утврђивању семантичког и граматичког субјекта, граматичког објекта и адвербијала, и испитивању односа између адвербијала и трансадвербијала, а посебна пажња посвећена је и глаголским перифразама. Промишљање о традиционалном поимању субјекатских значења доводи до закључка да се граматичком субјекту могу приписати и типична предикатска значења (*расије интересовање*, *јењава њолемика* и сл.). Такав субјекат, који носи семантичко језгро предикативности, аутор назива *предикацијорски субјекат* и критички се осврће према традиционалном тумачењу ових конструкција као перифрастичних односно декомпонованих, сматрајући их интегративима. С друге стране, примери типа 'X је место / време / узрок нечега' доказ су присуства типичних

адвербијалних (околносних) значења, из чега произилази да граматички тип конструкције и лексичкосемантичка обележја глагола и његових аргумената регулишу значења субјекта, али ову улогу имају и мисаони механизми у чијој је основи комуникативна потреба да се исказа и објасни нека сцена. Када је реч о објекатским значењима, посебно о појму семантичког објекта, који, како је наглашено, у српској синтакси досад није био до краја испитан, традиционално, структуралистичко схватање допуњено је закључцима о реализацији неких за граматички објекат нетипичних значења при чему његова форма и његово значење долазе у конфликт. Такав је објекат који остварује значење, на пример, вршиоца радње, типично за граматички субјекат (*Ружице, не бој се од мене*), или чак интерферира с просторним значењем (*скинућии са некоја одговорности*). Интересовање за проблематику прелазних случајева проширује се и на синтаксички статус и граматичка обележја адвербијала. С обзиром на то да то питање до данас није у потпуности решено, значајан допринос ових истраживања налази се у закључку да за разумевање адвербијала и њихову достатнију класификацију на допуне и одредбе није кључна само синтаксичка обавезност, већ и формална специфичност (нпр. *Налазим се у таражи* према *Налазим се њред њозорицием*). Из тога произилази и циљ: провера понашања адвербијала с обзиром на обележје ‘формална специфичност’. Будући да критеријум синтаксичке обавезности као основ класификације показује одређене мањкавости, овде је први пут у србистици предложена ревизија терминолошких решења, уз став да би термин *адјункци* одговарао прелазној класи, која се одликује одсуством формалне специфичности и присуством синтаксичке обавезности, што боље описује статус који није ни допунски ни одредбени. Проширивање домета граматичких анализа адвербијала покреће и испитивање њиховог односа с трансадвербијалима као адвербијалним формама без стварног адвербијалног значења, које се губи због потребе да се изрази неко централно значење, што је опет последица комуникативних потреба (нпр. агентивно значење у *У њој ииња незадовољсйво*). И овим се доказује постојање прелазног поља између лексике и граматике.

4.1. Семантичка сложеност глаголских перифраза, карактеристичних за изразе у којима се појављују поменуте граматичке јединице, још је једна тема ових испитивања због потребе да се укаже, с једне стране, на принципе њихове структурне организације, а с друге, на семантичке односе унутар таквих израза у којима је именица носилац лексичког значења и семантичког језгра предикативности и која с глаголом успоставља логичко-семантичку целину. За анализу, као најподеснији, изабрани су функционални глаголи *гайи* и *добийи* у примерима типа *гайи/добийи ударац*, који мењају однос међу својим рекцијским допунама, при чему акузатив, као фактивни објекат, задржава свој синтаксички статус, али именује конкретан процес. Анализирајући граматичку и семантичку позицију функционалних глагола у глаголским перифразама, М. Алановић доказује да ови глаголи нису непунозначни, јер се у функцији предиката могу појавити различите перифразе (нпр. *убацйи се / увући / укључйи се* и сл. у *разјовор*).

5. У трећем поглављу, у фокусу истраживања су лексичкосемантичка и синтаксичка обележја различитих падежних форми чиме се употпуњује методологија актуелних граматичких описа падежа. Посебан нагласак стављен је на истраживање начина идентификације агенса, уз утврђивање типичних и најпродуктивнијих реченичних образаца и у њима реализованих лексичкосемантичких обележја падежних форми идентификације агенса. Један од важнијих критеријума анализе није које лексичко значење има нека именица, већ кога или шта заступа у датој ситуацији, те се даје преглед падежних форми с агентивним значењем, уз напомене о граматичким образцима у којима се појављују. Закључак је да агенс нема један облик грамаатикализације у српском језику, већ се јавља и у облицима традиционално везиваним за објекат (*Надам се Марку*), адвербијале (*Марко учи зананџ код Боре њекара*) и друге синтаксичке јединице, дакле, реализује се практично на свакој позицији у реченици. Разлог за то је што формом језичких израза управљају различити мисаони процеси, али и потребе говорника да се на одређени начин предочи нека ситуација.

6. Последње поглавље у књизи посвећено је синтаксичкој кореференцији, као примарно семантичко-синтаксичком феномену, али и изразу говорне стратегије којом се подешава фокус пажње. Ова истраживања трагају за начином на који се она остварује унутар реченице и правилима успостављања кореференцијалних веза између синтаксичких јединица. Осврт на ранија, претежно функционално-семантичка, истраживања кореференцијалности, посебно веза унутар семантичких поља комитативности и ексцептивности, покреће питање потребе за допуном и дорадом главних принципа синтаксичке кореференцијалности, које су изведене на аутентичан научни начин при чему су у фокусу језички механизми којима се успостављају кореференцијалне везе унутар реченице. Поред разматрања конструкција *c(a) + инструментал*, *без + њенијив*, *за разлику од + њенијив / насупрот + гајив*, *међу + инструментал*, *пored/осим + њенијив*, *осим/пored + њенијив*, *уместо/наместо + њенијив*, и адвербијала, нагласак се посебно ставља на комитативне и ексцептивне структуре с предлогом *осим* јер оне омогућују да се у реченицу, као примарни синтаксички домен, укључе синтаксички кореференти свих зависних чланова због чега се ове структуре могу различито интерпретирати (као косубјекат: *Осим Биљане, на њослави је била и Ана*, кообјекат: *Осим Биљане, никоја више нисам видео*, и коадвербијал: *Осим у њејшак, видели смо се и у субојш*). Дакле, од позиције примарног домена унутар структуре, његовог формалног облика и значења зависе и језички механизми којима се успоставља значењска и информативна хијерархизација реченичних чланова, која омогућује да се регулише значај учесника у радњи. Гледано с комуникативно-прагматичког аспекта, кореференцијалност успоставља текстуалну кохезију и регулише распоред фокуса пажње на тај начин што се у ситуацији присуства две јединице, при чему обе представљају примарни синтаксички домен, кореферентна веза успоставља с оном јединицом која је у реченичном фокусу, нпр. *Осим њеја, Ана је дала књију Марку* односно *Осим свеске, Ана је дала Марку и књију*. Сагледавање граматичких модела *осим*-структура и преглед њихове речничке и граматичке

обrade омогућује да се уочи њихова вишезначност те да су значења додавања и изузимања само наизглед супротстављена. Будући да досадашње релевантне студије о генитивним синтагмама и ексцептивним реченицама нису утврдиле критеријуме њихове диференцијације, она се спроводи на основу два критеријума: 1. асиметрије у распореду негације, типичне за значење издвајања (*Осим њеџа, осџали су доџли*), или његове симетрије, типичне за значење додавања (*Осим ње, ни он није заврџио домаћи*), и 2. њеног потпуног изостанка, такође, типичног за значење додавања (*Осим њеџа, и она је заврџила домаћи*). Реченични модел са везником *осим џиџо* посматра се као прототипична структура исказивања ексцептивности, јер се претходна два типа на њега сведе. Посматрано с прагматичког и комуникативног аспекта, важнији део саопштења интегрисхе фокализоване елемент због чега се *осим*-структурама наглашава мање важан део саопштења, који, као тематски део исказа, одржава текстуалну кохезију.

7. На крају можемо закључити да књига *Зайиси из срџске синџаксе: узајамне везе форме и значења* Миливоја Алановића представља веома значајно, методолошки доследно, систематично дело, које комуницира са савременим лингвистичким теоријама нудећи другачији, аутентичан поглед на језичке појаве које су у српском језику биле или недовољно објашњене или објашњене уз примену једностраних критеријума. Осим тога, спроведена истраживања показују како су семантички потенцијали језичких јединица уско повезани са мисаоним механизмима из чега следи да су додељивање значења и брисање граница међу језичким категоријама последица личне спознаје света и односа у њему те, управо због тога, строге и круте граматичке анализе немају увек основа. Вредност ове књиге је, свакако, и у њеном нарасе логичном и једноставном стилу, који никако не умањује њену научну прецизност, због чега она може послужити и као модел за писање савремених научних студија.

Јелена Регли

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
redli@ff.uns.ac.rs

Милош Ковачевић. *Кроз синџаксу српскога језика*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2020, 391 стр.

Најновија књига Милоша Ковачевића, која носи назив *Кроз синџаксу српскога језика*, представља хрестоматију шеснаест радова из области синтаксе савременог српског језика. Предмет проучавања чине сложене синтаксеме, синтагме и реченице српског језика као јединице свих нивоа синтаксичке структуре односно обе синтаксичке категорије (категорије конструкције и категорије реда речи). Сви радови, сем једног, већ су објављени (један 2012. године, остали у периоду 2018–2020. г.). Од тога је две трећине њих за ову прилику проширено, тако да се могу сматрати наставком ауторових досадашњих истраживања на дате теме. Садржај књиге структурисан је у три поглавља: *О синџаксемама и синџајмама* (стр. 11–249), *О реченицама и исказима* (стр. 251–329) и *О регуријечи* (стр. 331–378). Књига садржи још: *Уводно слово* (стр. 7–9), *Библиографску забилешку* (стр. 379–380), *Рејсџар имена* (стр. 381–387) и текст *О ауџору* (стр. 388–391).

Како је наведено у *Уводном слову*, текстови се могу поделити у три групе и са становишта истражености тема које обрађују. Пет њих је посвећено темама које у србистици/сербокroatистици досад уопште нису разматране, седам темама које нису довољно истражене јер у разматрање нису укључиване све конкурентне синтаксичке јединице, док четири рада обрађују теме о којима је веома често расправљано, али, по ауторовом мишљењу, без коначних научно утемељених резултата. Ова подела је шира, магистрална, и треба је схватити условно будући да опаске које се односе на тематски, макроплан, карактеришу и микроплан целе књиге. Наиме, сви радови се одликују критичким примедбама на рачун омашки у досадашњим истраживањима, које су се јавиле као последице пропуста различите природе (било да корпус није био репрезентативан било да увид у научну литературу није био довољан или се, како сматра аутор, радило о неадекватним лингвистичким интерпретацијама на разним нивоима), и нуде нова решења, која се, поред синтаксе, тичу и других лингвистичких дисциплина (најчешће нормативистике, али и стилистике), што књигу чини вишеструко значајном. Нарочита вредност истраживања огледа се у богатству грађе, коју репрезентују текстови из различитих функционалних стилова савременог српског језика, и то новијег датума, што у великом броју случајева на другачији начин осветљава многа синтаксичка и нормативистичка питања (између осталог, обележја функционалностилског статуса и употребне вредности разматраних јединица), чинећи књигу корисном и за нормативистику и стилистику српског језика. У неким радовима предмет се разматра само на грађи новинарског стила (будући да је језичка појава која се посматра својствена том стилу), због чега је књига корисна за конкретну, новинарску стилистику. Методолошке новине у поновном разматрању већ истраживаних тема огледају се

првенствено у: прецизнијем категоријалном синтаксичко-семантичком одређењу језичких јединица о којима је реч, подробнијем разматрању творбене продуктивности и фреквентности датих синтагматских модела, као и новим термилошким решењима за поједине лингвистичке појаве. Иако је доминантан структурни (и то структурно-дистрибутивни) метод, језичке јединице се повремено сагледавају и са когнитивистичког аспекта, што књигу чини значајном и за когнитивну лингвистику.

Методолошки посматрана из још једног угла, књига садржи један рад чисто теоријског типа, док су остали радови теоријско-емпиријски јер се расправља о конкретним језичким појавама уз строгу примену теоријских принципа анализе. Притом, неке јединице (везници *a* и *u*, партикула *u*, акузативни и инструментални беспредлошки објекат) или језичке појаве (конкурентност, пермутабилност објекатских форми) предмет су више радова, у којима се посматрају вишеаспектно.

Прво поглавље је најобимније и чини га девет радова. То су: *Глагол бити као модални глагол у саставу сложене глаголске предикације* (стр. 13–39), *Шта је заправо атрибутив* (стр. 41–71), *Прилошка одредба комбијенације* (стр. 73–92), *Укидање амфиболичности координиране којулајивне синтагме сујстишћуцијом везника „и” везником „а”* (стр. 93–113), *Соматске неконструенне посесивне синтагме* (стр. 115–140), *Инијергенденција йермуштабилних форми правој и неправој објекта у синтагмама с глаголима „нудити” и „служити”* (стр. 141–162), *Синтаксичко-семантичка анализа конкурентности акузативне и инструменталне беспредлошке објекта* (стр. 163–195), *Синонимност јакежних ојозијних конструкција* (стр. 197–224) и *Моћност сујстишћуције инструменталне предлога под локативним предлогом у инструменталним предлозима с(а)* (стр. 225–249).

Први рад представља синтаксичко-семантичку анализу реченица са сложеним предикатом који чине глагол *бити* и допунски инфинитив или конструкција *га* + презент. То је тема о којој је често писано, али се поново разматра из више разлога, првенствено два. Један је неуједначен став према граматичко-лексичком статусу глагола *бити* у саставу предиката с допунским инфинитивом, а други тај што у досадашњим истраживањима конструкција које чине предмет истраживања корпус није био репрезентативан, што је довело до формирања јединственог става да дате реченице у савременом српском језику нису фреквентне, типичне, а често ни нормативне. Ово истраживање показује да глагол *бити* у наведеним конструкцијама има статус модалног глагола, чије је значење идентично или слично значењу других модалних глагола (*йребити*, *ваљати*, *моћи*, *морати*) и да допуна том глаголу може бити: само инфинитив, само конструкција *га* + презент или и инфинитив и *га* + презент. Обимна анализа, заснована на примерима из различитих функционалних стилова савременог српског језика, посебно из књижевноуметничког и публицистичког, показује у којим се условима ова правила остварују, као и нормативни статус и творбenu продуктивност ових реченица, које се према критеријуму синтаксичког типа субјекта структурно деле у две велике групе: на персоналне (нпр. *Не био он иако йричајти*) и имперсоналне реченице (нпр. *Није се с њим шалијти*).

Општи закључак синтаксичког и семантичког описа датих реченица је следећи: број имперсоналних реченичних модела је знатно већи; у персоналним моделима допуна глаголу може бити само инфинитив; у имперсоналним моделима лексички су најограниченији модели са допунским инфинитивом који се не може заменити конструкцијом *ga* + презент (нпр. Знамо да је овај сјајни глумац био прека особа, али како ствари стоје, *није ни њрићи* свом српском наследнику који је дибидус ескалирао; *Не био их њушћавати* од себе | *Био њозвати* док ти Божић прође | два три сина старога Мартина), док су лексички готово „слободна” два модела: условна *ga*-реченица са допунским инфинитивом или конструкцијом *ga* + презент (нпр. *Да је сћехи* ко што рећи, сви би богати били; Око четири сата позвао је Мину: *Да му је ga се најије* воде с ловћенског извора) и имперсонална реченица са логичким субјектом у локативу са сложеним предикатом који чине глагол *бићи* и конструкција *ga* + презент (нпр. *На нама је ga изаберемо*).

Са становишта места датих конструкција у систему савременог српског језика, функционалности одређености, фреквентности и творбене продуктивности, грађа показује да су оне стилски маркиране јер означавају емотивне реакције на будуће или прошле догађаје, због чега се срећу готово искључиво у књижевноуметничком, разговорном и публицистичком стилу књижевног језика, те да их управо афективност и чини фреквентним и типичним, а те две особине су детерминисане лексичком слободом глагола у инфинитиву или конструкцији *ga* + презент уз модални глагол *бићи* и сразмерене њој: што је већа слобода, већа је и фреквентност и типичност те конструкције у савременом српском језику.

Дати закључци нужно узрокују ревизију ставова или бар отварају питања да се преиспитају ставови и на другом плану: нормативистичком. То се види на примеру три модела. Један је тип *za* + инфинитив, који се истиче својом творбеном продуктивношћу и фреквентношћу (потврђеном како у публицистичким текстовима тако и у делима савремених српских писаца) упркос нормативистичком проскрибовању, заснованом на мишљењу да словенским језицима није својствена спојивост предлога са глаголом, између осталих ни са инфинитивом. Разматрање нормативног статуса сматра се неопходним код још неких имперсоналних реченица са сложеним предикатом састављеним од модалног глагола *бићи* и инфинитива, а то су конструкције типа *бојати се*, *надавати се ga...*, *очекивати ga...*, које српска нормативистика сматра погрешним, према ауторовом мишљењу – без јасних аргумената. Најбројнија су запажања везана за конструкцију датив + инфинитив. У досадашњој литератури уврежена су следећа мишљења: да је субјекатски датив са инфинитивом у савременом стандардном српском језику очуван само у фразеологизму *Боју је њлакаћи*, да су у савременом српско(хрватско)м језику овакви примери већ застарели и да је датив са инфинитивом у савременом језику редак, те да су конструкције са дативом и инфинитивом карактеристичне за паремиолошке облике. Дате констатације у овом раду оповргавају бројне конструкције, нарочито са глаголом *чинити*, посведочене примерима како књижевног тако и публицистичког стила не само из ранијих епоха (нпр. народна пословица из збирке Вука Караџића „*Кома није било њашићи*, он не може ни запазити”) него и из новијег времена, што

потврђују примери из књижевних дела: „Нек иду они куд им драго, нама је овдје и живјејџи и умријејџи” Бранка Ћопића, „Кома је љуџовџи, није му дремајџи” Ђоке Стојичића, као и општеприсутна реченица „Шта нам је сада чинијџи?”, овде ексцерпирана из листа „Печат” од 18. 7. 2014. г. Пошто је конструкција датив + инфинитив готово општесловенска особина, својствена поред српског и руском и пољском и другим словенским језицима, рад показује да се неоснованом мора сматрати и тврдња да је тип конструкције *џија нам / му је чинијџи*, који се нарочито среће у публицистичким текстовима, стран српском књижевном језику.

Предмет рада *Шџа је зајраво аџрибуџив* представљају именичке синтагме у чијем су саставу јединице које означавају: одређенији назив неког предмета (*новине „Полиџика”*), нечију особину (*змија оџровница*), друштвену припадност особе (*дирекџор Пејџар*), њен узраст (*гечак Пејџар*), професију (*адвокаџ Пејџар Пејџровић*), специјалност (*микробиолоџ Јован Перић*) итд. Обједињеност атрибутских и апозитивних карактеристика ових јединица довела је до неуједначености у њиховом терминолошком одређењу и поимању синтаксичког статуса њихових компонената: у србистици оне се називају *аџрибуџивним синџајмама*, а именица којом се означава шири појам *аџрибуџив*, и он се сматра зависним чланом, док се у готово свим осталим словенским филологијама ове конструкције интерпретирају као *аџозиџјске синџајме*, при чему не постоји јединствен став према статусу њихових чланова. Циљ овог истраживања је решење та два проблема, што подразумева ревизију извесних синтаксичких ставова не само у србистици/сербокроатистици него и у славистици. Први део рада представља критичку историју питања одговарајућих граматичких и научних тумачења како у бројним граматикама српско(хрватско)г језика (од граматике Ђуре Даничића до нормативне граматике Предрага Пипера и Ивана Клајна из 2013. г.) тако и у граматичкој и синтаксичкој литератури на материјалу других словенских језика (руског, белоруског, чешког, пољског, лужичкосрпског, македонског) укључујући и лингвистичке терминолошке речнике. У другом делу рада износи се теоријска поставка решења проблема и њен елаборат. Наиме, аутор сматра да је неуједначеност о којој је реч настала због тога што нису примењена четири одговарајућа логичко-семантичка критеријума. Њиховом применом долази се до општег закључка: да ли је синтагма *аџрибуџивна* или *аџозиџјска* зависи од тога која је именица надређени члан, који опсег појма обухвата и да ли је тај појам одређен или неодређен. Други закључак је да у оквиру атрибутивних синтагми атрибутив није шири појам, како то србистичка литература тврди, него је то ужи појам (нпр. у синтагми *џрофесор Пејџковић* атрибутив није *џрофесор*, него *Пејџковић*).

Истраживање у раду *Прилошка одредба комџензације* представља одговор на питање које досад није постављано у србистици/сербокроатистици: да ли појава о којој је реч уопште постоји? Разлог за такво питање је чињеница да је у досадашњим синтаксичким и граматичким истраживањима компензација сврставана у подтип неког општијег значења: узрочног или супротног, због чега су примери типа: „...а власт их је смирено уверавала да неће *џрампџи* покрајину за члансџво у ЕУ”; „Нема *џрампје* Косова за *Евроџу!*” односно: „Вуковић јесте хладан, закопчан и мрзовољан човек, али

је *зайто* добар војсковођа” разматрани у оквиру примарно узрочних односно супротних конструкција. То значи да треба утврдити да ли компензационо значење може бити равноправно са осталим адвербијалним значењима (месним, временским, узрочним, условним итд.) односно да ли постоје језичке јединице које имају искључиво компензационо значење. Потврдан одговор добијен је анализом примера из публицистичког подстила савременог српског језика, који обилује двома јединицама са компензационим значењем, чија је функција управо прилошка одредба компензације. Једна јединица је прилог *заузврај* (настао лексикализацијом предлошко-падежне акузативне конструкције *за + узврај*) у значењу узвраћања или одужења (нпр. Ми смо спремни да наше власничке листове о имању на Косову дамо њима, само да нам *заузврај* оставе ову кућу), који има ширу употребу и дистрибуцију, због чега му је посвећен и већи део истраживања. Друга компензациона јединица је акузативни предлошки израз у *замену за*, који означава давање нечега у на(до)кнаду за нешто друго (нпр. У *замену за љубићак суверенијетета* вазали добијају заштиту).

И следећи рад, *Укидање амфиболичности координиране којулајивне синтајме суйсјијуцијом везника „и” везником „а”*, бави се темом која досад у србистици/сербокroatистици није разматрана, и то опет на грађи публицистичког стила. Примери показују да амфиболичност (двозначност) карактерише координиране копулативне синтагме са везником *и*, како адјективне тако и супстантивне. Оне се најчешће јављају у насловима новинских текстова (нпр. *Сјандардни и сјари играчи*, *Полицајка и песникања*), што је у духу новинарског стила јер њихова двозначност, а самим тим и необичност привлаче читаоца да прочита текст. Амфиболичност се односи на број односно истоветност/различитост референата које одређују атрибути и именице (у првој синтагми се не зна да ли су у питању *сјандардни ијрачи који су сјари* или две групе играча: *сјандардни ијрачи и сјари ијрачи*, док друга синтагма ствара недоумицу да ли је једна особа полицајка, а друга песникања или се ради о истој особи), а укида се употребом везника *а*, који се јавља као верификатор једнозначности датих јединица. Тиме ове синтагме постају семантички идентичне оксиморонским асиндентским синтагмама у којима атрибути имају стилематичну и стилогену вредност (нпр. *мали велики јунак*).

Текст *Соматске неконјруенјне јосесивне синтајме* припада категорији радова који обрађују теме о којима је доста писано и у србистици и у сербокroatистици. Разлог поновног разматрања ове теме је тај што у досадашњим истраживањима посесивности соматске посесивне конструкције нису третиране као посебна синтаксичко-семантичка (пот)категија, због чега чак нема ниједног рада у коме се осветљава њихова структура. Ово истраживање не обухвата соматске глаголске синтагме, него само атрибушке соматске посесивне синтагме (нпр. *Очи жене* постадоше веселе) и синтаксички посредне соматске посесивне синтагме (нпр. *Ударио ја је јо ушима*), којима се приступа са синтаксичко-семантичког аспекта, на основу чега се издвајају и описују сви њихови модели. Према ауторовим мишљењу, досадашња тумачења датих конструкција у (српско)хрватском језику нису одговарајућа

ни у граматичком ни у стилистичком погледу. То се односи нпр. на тврдње да је у конструкцијама типа *Руке су му њромрзле* енклитички посесивни датив уз копулативни глагол „спољашњи посесор”, да је у конструкцијама типа *Ани је коса дућа* логички субјекат у дативу, те да конструкције типа *У мајке је кћерка била...* и *У ње је била јединица ћер* одликују само разговорни (народни) језик односно представљају синтаксичке архаизме и регионализме.

И у раду *Инијердејенденција њермуџабилних форми њравој и њеџравој објекџа у синџајамама с џаџолима „нудџиџи” и „служџиџи”* предмет анализе се осветљава свеобухватно. Према тумачењу Луиса Хјелмслева, које се овде прихвата, интердепенденција је „двострука импликација, што значи међуоднос два елемента у којем појава једног обавезно значи и појаву другог и обрнуто (као нпр. однос употребе предлога и облика локатива у српском језику ...)” (стр. 141), док је пермутација „свака врста супституције” (стр. 141). Рад представља синтаксичко-семантичку анализу дворекцијских објекатских синтагми с пермутацијом типова објекта. Притом, аутор се ограничава на синтагме с глаголима (*џо*)нудџиџи и (*џо*)служџиџи уз које иду два беспредлошка објекта: акузативни (прави) и инструментални (неправи). Пермутација код њих подразумева замену индиректнообјекатске форме (инструменталну) у директнообјекатску (акузативну) и обрнуто – замену директнообјекатске (акузативне) у индиректнообјекатску (дативну форму), као нпр.: (*По*)нудџили / (*џо*)служџили су нас јелом и џићем // нам јело и џиће. Пермутабилност правој и неправог објекта у овом раду се назива *унџџарфункционалном конверзијом*. Анализом је утврђено који услови односно критеријуми детерминишу синониман или блискозначан статус датих конкурентних синтагми, док је критички приступ анализи показао да су конструкције о којима је реч у досадашњој литератури разматране без детаљне анализе.

Следећи рад се такође бави конкуренцијом акузативног и инструменталног беспредлошког објекта. Притом, у овом раду (*Сџџрукџџурно-семанџџичка анализа конкурентџиџи акузатџиџивној и инџџтрументџиџалној бесџџредлошкој објекџа*) предмет анализе чине само објекатске синтагме с монорекцијским глаголима, који подразумевају алтернативну употребу једног од наведених објеката. Глаголе који омогућавају дату објекатску алтернацију аутор дели у три групе, према семантичком критеријуму. Прву групу чине глаголи померања, којих има 20 (*виџџлаџиџи, завиџџлаџиџи, врџџи(ј)еџиџи, заврџџи(ј)еџиџи, забациџиџи, заврнуџиџи, залуџиџиџи, лиџиџиџираџиџи, макнуџиџи, махнуџиџи, размахнуџиџи, мргнуџиџи, наџиџњаџиџи, њихаџиџи, џџресџиџи, заџџресџиџи, окренуџиџи, џџреврнуџиџи, слеџиџи и џџрљаџиџи*), што је двапут више него у досадашњим истраживањима. Иако су најбројнији, творбени модели са овим глаголима показују најмању продуктивност (нпр. уз глагол *залуџиџиџи* иду само *враџиџа* и *слуџџалиџа*). Другу групу чине глаголи који означавају знање, способност, вештину или умеће вршења радње (*џовориџиџи, џисаџиџи* и супстандардно, *џриџаџиџи*), уз које иде именица *џиџиј језика* или *џиџиј џисма* (*џовориџиџи срџџски језик / срџџским језиком; џисаџиџи ћирилицу/ћирилицом*), док се у трећу групу издвајају глаголи с унутрашњим (таутолошким) објектом – свега два, и то само у синтагмама којима се означава стање субјекта означено управним глаголом (*живеџиџи бољџи живоџиј / бољџим живоџиџом; сџџаваџиџи сан/сном џџраведџиџника*).

У раду *Синонимности падежних ојозијних конструија* на богатом корпусу из новинарског подстила савременог српског језика пописују се и описују сви модели падежних синтагми којима се у српском језику може изразити нереципрочно опозитно значење. Те конструкције се анализирају синонимно-дистрибуцијским методом, што значи да се идентификују и описују контексти који дозвољавају супституентност неке падежне форме генитивом с предлогом *јројив* као прототипском и верификаторском формом опозитности. Истраживањем се долази до два општа закључка. Један је да се опозитно значење у српском језику може изразити одређеним моделима свих предлошких зависних падежа (нпр.: ЕУ мора да реагује *збој* [\rightarrow *јројив*] *усијашива*; Не могу да се помирим са таквим негативним ставовима *јрема Србима* [\rightarrow *јројив* *Срба*]; Цртање је најбољи лек за *бол* [\rightarrow *јројив* *бола*]; Борио се с *рејком болешћу* [\rightarrow *јројив* *рејке болешћи*]; Тужиоци су покренули истрагу о *академицима* [\rightarrow *јројив* *академика*] због могућих оптужби за вређање државе), а од беспредлошких падежа – само дативом и инструменталом (нпр.: Приштина прети санкцијама *Србији* [\rightarrow *јројив* *Србије*]; ...али појава незадовољства *ајрарним односима* [\rightarrow *јројив* *ајрарних односа*] било је и код хрватског становништва). Други закључак је да осим „двоструких” постоје и „вишеструки” синонимски модели, који подразумевају синонимност три, четири или чак пет варијаната, као нпр. Побунила сам се *јосле* [\rightarrow *јројив*/*збој*/*јоводом*] *јакве њене изјаве* [\rightarrow у *вези* с *јаквом њеном изјавом*].

Рад *Мојћности суйсјијуције инсјруменјалној јредлоја под локајивним јредлојом у и инсјруменјалним јредлојом* с(а) бави се испитивањем услова који омогућавају супституентност датих предлошко-падежних форми. То се посматра из перспективе инструменталних синтагми с предлогом *јод*. Иако је истраживању предлога у србистици и/или сербокроатистици поклањана велика пажња (чак је и сваки падеж обрађен дисертационо као монографија), ни у једном раду пре овога наведене предлошко-падежне конструкције нису довођене у саоднос синонимности или блискозначности. Наиме, овај рад показује да иако су основна значења на која указују три наведена предлога битно различита, у одређеним контекстима ти предлози могу указивати и на блиска значења, што потврђује пре свега њихова међусобна замењивост. У којим условима се реализује њихова конкурентност показано је мултипликативним методом који представља комбинацију структурално-семантичког метода дистрибутивно-колокабилног типа и њему компламентарног, али хијерархијски секундарног, когнитивистичког локалистичког метода анализе предлога. Примена та два метода подразумева следећи поступак: најпре се испитују бинарне релације конкурентности предлога *јод* и у односно предлога *јод* и *са* (нпр.: Трава *јод* *снејом* [\rightarrow у *снеју*]; У Црној Гори је регистровано једно удружење *јод* [\rightarrow *са*] *необичним именом Црногорска православна црква, док је у Србији регистровано удружење грађана јод* [\rightarrow *са*] *називом „Крсташ”*), на основу чега се синтетички разматра конкурентност сва три предлога (нпр.: У набавку одлазе *јод* *јрајњом* [\rightarrow у *јрајњи* / *са* *јрајњом*]).

Друго поглавље, посвећено реченицама и исказима, чини пет радова. То су: *Реченица и исказ* (стр. 253–263), *Симуљаносј јерфективних јредикација у зависносложеној временској реченици* (стр. 265–279), *(Не)суйсји-*

йуенйносй везника „и” и „а” у координираној койулайивној реченици (стр. 281–302), *О реченицама са сйојем „а и” у везничкој йозицији* (стр. 303–311) и *О једном сйецифичном тййу елидиране сложене реченице – комйримиране реченице с изричном у форми суйройне клаузе* (стр. 313–329).

У првом тексту, *Реченица и исказ*, једином чисто теоријском раду у књизи, разматра се термилошки статус реченице као минималне предикативне јединице и уједно основне јединице граматичке синтаксе и исказа као основне јединице комуникативне синтаксе, која подразумева и прагматичку компоненту. Тај статус се посматра у историјском развоју синтаксе (од Аполонија Дискола из II века пре н. е., оснивача граматике реченичних чланова) до данас, с посебним освртом на србистичку и/или сербокроматичку синтаксичку традицију с једне, и на „модерну лингвистику” с друге стране, и нуди се одговор на питање шта се може, а шта не може сматрати реченицом као граматичком и исказом као комуникативном јединицом.

У раду *Симулйаносй йерфекйивних йредикација у зависносложеној временској реченици* показано је да досадашња ретка истраживања ове теме нису била утемељена на егзактним синтаксичко-семантичким критеријумима. Резултати тих радова, који се баве могућностима исказивања симултаности зависносложеном реченицом са саодносом перфективних предикација у основној и временској клаузи, у овом раду се критички преиспитују и оповргавају. Наиме, доказује се да потпуну пунктуално-пунктуалну (двоперфективну) симултаност не могу имати временске реченице са везником *кад*, него само, у строго одређеним синтаксичко-семантичким условима, реченице с везником *док* (нпр. *Док* [→ У тренутку кад] *йрейнеш*, он ти *здийи* трепавицу), *док* се делимична симултаност може изразити само временском реченицом с везником *кад* у значењу изненадне преурађености (нпр. *Нисмо му* [манастиру] *се* ни две миље *йриближили*, *кад* *се* тек *указа*, а затим и *сййже* пред нас, прелетов изасланик), при чему такво изражавање захтева остварење више лексичко-синтаксичких услова. У раду се даје детаљна синтаксичко-семантичка анализа зависносложених временских реченица с двома перфективним предикацијама.

Циљ истраживања у раду који се бави могућношћу супституентности копулативног везника *и* и примарно адверзативног везника *а* у независној копулативној реченици јесте да се утврди у којим реченицама је дата супституентност могућа, односно који је синтаксичко-семантички услови омогућавају или не омогућавају. Показује се да је супституентност могућа у два структурно-семантичка типа копулативних реченица. Један тип чине реченице са семантичким конкретизаторима временског и спацијалног значења (нпр. Поновила је то још неколико пута, *а* [→ *и*] *зайим*, увијена у ћебе, села у фотељу у дну собе; Сад путује у Трст, *а* [→ *и*] *оганге* мисли даље у Аргентину), а други тип – реченице с релативном независном клаузом уведеном спојем *и йо* и/или *а йо* (нпр. Приморани сте да чувате туђе тајне, *а* [→ *и*] *йо* вам тешко пада). Тема овог рада у србистици није засебно разматрана. Аутор показује да се у истраживањима која се дотичу овог проблема јавља низ другачијих тумачења – како у одређењу врсте реченице тако и у одређењу конкретизатора и типа сукцесивности: нпр. сматрало се да реченице типа *Пажљиво йа је йојлегала и зайим / а зайим йа је йозравила* припадају различитим

врстама реченица: прва саставним (копулативним), а друга супротним (адверзативним), тако да је у првој *зайим* конкретизатор копулативног, а у другој адверзативног значења. У овом раду се заступа мишљење да су обе реченице копулативне, при чему је у реченици с везником *и* конкретизатор сукцесивности експлетиван, а у реченици с везником *а* обавезан. Исто тако, износи се став да се не може говорити о „адверзативној сукцесивности” јер сукцесивност подразумева низање, а адверзативност контраст.

У раду *О реченицама са спојем „а и” у везничкој позицији* испитује се синтаксички и семантички статус споја *а и*, који је у досадашњој србистичкој литератури интерпретиран као везнички. Аутор сматра да то није спој двају везника, него спој везника (*а*) и партикуле (*и*), случајно остварен у реченицама у којима долази до интензификације првог поствезничког члана координиране клаузе, а затим класификује и описује независносложене реченице са датим спојем првенствено према критеријуму статуса партикуле: да ли она има функцију обавезног (нпр.: Твоја похвала њима значи десет пута више него моја, *а и* [$\rightarrow a / \rightarrow i$]) твоја критика има већи ефекат) или факултативног интензификатора (нпр.: Пуно радим, *а и* [$\rightarrow a / \rightarrow *i$]) Игор има много пословних обавеза). Анализа показује да реченице са овим спојем нису јединствена структурно-семантичка целина, него да се унутар њих могу издвојити најмање три семантичка подтипа.

Тема рада *О једном специфичном типу елидираних сложених реченица – компримираним реченицама с изричним у форми сујројне клаузе* досад није уопште научно анализирана. Овде се дати тип реченице разматра са синтаксичко-семантичког аспекта на обимној публицистичкој грађи. Рад представља анализу елидираних сложених реченица код којих после надређених клауза чији предикат има значење неверовања, неочекиваности и/или зачудности долазе допунске клаузе уведене међусобно замењивим независним адверзативним везником *али* и зависним изричним везником *да* (нпр. Невероватно звучи, *али* [$\rightarrow da$]) Грци су врло лоши певачи; Невероватно је *да* [$\rightarrow али$] се ово догађа пред очима међународне заједнице). Анализа показује да „сложене елидираних реченице у којима се ствара привид синонимности супротног везника *али* и изричног везника *да* – различите су као имплицитне, а потпуно подударне као експлицитне структуре”, нпр.: *Неверовајно је, али Музеј града Београда нема мајичну зграду* [\leftarrow Неверовајно је, али је исинијо да Музеј града Београда нема мајичну зграду]; *Неверовајно је да Музеј града Београда нема мајичну зграду* [\leftarrow Неверовајно је, али је исинијо да Музеј града Београда нема мајичну зграду].

Последње поглавље, посвећено реду речи, садржи два текста: *Синтаксичком конверзијом и семантички условљен ред речи* (стр. 333–355) и *О пермутиацији партикуле „(н)и”* (стр. 357–378).

У првом раду се преиспитује уврежен став у досадашњој синтаксичкој и граматичкој литератури да ред речи детерминишу два правила: ритмо-мелодијско, које „регулише” распоред енклитика, и стилистичко, чији је резултат различита „стилска варијантност” језичке јединице (нпр. Нису се ни пашенози, *задовољства* и *блудне забаве ради*, међу собом размењивали као што се у најновије време могло чути по Италији, према неутралном распореду: Чему толика стечевина ако не *ради изградње духовних добара?*). Истраживање

показује да у одређеним условима везани ред речи нужно могу условити још два критеријума: конверзивни и семантички. Резултат првог је промена морфосинтаксичког статуса језичке јединице (нпр. Тако су се, *џримера ради* [→ *на џример*], Срби из Угарске нашли пред сличном дилемом 1861. године), а другог – промена значења језичке јединице (нпр.: *Свејџ помаже Беоџрад* [→ 1. *Свејџ џомаже Беоџраду* / 2. *Беоџрад џомаже свејџу*]). И ово истраживање указује на неке, по ауторовом мишљењу, пропусте у досадашњим (монографским) истраживањима реда речи у српском језику, као што је нпр. тврђење да ред речи не може неутралисати морфолошку хомонимију ових реченичних чланова пошто је распоређивање реченичних чланова граматички слободно, тј. пошто распореди субјекта и објекта и субјекта и именског дела предиката нису граматикализовани. Аутор сматра да је разлог таквог тумачења тај што у досадашњим истраживањима реда речи није обрађана пажња на специфичности остварења тематско-рематских садржаја у зависним клаузама, него се ова тврдња односила само на просту реченицу.

О могућности пермутације партикула у српско(хрватско)м језику досад се није писало. У последњем раду у књизи разматра се могућност пермутација партикула *и* и *ни* унутар сложених синтаксема са циљем издвајања дистрибуционих правила унутарсистемске пермутације партикула. Тако се утврђује да постоје четири типа пермутације датих партикула. То су: 1) пермутација партикуле *и* партикулом *и* (нпр. *И кад бих* [→ *Кад бих и*] могао нешто да променим у протеклом животу – не бих то учинио); 2) пермутација партикуле *ни* партикулом *ни* (нпр. То *није ни било мођуће* [→ *и није било мођуће / није било ни мођуће*]); 3) пермутација партикуле *и* партикулом *ни* (нпр. Можда разум *и није биђан* [→ *није ни биђан*]), и 4) пермутација партикуле *ни* партикулом *и* (нпр. А што се доктора тиче, *не мораће ни да џређђосђављаће* [→ *и не мораће да џређђосђављаће*], човека ради и даље као да ништа није било). Аутор сматра да се не могу прихватити досадашња тумачењима партикула у актуелним универзитетским уџбеницима синтаксе, од којих можемо издвојити нпр. да се концесивне клаузе најчешће уводе следећим „везничким (међусобно синонимичним) ријечима (везницима и везничким изразима): *иако, ако и, да и, ма (ко/како/колико/ђђе/џђа), мада, макар, џа, џа (ма и / макар), џремда, без обзира на (ђо џђо), уђркос џоме (џђо)*” (стр. 369), да везници могу бити прилошки изрази *уђркос џоме (без џђо)* и *без обзира на (без џо џђо)*, те да независни саставни везник *ђа* може бити концесиван.

Као и све књиге Милоша Ковачевића, и ова књига представља и квантитативно и квалитативно драгоцен допринос србистици из више разлога. Први је њена предметна разноврсност јер су размотрене 1) јединице више врста речи (од именица преко прилога и глагола до партикула и везника) на свим нивоима синтаксичке структуре и 2) различите језичке појаве (конкуренција, пермутација, интердепенденција, супституција итд.). Други је тај што су анализе засноване на богатом, функционалностилски разноврсном, репрезентативном и новијем корпусу, а примери документовани подацима о изворима, због чега се веродостојност грађе не може доводити у питање. Трећи, и најважнији разлог је, свакако, чврст и утемљен, конзистентан теоријско-методолошки апарат, који анализе чини егзактним, а и корисним за методологију синтаксичких и синтаксичко-семантичких истраживања. За-

кључци до којих се дошло ревидирају ставове не само у србистичкој нормативистици и другим њеним лингвистичким дисциплинама (семантици, стилистици, когнитивистици) него и у славистичкој синтакси, због чега значај појединих радова књиге превазилази домен националне науке. Четврти разлог је, несумњиво, избор тема, које су релевантне било да се о њима први пут пише било да су већ разматране. Радови и једне и друге врсте показују, сваки из свог угла, ауторову научну иновативност и научну утемељеност, тако да се могу сматрати неопходним за даља србистичка синтаксичка истраживања.

Драгана Рајковић

Институт за српски језик САНУ
Одсек за стандардни језик
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
Dragana.Ratkovic@isj.sanu.ac.rs

UDC 81'374(082)(049.32)

Tõnu Tender, Ludwig M. Eichinger (eds.). *Language and Economy. Language industries in a Multilingual Europe* (= Contributions to the EFNIL Conference 2019 in Tallinn). Budapest: Research Institute for Linguistics – Hungarian Academy of Sciences, 2020, 219 pp.*

Крајем 2020. године објављен је зборник радова¹ изложених на редовној годишњој конференцији Европског удружења институција за националне језике (енг. European Federation of National Language Institutions², скраћено ЕФНИЛ), одржаној у главном граду Естоније, у периоду од 9. до 11. октобра 2019. године. Организатори седамнаестог по реду заседања ЕФНИЛ-а били су Институт за естонски језик, Естонски језички савет, Министарство просвете и науке Естоније, Град Талин, Удружење матерњег језика и Главна управа за превођење Европске комисије (Directorate-General for Interpretation, DGT). Како сазнајемо у предговору (стр. 5–6), који потписује уредник Лудвиг М.

* Овај приказ финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Електронски извор: <<http://efnil.org/documents/conference-publications/tallinn-2019/EFNIL-2019-Book-Preliminary.pdf>>.

² За детаљније упознавање са главним програмима ЕФНИЛ-а и делатношћу појединачних институција задужених за систематско проучавање националних језика на европском тлу, консултовати званични сајт ове организације (<<http://www.efnil.org/>>), као и рад др Јасне Влајић-Поповић: Gerhard Stickel (ed.). *National Language Institutions and National Languages*. Budapest: Research Institute for Linguistics – Hungarian Academy of Sciences (= Contributions to the EFNIL Conference 2017 in Mannheim), 299 p. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LXII/1 (2019): 183–203.

Ајхингер (Ludwig M. Eichinger), овогодишње издање усмерено је ка испитивању корелација између језика и економије, чији су међусобни односи и преплитања одувек били изразито значајни, али и неправедно запостављени у научним и институционалним круговима све до почетка XXI века. Нека од кључних питања обухваћених у радовима које сабира ова публикација односе се на укључивање и примену постулата водећих економских теорија данашњице у оквиру сектора језичке индустрије, затим на оправданост и исплативост језичког и социокултурног прилагођавања садржаја тржиштина појединачних држава и заједница, те на примену рачунарских језичких технологија, чији развој представља један од главних производа дигиталне револуције. У наставку прилога представљамо, не увек подједнако детаљно, све радове који сачињавају зборник, у циљу обједињавања главних предмета научног истраживања и изазова са којима се суочавају различити стручњаци из области језичке економије и сродних дисциплина.

Зборник отвара обраћање Јохана ван Хорда (Johan Van Hoorde), новог председника ЕФНИЛ-а, који је ту дужност преузео од Герхарда Штикла (Gerhard Stickel), једног од оснивача и дугогодишњег председника Удружења (стр. 11–14). Тематски оквир овог издања посвећен је научном испитивању динамичних и сложених процеса који се налазе у корену интердисциплинарне области каква је језичка економија. Имајући у виду да је језик главни ресурс којим се служе широке професионалне групе, од наставника језика у установама формалног и неформалног образовања, лектора, коректора, издавача, преводилаца, тумача, до творца садржаја и дигиталних језичких алата, уочава се да данас постоји јасна потреба за подизањем свести о економској вредности, исплативости и месту сектора језичке индустрије на јединственом светском тржишту.

У уводном предавању под насловом „Economic theory and the diffusion of languages” (стр. 17–36), Флоријан Кулмас (Florian Coulmas) испитује везу између распрострањености и ширења језика с једне стране, и економских теорија с друге, указујући на чињеницу да су језичка питања у претходних пола века доспела у срж интересовања делатника из различитих области, укључујући и економисте. Од објављивања ауторове, по много чему визионарске, али недовољно запажене књиге *Language and Economy* (1992), дошло је до дубинских промена у ставовима и предметима научног интересовања лингвиста и економиста. О томе најбоље сведоче стотине појединачних радова, зборника и монографија у којима се питањима међуодноса језика и економије приступа из више углова, у циљу свеобухватног сагледавања проблема и изазова, као што су деколонизација, миграције, привредни развој, јединствено тржиште и глобализација, слободна размена људи, материјалних и нематеријалних добара. Иако је започела још у XVIII, односно XIX веку процесом осамостаљивања држава на простору Северне и Јужне Америке, стварни расплет деколонизације наступио је у периоду након Другог светског рата. Управо је деколонизација била повод за подизање интересовања економиста за питања језика и језичких политика. Изузев неколико јединствених случајева успешне примене аутохтоних и регионалних језика у областима образовања, привреде и културе (нпр. свахили у Кенији и Танзанији), у већини бивших колонија језик колонизатора учврстио се као трајно

и неизбрисиво културноисторијско наслеђе. Учење и активна употреба европског језика у новоствореним државама показали су се као вишеструко значајни и исплативи с економске тачке гледишта. У таквим срединама, локално становништво и даље је школовано на језику бивших владара, што је на дуже стазе допринело смањењу трошкова приликом различитих видова привредне размене, погодујући бржој дистрибуцији производа и успешнијем пословању на иностраним тржиштима. Аутор подвлачи да такав развој догађаја наступа упоредо с феноменом глобализације, отварањем појединачних тржишта и повећањем размене на планетарном нивоу. У битно измењеном социополитичком контексту друге половине XX века, економисти пажњу посвећују и истраживању предности двојезичности и вишејезичности. Ф. Кулмас посебно истиче чињеницу да систематски и законски уређено учење језика изван матичне земље остаје привилегија малог броја одабраних држава, и то оних које имају јаке и дугорочно стабилне економске показатеље. И док је тај статус деценијама уназад био првенствено намењен богатим европским земљама и колонијалним силама, новији примери велике потражње за наставницима, преводиоцима и тумачима кинеског, јапанског и арапског језика иду у прилог могућностима примене неких постулата теорије политичке економије у области језичког планирања. Као општи закључак, истиче се да у доба неолибералног капитализма економски развој државе у великој мери диктира ширење језика изван њених граница.

Наредни сегмент зборника *Language Economy (Језичка економија)* започиње прилогом Фриде Стојрс (Frieda Steurs) под насловом „Language is business. The challenges of a single digital market in a multilingual society” (стр. 39–55). У њему се разматрају добре стране увођења економске тачке гледишта у учење, студирање и истраживање језика, те планирање језичких образовних политика, посебно имајући у виду да је традиционални филолошки приступ језичким студијама дуго био монодисциплинарног карактера. О променама у приступу језичким истраживањима говори и тежња ка увођењу интердисциплинарних студијских програма, као што су консекутивно и симултано превођење, менаџмент у комуникацији, рачуарска лингвистика и машинско превођење, и то од првог циклуса високог образовања. Потреба за образовањем стручњака из ових области у непосредној је спрези с повећањем степена међудржавне културне и економске сарадње у доба масовне производње и потрошње. Ауторка посебно говори о употреби (релативно новог) термина *језичка индустрија* (енг. *language industry*), који обједињује све учеснике у овом процесу, указујући додатно на резултате новијих квантитативних и квалитативних истраживања посвећених економском значају учења страних језика.

Други део овог рада посвећен је питањима локализације (енг. *localisation*) дигиталних садржаја и њихове транскреације (енг. *transcreation*), то јест прилагођавања специфичном локалном тржишту, купцима, њиховим потребама и очекивањима. Потребно је нагласити да процес прилагођавања веб-сајтова и рачуарских софтвера не представља пуко линеарно превођење текста са страног сајта, већ је то сложена делатност која, поред језичких компетенција, захтева од преводилаца и тумача широко познавање социокултурних, лингвокултуролошких и других општих специфичности локалног

тржишта (нпр. курсне листе, мерне јединице, празнике, сигурносне мере, законске регулативе итд.). Припрема, превођење и, нарочито, прилагођавање корисничког окружења циљној заједници изискују уску и дугорочну сарадњу радника различитог профила, попут преводилаца и тумача, лектора, софтверских инжењера, маркетиншких стручњака, комуниколога и издавача. Посебно су занимљиви примери последица које присуство/одсуство прилагођених локалних садржаја може изазвати, почев од екстремних случајева у којима њихова непотпуна или непостојећа локализација отежава и доводи у опасност људске животе, до оних потпуно супротних, где успешно и доследно спровођење доводи до прилива жељеног капитала, те других економских, друштвених и политичких повластица.

Сложени односи економије и вишејезичности у савременим мултикултурним друштвима предмет су рада Лудвига М. Ајхингера (Ludwig M. Eichinger) „Ökonomie der Mehrsprachigkeit” (стр. 57–72). Присуство енглеског као *lingua franca* у добу обележеном глобализацијом вишеструко је оправдано са економске тачке гледишта. О томе сведоче примери нових генерација младих образованих људи који у пословној кореспонденцији искључиво користе енглески (или евентуално неки други посреднички) језик, са циљем премошћавања различитих психолошких, језичких и културолошких препрека. Међутим, и поред добрих страна овог вида комуникације, не треба занемарити негативне последице макроекономске и субјективне природе које може имати споразумевање на нематерњем језику. Наиме, није реално очекивати да сви припадници једног друштва овладају енглеским у довољној мери да се њиме служе у свакодневном животу. За већину људи, матерњи језик синоним је за најпрецизнији вид комуникације, те би употреба енглеског имала ограничавајући карактер. Додатно, треба имати у виду да је Европска унија настала на темељима уважавања различитости, укључујући поштовање верског, националног, културног и, нарочито, језичког диверзитета држава чланица. Национални и/или стандардни језик основна је одлика једног друштва, уткан је у његову културу и представља својеврсни колективни историјски архив. Стога су доследно планирање његове језичке политике и стандардизација вишеструко значајни, како за појединца, тако и на општем културном, економском и политичком плану.

Марко Чивико (Marco Cívico) и Франсоа Грен (François Grin) аутори су рада под насловом „Language economics: Overview, applications and recent methodological developments” (стр. 73–87), у коме се трасирају главне етапе развоја и могућности шире примене теорија језичке економије. Од прве званичне употребе синтагме 1965. у чланку Џејкоба Маршака (Jacob Marschak) до данас, ова област доживела је истинску метаморфозу, што се јасно види по великом интересовању економиста за истраживање и предвиђање њених развојних токова. Осим представљања начина на које језичке вештине дугорочно утичу на привредни раст у целини, аутори говоре о могућностима примене постулата теорије комплексности у доменима језичке економије и језичке индустрије. Дефинисање језичких политика није само лингвистичко питање већ се оно непосредно тиче и запослених у областима науке, образовања, културе и привреде. Под лупом теорије комплексности, језик се дефинише као сложено уређен макросистем у оквиру кога бројни учесници

непрестано долазе у различите међуодnose. Њихово проучавање изискује холистички приступ „с врха ка дну”, а не традиционални монодисциплинарни приступ. Руководeћи се новијим теоријско-методолошким оквирима, који указују на неопходност укључивања резултата истраживања квалитативног типа у решавање изазова у језичкој индустрији, М. Чивико и Ф. Грен упозоравају да би искључива примена квантитативних економских показатеља могла имати негативне последице по процену развојног тока сектора у целини. Дакле, анализа статистичких показатеља развоја схвата се као нужан, али не и довољан предуслов за целовито решавање потешкоћа с којима се ова индустрија суочава.

Наредни сегмент зборника *Language industry and the EU* посвећен је теми развоја језичке индустрије у оквиру земаља чланица Европске уније, а отвара га излагање Рудија Тирија (Rudy Tirry) „European Language Industry Survey” (стр. 91–94). Најпре су приказани резултати истраживања Удружења преводилачких предузећа и агенција Европске уније (EUATC), спроведеног у циљу добијања веродостојних података о стању у европској језичкој индустрији. Полазећи од констатације да већина сличних анкета тежиште ставља на испитивање квантитативних аспеката који омогућују поређење постигнућа појединачних компанија, аутори указују на неопходност истраживања личних ставова, очекивања и проблема запослених у сектору. На тај начин, обухвата се шири спектар тема, од макроекономских питања до потешкоћа у раду. Вредност ове анкете огледа се у укључивању питања отвореног типа која, иако знатно отежавају обраду прикупљених података, омогућују послушљивање пулса удружења и индивидуалних преводилаца, њихових брига и праваца размишљања. И поред нужно субјективног карактера тако постављене анкете, резултати истраживања могу бити нарочито корисни приликом дефинисања нових мера и пракси, регулисања и побољшања статуса запослених у секторима језичке индустрије, попут унапређивања односа и услова рада фриленсера и запослених у преводилачким агенцијама, стицања прецизнијег увида у ставове радника о променама које доноси развој машинског превођења, дигиталних језичких алата и сл.

У обраћању под насловом „The Language Industry Platform LIND and national market surveys – why data matters” (стр. 97–100), Инкализа Вихонен-Пеуранен (Inkariisa Vihonen-Peuranen) испитује факторе који условљавају убрзани раст језичке индустрије у Европској унији, истичући важност прикупљања бројчаних података о еволуцији језичке индустрије у претходној деценији. О привредном значају ове индустрије најбоље говори податак да се њена вредност удвостручила у размаку од једне деценије (са 8,6 милијарди евра у 2009, до вредности процењене на 15 до 20 милијарди евра у 2019. години). У циљу повећања видљивости сектора, али и предвиђања његовог даљег развојног тока, Главна управа за превођење Европске комисије (DGT) покренула је платформу LIND, чији главни задатак представљају прикупљање и обрада података о раду, приходима, расходима и заступљености различитих језичких занимања. Занимљиво је да сектор језичке индустрије тренутно чини осам подсектора, те да се нова занимања попут језичког адвоката, језичког инжењера или локализатора, константно укључују у законске оквире. Као изразито значајна, наводи се чињеница да примена дигиталних

алата за обраду језика и машинско превођење ипак неће у скорије време угрозити положај радника из сектора, јер вештачка интелигенција и даље не може овладати вештинама неопходним за квалитетно превођење и прилагођавање садржаја.

О делатности DGT-а даље говори Мерит-Ене Ија (Merit-Ene Ija) у прилогу „Quo vadis, institutional translation?” (стр. 101–103). Предмет излагања јесте прилагођавање преводилачког позива тековинама вештачке интелигенције (нпр. алати за неуромашинско превођење и рачунарску обраду писаних и усмених записа и сл.). На примеру новог сервиса за машинско превођење eTranslation, указује се на позитивне резултате примене дигиталних језичких технологија. Овај сервис усмерен је ка успостављању нових и унапређењу постојећих база података на свим званичним језицима Европске уније. Досадашња искуства показују да се најбољи резултати добијају у условима сарадње фриленсера и стално запослених у европским институцијама и званичним преводилачким удружењима, чији рад додатно побољшавају достигнућа из области језичких технологија.

Институције ЕУ представљају веома динамично и изазовно окружење, те рад у њима захтева непрестано усавршавање. У односу на већину међународних организација које углавном имају два до три званична језика, ЕУ у свом раду службено користи чак двадесет четири језика. У излагању насловљеном „Outline of a new skill profile for interpreters as language professionals in the EU” (стр. 105–108), Александра Панагаку (Alexandra Panagakou) из угла менаџера за људске ресурсе говори о вештинама које будући запослени морају имати како би задовољили високе стандарде. Ауторка указује на конкретне недостатке у образовању младих филолошких кадрова, од којих се поред изванредног познавања неколико језика, очекују уравнотежене социокултурне и прагматичке компетенције. Другим речима, од њих се захтева способност брзе обраде, сажимања, антиципирања и прилагођавања порука особеностима комуникативне ситуације. Сходно томе, поред уравнотежених језичких вештина, од пресудног је значаја разумевање социокултурног, економског и политичког окружења у коме раде. Послодавци из званичних институција ЕУ у потрази су за поливалентним преводиоцима и тумачима, који су једнако добри у превођењу на свој матерњи језик, али и на тзв. „retour” језик.³ У преводилачком жаргону, синтагма „retour interpretation” означава превођење на неки од широко заступљених светских језика (нпр. енглески, француски, шпански или немачки), којим преводилац влада изврсно, иако то није његов матерњи језик. У раду се дају предлози за додатно унапређење знања запослених, посебно у погледу побољшања њихових језичких компетенција, али и стицања других корисних вештина (нпр. употреба дигиталних технологија при превођењу на даљину у реалном времену), као незаобилазних савезника у савременом радном окружењу.

Рад Адама Павловског (Adam Pawlowski) „Does multilinguism pay off? Reflections on the economics of language” (стр. 111–120) полази од чињенице да је вишејезичност често посматрана као показатељ престижа појединца

³ За преглед основних начела „retour” превођења в. <https://ec.europa.eu/education/knowledge-centre-interpretation/conference-interpreting/professional-support/language-learning_hr>.

или друштва, те да је широко распрострањен став да таква друштва имају боље економске аспекте и виши степен толеранције. У намери да квантитативним путем провери оправданост овог дубоко укорененог става, аутор испитује однос између економског напретка и вишејезичности на светском нивоу. Економски параметри коришћени при истраживању јесу бруто домаћи производ по глави становника (БДП), куповна моћ и просечна плата, док су у обзир узети и разни друштвени и демографски показатељи, попут природног прираштаја, очекиваног животног века и сл. Када је реч о лингвистичким параметрима, коришћени су подаци о броју званичних језика у одређеној земљи у спрези са Гринберговим индексом језичког диверзитета. Супротно очекиваном, квантитативна анализа показује да присутност већег броја службених или неслужбених језика не корелира обавезно са привредном стабилношћу земље. У сржи овог феномена налазе се и други фактори који отежавају споразумевање међу појединцима и заједницама унутар мултилингвалног друштва, попут разлога друштвене, верске, националне природе. Међутим, бројке показују да присуство енглеског или неког другог *lingua franca* има дугорочно позитивне последице по економски развој друштва у целисти.

У раду под насловом „Multilinguisme et économie ouverte – Le microcosme mondialisé du Luxembourg” (стр. 121–128), Ги Бер (Guy Berg) наводи Велико Војводство Луксембург као необичан и помало усамљен пример државе која, упркос изузетно малој површини и скромном броју становника, успешно и доследно спроводи политику економске и културне отворености према суседним земљама, Европи и свету. Посебност ове земље огледа се, између осталог, у трилингвизму и триглосији, будући да су у равноправној службеној употреби три језика – луксембуршки, немачки и француски, те да су додатно заступљени енглески и португалски, као језик бројне националне мањине лузофоних имиграната. И док се многе земље Европске уније суочавају с проблемом негативног природног прираштаја, популација Луксембурга се у периоду између 2005. и 2018. године увећала за једну трећину, што је првенствено одраз економске моћи, привредног раста, али и језичког диверзитета. Како би испитао узроке повећаног прилива економских имиграната, аутор спроводи анализу неколико стотина огласа за посао у различитим сферама, с посебним освртом на захтеве у погледу језичког профила кандидата. Анализа корпуса указује да је у две трећине случајева захтевано познавање сва три званична језика Војводства, те да је, супротно очекиваном, познавање енглеског било неопходно у свега једној петини радних места. Поставља се питање да ли је успех луксембуршког мултилингвизма искључиво последица привредних фактора. Поглед у прошлост даје одговор на једно од питања – вишевековна тежња за уравнотеженом разменом људи, добара и идеја са економски и културно утицајним суседима какви су Француска и Немачка, парадоксално није угрозила вернакуларни језик (луксембуршки), већ је само додатно учврстила његову позицију у новије време. Коначно, доследно спровођење политике језичког и друштвеног диверзитета има за последицу привлачење економских миграната и повремених радника са пребивалиштем у пограничним подручјима суседних држава, чије професионалне компетенције умногоме доприносе привредном расту Луксембурга.

У коауторском раду под насловом „Dutch is everywhere: Field study on the use and benefits of Dutch language skills in Italy and Poland” (стр. 129–139), Илс ван дер Хорс (Ilse van der Horst) и Карлејн Ватерман (Karlijn Waterman) говоре о актуелним изазовима и отвореним питањима холандске језичке политике, с посебним освртом на економске последице изучавања овог језика на катедрама десетак филолошких факултета у Италији и Пољској. У раду се износе резултати истраживања квалитативног и квантитативног типа до којих су дошле три студије рађене под окриљем Уније за холандски језик. У централном делу испитује се утицај учења холандског на трговинску размену, као и на унапређење туристичких, културних и академских веза са Италијом и Пољском. Сви референтни показатељи јасно указују на привредну корист од планског улагања у језичку образовну политику. Међутим, упркос релативно добрим резултатима оствареним у датим земљама, ауторке упозоравају да Холандија и Фландрија већ годинама улажу све мање новца по глави становника у планирање језичке политике на иностраним универзитетима, у поређењу са другим европским земљама обухваћеним истраживањем. У складу са резултатима овог истраживања, сматрамо да сличне студије о економској исплативости и значају учења одређеног језика изван матичне средине могу допринети побољшању видљивости потреба и недостатака, као и њиховом систематском решавању.

У наставку овог поглавља налазе се прилози Кристијана Харалдсена (Christian Haraldsen) „Plain language in Norwegian Finance?” (стр. 141–142) и Катрин Халик (Katrin Hallik) „Creating a clear language strategy in Estonia” (стр. 143–146), чија је заједничка тема планирање и спровођење програма поједностављења административног језика у Норвешкој односно Естонији. Административни функционални стил одликују устаљене синтаксичке конструкције, висока заступљеност стручних термина, клишеизираност и језгровитост израза, што службене документе (уговоре, жалбе, молбе, правилнике, законе и сл.) често чини тешко разумљивим за шире групе људи. У претходној деценији, под окриљем неколико норвешких и естонских предузећа успешно је спроведен пилот-пројекат увођења поједностављеног језика у стратешке пословне списе. Посебан сегмент примене овог плана односи се на сачињавање програма обуке путем семинара и вебинара, као и на израду глосара и предлогака пословних докумената писаних прецизним, објективним, али једноставним језиком. Скупа узевши, пројекти прилагођавања пословног језика широј јавности резултат су напора за успостављањем добрих односа са клијентима, уз уважавање њихових разлика, права и потреба.

Претпоследње поглавље *Language technology* (*Језичка технологија*) отварају сарадници Института за естонски језик Јелена Калас (Jelena Kallas), Маргит Лангеметс (Margit Langemets) и Тену Тендер (Tõnu Tender). У раду насловљеном „Opening up Estonian dictionaries to European communities and language technology” (стр. 149–154) приказани су резултати пројекта дигитализације и повећања доступности естонских речника широким групама домаћих и страних корисника. Један од најзначајнијих пројеката Института, као централне научне установе за систематско проучавање и неговање естонског језика и израду капиталних речника, јесте развој јединствене базе Ekilex, која окупља грађу из свих папирних и електронских речника. Од 2019. године

целокупна грађа бесплатно је доступна путем језичког портала Šdnavėeb (Wordweb), који се непрестано допуњује новим подацима. Главни циљ јесте обједињавање свих познатих лексичких јединица естонског језика у дигиталном облику, укључујући грађу из општих и специјализованих речника, како једнојезичних, тако и двојезичних. Велики напори који се посвећују успостављању јединствене естонске језичке базе у складу су са ширим циљевима и очекиваним резултатима рада учесника програма Европске уније Хоризонт 2020, односно Европске мреже за развој лексикографске инфраструктуре (енг. European Lexicographic Infrastructure), који додатно подразумевају рад на развоју дигиталних језичких алата и алгоритама, побољшању међујезичког повезивања, те примени електронских ресурса у унапређењу лингвистичких и транслатолошких истраживања, као кључних задатака савремене дигиталне хуманистике.

О променама које доноси дигитално доба у сектору језичке индустрије даље говоре Јургита Јарославиене (Jurgita Jaroslavienė) и Албина Ауксоријуте (Albina Aukšoriūtė) у раду „Innovations and challenges in the digital transformation of the Lithuanian language industry” (стр. 155–166). Са нешто више од три милиона матерњих говорника, литавски припада језицима с малим бројем говорника, те се питањима његовог изучавања и дисеминације посвећује посебна пажња, о чему сведоче успешни примери више националних и европских пројеката. У прилогу се представља синтеза досадашњих постигнућа и перспектива на пољу унапређења дигиталне језичке инфраструктуре литавског језика која, између осталог, подразумева рад на развоју електронских верзија постојећих речника (укључујући и двадесет томова тезаурусног *Речника литавског језика*), текстуалних база података, сервиса и ресурса за самостално учење језика, што дугорочно доприноси и унапређењу квалитета рачунарски потпомогнутог превођења у оквиру различитих европских пројеката, какав је, примера ради, *eTranslation TermBank*.

Зборник затвара извештај Забине Кирхмејер (Sabine Kirchmeier) „European Language Monitor No. 4 (2019)” (стр. 171–209), у коме се сажето представљају кључни резултати ЕФНИЛ-овог пројекта Европски језички мониторинг. У питању је дугорочни програм праћења, прикупљања и обраде података о језичким законодавним политикама и језичком планирању у земљама ЕУ. Од почетка програма до данас, спроведена су четири циклуса истраживања, док су резултати последњег добијени на основу података прикупљених током 2017. и 2018. Нека од разматраних питања односе се на законско регулисање употребе матерњег, мањинских и страних језика у различитим циклусима основног, средњег и високог образовања, као и на њихову употребу у областима науке, економије, културе и медија. Реч је о исцрпном лонгитудиналном и међукултуралном истраживању, које подразумева девет етапа анализе упитника отвореног и затвореног типа. У односу на претходно издање из 2014, уведена су питања која се тичу законских оквира употребе језичких технологија. Закључно са 2018. годином, више од половине испитаних земаља имало је законски уређене инвестиционе фондове намењене стратегијама развоја и примене језичких технологија. Један од општих закључака јесте да адекватна примена дигиталних језичких технологија представља важно превентивно оруђе у борби за опстанак на јединственом светском

тржишту. Стога не чуди што квантитативна анализа указује да мање земље настоје уложити што више новца по глави становника у унапређење дигиталних језичких алата и повећање њихове бесплатне доступности на интернету. Сходно томе, резултати овог истраживања могу бити од користи приликом спровођења пројеката ревитализације угрожених аутохтоних језика, језика националних мањина и, уопште, оних мање распрострањених. Такође, указује се на сложена и осетљива питања инклузије мигрантског становништва у нове језичке и друштвене средине, у контексту великих геополитичких и економских промена које са собом доноси актуелна мигрантска криза. Коначно, посебна вредност програма праћења структура и промена у језичким политикама ЕУ огледа се у доступности и видљивости, будући да су сви подаци до којих се дошло у различитим циклусима истраживања лако провљиви на званичној интернет страници.

*

На основу реферата уврштених у зборник, може се с правом рећи да језичка индустрија представља један од брже растућих сектора у минулој деценији, те да се улажу велики напори да се статус стручњака из ове области званично уреди. Упоредо се увиђа да се програми и буџети намењени развоју језичких ресурса и планирању језичких образовних политика брижљиво осмишљавају непрестаним ослушкивањем тржишта. Као што се може наслутити из неколико представљених излагања, енглески данас више него икада ужива статус глобалног *lingua franca*, али његова превласт не значи да се потреба за превођењем на друге језике смањује и обратно. О томе сведоче извештаји о исплативости језичког и културолошког прилагођавања садржаја, софтвера, докумената и упутстава мањим тржиштима. Потреба за унапређењем комуникације, разумевањем захтева и очекивања појединаца и заједница, налазе се на врху листе приоритета свих важних органа Европске уније, али и шире. Више прилога из зборника делимично али у целости посвећено је изазовима које развој и примена дигиталних алата носе са собом. У доба пандемије ковида 19, потреба за премошћавањем физичке удаљености условљава примену тековина дигиталних технологија у свим сферама живота, образовања, науке, привреде и културе.

Свеукупно гледано, резултати и предлози изложени у радовима које окупља зборник са седамнаестог заседања Европског удружења институција за националне језике (ЕФНИЛ) могу наћи даљу примену у побољшању статуса језичких стручњака, као и на плану унапређења језичких технологија у нашој земљи. Србија, као придружени члан овог удружења и један од кандидата за улазак у Европску унију, има задатак да осавременује своје језичке образовне политике и прилагођава их захтевима домаћег, али и страног тржишта. У том смислу, од посебног значаја је израда законских аката којима се утврђују или ревидирају права, обавезе и статуси радника из области језичке индустрије, било да су они запослени у институционалним оквирима, било да су део тзв. фриленс сектора. Свежи примери сарадње и започињања конструктивног дијалога између Удружења радника на интернету (међу којима су изразито бројни радници из сектора језичке индустрије) и органа власти добар су пример узајамних напора на пољу регулација усло-

ва рада у овом сектору. Такође, по узору на сличне европске националне и међународне пројекте, природно се намеће потреба за дугорочним надгледањем развојног тока језичке индустрије у Србији, повећању улагања у развој дигиталних ресурса и усавршавање кадрова. Коначно, српски језик са процењеним бројем од 12 милиона активних говорника настањених у земљи и дијаспори, ипак припада групи мање распрострањених језика. Утолико је значајније постепено радити на дигитализацији српског језичког и културног блага, повећању његове присутности и видљивости на интернету, те развоју алата за самостално или вођено учење српског као страног и/или завичајног језика, што би, по узору на успешне пројекте земаља сличне величине и броја становника, на дуже стазе требало да допринесе унапређењу српске језичке политике и језичког планирања у вишејезичним европским и светским оквирима.

Анђела Васиљевић

Институт за српски језик САНУ
Одсек за стандардни језик
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, Србија
andjela.vasiljevic.ue@gmail.com

UDC 811.163.41'373:811.111'373(049.32)

Сања Кример-Габоровић. *Прејознавање и именовање боја у енглеском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, Едиција Е-дисертација, књига 20, 2019, 353 стр.¹

Монографија *Прејознавање и именовање боја у енглеском и српском језику* произашла из докторске дисертације *Семантичка и њиворбена синџајмајика лексема којима се именују боје у енглеском и српском језику: коњививнолинџивисџички џрисџуџ*, одбрањене 25. новембра 2011. године на Филозофском факултету у Новом Саду под менторством проф. др Твртка Прђића, објављена је као електронско издање у оквиру едиције Е-дисертација покренуте на поменутом факултету. Читањем ове монографије ураћамо у свет основних категорија боја које су први дефинисали Берлин и Кеј (BERLIN – КАЈ 1969), њивових назива на енглеском језику (*black, white, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange, grey*) и њивових кореспондентата у српском језику (*црна, бела, црвена, зелена, жуџа, џлава, браон, џубичаста, розе, наранџаста, сива*), те свет који, из когнитивнолингвистичког угла, сагледава семантичку и морфолошку синтагматику ових лексема у двама језицима.

¹ Монографија је доступна на: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-546-4>.

Врата кроз која ступамо у свет боја из визуре Сање Кример-Габоровић отварају *Сагржај* (13–16 стр.) и *Предговор* (19–20 стр.), након којих се нижу одељци по следећем редоследу: *Уводна разматрања* (21–29 стр.), *Теоријски аспекти изучавања боја: ванјезичка димензија* (31–64 стр.), *Теоријски аспекти изучавања боја: језички аспекти* (65–182 стр.), *Семантичка синтактика енглеских и српских лексема којима се именују боје* (183–246 стр.), *Творбена синтактика енглеских и српских лексема којима се именују боје* (247–289 стр.), *Закључна разматрања* (291–296 стр.), те након којих је наведена *Литература* (297–330 стр.), као и *Прилој: научно-техничка систематизација боја и праћећи речници боја* (331–349 стр.).

У *Уводним разматрањима*, ауторка детаљно излаже предмет и циљеве монографије, као и структуру корпуса уз преглед извора из којих је ексцерпирала, а следи и водич кроз организацију даљег текста монографије.

Истраживање представљено у овој монографији има свеобухватно и систематично теоријско утемељење које сагледава појам боје како у ванјезичком, тако и језичком смислу. Запажену исцрпност потврђује управо одељак насловљен *Теоријски аспекти изучавања боја: ванјезичка димензија*, који појам боје осветљава из више различитих перспектива: филозофске, физичке, психофизичке, психолошке и уметничке (сликарске), а дати појам прихвата као врло сложен с обзиром на то да се тумачи као апстрактни јер се односи на човеков визуелни доживљај, али и као материјални феномен који подразумева различита средства за бојење. Сложеност феномена боје доказује и разнородност његових филозофских тумачења. Прелазећи у сферу тумачења боје из угла физике, ауторка проговара о светлости као извору боје разрађујући поделу боја на боје светлости и боје површине или предмета. Истакнути су проблеми неуједначености димензија и атрибута којима се боје дефинишу у различитим наукама, нпр. физици, психофизици и психологији, попут разнородне терминологије која се користи, различитих начина описа појавног облика боје и различитих научно-техничких модела којима се описује простор боја, чија некомплетност произлази из чињенице да боје представљају искључиво у њиховом статичном (изолованом и ванконтекстном), али не и динамичном облику, што је отежавајућа околност и у лингвистичким истраживањима. Свет који нас окружује обојен је изузетно великим бројем различитих боја и њихових нијанси, које се све могу разложити на неколико примарних тј. основних хроматских и ахроматских боја, у својству основе за грађење свих боја, било адитивним или суптрактивним мешањем. Приликом грађења различитих боја и различитих система хармонизације боја у уметности, архитектури и др., користе се различити начини и правила за комбиновање, али су то најчешће комбинације аналогних и комплементарних боја. Сложеност појма боје и његовог тумачења посебно је истакнута у психолошким разматрањима у оквиру којих ауторка подвлачи значај условљености нашег опажања одређене боје контекстом, те нас упознаје са функционисањем човековог визуелног система кроз систематичан преглед теорија опажања боја. Свакако, психолошки аспект тумачења боја не може да заобиђе чињеницу да је наша перцепција боја под утицајем нашег интелекта, али, што је још важније, и наших емоција. Стога, до сада поменути класификацијама боја више је него оправдано придружити пси-

холошки утемељене поделе боја, попут оне на хладне и топле или боје радости и весеља и др.

Значајна је и улога боја као знакова у нашој свакодневној комуникацији, те се ова монографија бави и семиотиком боја, при чему се теоријски наводи илуструју бројним примерима комуникације обојеним сигнаlima, попут универзално познате семафорске сигнализације или употребе ‘жутог’ или ‘црвеног метеоаларма’ за скретање пажње на опасне временске прилике или, пак, употребе жутих или наранџастих униформи радника који свој посао обављају у условима смањене видљивости услед временских неприлика итд. (стр. 58). Символика боја чврсто је повезана са културом извесне заједнице а очитује се у језику, што је тема коју ауторка отвара навођењем метафора *црни њећак*, *црна овца*, *црни враћ* итд. како би илустровала пут од „колоритног апстраховања једне боје” до изражавања „символичке употребе боја” (стр. 62), коју темељито обрађује закључујући које се од једанаест основних боја најчешће јављају у симболичким значењима.

Поглавље *Теоријски аспекти изучавања боја: језичка димензија* сагледава појам боје у лингвистичком контексту бавећи се категоризацијом основних боја и њиховом семантиком. Ауторка нас најпре упознаје са лексемама енглеског и српског језика које именују појам боје и њене атрибуте, као и са њиховом етимологијом, а потом нас води кроз процес настанка имена боје састављеног од лексемизације, консолидације и идиоматизације, уз осврт на мотивисаност ових лексема, долазећи до закључка да су оне махом термини који описују бића, предмете или појаве које карактерише дата боја, а тек потом су и називи боја. Кример-Габоровић пише да је означавање ентитета из света који нас окружује по боји сложено питање, нарочито у савременом друштву које намеће све шири дијапазон различитих боја које би требало исказати у језику, а при том и лексема које именују боје нису апсолутно једнозначне јер се односе на читав низ сродних тонова. Мноштво лексема које именују боје могуће је класификовати на опште (нпр. *brown*) и специјализоване (нпр. *almond*, *auburn* итд.) (стр. 82), чије значење се прецизније одређује употребом атрибутских квалификатора, што повећава опсег могућности за именовање различитих боја. Омогућен је и увид у функције и морфолошку структуру лексема које означавају боје, а како међу њима преовлађују придеви, њихова улога је посебно обрађена. Слично претходном, и ово теоријско поглавље одликује се исцрпношћу коју показује детаљна семантичка анализа групе лексема енглеског и српског језика које су у средишту пажње ове монографије, уз разраду њиховог дескриптивног и асоцијативног значења, те денотације и конотације, као и додатних значењских дистинкција, попут оне између дословног и пренесеног значења, системског и текстуалног значења, намераваног и протумаченог значења, а пажња је посвећена и смислу и референцији назначених лексема. Следи систематичан приказ парадигматских односа у које ступају посматране лексема (хипонимија, синонимија, антонимија), па и њихове улоге у структури лексикона двају језика кроз призму лексичких поља и скупова које формирају. Нису изостављени ни различити нивои перспективизације придева који означавају боје.

Разматрање именовања боја у енглеском и српском језику преноси се потом у когнитивнолингвистички контекст који полази од теорије катего-

ризације боја према принципима функционисања људске когниције, а која се одсликава у језику. Заправо, поимање боја сагледава се на основу поставки теорије прототипа. Међутим, поред прототипа, ауторка о датој теми расправља ослањајући се и на појам стереотипа. Посебно значајан сегмент овог поглавља јесте тај у коме ауторка представља категоризацију боја из угла две супротстављене теорије – теорије релативности и теорије универзалности, од којих прва заступа тезу да је дефинисање менталних категорија боја у језицима потпуно арбитарно зависно од доживљаја дате културно-језичке заједнице, док је друга вођена идејом да је категоризација боја универзална људска одлика, биолошка или урођена датост. Но, прекретница у развоју универзалистичке теорије је 1969. година, када су Берлин и Кеј објавили своју теорију о универзалности речника боја. Ауторка показује примену овог модела на примеру енглеског и српског језика, а детаљно нас информише и о новијим тенденцијама у разумевању категорија боја према универзалистичкој теорији и идејама у вези са којима се две теорије сукобљавају, али нуди и преглед других постојећих модела тумачења категорија боја, па и неоворфовског који представља мост између две теорије.

У кључном поглављу монографије насловљеном *Семантичка синџамаџика енглеских и српских лексема којима се именују боје*, Кример-Габоровић дефинише с једне стране, дословна, и, с друге, пренесена значења назива основних категорија боја у двама језицима уз њихово контрастирање, српски у односу на енглески. Дословна значења енглеских и српских лексема анализирана су узимајући у обзир корелате из света који нас окружује, а на које се ове лексеме односе. Задатак овог контрастирања је поређење садржине датих лексема двају језика, чији се резултат читује на континууму од садржинске истоветности до лексичке празнине, између којих постоје различити степени преклапања (Прџић 2011: 70). У контексту садржинског поређења ових лексема, ауторка с правом скреће пажњу на проблем лажних парова наводећи примере из корпуса као што су: енг. *scarlet* 'отвореноцрвен' и срп. *скерлејџан* 'пурпуран', енг. *lemon* 'бледожут' и срп. *лимун-боја/лимунасиј* 'јаркожут' (стр. 188). Посматрани су и синтагматски лексички односи између лексема којима се именују боје у оквиру лексичких спојева, колокација и идиома. Бројне су колокације у енглеском и српском језику, и то посебно онтолошке, дакле оне које рефлектују ентитете из ванјезичке стварности, у којима се као један од колоката јавља име неке боје, а које, како ауторка закључује, такође показују и значајну сличност два језика (нпр. *white snow* 'бели снег', *black night* 'црна ноћ', *green grass* 'зелена трава', *red blood* 'црвена крв' итд.) (стр. 192). Међутим, препознате су и разлике у расположивим колокационим спојевима између енглеског и српског језика, које су објашњене различитом перцепцијом боја у различитим културама, што показују следећи примери: енг. *brown bread* наспрам срп. *црни хлеб*, енг. *brown ale* наспрам срп. *црно џиво*, енг. *brown sugar* наспрам срп. *жуџи џећер* итд. (стр. 196). Синтагме које садрже име боје често подлежу метафоричким проширењима значења, као што је случај са енглеским примером *red carpet* или српским *бели бисери*, али и метонимијским проширењима, као у примеру *there are also two whites to think about* или *болесник [је...] негосијаје [му] неџио бело* (стр. 201). Анализирајући случајеве који показују да се приведима

kojima se označavaju boje mogu iskazati i obeležja koja nisu ton boje, već se односе на присуство или одсуство сјаја, присуство или одсуство светла, или, пак, она која нису у вези са визуелном перцепцијом боје (нпр. енг. *purple prose* 'превише китњаста проза', срп. *илава крв* 'аристократска крв' итд.) (стр. 204), ауторка показује да овакви семантички процеси доводе до идиоматизације имена боје, уводећи нас тако у одељак о идиомима с називима за боје, међу којима су посебно значајне поредбе (нпр. енг. *as white as sheet*, срп. *бео као смир*), јер сасвим очигледно показују категоризацију боја према референтима из света у окружењу. Поредбе су разматране у когнитивно-лингвистичком оквиру уз преглед њихове типологије. Закључено је да и поред утврђене подударности између енглеског и српског језика у погледу поредби које укључују боје белу, црну, црвену, зелену, жуту и плаву, те које рефлектују представе о прототипичном језгру основних категорија боја, постоје и разлике између ових језика илустроване примерима: *red as fire* наспрам *црвен као њламен/жар/жеравица*, *red as a turkey-cock/lobster* наспрам *црвен као рак/црвенгаћ* итд. (стр. 214), а уочене разлике су и садржинске и функцијске природе. У оквиру анализе синтагматских односа енглеских и српских назива за основне категорије боја, изнесен је приказ дословних и пренесених значења лексема које означавају једанаест основних категорија боја у енглеском језику уз поређење са кореспондирајућим називима за дате боје у српском језику, на основу чега је утврђено значајно подударање два језика у контексту дословног значења датих назива боја, док су разлике знатно израженије у погледу пренесених значења, и то у смислу неподударања српског са енглеским. Дакле, неподударања два језика мање су изражена код прототипичног језгра ових категорија који рефлектују поменута дословна значења.

Пето поглавље, усредсређено на творбену синтагматику енглеских и српских лексема којима се именују боје, почиње прегледом основа савремене теорије творбе речи, а наставља се разматрањем поступака којима се изводе нова имена за боје – позајмљивања и различитих типова морфолошких модификација, од којих су посебно у датом контексту значајне сложенице, као и афиксација, која знатно обогаћује лексички фонд имена за боје, као у следећим случајевима енг. *yellow* : *yellowish*; срп. *жути* : *жутиљав*, *жућкасти*, *жутиљав*, *жутињав*, *жутињикав*, *жутичав*, *жућкасти*, *жућкараси*, *нажути* (стр. 260). Издвојен је случај глаголских изведеница које садрже име боје, а који је интересантан због чињенице да таквих изведеница има знатно више у српском него у енглеском језику. Творбена синтагматика енглеских и српских лексема које именују боје представљена је табеларно, што доприноси прегледности приказа опширних и детаљних резултата обраде корпуса. Приказ садржи једанаест поља јер је толико основних категорија боја, а у оквиру сваког приказане су деривације у енглеском језику, с тим да уз сваку одредницу стоји преводни кореспондент и/или еквивалент у српском језику. Овај табеларни преглед јасно је показао да су, у контексту творбене синтагматике лексема које именују боје, у српском језику заступљеније деривације афиксацијом, али је и већи број глагола који именују процес бојења, док је коначни закључак да значења која српски изражава уз помоћ афиксације енглески реализује на нивоу лексема.

У *Закључним разматрањима*, ауторка рекапитулира најзначајније резултате истраживања представљених у овој монографији и одређује могуће правце њене будуће надоградње.

Представљена монографија чини свеобухватну, исцрпну и надамце значајну студију о бојама, њиховој перцепцији, концептуализацији и исказивању у енглеском и српском језику, са тежиштем на семантичком и творбеном аспекту лексема које именују боје. Њен специфичан допринос изучавању боја огледа се у критичком проматрању приступа датом феномену у оквиру различитих научних дисциплина. Тиме се пружа широк, разнородан и вишеслојан увид у постојећа знања о бојама и приступима њиховом изучавању. Такође, истражују се теме које претходно нису биле систематски обрађене у србистичкој литератури, а ту се, пре свега, мисли на основне категорије боја у српском језику и њихове називе. Монографија сучељава виђења концептуализације, категоризације и именовања боја двају супротно оријентисаних теорија – универзалистичке (неуролошке) и релативистичке (културно-језичке). Пружа увид у сличности и разлике између енглеског и српског језика у погледу семантичке синтагматике лексема којима се именују основне категорије боја узимајући у обзир њихово дословно значење засновано на прототипичној представи дате боје, као и пренесена значења. Тиме је истакнут значај дословног (основног, номинационог) значења, које у литератури на српском језику није било у средишту пажње, за разлику од пренесених значења. Такође, сазнајемо о сличностима и разликама између енглеског и српског језика и у погледу творбе лексема којима се именују боје. Коначно, монографија садржи богат преглед литературе, како англистичке тако и србистичке, на тему боја из различитих перспектива, која је добро изабрано полазиште за све оне који крећу путем лингвистичког изучавања именовања боја.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Прџић, Твртко. *Енглески у српском*. Друго издање. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

*

BERLIN, Brent, Paul KAY. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Second edition. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1969.

Ана Халас Појовић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

ana.halas@ff.uns.ac.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LXIV ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

проф. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Едита Андрић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Исидора Бјелаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Жарко Бошњаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Вера Васић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Јасна Влацић-Поповић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Долчил Војводић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душанка Вуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Јулијана Вучо, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
академик Јасмина Грковић-Мелџор, САНУ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др. Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Јасмина Дражић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Наташа Киш, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Милош Ковачевић, Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ
академик Александар Лома, САНУ, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

проф. др Жељко Марковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Софија Милорадовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Јасмина Московљевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Марина Николић, виши научни сарадник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
проф. др Мато Пижурца, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Драгољуб Петровић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Твртко Прћић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
prof. dr. Асним Рабус, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Slavisches Seminar
академик Слободан Реметић, АНУРС, Институт за српски језик САНУ
проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Марија Стефановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Срето Танасић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Дивна Тричковић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Радослава Трнавац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Сабина Халупка-Решетар, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Гордана Штасни, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Гордана Штрбац, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбрањене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticarspska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифику-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;
 б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт МОНАХ (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГрицкАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЋЕРКА 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLE 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватској инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

VLADIMIR POLOMAC, TAMARA LUTOVAC KAZNOVAC. Automatic Recognition of Serbian Medieval Manuscripts by Applying the *Transkribus* Software Platform: Current Situation and Future Perspectives. RADMILO MAROJEVIĆ. Lexicalization of Prepositional Phrases and Similar Phenomena as a Linguotextological Problem (on the Corpus of Njegoš's Epic *Stephen the Little*). MAJA MARKOVIĆ, DEJAN SREDOJEVIĆ. Spectral Characteristics of Stressed Vowels in Standard Serbian: Quantity and Quality Relations. MILIVOJ ALANOVIĆ. Valency and Grammatical Relations in Phrases. DUŠKA KLIKOVAC. When Does the Conjunction *dok* 'While/Until' Have an Adversative Meaning? GORDANA ŠTASNI, MILAN AJDŽANOVIĆ. Semantic-Derivational Potential of the Verb *leteti* 'Fly'. NINA ILIĆ, SABINA HALUPKA-REŠETAR. Verb Production at Different Stages of First Language Acquisition: Focus on Serbian. MIRJANA PETROVIĆ-SAVIĆ. Traces of the Short Acute Accent in the Speeches of Northwestern Serbia. BOJANA VELJOVIĆ POPOVIĆ. The Relation Between Instrumental, Nominative and Vocative Functioning as Predicatives in the Speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica. DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ. On Some Aspectual Alternations in Hungarian and Serbian. JELENA AJDŽANOVIĆ, TOMAŠ KVOKA. Periphrastic Expressions with Verbs of Motion in Serbian and Polish. MILANA DODIG, TIJANA AŠIĆ. Past Iteration and Stylistic Effects in French and Serbian. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Излази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/6622-726

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs

www.maticasrpska.org.rs

Редакција LXIV/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 28. октобра 2021.

За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Милена Кулић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2021.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978